

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

Evelina Atminytė

KALĖDINIAI IR NAUJAMEČIAI SVEIKINIMAI SOVIETINĖJE LIETUVOJE:
SVEIKINIMAS ATVIRUKAIS REORGANIZUOJANT APEIGINIŲ METŲ
STRUKTŪRĄ

Mokslo daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, etnologija (H 006)

Vilnius, 2025

Mokslo daktaro disertacija rengta 2021–2025 metais Lietuvos istorijos institute pagal Vytauto Didžiojo universitetui, Klaipėdos universitetui ir Lietuvos istorijos institutui Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2019 m. vasario 22 d. įsakymu Nr. V-160 suteiktą doktorantūros teisę.

Mokslinis vadovas:

dr. Žilvytis Šaknys (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija H 006)

Disertacijos gynimo taryba

Pirmininkė:

prof. dr. Lina Petrošienė (Klaipėdos universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija, H 006).

Nariai:

prof. dr. Rūta Muktupāvela (Latvijos kultūros akademija, humanitariniai mokslai, menotyra H 003)

prof. dr. Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija H 006)

dr. Irma Šidiškienė (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija H 006)

dr. Jūratė Šlekonytė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija H 006)

Mokslo daktaro disertacija bus ginama viešame etnologijos mokslo krypties (H 006) posėdyje 2026 m. sausio 27 d., 14 val. Lietuvos istorijos instituto Renginių erdvėje. Adresas: Tiltų g. 17, LT-01101 Vilnius.

Disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo, Lietuvos istorijos instituto, Klaipėdos universiteto ir Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekose.

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY
VYTAUTAS MAGNUS UNIVERSITY
KLAIPĖDA UNIVERSITY

Evelina Atminytė

CHRISTMAS AND NEW YEAR GREETINGS IN SOVIET LITHUANIA:
GREETING CARDS AND A REORGANIZATION OF THE RITUAL YEAR

Doctoral Dissertation
Humanities, Ethnology (H 006)

Vilnius, 2025

The Ph.D. Dissertation was prepared at the Lithuanian Institute of History in 2021–2025 in accordance with the doctoral right granted to Vytautas Magnus University together with Klaipėda University and Lithuanian Institute of History by the Order of the Minister of Education, Science and Sports of the Republic of Lithuania No. V-160 dated February 22, 2019.

Scientific Supervisor:

Dr. Žilvytis Šaknys (Lithuanian Institute of History, Humanities, Ethnology H 006)

Council of defence of the doctoral dissertation:

Chairman:

prof. dr. Lina Petrošienė (Klaipėda University, Humanities, Ethnology H 006).

Members:

prof. dr. Rūta Muktupāvela (Latvian Academy of Culture, Humanities, History and theory of arts H 003)

prof. dr. Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė (Vytautas Magnus University, Humanities, Ethnology H 006)

dr. Irma Šidiškienė (Lithuanian Institute of History, Humanities, Ethnology H 006)

dr. Jūratė Šlekonytė (Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Humanities, Ethnology H 006)

The doctoral dissertation will be defended at a public meeting of the Council for Ethnology at 2 p.m. on January 27, 2026, in the Space of Events of the Lithuanian Institute of History.

Address: Tilto st. 17, LT-01101 Vilnius, Lithuania.

The dissertation is available at the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania and the libraries of the Lithuanian Institute of History, Klaipėda University, and Vytautas Magnus University.

TURINYS

ĮVADAS	8
1. TEORINĖ TYRIMO PRIEIGA.....	30
2. TYRIMO METODOLOGIJA	38
2.1. Tyrimo logika.....	38
2.2. Tyrimo struktūra ir metodų derinimas.....	40
2.2.1. Sveikinimo atvirukais kontekstas	40
2.2.2. Atvirukas kaip būtinasis sveikinimo elementas	42
2.2.3. Sveikinimas atvirukais	47
2.3. Tyrimo etika	59
3. KALĖDOS IR NAUJIEJI METAI XX A. LIETUVOJE: ETNOGRAFINIŲ BRUOŽŲ IR APEIGINIŲ METŲ STRUKTŪROS KAITA.....	61
3.1. Kalėdos.....	64
3.2. Naujieji metai	68
4. XX A. LIETUVOS KALĖDINIŲ IR NAUJAMEČIŲ SVEIKINIMŲ TIPOLOGIJA: KITŲ SVEIKINIMO FORMŲ APŽVALGA	76
4.1. Sveikinimas „akis į akį“	77
4.1.1. Sveikinimas prisiėmus kito vaidmenį.....	77
4.1.2. Sveikinimas savo vardu.....	88
4.2. Tarpininkaujamasis sveikinimas	97
4.2.1. Vizitinės kortelės.....	97
4.2.2. Telegramos.....	101
4.2.3. Telefonas	104
4.3. Sveikinimas, paremtas tarpininkaujamąja kvazisąveika.....	107
4.3.1. Periodinė spauda.....	107
4.3.2. Radijas ir televizija.....	112
5. KALĖDINIAI IR NAUJAMEČIAI SVEIKINIMO ATVIRUKAI SOVIETINĖJE LIETUVOJE: RAIDA, LEIDYBA, AVERSAI	120

5.1. Atsiradimas ir raida	120
5.2. Sveikinimo atvirukai tarpukario Lietuvoje.....	122
5.3. Sveikinimo atvirukai sovietinėje Lietuvoje.....	124
5.3.1. Centralizuota atvirukų leidyba	127
5.3.2. Savilaidos atvirukai: alternatyva valstybės produkcijai	153
5.4. Sovietinėje Lietuvoje išleistų naujamečių atvirukų aversų analizė	155
5.4.1. Šventės simbolių perprasminimas: eglutė ir Senis Šaltis	155
5.4.2. „Istorinė“ ir „stebuklinė“ šventės erdvė: opozicinis santykis.....	165
5.4.3. Kiti Naujųjų metų šventės vaizdinės reprezentacijos tipai.....	179
5.4.4. Sveikinimo tekstas: šabloniška struktūra ir meninis teksto apmąstymas.....	190
5.4.5. (Ne)prarasta tradicija: krikščioniški, Lietuvos valstybingumo ir kiti simboliai	192
6. KALĖDINIS IR NAUJAMETIS SVEIKINIMAS ATVIRUKAIS SOVIETINĖJE LIETUVOJE: APLINKYBĖS, DALYVIAI, TURINYS	200
6.1. Sovietmečiu sveikinusį prisiminimai.....	200
6.1.1. Sveikinimo progų pasirinkimas.....	200
6.1.2. Sveikinimui naudoti atvirukai	204
6.1.3. Sveikinimo aplinkybės	210
6.1.4. Sveikinimo atvirukais papročio formavimas.....	215
6.1.5. Veiksmai gavus atviruką	221
6.2. Atvirukų reverso tekstų analizė: lyginimas su tarpukario Lietuvos sveikinimo praktikomis.....	223
6.2.1. Sveikinimo progų pasirinkimas.....	224
6.2.2. Sveikinimo dalyviai.....	227
6.2.3. Linkėjimų turinio ypatumai.....	243
6.2.4. Atvirukų siuntimo būdas	254
6.2.5. Sveikinimų užrašymo diena	255
IŠVADOS.....	257
LITERATŪRA.....	263
ŠALTINIAI	279

ARCHYVO BYLŲ SĄRAŠAS.....	287
ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS	289
SANTRUMPŲ SĄRAŠAS	290
PRIEDAI	292
SUMMARY OF THE DOCTORAL DISSERTATION	358
PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS.....	377
PRANEŠIMŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS	378
INFORMACIJA APIE DISERTACIJOS AUTOREĮ.....	379

IVADAS

Švenčių ir jų metinio ciklo tyrimai yra reikšmingi suvokiant visuomenėje vykstančius socialinius, kultūrinius ir politinius procesus (plg. Etzioni 2004: 3–40). Daugelio antropologų ir etnologų teigimu, švenčių apeigos glaudžiai susijusios su tapatybės formavimo procesais (van Ginkel 2007: 37). Šis ryšys ypač išryškėja švenčių reorganizavimo atvejais. Sovietinės okupacijos laikotarpiu Lietuvoje buvo pakeista apeiginių metų struktūra, siekiant įtvirtinti naujas – socialistine ideologija grindžiamas – tradicijas (Senvaitytė 2013: 101; Senvaitytė 2014a: 121; Paukštytė-Šaknienė 2016: 25). Religinės šventės bei Lietuvos valstybingumą žyminčios datos buvo pašalintos iš oficialiai minimų švenčių sąrašo. Jų vietoje į kalendorių įtrauktos sovietams ideologiškai reikšmingos datos: Spalio revoliucijos metinės, Raudonosios armijos diena ir kitos, kurios pabrėžė sovietinį pilietiškumą bei socialistines vertybes. Toks švenčių pertvarkymas buvo viena iš priemonių, kuriomis siekta ištrinti valstybinį ir religinį identitetą, jį pakeičiant lojalumu sovietinei sistemai.

Iš sovietinių švenčių visumos išsiskiria Naujieji metai. Tai vienintelė kalendorinė šventė, kuri buvo oficialiai švenčiama ir iki sovietų okupacijos, o sovietmečiu perimta ir adaptuota naujoms, socialistinėms realijoms. Lietuvių liaudies tradicijoje Naujieji metai nebuvo suvokiami kaip savarankiška šventė, o veikiau kaip tarpušvenčio laikotarpio – truncančio nuo gruodžio 25 iki sausio 6 d. (Kudirka 1993: 224; Dundulienė 2020: 57) – dalis. Tarpukario Lietuvoje šventės buvo grindžiamos krikščioniškuoju kalendoriumi: 1925 ir 1930 m. įstatymai šventinėmis dienomis paskelbė gruodžio 25–26 d. (Kalėdas) ir sausio 1 d. (Naujus metus) (Švenčių ir poilsio įstatymas 1925: 181; 1930: 328). Sovietų okupacijos metu žiemos kalendorinių švenčių sudėtis pakeista. Nors 1947 m. įsakymu sausio 1 d. paskelbta nedarbo diena (SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas 1947), Naujieji metai nustojo būti siejami su religiniu kalendoriumi. Tuo tarpu Kalėdos buvo eliminuotos iš viešojo diskurso. Jų išbraukimas iš oficialių švenčių sąrašo tiesiogiai paveikė šios šventės apeigas – Kalėdų šventimas išstumtas į privačių praktikų paraštes, o dalį Kalėdų šventės elementų (pvz. jos Kūčių vakarienę ir kitas šventės išvakarių apeigas) buvo siekiama perkelti į Naujųjų metų minėjimą (Savasis

1966: 72). Tradiciniai papročiai bei religiniai ritualai buvo pakeisti sovietiniais atitikmenimis, paremtais atpažįstamais folkloro ir etnografiniais elementais – latvių etnologės Ilzės Boldāne-Zeļenkovas žodžiais, įvyko „pakeistų tradicijų“ (angl. *replaced traditions*) sąvoka apibrėžiamas procesas (Boldāne-Zeļenkova 2017: 124). Tačiau, kaip pastebi JAV antropologė Catherine Bell, nors visuomenės pritarimas galėjo sudaryti įspūdį, kad sovietų administracijos pastangos diegti komunistines vertybes privačiame gyvenime buvo veiksmingos, nuodugnesnė analizė atskleidžia tam tikras išlygas (Bell 1997: 225). Visų pirma, kyla abejonių, ar sovietų populiarinamos apeigos iš tikrųjų užtikrino tam tikrų ideologinių nuostatų įsitvirtinimą to laikmečio visuomenės vertybių sistemoje. Pavyzdžiui, tyrėjai pastebi „užsispyrusį selektyvumą“, su kuriuo sovietų piliečiai dalyvavo valstybės propaguojamoje veikloje – tiek sovietų, tiek Vakarų šalių mokslininkus stebino žmonių gebėjimas atskirti veiksmus nuo įsitikinimų (Bell 1997: 225).

Viena iš apeigų, kurių analizė suteikia galimybę suprasti ryšį tarp sovietų propaguotų vertybių ir to meto visuomenės praktikų, yra sveikinimas atvirukais. Sveikinti reiškia „žodžiu, raštu ar koku išoriniu ženklu reikšti gero linkėjimą, pagarbą, vertės pripažinimą ir pan.“ („sveikinti“, LKŽ). Skirtingai nei kitos sveikinimo formos – susitikus ar paskambinus telefonu, sveikinimas atvirukais ne tik leidžia palaikyti socialinius ryšius, bet palieka apčiuopiamą įvykusio sveikinimo liudijimą. Išlikę užrašyti atvirukai suteikia informacijos apie sveikinimo progas, turinį bei kitus reikšmingus aspektus. Tai etnografiniai šaltiniai, galintys papildyti ir patikslinti duomenis, gautus taikant tradicinius etnologijos ir antropologijos etnografinio lauko tyrimo metodus.

Sveikinimas atvirukais nėra sovietmečiu atsiradusi apeiga. Ši sveikinimo forma dabartinės Lietuvos teritorijoje paplito XIX a. pabaigoje ir vėliau įsitvirtino nepriklausomoje Lietuvoje. Tarpukariu, be kitų švenčių, atvirukais buvo sveikinama Kalėdų ir Naujųjų metų progomis, tam tikslui naudojant vietinėse prekybos vietose prieinamus atvirukus. Sovietų okupacijos laikotarpiu Lietuvoje sveikinimo atvirukais tradicija buvo tęsiama, o nuo XX a. 6-ojo dešimtmečio antrosios pusės, valstybei pradėjus aktyviau reguliuoti kalendorinių švenčių minėjimą (Streikus

2003: 514), prasidėjo centralizuota sveikinimo atvirukų leidyba. Tačiau, skirtingai nei tarpukariu, sovietmečiu oficialiose prekybos vietose buvo platinama tik valstybei pavaldžių leidyklų produkcija. Tai žymėjo reikšmingus pokyčius. Valstybės įsitraukimas į atvirukų leidybos ir sklaidos procesus veikė kaip viena iš priemonių skatinti bei populiarinti valstybinių kalendorinių švenčių minėjimą, tam tikslui pasitelkiant (privačias) sveikinimo praktikas ir joms skirtus atvirukus. Tai lėmė sveikinimo progų įvairovės pokytį – buvo leidžiami tik atvirukai, skirti sveikinti oficialių kalendorinių bei kai kurių privačių švenčių progoms (pvz. įkurtuvių, vaiko gimimo ir pan.). Nors naujamečiai atvirukai sudarė vieną gausiausių sveikinimo atvirukų grupių, kalėdiniai buvo eliminuoti iš oficialios leidybos bei prekybos.

Nagrinėjant tokį sveikinimo atvirukų leidybos pertvarkymą apeiginių metų struktūros reorganizavimo kontekste, ryškėja **probleminiai klausimai**:

(1) **Kaip apeiginių metų struktūros reorganizavimas paveikė kalėdinį ir naujamečių sveikinimą atvirukais – progos pasirinkimą, sveikinimo dalyvių sudėtį ir kitas aplinkybes?** Atsižvelgiant į tai, kad sveikinimas atvirukais Kalėdų ir Naujųjų metų proga buvo paplitęs ir tarpukario Lietuvoje, kyla poreikis ištirti, kaip sovietmečiu įvykę politinio ir sociokultūrinio konteksto pokyčiai paveikė šią praktiką. Šis klausimas analizuotinas skirtingais aspektais.

Pirma, atsižvelgiant į oficialioje prekyboje prieinamų atvirukų pasiūlą – naujamečių atvirukų gausą ir kalėdinių atvirukų eliminavimą – galima daryti prielaidą, kad tai galėjo paveikti ir sveikinimo progų pasirinkimą. Kyla klausimas: ar ir sovietmečiu atvirukais buvo sveikinama Kalėdų proga, ar pereita prie vien naujamečių sveikinimų? Jei Kalėdų proga vis dar buvo sveikinama, kaip buvo sprendžiama kalėdinių atvirukų stokos problema?

Antra, sveikinimo atvirukais praktika gali atspindėti platesnius pokyčius šeimos, bendruomenės ir institucinių santykių lygmeniu. Atsižvelgiant į tai, kad Naujųjų metų šventimas buvo aktyviai skatinamas, o Kalėdų – marginalizuojamas, tikėtina, kad šios aplinkybės turėjo įtakos ir sveikinimo atvirukais praktikai. Politinio ir sociokultūrinio konteksto pokyčiai galėjo lemti sveikinimo dalyvių sudėtį, naujamečiam sveikinimui apimant platų visuomenės lauką, o kalėdiniam – siaurą

šeimos ir artimųjų ratą, o priklausomai nuo sveikinimo dalyvių siejančių socialinių ryšių pobūdžio, galėjo kisti ir pačių sveikinimų (ir linkėjimų) forma bei turinys.

Galiausiai, sveikinimas atvirukais – viena iš daugelio sveikinimo formų, kurių įvairovę iš dalies nulėmė technologijų plėtra. XX a. antrojoje pusėje išsiplėtė komunikacijos būdų spektras: augant telefono abonentų skaičiui, tradicinę rašytinę komunikaciją papildė pokalbiai telefonu. Vertinant šiuos pokyčius kalėdinių ir naujamečių sveikinimų kontekste, kyla klausimas apie sveikinimo formos ir progos tarpusavio ryšį. Galima klausti, kokiomis aplinkybėmis buvo pasirenkama specifinė sveikinimo forma – atvirukas ar kita priemonė – ir kokie veiksniai nulėmė šį pasirinkimą: šventės pobūdis, komunikacijos efektyvumas, socialinių ryšių ypatumai ar kitos aplinkybės?

(2) **Koks yra sveikinimo atvirukų vaidmuo reorganizuojant apeiginių metų struktūrą?** Atsižvelgus į valstybės aparato įsitraukimą į sveikinimo atvirukų leidybos procesus, tyrimo metu keliami prielaida, kad reikšmingą vaidmenį reorganizuojant apeiginių metų kalendorių atliko ne tik su atvirukais susijusios sveikinimo praktikos, bet ir patys atvirukai ir jų struktūriniai elementai – visų pirma, aversų diskursai. Kaip ir kita sovietmečio vaizdinė produkcija, atvirukai buvo leidžiami tik praeinant cenzūros kontrolę – jų aversuose esantys atvaizdai turėjo būti patvirtinti atitinkamų instancijų. Tai leidžia numanyti vaidmenį, kurį atvirukams siekė suteikti sovietų administracija. Kaip rodo Erico Hobsbawmo tyrimai, šventėms teikiama reikšmė nurodo ne tik publikacijos periodinėje spaudoje, bet ir jos simbolių sklaida smulkiosios taikomosios grafikos darbuose – valstybės leidžiamuose pašto ženkluose (Hobsbawm 1983: 281). Šie objektai yra priemonė perteikti tam tikros šventės svarbą. Sovietmečiu leisti sveikinimo atvirukai atliko panašią funkciją. Naujamečio atviruko aversas atstovauja Naujųjų metų šventę, panašiai kaip pašto ženklo vizualus diskursas reprezentuoja tam tikrą valstybę (Scott 1995). Tokia sveikinimo atviruko savybė sudarė sąlygas jį naudoti propagandiniais tikslais: tikėtina, kad sovietinėje Lietuvoje atvirukai prisidėjo prie Naujųjų metų šventės vaizdinės reprezentacijos kūrimo – tokios, kuri atitiko valstybės ideologinius lūkesčius. Tačiau, kitaip nei pašto ženklas, atvirukas – tai objektas, skirtas

tarpininkauti komunikacijos praktikoje. Ją įsigijus, užrašius ir išsiuntus, sveikinimas pildomas averse konstruojamu naujamečiu vaizdiniu. Tokiu būdu valstybė įsitraukia į privačias šventės apeigas ne tik nustatydama sveikinimo progą, bet ir nukreipdama ir pildydama jo turinį per dailininko sukurtą ir cenzūros aparato patvirtintą atvaizdą.

Sveikinimo atvirukų aversą suprantant kaip instrumentą valstybės propaguojamos šventės vaizdinei reprezentacijai skleisti, iškyla papildomas problematikos aspektas, susijęs su atvaizdo figūrų parinkimo principais. Kitaip nei kitos sovietinės kalendorinės šventės, Naujieji metai buvo vienintelė šventė, neturėjusi nei aiškiai artikuliuoto ideologinio turinio (Sedakova 2008: 53), nei akivaizdaus ryšio su sovietams reikšmingu revoliuciniu diskursu (Evans 2016: 104). Šventės apeigos ir su ja susijusi vaizdinė produkcija buvo pasitelkta kuriant Naujųjų metų kaip ribinės – Arnoldo van Gennepo (1960: 178–179) žodžiais tariant – „perėjimo“ simboliką įkūnijančios šventės konceptą (Šaknys 2016: 79). Toks aiškus sovietų ideologija grįsto pagrindo nebuvimas lėmė, kad Naujųjų metų šventės semantinis laukas buvo kuriamas adaptuojant iš viešojo diskurso pašalintos Kalėdų šventės simbolius bei vaizdinius: eglutę, Kalėdų senelį ir kitus. Tikėtina, kad ši transformacija pasireiškia ir sveikinimo atvirukų aversuose – atvaizdai buvo formuojami pasitelkus Kalėdų simbolinio inventoriaus elementus, perimtus ir pritaikytus sovietinės ideologijos laukui. Tad, grįžtant prie numanomo sveikinimo atvirukų vaidmens reorganizuojant apeiginių metų kalendorių, galima klausti: kokia Naujųjų metų šventės vaizdinė reprezentacija buvo konstruojama sveikinimo atvirukų aversuose, koks buvo cenzūros aparato vaidmuo reguliuojant jų diskursus ir kokios funkcijos buvo skiriamos atvirukams viešajame diskurse?

Siekiant sureaguoti į probleminius klausimus, tyrimo metu keliamas **tikslas**: ištirti kalėdinį ir naujametį sveikinimą atvirukais sovietinėje Lietuvoje apeiginių metų struktūros reorganizavimo kontekste.

Tyrimo objektas – kalėdinis ir naujametis sveikinimas atvirukais sovietinėje Lietuvoje.

Tyrimo uždaviniai:

1. Apibrėžti teorinius ir metodologinius darbo rėmus, kurie užtikrintų skirtingų tyrimo objektą formuojančių elementų – sveikinimo atviruko ir su juo susijusių veiksmų – analizę.

2. Atskleisti platesnį sveikinimo atvirukais praktikos kontekstą, analizuojant XX a. Lietuvoje įvykusius Kalėdų ir Naujųjų metų etnografinių bruožų pokyčius, susijusius su apeiginių metų struktūros reorganizavimu.

3. Apibūdinti XX a. Lietuvos – tarpukario ir sovietmečio laikotarpių – naujamečių ir kalėdinių sveikinimų tipologiją bei sveikinimo atvirukais vietą sveikinimo formų visumoje.

4. Apžvelgti sveikinimo atvirukų raidą XX a. Lietuvoje, nustatant sovietinėje Lietuvoje naujamečiam ir kalėdiniam sveikinimui naudotų atvirukų įvairovę bei jų leidybos aplinkybes.

5. Ištirti sovietinės Lietuvos valstybinėse leidyklose išleistų atvirukų aversuose konstruojamą Naujųjų metų šventės vaizdinę reprezentaciją bei išskirti jos ypatumus, lyginant su sovietmečio Lietuvos savilaidos bei tarpukario Lietuvos kalėdiniais ir naujamečiais atvirukais.

6. Išanalizuoti kalėdinio ir naujamečio sveikinimo atvirukais sovietinėje Lietuvoje aplinkybes, dalyvių sudėtį ir linkėjimų turinį bei išskirti šios praktikos ypatumus, lyginant su analogišku sveikinimu tarpukario Lietuvoje.

Tyrimo metodai ir šaltiniai

Šiame darbe sveikinimas atvirukais suprantamas kaip turintis ritualizuoto veiksmo bruožų ir teorizuojamas pasitelkus performatyvaus pasakymo sampratą. Ši teorinė prieiga padeda struktūriškai analizuoti tyrimo objektą bei nustatyti metodologijos gaires. Laikomasi prielaidos, kad sveikinimo atvirukais tyrimas yra iš kelių etapų susidedantis procesas, kurio metu būtina atsižvelgti į skirtingus tyrimo objekto aspektus: atviruko plokštumų diskursus (t. y. vizualų ir žodinį diskursą averse bei ranka atliktą užrašą reverse) bei veiksmus su šiuo materialiuoju objektu, kurių sintagma būtina sveikinimui įvykti – tai atviruko užrašymo, siuntimo ir gavimo

aplinkybės. Nors kiekvienas iš šių dėmenų gali būti tiriamas atskirai, jie veikia komplementariai, sudarydami sveikinimo atvirukais visumą.

Tyrimo logika grindžiama trimis tyrimo objekto analizės aspektais. Pirmiausia atliekama kalėdinio ir naujamečio sveikinimo atvirukais sovietinėje Lietuvoje konteksto analizė. Joje apžvelgiama XX a. Lietuvos Kalėdų ir Naujųjų metų etnografinių bruožų kaita reorganizavus apeiginių metų struktūrą, taip pat sudaroma kalėdinių ir naujamečių sveikinimų tipologija. Antrasis aspektas susijęs su atviruko kaip būtinąjo sveikinimo elemento tyrimu. Nagrinėjama sovietinėje Lietuvoje naudotų kalėdinių ir naujamečių atvirukų įvairovė, aptariamoms oficialioje prekyboje prieinamų atvirukų leidybos aplinkybės bei šių atvirukų aversų vizualaus diskurso analizė. Trečiasis tyrimo aspektas įvardijamas siekiu išanalizuoti atvirukų naudojimą sveikinant Kalėdų ir Naujųjų metų proga sovietinėje Lietuvoje. Čia aptariamoms sveikinimo progos, dalyviai, linkėjimų turinys ir kiti reikšmingi aspektai.

Tyrimui atlikti taikomi skirtingi metodai. Pirma, pristatant tyrimo objekto kontekstą – t. y. nagrinėjant XX a. Lietuvos Kalėdų ir Naujųjų metų etnografinių bruožų kaitą, įvykusią reorganizavus apeiginių metų struktūrą bei sudarant kalėdinių ir naujamečių sveikinimų tipologiją – susitelkta į tarpukario ir sovietinės Lietuvos laikotarpius. Tyrimo metu remtasi etnologiniais tyrimais, periodine spauda ir kitais leidiniais, teikiančiais informacijos nagrinėjama tema. Medžiaga papildyta etnografinio lauko tyrimo (pusiau struktūruoto interviu) metu gautais duomenimis.

Antra, nagrinėjant sovietinės Lietuvos valstybinėse leidyklose išleistų atvirukų leidybos aplinkybes, remtasi interviu su penkiais gerai informuotais pateikėjais – asmenimis, tiesiogiai dalyvavusiais leidžiant atvirukus sovietmečio valstybinėse leidyklose, t. y. juos kūrusiais arba dirbusiais specializuotuose leidyklų skyriuose. Tyrimo medžiaga papildyta archyvinių bylų apžvalga bei moksliniais tyrimais cenzūros tema. Archyvinės medžiagos pagrindą sudarė „Minties“ leidyklos – pagrindinės sveikinimo atvirukų leidybą sovietinėje Lietuvoje vykdžiusios leidyklos – bylos, mažiau dėmesio skirta „Vaizdo“ leidyklų bei „Dailės“ kombinato fondų archyvinėms byloms.

Trečia, sovietinės Lietuvos valstybinėse leidyklose išleistų atvirukų aversų analizė atlikta pasitelkus figūratyvios ir plastinės semiotikos metodą. Jos metu buvo nagrinėjama Naujųjų metų šventės vaizdinės reprezentacijos įvairovė. Tyrimo imtį sudarė naujamečiai atvirukai, išleisti 1955–1989 m. leidykloje „Mintis“ – ji atliko svarbiausią vaidmenį leidžiant sveikinimo atvirukus sovietinėje Lietuvoje. Siekiant išskirti Naujųjų metų šventės vaizdinės reprezentacijos ypatumus, minėtų atvirukų aversai lyginami su to paties laikotarpio savilaidos atvirukų ir tarpukario Lietuvoje naudotų atvirukų aversais – kalėdiniais ir naujamečiais. Priklausomai nuo analizuojamų atvirukų tipo, tyrimo imtis buvo formuojama pasitelktus tyrėjos asmeniniame archyve sukaupus atvirukus, Lietuvos muziejuose ir bibliotekose saugomus eksponatus bei atvirukų katalogus.

Ketvirta, nagrinėjant kalėdinį ir naujamečių sveikinimą atvirukais sovietinėje Lietuvoje – dalyvius, progų pasirinkimą ir kitus aspektus – pasitelkta trianguliacijos prieiga, leidžianti rinkti duomenis iš įvairių šaltinių, naudojant skirtingus tyrimo metodus. Derinant du metodus – pusiau struktūruotus interviu ir atvirukų reverso tekstų kiekybinę turinio analizę – buvo siekiama užtikrinti rezultatų patikimumą, juos lyginti ir reflektuoti galimus skirtumus.

Pusiau struktūruotu interviu metu pateikėjams buvo taikyti atrankos kriterijai: kalbinti asmenys gimę iki 1979 m. imtinai ir patys sveikindavę atvirukais sovietinėje Lietuvoje. Pokalbių metu buvo siekiama sužinoti sovietmečiu vykusio kalėdinio ir naujamečio sveikinimo aplinkybes: klausama apie tai, ar pateikėjai sovietmečiu švęsavo Kalėdas ir Naujuosius metus, kaip sveikindavo šių švenčių proga (susitikus, laišku, skambučiu, atviruku ir pan.), ką sveikindavo ir kas sveikindavo juos pačius, kodėl rinkdavosi būtent šį sveikinimo būdą. Taip pat buvo klausama, kur ir kokius atvirukus pirkdavo, kuria proga užrašydavo ir pan.

Iš viso apklausti 38 pateikėjai – 24 Vilniaus ir 14 Rietavo gyventojų, iš kurių penktadalis sovietmečiu gyveno kitose Lietuvos gyvenvietėse. Interviu atlikimo vietos nebuvo parinktos siekiant pateikti reprezentatyvią įvairių Lietuvos regionų analizę, bet norint aprėpti įvairius Lietuvos bendruomenės pjūvius pagal gyvenvietės dydį ir etninę sudėtį. Pristatant rezultatus kryptingas lyginimas taikomas tik esant

akivaizdiems atsakymų skirtumams. Pažymėtina, kad nors didesnė, įvairius etnografinius regionus atstovaujanti pateikėjų imtis galėtų patikslinti tyrimo rezultatus, tyrimo patikimumą užtikrina tai, kad etnografinis lauko tyrimas buvo papildytas įvairiose Lietuvos gyvenvietėse užrašytų atvirukų reverso tekstų turinio analize.

Atvirukų reverso pusės užrašų kiekybinė turinio analizė buvo atlikta siekiant papildyti ir verifikuoti pateikėjų pasakojimus bei ištirti sveikinimų ir linkėjimų tekstų ypatumus. Analizės metu buvo susitelkiama į ranka atlikto sveikinimo progą, sveikinimo dalyvių lytį ir skaičių (individualus ar kolektyvinis adresatas/adresantas), taip pat į sveikinimo dalyvius siejančius ryšius (pvz. šeimos nariai, draugai, klasiokai ir pan.) ir kitas aplinkybes. Tekste esant linkėjimui buvo analizuojamas jo turinys bei forma (eiliuotas/nėiiliuotas tekstas). Taip pat buvo žymima, ar tekste esama su sveikinimu nesusijusio priedašo, o jam esant – nagrinėjamas turinys.

Panašiai kaip ir atvirukų averso analizės metu, tiriant reversų tekstus pagrindinis dėmesys buvo sutelkiamas į oficialioje prekyboje prieinamus atvirukus: nagrinėti „Minties“ leidyklos bei SSRS Ryšių ministerijos atvirukų reverso tekstai. Siekiant išskirti sovietmečio oficialioje prekyboje prieinamų atvirukų užrašymo ypatumus, jie buvo lyginami su sovietinės Lietuvos savilaidos bei tarpukario Lietuvos kalėdinių ir naujamečių sveikinimo atvirukų reverso tekstaais. Analizuojamų įrašų imtį sudaro atvirukai, sukaupiti tyrėjos asmeniniame archyve bei Lietuvos muziejuose ir bibliotekose saugomi eksponatai.

Temos ištirtumas ir naujumas

Šis darbas yra pirmasis bandymas sistemiškai išnagrinėti mažai tirtą praktiką – kalėdinį ir naujamečių sveikinimą atvirukais sovietinėje Lietuvoje. Sveikinimas atvirukais yra Lietuvos etnologijai naujas tyrimo objektas, iki šiol nagrinėtas tik fragmentiškai, dažniausiai apsiribojant vienu aspektu – pavyzdžiui, sutelkiant tik į ranka užrašytus sveikinimo tekstus (plg. Pikšrienė 2012). Šiuo tyrimu norima užpildyti šią spragą. Sveikinimas atvirukais čia suprantamas kaip sudėtinis, kompleksinės analizės reikalaujantis procesas, konstruojamas medžiaginio objekto,

jo plokštumose projektuojamų diskursų bei veiksmų su šiuo objektu. Toks konceptualizavimas išskiria šį darbą iš ankstesnių tyrimų – pasitelkus įvairių tyrimo metodų samplaiką ir siekiant sukurti daugiasluoksnį tiriamo objekto vaizdą, analizuojami skirtingi sveikinimo atvirukais proceso dėmenys. Laikomasi nuostatos, kad šis tyrimas ne tik papildys sovietmečio kalendorinių švenčių tyrimų lauką, bet ir prisidės prie apeiginių metų struktūros reorganizavimo mechanizmo studijų – specifinės sveikinimo praktikos analizė leis geriau suprasti Naujųjų metų sovietizavimo ypatumus ir Kalėdų šventės eliminavimo iš viešojo diskurso pasekmes.

Tarpušvenčio sveikinimų ir linkėjimų ištirtumas Lietuvoje. Nagrinėjant specifinę sveikinimo formą – kalėdinį ir naujamečių sveikinimą atvirukais, verta apžvelgti kitų tarpušvenčio sveikinimo ir linkėjimų būdų ištirtumo būklę. Sveikinimai ir juos lydintys linkėjimai – Lietuvos etnologijos¹ tyrimų objektas. Kaip pastebi Andželika Bylaitė-Žakaitienė, net tokia kasdienė praktika kaip pasisveikinimas – „labas rytas“ ar „sveikas“ – yra susijusi su linkėjimu (Bylaitė-Žakaitienė 2012: 206–207). Pažymėtina, kad atskirų etnologų darbų, skirtų tarpušvenčio sveikinimams, nėra. Jie aptariami kalendorinių papročių arba konkrečioms tarpušvenčio apeigoms skirtuose tyrimuose (lokaliniuose, regioniniuose ar visos Lietuvos), kuriuose siekiama įvairių tikslų – nagrinėjamos mitinės pasaulėžiūros, ritualinių metų ar socialinės sąveikos problemos. Kalėdiniai ir naujamečiai sveikinimai (bei linkėjimai) čia laikomi neatsiejama šventinių apeigų dalimi. Jie minimi persirengėlių vaikštynių, užstalės, kaimynų bendravimo bei kitų tarpušvenčio metu atliekamų veiksmų kontekste, neretai juos siejant su maginiu mąstymu. Pavyzdžiui, pasak Linos Petrošienės, simbolinė persirengėlių veiksmų prasmė yra tai, kad agrarinėje magijoje jie buvo laikomi gerosiomis namų dvasiomis, kurios išsakydavo gėrio, gausos, sėkmės ir vaisingumo palinkėjimus (Laurinavičiūtė-Petrošienė 2015: 116). Nors toks Kalėdų ir Naujųjų metų švenčių papročių socialinės reikšmės suvokimas nėra tiesiogiai susijęs su sveikinimo

¹ Sveikinimai ir linkėjimai nagrinėjami kitų mokslo šakų (kalbotyros, filologijos ir kitų disciplinų) šiame darbe nėra aptariami.

atvirukais praktika, vis dėlto jis yra reikšmingas. Atvirukų siuntimas gali būti suprantamas kaip modernizuota ritualinės komunikacijos forma, iš dalies perėmusi sveikinimų ir linkėjimų funkciją iš anksčiau vyravusių apeigų.

Disertacijoje, atsižvelgiant į apimties ribojimus ir publikacijų reikšmę atliktam tyrimui, aptariami tik stambiausi darbai – monografijos, didelės apimties studijos ir reikšmingi straipsniai. Galimybės juos parašyti įvairiais laikotarpiais skyrėsi. 1918–1940 m. etnologijos mokslas dar buvo formavimosi stadijoje, didesnis dėmesys buvo skiriamas folkloristikos tyrimams. Sovietmečiu ateizacinė politika riboja galimybes tirti ikisocialistines šventes. XX a. 10-ame dešimtmetyje kalendorinių švenčių tyrimai iš esmės buvo pradėti iš naujo, remiantis tarpukariu ir išėivijoje atliktomis studijomis. Dėl to šventės Lietuvoje ir Vakarų Europos šalyse buvo ištirtos skirtingai.

Tarpukario Lietuvoje papročių tyrimų nebuvo gausu (plg. Senvaitytė 2022: 268–269). Šiuo laikotarpiu daugiausia publikuota publicistinio pobūdžio darbų. Pavyzdžiui, tautosakininko Balio Buračo studijos, kurių dalis buvo skirta ir persirengėliams. Viena iš svarbesnių jo publikacijų pasirodė kraštotyros žurnale „Gimtasai kraštas“, kuriame aprašomi Kalėdų ir Trijų karalių persirengėliai Šaukėnų valsčiaus Žygaičių kaime (Buračas 1934: 52–53). Tarp lokalinio tyrimo ir publikuoto šaltinio balansuoja ir kiti jo straipsniai, publikuoti nemokslinėje periodinėje spaudoje ir skirti Kalėdų, Naujųjų metų ir Trijų karalių šventėms (Buračas 1993: 122–170). Šiuose tyrimuose glaustai aptariamas ir sveikinimas. Pavyzdžiui, straipsnis apie Naujųjų metų minėjimą Šiaulėnų apylinkėse baigiamas žodžiais: „Naujųjų metų rytą kiekvienų namų žmonės pasveikina vienas kitą pasibučiuodami, ta proga palinkėdami sveikatos, laimės ir viso gero“ (Buračas 1993: 157). Tarpušvenčio sveikinimai ir linkėjimai minimi ir kitur. 1931 m. lietuvių kalendoriniams papročiams skirtame leidinyje rašoma, kad tarpušvenčiu Senis Kalėda kiekvieną šeimą pasitinka giesme „Sveiki sulaukę Šventų Kalėdų“ (Zobarskas 1931: 27), o pagarbinti Kristaus į kiekvienus namus eina ir Trys karaliai (Zobarskas 1931: 31). Pirmuosius darbus šia tema tarpukariu publikavo ir Jonas

Balys (Balys 1930: 124–153)², vėliau pratęsęs tyrimus emigracijoje (Balys 1948; 1978; 1993; 2013).

Sovietmečio papročių tyrimai sietini su Pranės Dundulienės vardu (Šaknys 2014: 96–99). Ji pirmąjį mokslinį straipsnį apie žiemos papročius publikavo 1970 m. (Dundulienė 1970: 199–225). Autorės teigimu, „Kalėdų, kaip ir kitų švenčių, dienomis didelė magiška jėga buvo priskiriama sveikinimams bei linkėjimams, kurių žodžiams buvo teikiama magiška galia. Jie buvo laikomi lyg savo rūšies užkalbėjimais, turinčiais neabejotinai išsipildyti“ (Dundulienė 1970: 208). Sveikinimams ir linkėjimams nemažai dėmesio skirta ir pirmojoje Lietuvoje kalendorinėms šventėms skirtoje monografijoje (Dundulienė 1979; 1991a) bei apibendrinamajame etnologijos leidinyje „Lietuvių etnografija“ (Dundulienė 1982; 1991b). Etnologė kalėdinius ritualinius linkėjimus siejo su persirengėliais (Dundulienė 1979: 28 ir kt.).

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, XX a. kalėdinių ir naujamečių sveikinimų tyrimų lauką papildė išsamios Juozo Kudirkos studijos apie XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės Kūčių ir Kalėdų papročius, kurios apėmė ir Naujųjų metų bei Trijų karalių šventę (Kudirka 1993: 91–104, 205–207, 227–258; 1994: 19–43). Žiemos švenčių persirengėliams (taip pat ir tarpušvenčio laikotarpio) skirta Arūno Vacekausko kartografiniais žemėlapiais paremta analitinė monografija (Vacekauskas 2005). Tarpušvenčio persirengėlių vaikštynes, nagrinėdamas jaunimo gyvenimą ir iliustruodamas kartografiniais žemėlapiais, aptarė Žilvytis Šaknys (Šaknys 2001: 39–49). Tarpušvenčio laikotarpio sveikinimai taip pat minimi Liberto Klimkos monografijoje (Klimka 2009)³.

XXI a. pradžioje atlikti šiuolaikiniai arealiniai tyrimai, apimantys 150 kaimų ir miestelių, kuriuose nagrinėti tarpušvenčio jaunimo bei bendruomeniniai papročiai, tarp jų ir sveikinimai (Savoniakaitė 2007, 2009, 2012; Šaknys 2007, 2009, 2012). Apie šiuolaikinius kalėdinius ir naujamečius sveikinimus užsimenama ir

² Jis pateikia ir kalėdinių sveikinimų – pavyzdžiui, „Tegu bus pagarbintas Jėzus Kristus, sveiki sulaukę šventų Kalėdų“ (Balys 1930: 148).

³ Galima išskirti ir daugiau minėto autoriaus darbų – dauguma jų populiaraus arba pusiau populiaraus pobūdžio.

monografijoje, kurioje analizuojami skirtingų tautybių Vilniaus miesto gyventojų švenčių papročiai (Paukštytė-Šaknienė, Mardosa, Šaknys, Šidiškienė 2016). Lietuvos istorijos instituto mokslininkų tyrimai tęsiami ir vėlesnėse monografijose, kuriose tarpušvenčio laikotarpiu sakomi sveikinimai minimi skirtingų Vilniaus (Paukštytė-Šaknienė, Šaknys, Šidiškienė 2019) ir Vilniaus apylinkių (Paukštytė-Šaknienė, Šaknys, Šidiškienė 2023) socialinių grupių kontekste – šeimos, kaimynų, bendradarbių bei draugų. Vytauto Didžiojo universiteto mokslininkai, analizuodami miesto ir kaimo tradicijas istorinėje perspektyvoje, tarpušvenčio sveikinimus aptaria studijoje „Lietuvių šventinis kalendorius“ (Anglickienė et al. 2014: 17–24, 221–237). Taip pat išskirtinas Jono Mardosos straipsnis „Trijų karalių šventė Vilniuje: ištakos ir raida XX–XXI a. pradžioje“ (Mardosa 2019: 53–69), kuris yra pirmasis specifiškai šiai temai skirtas mokslinis darbas.

Folkloristai taip pat nagrinėja kalėdinius ir naujamečius sveikinimus bei linkėjimus. Dažniausiai jie aptariami lietuvių liaudies tradicijai būdingų kalėdotojų dainų kontekste. Pavyzdžiui, šeiminiškams skiriamus linkėjimus kalėdotojų šlovinimo dainose mini Nijolė Laurinkienė (1990: 101). Kalėdotojų dainos pristatomos ir leidiniuose „Lietuvių liaudies dainynas“ (Ūsaitytė, Žičkienė 2007: 571–645) bei „Atvažiuoja Kalėdos: Advento–Kalėdų papročiai ir tautosaka“ (Marcinkevičienė, Šemetaitė, Vakariniene 2019: 308–514, 793–824). Pastarasis darbas pateikia ir išsamius tarpušvenčio laikotarpio papročių aprašymus, kurie apima persirengėlių tradicijas bei naujamečius sveikinimus jaunimo pasilinksminimuose. Tautosakos tyrimai nagrinėja ir kitas tarpušvenčio sveikinimų formas. Pavyzdžiui, Povilas Krikščiūnas (2011: 245–264) sveikinimus analizuoja kaip specifinį folkloro žanrą ir pristato 93 kalėdinius bei naujamečius sveikinimus, sukaupus Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonduose.

Atvirukai ir sveikinimas atvirukais: ištirtumas pasaulyje ir Lietuvoje.

Atvirukų rinkimas ir tyrinėjimas vadinamas filokartija (Schmidt 2009: 238–257 ir kt.). Tarptautiniu mastu atvirukų tyrimai gali būti kategorizuojami atsižvelgiant į skirtingas analizės perspektyvas.

Sociokultūrinė tyrimo perspektyva susitelkia į atvirukų atvaizdų sąsajas su tam tikros bendruomenės sociokultūriniais procesais. Nagrinėjant atvirlaiškius ir voke siunčiamus atvirukus atsižvelgiama į tai, kad atvaizdo reikšmės ir vizualinės raiškos ypatumai žymi visuomenės vertybių pokyčius ir kartu prisideda prie jų konstravimo. Tai pasireiškia diachroninėje perspektyvoje, lyginant sveikinimo atvirukų aversų raidą. Tokio pobūdžio tyrimai yra paplitę daugelyje šalių, ypač JAV ir Vakarų Europoje, kur atvirlaiškių ir sveikinimo atvirukų gausa XIX pab. – XX a. pradžioje apibūdinama kaip „Aukso amžius“. Pavyzdžiui, Daniel Giffordo (2013) atlikta atvirukų aversų analizė atskleidžia JAV visuomenės sociokultūrinės raidos pokyčius: moterų socialinio vaidmens transformacijas, patriotiško raiškos kaitą ir kita. Lietuvai geografiškai artimuose regionuose tokie tyrimai neretai koncentruojasi į sovietmečio laikotarpį. Pavyzdžiui, Lenkijos tyrėjai nagrinėjo „Solidarumo“ laikotarpiui būdingus proginius atvirukus, analizuodami, kaip jų atvaizduose persipina religiniai, politiniai, tautiniai ir patriotiniai motyvai (Kułak 2018: 111–135). Rusijoje daugiausia dėmesio skiriama naujamečių ir kitų proginių atvirukų ikonografijai, siekiant atskleisti jos ryšį su sovietmečio kultūriniais ir politiniais kontekstais (plg. Nasrtdinova 2015: 77–88).

Švenčių tyrimų perspektyva pasirenkama nagrinėjant proginius atvirukus. Čia pagrindinis dėmesys skiriamas atvaizdų konstravimo ypatumams, siejant juos su tam tikros šventės vaizdine reprezentacija (plg. Topp 2004: 137–159). Taip pat analizuojamas specifinių proginių atvirukų atsiradimas bei jų plitimas tam tikros šalies teritorijoje. Pavyzdžiui, Johnas Helsloot nagrinėja, kaip XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje Olandijoje išpopuliarėjo Valentino dienos šventimas, ypatingą dėmesį skirdamas sveikinimo atvirukais tradicijos raidai (Helsloot 2008: 97–116).

Pasitelkus komunikacijos perspektyvą, atvirukai analizuojami nagrinėjant jų funkcijas, įprasminimą bei vaidmenį komunikacijos procesuose. Šioje srityje reikšmingas JAV mokslininkės Emily West indėlis. Savo tyrimuose sveikinimo atvirukus ji nagrinėja kaip kultūrinį ir komercinį objektą: (1) aptaria, kaip sveikinimo atvirukų industrija siekia pagrįsti savo produktų emocinę ir socialinę vertę, nepaisant jų masinės gamybos pobūdžio (West 2007: 241–261), (2) analizuoja, kaip žmonės

pasitelkia sveikinimo atvirukus jausmams perteikti bei bando rasti „autentiškas“ žinutes masinės gamybos produktuose (West 2010a: 451–469), (3) tiria kaip kultūrinis kapitalas veikia atvirukų pasirinkimą (West 2010b: 362–382), (4) aptaria, kaip sveikinimo atvirukai formuoja ir perteikia emocijas bei kaip vartotojai jas suvokia ir interpretuoja (West 2017: 123–144). Atvirukai tiriami ir kitais aspektais. Bjarne Rogan atvirlaiškius pristato kaip sudėtinius kultūros objektus, aptardamas skirtingas jų funkcijas: suvenyro, kolekcionavimo objekto, taip pat socialinių mainų ir ritualinės komunikacijos įrankio (Rogan 2015: 1–27). Jan-Ola Östman atvirlaiškį pristato kaip unikalią komunikacijos formą, apimančią tiek viešąją, tiek privačiąją sferas. Autorius teigia, kad atvirlaiškiečiai sukuria paradoksalią situaciją, kurioje asmeninės žinutės tampa viešai prieinamos (Östman 2004: 423–442). Alexandra Jaffe nagrinėja sveikinimo atvirukų dviprasmišką padėtį tarp dovanos ir komercinės prekės, pabrėždama jų vaidmenį socialinėje komunikacijoje. Tyrėja aptaria, kaip atvirukai leidžia išreikšti jausmus standartizuotu, tačiau asmeniškai interpretuojamu būdu (Jaffe 1999: 115–141). Nors šis tyrimų sąrašas nėra baigtinis, jis rodo atvirukų analizės aspektų įvairovę.

Kalbotyros prieiga taikoma atliekant žodinių tekstų analizę – nagrinėjamos sveikinimo formuluočių, daugiakalbystė ir kiti kalbiniai ypatumai. Kartais dėmesys sutelkiamas į iš anksto atspausdintą sveikinimo tekstą. Ši prieiga taikoma JAV ir Vakarų Europos tyrimuose, nes šių regionų atvirukams būdingas išplėstas, konkrečiai šventei pritaikytas tekstas. Pavyzdžiui, „American Greetings“ ir „Hallmark“ leidyklų išleisti užuojautos atvirukai analizuojami siekiant nustatyti teksto suasmeninimo laipsnį (McCullough 2019: 148–160), tiriamas retorinių strategijų naudojimas sentimentaliuose sveikinimo atvirukų tekstuose (D’Angelo 1992: 337–345) ir pan. Kitais atvejais analizuojamas ranka užrašytas tekstas atviruko reverse. Sovietmečio proginių atvirukų kontekste reikšminga 2021 m. Lenkijoje parengta disertacija (Dzienisiewicz 2021), kurioje, nagrinėjant sveikinimus ir linkėjimus, užrašytus ant XX a. antrosios pusės proginių atvirukų, išskiriami ir lyginami kalbiniai vertybiniai laukai.

Technologijų kaitos perspektyvą pasitelkiantys tyrimai atvirukus nagrinėja dviem aspektais. Vienais atvejais siekiama ištakų – analizuojama, kaip naujos medijos atsiradimas paveikė to meto visuomenę. Pavyzdžiui, Monica Cure pristato atvirlaiškio atsiradimo XIX a. pabaigoje aplinkybes ir analizuoja jo sukeltas socialines bei kultūrines permainas (Cure 2018). Kitais atvejais aptariamas tradicinių atvirukų nykimas skaitmeninių sveikinimų dominavimo laikotarpiu. Pavyzdžiui, jau minėta Emily West analizuoja, kaip sveikinimo atvirukų industrija prisitaikė prie skaitmeninių formatų ir kokią įtaką tai daro komunikacijos praktikoms (West 2002: 316–326).

Meninę ir estetinę atvirukų vertę nagrinėja palyginti nedidelis tyrimų korpusas. Ši prieiga remiasi atvaizdų analize. Dėl didelės atvirukų įvairovės paprastai susitelkiama į konkretų laikotarpį, menininką arba kitą tyrimo aspektą. Pavyzdžiui, Viktorijos epochos Didžiojoje Britanijoje sukurti sveikinimo atvirukai analizuojami remiantis prielaida, kad jie yra estetiški objektai (Zakreski 2016: 120–136).

Lietuvoje atvirukų tyrimai nėra dažni. Daugiausiai dėmesio skirta XX a. pirmos pusės Lietuvos atvirlaiškiams ir sveikinimo atvirukams. Šiai temai aptarti 2000 m. ir 2001 m. Šiauliuose buvo surengtos dvi konferencijos – „Lietuviškų atvirukų ištakos“ ir „Lietuviškų atvirukų paveldas ir jų klasifikavimas“, kurių metu tyrėjai pristatė Lietuvos atvirlaiškių ir sveikinimo atvirukų raidą, klasifikavimo ypatumus bei kitus aspektus. XX a. pirmosios pusės sveikinimo atvirukų katalogus išleido kolekcininkas Petras Kaminskas, atvirukus tipologizavęs pagal vaizduojamų figūrų tipus ir leidinių įvaduose aptaręs jų gamybos raidą bei kontekstą (2019a, 2019b). Sveikinimą atvirukais tarpukariu glaustai pristatė ir Andželika Bylaitė-Žakaitienė, nagrinėdama jaunimo susižavėjimo ir meilės prisipažinimo išraiškas (2019), o Lilijana Štavičiūtė tyrinėjo patriotiškumo ženklus XX a. pradžios atvirukuose (2009: 118). Platesnei skaitytojų auditorijai XX a. pirmosios pusės sveikinimo atvirukai pristatyti albume „Šventiniai atvirukai“ (Kazlauskienė, Staniulis 2007).

Sovietinės Lietuvos sveikinimo atvirukai yra retas tyrimų objektas. Daugiausia dėmesio sulaukė menininkų naujamečio sveikinimo atvirukais tradicija, kurią savo disertacijoje „Lietuvos mažoji grafika: meninės komunikacijos pašto formos (1960–1990)“ aptarė menotyrininkė Ieva Pleikienė (2004). Disertacijoje pristatyto tyrimo rezultatus ji publikavo ir moksliniuose straipsniuose (2003: 81–87; 2005: 131–148). Sovietinės Lietuvos valstybinėse leidyklose išleistų fotoatvirukų leidybos ir ikonografinius ypatumus nagrinėjo menotyrininkė Eglė Jaškūnienė disertacijoje „Lietuvos taikomoji fotografija 1953–1988 metais“ (2010). Be to, sveikinimus atvirukais XX a. ir XXI a. pradžios Lietuvoje analizavo Dangirutė Pikšrienė VDU etnologijos magistro baigiamajame darbe „Sveikinimų atvirukai Lietuvoje“ (2012). Ji nagrinėjo atvirukų kilmę bei raidą, pristatė galimus jų rūšiavimo ir klasifikavimo būdus, aptarė bendrąją reverse užrašytų sveikinimų struktūrą ir komunikacinius aspektus. Sovietmečio Lietuvos naujamečių sveikinimo atvirukų averso konstravimo ypatumus bei Vilniaus miesto vaizdinę reprezentaciją aptarė šios disertacijos autorė (Atminytė 2022: 162–185; 2023: 70–83).

Be akademinių tyrimų, informacija XX a. Lietuvos atvirukų tema pateikiama mokslo populiarinimo ir kultūros spaudoje, taip pat internetinėje erdvėje. Jurijus Radovičius ir Eglė Ulčickaitė sudarė savilaidos leidinį, kuriame pristatomas Radovičiaus sukauptas 1969–1989 m. „Minties“ leidyklos naujamečių atvirukų rinkinys (Radovičius, Ulčickaitė 2023). Lietuvos atvirukų istoriją glaustai aptaria Ramunė Tolvaišytė (2008), o tarpukario Lietuvos kalėdinius ir patriotinius sveikinimo atvirukus – Alvyga Zmejevskienė (2009: 10; 2016: 57). Savo XX a. pradžios atvirukų kolekcijų parodas komentavo Liudas Mažylis (2019), o Vytautas Smilgevičius pristatė Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje parengtą to paties laikotarpio kalėdinių ir naujamečių atvirukų ekspoziciją (Kajėnas 2023). Sveikinimo atvirukų istorija taip pat glaustai pristatoma Daugyvenės muziejuje vykusios XX a. Lietuvos sveikinimo atvirukų parodos (Prascevičiūtė, Labenskytė 2023) ir kitų panašių ekspozicijų apžvalgose.

Ginamieji teiginiai

1. Kalėdinio ir naujamečio sveikinimo atvirukais tyrimas papildė kalendorinių švenčių analizės lauką, praplėsdamas žinias apie sovietmečiu vykusio apeiginių metų struktūros reorganizavimo mechanizmą ir jo sąlygotus apeigų pokyčius. Tyrimas parodo, kad valstybinėse leidyklose leidžiami ir oficialiose prekybos vietose prieinami sveikinimo atvirukai buvo skirti skatinti Naujųjų metų šventės minėjimą, tam tikslui susitelkiant į specifinę šios šventės apeigą – sveikinimą atvirukais. Jis sovietinės Lietuvos naujamečių sveikinimo formų įvairovės kontekste tapo viena pagrindinių praktikų.

2. Tyrimo teorinis pagrindas – pasirinkimas sveikinimą atvirukais suprasti kaip medžiaginio objekto tarpininkaujamą performatyvą – užtikrina išsamią tyrimo objekto analizę, kurios metu dėmesys sutelkiamas į sveikinimo atvirukais veiksma sudarančių elementų visumą, t. y. atviruko plokštumų (averso ir reverso) diskursus bei su šiuo medžiaginiu objektu susijusius veiksmus.

3. Konstruojant Naujųjų metų šventės vaizdinę reprezentaciją atvirukų aversuose, buvo remiamasi Kalėdų šventės simboliais ir vaizdiniais, juos adaptuojant sovietų realijoms ir integruojant į Naujųjų metų šventės ikonografiją.

4. Nors naujamečių atvirukų kūrimą ir leidybą veikė dailininkų savicenzūra, atvaizdų turinį reguliavęs valstybės cenzūros aparatas bei ideologiniai ir estetiniai reikalavimai vaizduojamiesiems menams, reikšmingą vaidmenį atliko ir dailininkų siekis užtikrinti aukštą meninę atvirukų kokybę.

5. Reorganizavus apeiginių metų struktūrą sovietinėje Lietuvoje, kalėdinis sveikinimas atvirukais tapo reta praktika – jį išstūmė valstybės propaguojamas naujametis sveikinimas.

6. Apeiginių metų struktūros reorganizavimas lėmė kokybinį kalėdinio ir naujamečio sveikinimo atvirukais praktikos dalyvių sudėties pokytį: naujametis sveikinimas apėmė platų adresantų ir adresatų lauką, tuo tarpu kalėdiniai sveikinimai buvo skirti šeimos nariams ir artimiausiems draugams.

Disertacijos struktūra

Darbą sudaro įvadas, šešios dėstymo dalys, išvados, taip pat literatūros, šaltinių, archyvo bylų, iliustracijų ir santrumpų sąrašai bei priedai.

Įvade suformuluojama tyrimo problema ir objektas, iškeliamas tikslas ir uždaviniai, ginamieji teiginiai, pristatoma metodologija ir šaltiniai, tyrimo naujumas, temos iširtumas ir pagrindinės disertacijoje vartojamos sąvokos.

Pirmieji du skyriai skirti teoriniams ir metodologiniams tyrimo aspektams apibūdinti. Pirmame skyriuje pateikiama teorinė prieiga, skirta sveikinimo atvirukais praktikai konceptualizuoti ir aptariamas jos taikymas tyrimo objekto analizei. Antrame skyriuje pristatoma tyrimo metodologija. Jame aptariama tyrimo logika, apibrėžiami tyrimo metu taikyti metodai ir jų derinimas, šaltinių ir pateikėjų atranka bei jų charakteristika, pristatomos tyrimo etikos gairės.

Trečiame ir ketvirtame skyriuje pristatomas tyrimo objekto kontekstas. Trečiame skyriuje aptariama Kalėdų ir Naujųjų metų šventės etnografinių bruožų kaita XX a. Lietuvoje, susitelkiant į tarpukario ir sovietmečio laikotarpius. Ketvirtame skyriuje pristatoma to paties laikotarpio kalėdinių ir naujamečių sveikinimų tipologija, apimanti skirtingas šios praktikos formas.

Penktame skyriuje susitelkiama į sveikinimui atvirukais vykti būtiną medžiaginį objektą – atviruką. Aptariamas jo atsiradimas ir raida, pristatoma kalėdinių ir naujamečių sveikinimo atvirukų įvairovė tarpukario ir sovietinėje Lietuvoje, nagrinėjamas sovietinės Lietuvos valstybinėse leidyklose išleistų atvirukų leidybos kontekstas ir aplinkybės. Taip pat pristatoma „Minties“ leidykloje – pagrindinėje Lietuvos SSR įstaigoje, kuri buvo atsakinga už atvirukų produkciją – išleistų atvirukų averso diskursų analizė, atskleidžianti Naujųjų metų šventės vaizdinės reprezentacijos įvairovę. Siekiant išryškinti pokytį, įvykusi reorganizavus apeiginių metų struktūrą sovietinėje Lietuvoje, „Minties“ leidyklos atvirukų aversai lyginami su kalėdiniais ir naujamečiais atvirukais, naudotais tarpukario Lietuvoje bei sovietmečio savilaidos atvirukais.

Šeštame skyriuje pereinama prie aptartų atvirukų naudojimo sveikinimui, t. y. kalėdinio ir naujamečio sveikinimo atvirukais sovietinėje Lietuvoje. Pasitelkus du

metodus – pusiau struktūruotus interviu ir atvirukų reverso užrašų kiekybinę analizę – aptariamoms sveikinimo progoms, dalyviai, aplinkybės, linkėjimų turinys ir kiti reikšmingi aspektai. Nagrinėjamos sveikinimo praktikos pokytis, įvykęs dėl apeiginių metų struktūros reorganizavimo, nustatomas sovietinės Lietuvos atvirukų reverso užrašus lyginant su tarpukario Lietuvoje užrašytais atvirukais ir sovietmečio savilaidos atvirukų reverso tekstais.

Išvadose apibendrinamos pagrindinės įžvalgos apie kalėdinio ir naujamečio sveikinimo atvirukais praktikos pokytį reorganizavus apeiginių metų struktūrą sovietinėje Lietuvoje bei tai, kaip sveikinimas atvirukais prisidėjo prie sovietinės valstybės lūkesčių įgyvendinimo, t. y. prie Naujųjų metų šventės įtvirtinimo kaip svarbiausios žiemos šventės.

Prieduose pateikiami papildomi atvirukų atvaizdai, interviu metu naudoti klausimynai, lentelės ir kita medžiaga, reikšminga pristatant tyrimo procesą ir rezultatus.

Pagrindinės disertacijoje vartojamos sąvokos

Atvirukas – kortelė trumpam laiškui užrašyti („atvirukas“, VLE). Sveikinimo atvirukas skirtas sveikinti tam tikros šventės arba kitos atmintinos datos progą. Atvirukas gali būti viengubo arba dvigubo standaus popieriaus lapo formos. Pirmasis vadinamas atvirlaiškiu ir siunčiamas paštu – reverse nurodžius siuntimo duomenis ir užklijavus pašto ženklą, o antrasis siunčiamas voke.

Apeiginiai metai – dar vadinami ritualiniais metais, tai kalendorines ir valstybines šventes ir šventinius laikotarpius apimantis metinis ciklas (plg. Šaknys 2015: 99). Sąvoka „apeiginiai metai“ (angl. *ritual year*) suformuota 2004 m. balandžio 29 d. Marselyje vykusioje mokslinėje konferencijoje, apibrėžiant SIEF (Société Internationale d’Ethnologie et de Folklore) darbo grupės tyrimų lauką.

Aversas (lot. *adversus* – atkreiptas veidu, iš priekio) – svarbesnioji medaliai, monetos, banknoto ar kito dvipusio kūrinio pusė („aversas“, VLE). Sveikinimo atvirukų averso pusėje dažniausiai pateikiamas atvaizdas ir sveikinimo tekstas. Dvigubų, voke siunčiamų atvirukų atveju averso funkciją perima pirmasis puslapis.

Performatyvus pasakymas – tai toks pasakymas, kurio ištarimas lygus veiksmo atlikimui. Ši samprata kildinama iš analitinės kalbos filosofijos atstovo Johno Langshaw Austino teorinio indėlio (Austin 1962). Performatyviame pasakyme tradiciškai priskiriami pažadai, įsakymai ir kiti šnekamieji aktai. Tyrimo metu sveikinimas atvirukais suprantamas kaip performatyvus pasakymas, tarpininkaujamas medžiaginio objekto – atviruko.

Reversas (lot. *reversus* – apgręžtas, pasuktas) – nepagrindinė medaliai, monetos, popierinio pinigų arba kito dvipusio kūrinio pusė („reversas“, VLE). Atvirlaiškių reversuose dažniausiai yra vieta asmeniniam sveikinimo ir linkėjimo tekstui bei siuntimo duomenims užrašyti. Dvigubų, voke siunčiamų atvirukų atveju reverso funkciją perima vidinis puslapis.

Tarpininkaujamasis sveikinimas – tai sveikinimas, paremtas tarpininkaujama sąveika (Thompson 1995: 82–87, cit. iš: Tomlinson 2002: 165), t.

y. toks, kuriam vykti būtinas komunikaciją tarpininkaujantis medžiaginis objektas (telefonas, laiškas, telegrama, atvirukas ir pan.).

Vaizdinė reprezentacija šiame darbe vadinamas būdas, kuriuo informacija, idėjos ar reiškiniai perteikiami regimaisiais nežodiniais pavidalais. Ši samprata taikoma interpretuojant atvirukų aversuose atspausdintus atvaizdus. Laikomasi prielaidos, kad jie vizualiai artikuliuoja tam tikros šventės (ir jos proga reiškiamo sveikinimo) reikšmes.

1. TEORINĖ TYRIMO PRIEIGA

Tyrimo teorinė prieiga formuojama pasitelktus *ritualizuoto veiksmo* ir *performatyvaus pasakymo* sampratas. Jos suteikia struktūrinį pagrindą tyrimo objekto analizei ir padeda nustatyti metodologijos formavimo kryptį.

Sveikinimas kaip ritualizuotas veiksmas. Sąvokos „ritualas“ apibrėžimas yra problemiškas. Egzistuoja daugybė skirtingų interpretacijų, o kiekvienas tyrėjas lieka nepatenkintas kito siūloma apibrėžtimi (Snoek 2006: 3). Dėl vieningo ritualo apibrėžimo stokos šiame darbe nėra siekiama įrodyti, kad sveikinimas apskritai ir sveikinimas atvirukais konkrečiai gali būti laikomas ritualu. Vietoj to, remiantis ritualo teoretikų Catherine Bell (JAV) ir Jano Snoeko (Olandija) įžvalgomis, jis nagrinėjamas kaip praktika, turinti ritualizuoto veiksmo bruožų.

Bell išskiria ritualizuotos praktikos ar veiksmo požymius, juos suskirstydama į šešias kategorijas: formalumas, tradiciškumas, disciplinuotas invariantiškumas, paklusimas taisyklėms, sakralinis simbolizmas ir performatyvumas (1997: 138). Ji pabrėžia, kad šis sąrašas nėra galutinis, o ritualizuotos praktikos dažniausiai pasižymi daugiau nei vienu iš šių bruožų. Remiantis pristatytomis kategorijomis, sveikinimas gali būti suprantamas kaip veiksmas, turintis ritualizuoto veiksmo bruožų: (1) sveikinimui būdingas formalumas – jo metu kartojama tam tikra sveikinimo formulė; (2) grindžiamas taisyklėmis, t. y. atitinka tam tikras konvencijas ir (arba) etiketo normas – tariamas konkrečiomis progomis, tam tikru tinkamu momentu.

Tyrimo metu nagrinėjamos praktikos priskyrimas prie ritualizuotų veiksmų gali būti grindžiamas Snoeko teorinėmis įžvalgomis. Anot jo, „ritualiniai veiksmai“ skiriasi nuo „įprastų“. Dauguma ritualinių veiksmų yra susiję su tam tikromis vietomis ir laiku, turi nustatytą scenarijų bei pasižymi didesniu formalizavimu, struktūrizavimu ir standartizavimu nei kasdieniai veiksmai. Be to, ritualiniai veiksmai yra tikslingi ir simboliškai reikšmingi dalyviams, kurie suvokia save kaip dalyvaujančius veiksmo, kuris skiriasi nuo kasdienės rutinos (Snoek 2006: 13). Išvardytos charakteristikos leidžia sveikinimą atvirukais vertinti kaip turintį ritualizuoto veiksmo bruožų, kadangi jis:

(1) atliekamas pasirinkta proga – vyksta tam tikros šventės ar kitos ypatingos progos metu;

(2) yra formalizuotas ir standartizuotas – naudojamas konkretus objektas (atvirukas), turintis konkrečią vietą sveikinimui užrašyti (reversas), taip pat egzistuoja aiški atviruko įteikimo tvarka (pvz. siuntimas paštu, voke arba be jo);

(3) turi apibrėžtą scenarijų – sveikinimas atviruku vyksta pagal tam tikrą veiksmų seką: atviruko pasirinkimas, užrašymas, siuntimas ir gavimas;

(4) yra tikslingas ir simboliškai reikšmingas jo dalyviams – šis veiksmas realizuoja sveikinimo intenciją, t. y. gavęs atviruką, asmuo suvokia, kad yra pasveikintas, o žiūrint plačiau, sveikinimas atviruku suvoktinas kaip praktika, skirta palaikyti draugystes ir kitus socialinius ryšius⁴;

(5) jo dalyviai suvokia save kaip dalyvaujančius neįprastame veiksmo – sveikinimas nėra kasdienės rutinos dalis, bet atliekamas esant specialiai progai.

Sveikinimą atvirukais kaip ritualinės komunikacijos formą įvardija ir atvirukus nagrinėjantys mokslininkai. Atvirlaiškio funkcijas analizavęs Bjarne Rogan jį pristato kaip ritualinės komunikacijos elementą. Tyrėjo teigimu, ritualą galima identifikuoti pagal tris pagrindinius bruožus: pasikartojimą, institucionalizavimą (t. y. veiksmas turi būti pažįstamas ir nuspėjamas) ir ekspresyvumą. Rogan pabrėžia, kad būtent ekspresyvi funkcija yra tai, kas kasdienę rutiną paverčia ritualu – siuntėjo intencija ir adresato interpretacija yra esminiai kriterijai, leidžiantys atskirti ritualą nuo kasdienio veiksmo. Atvirlaiškiai dažnai pasižymi stipria ekspresyvia funkcija (Rogan 2005: 16–17). Dažniausiai jie siunčiami tarp žmonių, kuriuos sieja pakankamai artimas ryšys, o pagrindinė jų funkcija – palaikyti socialinius ryšius (Rogan 2005: 16). Lyginant Snoeko ir Rogano ritualizuoto veiksmo sampratą, galima pastebėti, kad abiem atvejais sveikinimas atvirukais gali būti jam priskiriamas dėl kelių pagrindinių bruožų: atlikties formos pastovumo (progos ir veiksmo standartizavimo), konvencinio susitarimo, leidžiančio

⁴ Prie šios išvados prieina atvirlaiškių ir sveikinimo atvirukų tyrėjai (Östman 2004: 430, Rogan 2005: 16–17, Jaffe 1999: 123), ją rodo ir empiriniais duomenimis paremti sociologų ir psichologų tyrimai (Dindia et al 2004; Gooch, Kelly 2016; Fingerman, Griffiths 1999).

atpažinti veiksmą ir išmanyti jo taisykles, bei paties veiksmo reikšmingumo, kuris išreiškiamas per siuntėjo intenciją ir adresato interpretaciją. Šie aspektai leidžia sveikinimą atvirukais suvokti kaip socialiai reikšmingą komunikacijos aktą, atliekantį ritualizuoto veiksmo funkciją.

Sveikinimas ir performatyvus pasakymas. Būdamas ritualizuotu veiksmu, sveikinimas nagrinėtinas *performatyvumo*⁵ kontekste. Šiame darbe pasitelkiama *performatyvo* sąvoka, kildinamą iš analitinės kalbos filosofijos atstovo Johno Langshaw Austino⁶ teorinio indėlio (Austinas 1962). Analizuodamas kalbos funkcijas, jis papildė tradicinį filosofijoje nagrinėjamą lokucinį pasakymą (kuris yra žodinio pasakymo realizavimas ir gali būti vertinamas pagal teisingumo kriterijų) naujomis kategorijomis, viena iš kurių – ilokuciniai aktai arba performatyvai, t. y. pasakymai, išreiškiantys tam tikrą kalbančiojo intenciją (pvz. pažadai, įsakymai ir pan.) (Satkauskaitė 2011: 56). Anot Austino, performatyvus pasakymas negali būti vertinamas pagal teisingumo ar klaidingumo kriterijų, nes jo tikslas nėra aprašyti ar informuoti, bet atlikti veiksmą pačiu ištartimo aktu: performatyvo ištartimas lygus

⁵ Performatyvumo sąvokos naudojimas gali būti painus. 2012 m. Hansas Rudolfas Veltenas atkreipė dėmesį, kad per pastaruosius du dešimtmečius *performatyvumas* (angl. *performativity*) ir *performansas* (angl. *performance*) tapo pagrindinėmis kategorijomis, leidžiančiomis aprašyti, analizuoti ir teorizuoti įvairius socialinio bei kultūrinio gyvenimo aspektus. Nors šios sąvokos skiriasi kilmės atžvilgiu – jų ištakos siejamos su analitinės filosofijos, teatro ir lyties studijų akademiniu modeliu – jie vystėsi paraleliai. Pabrėžtina, kad *performatyvumą* ir *performansą* sieja glaudus tarpusavio santykis. Nors šios sąvokos nėra tapačios, jos dažnai persidengia arba laikomos kaimyninėmis sąvokomis, priklausomai nuo naudojamo teorinio pagrindo ir to, ką norima pabrėžti. Dėl šios priežasties jos neretai suprantamos kaip sinonimai, o tai gali sukelti tam tikrą metodologinį neaiškumą (Velten 2012: 249). Bandydamas apibrėžti *performanso* ir *performatyvumo* sąvokų taikymo skirtumą, Veltenas išskiria dominuojantį ir subdominuojantį jų supratimą. *Performanso* atveju dominuoja teatrinė-vaidybinė sąvoka, o kalbinė yra subdominuojanti. Kitaip tariant, *performansas* siejamas su kūniškąja tam tikro veiksmo atlikimo išraiška. Tuo tarpu *performatyvumo* atveju dominuoja kalbinė sąvoka, o teatrinė yra subdominuojanti. Tai reiškia, kad *performatyvumas* pirmiausia suprantamas kaip veiksmas, atliekamas kalba (Velten 2012: 251).

⁶ Po Austino performatyvaus pasakymo teorijas plėtojo kiti mokslininkai, tikslindami ilokucinių aktų sampratą, reikšmes ir vietą kalbos pragmatikoje (Searle (1969), Leech (1983) ir kiti). Šiame darbe performatyvaus pasakymo sampratos vystymasis nėra plačiai nagrinėjamas, o pagrindinis dėmesys skiriamas Austino pristatytam apibrėžimui ir jo taikymui ritualų tyrimuose.

veiksmo atlikimui. Austinas pateikia pavyzdį: kai sakoma „Ši laivą pavadinu Karalienės Elžbietos vardu“, tai nėra vien tik informacija apie laivo vardo parinkimą – pats pasakymo aktas suteikia laivui vardą (Austinas 1962: 4–11). Performatyviai funkcijai realizuoti reikalingos tam tikros sąlygos, kurios gali būti susijusios su pašnekovų socialiniais vaidmenimis, pasakymo ištartimo proga, konvenciniais susitarimais ir pan. (Satkauskaitė 2011: 56). Minėto pavyzdžio atveju, pavadinti laivą gali tik žmogus, turintis įgaliojimus tai padaryti (pvz. laivo savininkas) (Austin 1962: 4–11).

Ši iš Austino tyrimų kildinama performatyvaus pasakymo sąvoka vartojama antropologų nagrinėjant ritualus. Šiame darbe svarbios dvi prieigos. Pirmą, susitelkiant į žodinės kalbos naudojimą rituale, nagrinėjama tai, kaip žodinė kalba lemia performatyvų ritualo veikimą (Thomas 2006: 323). Pavyzdžiui, religinių ritualų tyrimams performatyvumo prieigą taikęs Roy Rappaportas teigė, kad daugelis ritualų grindžiami performatyviais pasakymais (Rappaport 1999: 78). Tai apima tokius žodinius aktus kaip pagyrimai, palaiminimai, krikštai, šventinimai, taip pat prakeikimai, įžeidimai ir kiti pasakymai, kurių veikimas yra performatyvus (Lambek 2013: 146). Antra, Austino idėjos taikomos ne tik ritualinei kalbai, bet ir ritualams kaip verbalinių ir neverbalinių veiksmų visumai apskritai (Bell 1997: 69). Tokiais atvejais remiamasi prielaida, kad ritualinė veikla yra analogiška kalbai, todėl jai galima taikyti performatyvių kalbos aktų modelį. Panašiai kaip ir performatyvaus pasakymo, ritualo atliktis suponuoja tam tikrą tikrovės pokytį, o ne esamos tikrovės atspindėjimą. Pavyzdžiui, jau minėtas Rappaportas su performatyvia funkcija sieja ne tik žodinius pasakymus, bet ir tam tikrus nekalbinius ritualinius veiksmus. Kaip pavyzdį jis pamini šokius, vykstančius Papua Naujosios Gvinėjos Maringo *kaiko* ritualuose. Šokdamas *kaiko*, ritualo dalyvis įsipareigoja, kad ateityje kovos prieš bendrą priešą kartu su tuo, kam šokis skirtas (Rappaport 1999: 78). Panašiai kaip tam tikromis aplinkybėmis ištarta frazė „skelbiu jus vyru ir žmona“ sukuria santuokos porą, pats šokis tampa įsipareigojimu (Robbins 2001: 592).

Šios prieigos yra reikšmingos nagrinėjant sveikinimą kaip ritualizuotą veiksmą. Sveikinimo pagrindą sudaro būtent performatyvus pasakymas – tam

tikromis aplinkybėmis ištartas sveikinimas žymi sveikinimo aktą. Pavyzdžiui, Naujųjų metų proga ištartas pasakymas „Su Naujaisiais metais“ gali būti suprantamas kaip veiksmui lygiavertis kalbėjimo aktas. Sveikinimas prilyginamas veiksmui išpildžius tam tikras sąlygas: reikalinga sveikinimui tinkama situacija (t. y. tam tikra proga, kuri legitimuotų ištartą sveikinimo žodį), taip pat sveikintojas ir sveikinimo adresatas, kurie pasakymo atveju tapatinami su sakytoju ir sakymo adresatu, veikiančiais vienoje socialinėje plotmėje. Be to, būdamas ritualizuotu veiksmu sveikinimas veikia kaip performatyvas todėl, kad jis daro pokytį tikrovei – ištarus sveikinimą pasikeičia komunikacijos dalyvių vaidmenys, atsiranda pasveikinęs ir pasveikintas.

Šiame darbe nagrinėjamas specifinis sveikinimo tipas – sveikinimas atvirukais. Sveikinimų įvairovė gali būti kategorizuojama remiantis sociologo Johno Thompsono pristatytomis sąveikos kategorijomis, kurios siejamos su trimis komunikacijos tipais. „*Akis į akį*“ sąveika „nurodo tiesioginį bendravimą būnant drauge“ (Thompson 1995: 82–87, cit. iš: Tomlinson 2002: 165). Tai dialoginė sąveika, kai bendravimas vyksta dviem kryptimis, o jai vykti gali būti pasitelkiama verbalinė ir neverbalinė kalbą. *Tarpininkaujamasis sąveikos* kategorija nusako bendravimo būdą laiškais, telegrafu, telefonu ir panašiai. Ši sąveika taip pat yra dialoginė, bet jai vykti „reikalingas techninis tarpininkas, [...] suteikiantis galimybę bendrauti nutolusiems erdvėje ir laike asmenims“ (Thompson 1995: 82–87, cit. iš: Tomlinson 2002: 165). *Tarpininkaujamoji kvazisąveika* „nusako žiniasklaidos (knygų, laikraščių, radijo, televizijos) komunikaciją“. Nuo dviejų pirmųjų kategorijų ji skiriasi tuo, kad šio pobūdžio komunikacija yra monologinė (t. y. vienos krypties) ir „nukreipta ne į konkrečius atpažįstamus asmenis, o yra pateikiama neapibrėžtam skaičiui galimų recipientų“ (Thompson 1995: 82–87, cit. iš: Tomlinson 2002: 166).

Pasitelkus pristatytus sąveikos tipus, galima išskirti tris XX a. Lietuvos kalėdinių ir naujamečių sveikinimų kategorijas. (1) *Sveikinimas „akis į akį“* sakomas sveikinimo dalyviams susitikus, jiems esant vienoje fizinėje erdvėje. (2) *Tarpininkaujamojo sveikinimas* vyksta tada, kai jo dalyvius skiria fizinis atstumas. Šiam sveikinimui vykti būtina tam tikra tarpininkaujanti medija –

telefonas, laiškas ir pan. (3) *Tarpininkaujamosios kvazisąveikos sąlygomis vykstančiam sveikinimui* būdinga tai, kad jis yra komunikuojamas žiniasklaidos. Taip sveikinama įvairių organizacijų – įmonių, įstaigų, valstybės ir kitų – vardu.

Remdamiesi šia kategorizacija, galėtume teigti, kad sveikinimas atvirukais priklauso tarpininkaujamosios sąveikos kategorijai, nes tam naudojama priemonė, skirta bendrauti per atstumą. Tačiau, skirtingai nei sveikinant telefonu ar laišku, atvirukas išsiskiria tuo, kad sveikinimas yra pirminė ir pagrindinė jo paskirtis. Tad kyla klausimas, kaip aprašyti sveikinimą atvirukais performatyvaus pasakymo kontekste? Pasitelkdami Marshallo McLuhano medijos sampratą (McLuhan 2003: 26–39), galėtume teigti, kad būdamas medija, atvirukas nėra vien instrumentas pranešimui perduoti – jis pats tampa pranešimu. Atvirukas ne tik tarpininkauja komunikacijai, bet ir pats tampa esmine sveikinimo veiksmo dalimi. Jis yra būtinoji šios specifinės sveikinimo formos dedamoji – be atviruko toks sveikinimas nebūtų įmanomas. Atsižvelgdami į tai, galėtume teigti, kad sveikinimo atviruko siuntimas ir gavimas pats savaime konstruoja sveikinimo aktą, o sveikinimo turinį kuria atviruko plokštumose esantis atvaizdas ir žodinis tekstas. Tad jei sveikinimo žodžiu ašį sudaro tam tikroje situacijoje vieno subjekto kitam ištartas (ir adresato suprastas) pasakymas, sveikinimą atviruku sudaro:

(1) veiksmai su atviruku. Sveikinimą atviruku konstruoja laike ir erdvėje išsitęsusių veiksmų sintagma, reikalinga tam, kad atvirukas pasiektų gavėją: tai atviruko užrašymas, siuntimas paštu, pašto darbuotojų tarpininkavimas ir, galiausiai, įteikimas adresatui. Kyla klausimas, kas žymi sveikinimo akto atliktį? Sveikinant žodžiu, veiksmo atliktis siejama su tuo, kad adresantui ištarus sveikinimo žodį (ir išpildžius būtinas aplinkybes) adresatas suvokia, kad yra pasveikintas. Sveikinant atviruku veikia kitas mechanizmas. Pirma, būtinas atviruko kaip medžiaginio objekto pristatymas adresatui. Antra, kad sveikinimas įvyktų, adresato gautas atvirukas turi būti atpažįstamas kaip sveikinti skirtas objektas. Ritualui, šiuo atveju – ritualizuotam veiksmui, įvykti būtini konvenciniai susitarimai – komunikacijos dalyviai turi egzistuoti gyvenamajame pasaulyje kaip kultūriniam pasaulyje, kuriame veikia bendri ir pažįstami kultūros kodai (Robbins 2001: 592). Galiausiai,

sveikinimo adresatas turi suprasti save esantį sveikinimo adresatu – skaitydami kitų gautus sveikinimo atvirukus, numanome, kad tai yra jau įvykusio sveikinimo žymės, kurio metu pasveikinti buvome ne mes. Išpildžius visas šias sąlygas, performatyvas pasiekia savo tikslą – sveikinimas įvyksta, o gautas sveikinimo atvirukas tampa įvykusio sveikinimo įrodymu.

(2) tarpininkaujantis objektas – atvirukas – ir jo plokštumų (averso ir reverso) diskursai. Reversas yra vieta asmeniniam, ranka atliktam užrašui. Paprastai jį sudaro sveikinimo (ir linkėjimo) tekstas, kuriame papildomai tikslinama sveikinimo proga, apibrėžiami sveikinimo dalyviai – sveikinantis ir sveikinamas asmuo (–enys), o atvirlaiškio atveju taip pat nurodomi duomenys, būtini atvirukui išsiųsti paštu (pvz. adresas). Tyrimo metu toks ranka atliktas sveikinimo užrašas reverse suprantamas kaip individualizuotas sveikinimo diskursas. Čia sveikintojas gali artikuliuoti savo pasirinktą, asmenišką sveikinimo (ir linkėjimo) turinį.

Tačiau sveikinimo atviruku turinį sudaro ne tik ranka užrašytas sveikinimas. Užrašius ir išsiuntus atviruką, sveikinimui pajungiamas vizualus ir žodinis diskursas averse, t. y. atvaizdas ir / arba paruoštas sveikinimo tekstas (pvz. „Su Naujaisiais metais!“). Tad aversas gali būti suprantamas ne tik kaip tam tikros šventės vaizdinė reprezentacija, bet ir kaip deleguojamas sveikinimo diskursas – ta prasme, kad atviruko siuntėjas pats jo nekuria, bet gali jį pasirinkti pirkdamas atviruką. Averso diskursai yra tai, kas išskiria sveikinimą atvirukais iš kitų sveikinimo formų – siunčiant atviruką, sveikinama ne tik žodžiu, bet ir atvaizdu, kuris prisideda formuojant sveikinimo turinį.

Galima išskirti kelis aspektus, kuriais aversas kuria, pildo ir nukreipia sveikinimo turinį. Pirma, ant atviruko atspausdintas sveikinimo žodis atstovauja siuntėjo intenciją. Tyrėja Alexandra Jaffe pastebi, kad siunčiant atviruką su užrašu „Atleisk, kad neparašau“ (angl. „Sorry I Haven’t Written“), svarbios ne tiek sveikinimo žodžio subtilybės, kiek siuntėjo intencija, žymima atviruko averse (Jaffe 1999: 132). Nagrinėjamų atvirukų kontekste reikšminga tai, kad paruoštas sveikinimo tekstas yra neatsiejamas nuo paties sveikinimo akto – jis tikslina sveikinimą, atstovauja sveikintojo intenciją bei daro ją žinomą adresatui. Antra,

tyrėjai pastebi, kad averso atvaizdai atspindi tam tikrą sociokultūrinę tikrovę ir tuo pačiu ją konstruoja (Gifford 2013). Šis aspektas reikšmingas nagrinėjant sovietinės Lietuvos sveikinimo atvirukus – kadangi atvirukų atvaizdai buvo cenzūruojami, jie žymi valstybei priimtina šventės diskursą. Būtent toks cenzūruotas aversas veikė kaip deleguojamas sveikinimo diskursas – privatų, tarpasmeninį sveikinimą papildydavo dailininko sukurtas ir cenzūros aparato patvirtintas turinys. Galiausiai, atvirukas nėra vienietinis kūrinys, o tiražu leidžiamas objektas. Nesikeičiant vaizduojamų figūrų tipologijai, keičiasi jų deriniai ir vaizdavimo ypatumai – tai reiškia, kad atvaizdas veikia kaip atvirukus diferencijuojantis elementas. Tokia vizualinių variantų gausa lemia atvirukų įvairovę, kuri suteikia siuntėjui galimybę pasirinkti jam tinkamiausią variantą. Tam tikro atviruko pasirinkimas perteikia adresatui žinojimą apie tai, kokį atvaizdą siuntėjas suprato kaip tinkamą naudoti sveikinant: pasak Emily West, atviruko pasirinkimas gali būti suprantamas kaip žymintis siuntėjo santykį su adresatu, taip pat atskleidžiantis jo skonį ir estetinę nuovoką (West 2010b: 380).

Apibendrinant, būtina pažymėti, kad šiame tyrime performatyvaus pasakymo samprata pasitelkiama kaip teorinis įrankis, leidžiantis suprasti, kas sudaro sveikinimo atvirukais veiksmą. Ji teikia žinojimo, kad tiriant šį objektą būtina atsižvelgti į skirtingus aspektus: atvaizdą averse, užrašus reverse bei veiksmus su pačiu medžiaginiu objektu. Be to, svarbi teorinė prielaida, kad šie skirtingi dėmenys veikia komplementariai, sudarydami sveikinimo visumą. Tai reiškia, kad nors kiekvienas iš jų gali būti nagrinėjamas atskirai, jie yra tarpusavyje susiję ir kartu formuoja sveikinimo veiksmą.

2. TYRIMO METODOLOGIJA

2.1. Tyrimo logika

Etnografija yra neatsiejama nuo rašymo. Anot antropologo James'o Cliffordo: „rašyti – reiškia patyrimui suteikti teksto pavidalą“ (Clifford 2006: 44–45). Etnologijoje ir antropologijoje reikšminga *etnografinio teksto* samprata. Jai apibūdinti pateikiami skirtingi apibrėžimai. Vytis Čiubrinskas mini, kad etnografinio teksto rašymas yra lauko tyrimo rezultatas (Čiubrinskas 2007: 215). Vida Savoniakaitė pastebi, kad etnografinį tekstą sudaro interviu metu gauta informacija, taip pat filmavimas, fotografavimas, piešimas ir braižymas – išsisa etnografinių stebėjimų patirtis (Savoniakaitė 2008: 66). Auksuolė Čepaitienė siūlo platesnį apibrėžimą. Etnologės teigimu, etnografinis tekstas yra bet kuris pateikėjo pasakojimas, elgsena ar jo aplinkoje (namuose ar kitur) matomi objektai, taip pat bet kuris materialus objektas ar jų sanakaupa, teikianči žinojimą apie juos gaminusius ar naudojusius žmones ir galiausiai tai, ką pateikiame kaip tyrimų rezultatą, taip pat vaizdinė bei rašytinė archyvinė medžiaga, aprašų pavidalu randama ir saugoma įvairiuose archyvuose (Čepaitienė 2003: 130).

Šio tyrimo metu etnografinis tekstas konstruojamas atsižvelgus į anksčiau pristatytą teorinę tyrimo prieigą. Derinant skirtingus etnografinius metodus, kalėdinis ir naujamečis sveikinimas atvirukais sovietinėje Lietuvoje nagrinėjamas kaip sudėtinis procesas, grindžiamas tarpininkaujamo objekto plokštumų turiniais ir veiksmiais su šiuo objektu, o tyrimo metodologijos logika paremta trimis analizės aspektais:

- Kalėdinio ir naujamečio sveikinimo atvirukais sovietinėje Lietuvoje kontekstas: XX a. Lietuvos Kalėdų ir Naujųjų metų etnografinių bruožų kaitos, įvykusios reorganizavus apeiginių metų struktūrą bei kalėdinių ir naujamečių sveikinimų tipologijos pristatymas.
- Atvirukas kaip būtinas sveikinimo elementas: sovietinėje Lietuvoje kalėdiniam ir naujamečiam sveikinimui naudotų atvirukų įvairovės, oficialioje prekyboje prieinamų atvirukų leidybos aplinkybių bei šių atvirukų aversų analizė.

- Atvirukų naudojimas sveikinant: sovietinėje Lietuvoje vykusio kalėdinio ir naujamečio sveikinimo progu, dalyvių, linkėjimų turinio ir kitų reikšmingų aspektų tyrimas.

Pažymėtina, kad sveikinimo atvirukais tyrimą galima formaliai priskirti materialiosios kultūros tyrimų sričiai. Materialiosios kultūros studijos analizuoja, kaip žmonės naudoja ir suteikia prasmę juos supančiam materialiam pasauliui (Auslander 2012: 353–354). Materialius objektus tiriantys antropologai ir etnologai nagrinėja, kaip materialioji kultūra atspindi socialines struktūras (Auslander 2012: 359), o kasdienio gyvenimo etnografija skiria dėmesį jo medžiaginėms ypatybėms ir tam, kaip socialiniai veikėjai sąveikauja su fiziniais daiktais (Atkinson 2007: 134). Šiame tyrime materialiosios kultūros tyrimo gairės įgyvendinamos sveikinimo atvirukus nagrinėjant ne kaip atskirus kultūros artefaktus, bet atsižvelgiant į jų vaidmenį konstruojant ritualizuotą veiksmą – sveikinimą. Tačiau čia nekeliamas užduotis holistiškai ištirti konkrečius sveikinimo atvejus, t. y. atskirų atvirukų kelią nuo siuntėjo iki gavėjo. Tai nebūtų įmanoma dėl laikinio nuotolio (kadangi nagrinėjamas sovietmečio laikotarpis) ir pačios sveikinimo atvirukų specifikos – sveikinimo dalyviai yra atskirti laiko ir erdvės. Vietoj konkrečių atvirukų „istorijos“ ir jų individualaus įprasminimo tyrimas koncentruojasi į sveikinimą atvirukais kaip bendrą reiškinių, analizuojamą pasitelkiant įvairių etnografinių duomenų ir metodų korpusą. Laikomasi prielaidos, kad išanalizavus reprezentatyvią atvirukų imtį (t. y. atskirai tiriant atvaizdus averso pusėje ir užrašus reverso pusėje) bei etnografinių lauko tyrimų (t. y. pusiau struktūruotų interviu) metu surinkus duomenis apie atvirukų naudojimą sveikinant, galima sudaryti bendrą vaizdą apie nagrinėjamą objektą – kalėdinį ir naujamečio sveikinimą atvirukais sovietinėje Lietuvoje.

Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad tyrimo metu dėmesys sutelkiamas į antrosios Lietuvos okupacijos laikotarpį. Sekant sveikinimo atvirukų leidybos ir sveikinimų užrašymo datavimą bei remiantis skirtingais metais gimusių pateikėjų patirtimis, siekiama sukurti bendrą 1944–1990 m. Lietuvoje vykusio kalėdinio ir naujamečio sveikinimo atvirukais vaizdą. Tuo tarpu šios praktikos raida įvairiais

sovietmečio laikotarpiu aptariama fragmentiškai, analizės metu pastebėjus tam tikrus konkrečiam laikotarpiui būdingus ypatumus.

2.2. Tyrimo struktūra ir metodų derinimas

2.2.1. Sveikinimo atvirukais kontekstas

Rogero Sanjeko teigimu, antropologijos tiriamasis darbas prilyginamas trikampiui, kurio kampus sudaro *etnografiniai duomenys – lyginimas – kontekstualizavimas*. Šis trikampis įvardijamas kaip „socialinės (kultūrinės) antropologijos, tyrinėjančios kultūrą, susietą su dabarties socialiniais procesais, interpretacijos kelias“ (Sanjek 1997: 193–198, cit. iš Ramanauskaitė 2002: 82). Kitaip tariant, kontekstualizavimas yra neatsiejamas nuo etnografijos ir lyginimo – etnografinių duomenų interpretacija tampa įmanoma tik pasirinkus tam tikrą žiūros tašką. Šiame tyrime, siekiant išryškinti tyrimo objekto ypatumus, atsižvelgiama į platesnį nagrinėjamų švenčių apeiginių kontekstą. Pirma, aptariama Kalėdų ir Naujųjų metų etnografinių bruožų kaita, įvykusi reorganizavus apeiginių metų struktūrą sovietinėje Lietuvoje. Antra, kadangi sveikinimas atvirukais yra viena iš daugelio sveikinimo formų, jo savitumui suprasti atlikta XX a. Lietuvos kalėdinių ir naujamečių sveikinimų visumos apžvalga, susitelkiant į tarpukario ir sovietinės Lietuvos laikotarpius. Tam tikslui sudaryta sveikinimų tipologija, paremta anksčiau minėtomis Johno Thompsono (1995) pristatytomis sąveikos formomis (žr. p. 34).

Aprašant Kalėdų ir Naujųjų metų etnografinių bruožų raidos ypatumus ir sveikinimo formų įvairovę remtasi Lietuvos etnologų ir antropologų tyrimais, nagrinėjančiais XX a. Lietuvos tarpušvenčio apeigas. Duomenys papildyti etnografinio lauko tyrimo – pusiau struktūruotų interviu su sovietmečiu atvirukais sveikinusiais pateikėjais – medžiaga. Taip pat analizuota periodinė tarpukario ir sovietinės Lietuvos spauda bei kiti leidiniai, teikiantys informacijos nagrinėjama tema. Tyrimo metu laikomasi nuostatos, kad periodinė spauda, viena vertus, atspindi tai, kaip tam tikras reiškinyss buvo pristatomas viešajame diskurse, kita vertus, teikia (dalinės) faktinės informacijos tyrimo tema. Publikacijos buvo analizuotos taikant kokybinės turinio analizės metodą ir pristatomos per tyrimui aktualius aspektus.

Analizuotinių laikraščių ir žurnalų atranka paremta siekiu ištirti skirtingoms socialinėms ir demografinėms grupėms skirtą viešąją spaudą.

Renkant informaciją tarpukario Lietuvos tarpušvenčio švenčių ir apeigų tema, buvo analizuojami 1918–1939 m. Lietuvoje leidžiamų periodinių leidinių⁷ gruodžio ir sausio mėnesių numeriai. Nagrinėjant tarpukario Lietuvai būdingą sveikinimo formą – vizitinių kortelių siuntimą – analizuoti eksponatai, saugomi Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje⁸ (n = 32) bei kortelės, kurių suskaitmenintos kopijos rastos LIMIS pagal raktažodį „vizitinė kortelė“⁹ (n = 51). Bendra vizitinių kortelių imtis – 83 vnt. Visos kortelės datuojamos 1918–1939 m. Renkant informaciją apie sveikinimus, vykusius vizitų metu ir siunčiant vizitines korteles, papildomai analizuoti specializuoti tarpukario Lietuvos leidiniai – laiškų rašymo vadovėliai, mandagaus elgesio bei etiketo vadovėliai ir kiti.

Nagrinėjant sovietinės Lietuvos tarpušvenčio šventes ir apeigas, peržiūrėti 1944–1990 m. gruodžio ir sausio mėnesių periodinių leidinių numeriai: laikraščio „Tiesa“ (leistas 1944–1990 m.), „Komjaunimo tiesa“ (1940–1989 m.), „Tarybų Lietuva“ (1940–1950 m.), „Lietuvos pionierius“ (1946–1989 m.). Kaip ir tarpukario Lietuvos tarpušvenčio apeigų atveju, taip pat analizuoti leidiniai, teikiantys mandagaus elgesio rekomendacijų bei metodiniai leidiniai švenčių organizavimo tema.

⁷ „Jaunimo draugas“ (leistas 1926–1937 m.), „Jaunimas“ (1921–1936 m.), „Laisvė“ (1920–1923 m.), „Lietuva“ (1919–1928 m.), „Lietuvos aidas“ (1917–1918 m., 1928–1940 m.), „Lietuvos žinios“ (1909–1915 m., 1922–1940 m.), „Moteris“ (1920–1940 m.), „Naujoji vaidilutė“ (1921–1940 m.), „Pavasaris“ (1912–1940 m.), „Rytas“ (1923–1936 m.), „Trimitas“ (1920–1940 m.)

⁸ Peržiūrėtos kai kurių tarpukario Lietuvos politinių, visuomenės ir kultūros veikėjų bylos: Unės Babickaitės (F12-533; F12-607), Kazio Bizausko (F61-233; F61-223, F61-37; F61-191), Felicijos Bortkevičienės (F68-229; F68-309; F68-340; F68-343; F68-337), Stasio Dirmanto (F62-99; F62-198; F62-199), Liudo Giros (F7), Juozo Urbšio ir Marijos Urbšienės (F15-416; F15-387; F15-416), Juozo Rimanto (F47-2235).

⁹ LIMIS atrinktos vizitinės kortelės saugomos Šiaulių „Aušros“ muziejuje (n = 22), Panevėžio kraštotyros muziejuje (n = 14), Kauno miesto muziejuje (n = 5), Maironio lietuvių literatūros muziejuje (n = 4), Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje (n = 1), Ukmergės kraštotyros muziejuje (n = 1), Trakų istorijos muziejuje (n = 1), Kretingos muziejuje (n = 2), Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (n = 1). Daugiau nei ketvirtadalis LIMIS atrinktų vizitinių kortelių siūsta Gabrielei Petkevičiūtei-Bitei, daugiau nei dešimtadalis – Vladui Putvinskiui ir jo šeimai. Tai pat esama nemažai pavienių adresatų (mokytojai, vadovaujančiąsias pareigas ėję valstybinių institucijų tarnautojai).

2.2.2. Atvirukas kaip būtinasis sveikinimo elementas

Pradedant sveikinimo atvirukais tyrimą, apibrėžiama sovietinėje Lietuvoje kalėdiniam ir naujamečiam sveikinimui naudotų atvirukų įvairovė. Pagrindinis dėmesys sutelkiamas į oficialioje prekyboje (pašte, Sąjunginės spaudos kioskuose ir kt.) prieinamus sveikinimo atvirukus, kuriuos leido Lietuvos SSR valstybinės leidyklos, ypač „Mintis“ – pagrindinė už jų leidybą atsakinga leidykla. Siekiant atskleisti šių atvirukų savitumą – leidybos aplinkybes, atvaizdų reikšmes ir pan. – jie lyginami su analogiško laikotarpio namudinės gamybos savilaidos atvirukais, taip pat su tarpukario Lietuvos laikotarpio atvirukais, abiem atvejais skirtais sveikinti Kalėdų ir Naujųjų metų proga. Kiti atvirukų tipai – oficialioje sovietinės Lietuvos prekyboje prieinama SSRS Ryšių ministerijos produkcija, papildoma produkcija prie atskirų sovietmečio periodinių leidinių, savarankiškai žmonių gaminti atvirukai, menininkų naujamečio sveikinimo tradicijai priklausančios darbai, taip pat partizanų, tremtinių, išeivijos kūryba ir kiti atvirukai – šiame tyrime nėra aptariami.

Atvirukų leidybos aplinkybės. Kreipiant dėmesį į sveikinimo atvirukų vaidmenį reorganizuojant apeiginių metų struktūrą, nagrinėjamos sovietinės Lietuvos valstybinių leidyklų produkcijos – t. y. naujamečių atvirukų – kūrimo ir leidybos aplinkybės. Siekiama apžvelgti jų gamybos procesą nuo užsakymo dailininkams iki pateikimo spaustuvei. Daugiausia dėmesio skiriama atvirukų cenzūrai, apžvelgiant skirtingas jos pakopas: savicenzūrą, Meno tarybos posėdžius leidyklose ir, galiausiai, atvirukų tvirtinimą spaudai Glavlite arba LKP CK. Aprašant atvirukų leidybos aplinkybes, pasitelkiama skirtingus metodus.

Pirma, nagrinėjama archyvinė medžiaga. Jos pagrindą sudaro „Minties“¹⁰ leidyklos fondo bylos, tačiau taip pat analizuotos „Vagos“¹¹ leidyklos ir LSSR dailės

¹⁰ Leidyklos pavadinimai keitėsi: Valstybinė politinės literatūros leidykla (1945–1949), Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla (1949–1964), leidykla „Mintis“ (1964–1990 m.) (LCVA, F. R-392 pažyma). Patogumo sumetimais šiame darbe vartojamas vienas pavadinimas – leid. „Mintis“.

¹¹ Leidyklos pavadinimai keitėsi: 1945–1964 m. – Valstybinės grožinės literatūros leidykla, 1964–1990 m. – leidykla „Vaga“ (LLMA, fondo Nr. 23 pažyma). Patogumo sumetimais šiame darbe vartojamas vienas pavadinimas – leid. „Vaga“.

fondui¹² pavaldaus „Dailės“ kombinato fondų bylos, saugomos Lietuvos centriniame valstybės archyve ir Lietuvos literatūros ir meno archyve. Fondų pasirinkimą nulėmė sveikinimo atvirukų įvairovė ir siekis atskleisti visapusišką jų leidybos vaizdą: nors daugiausia jų leido „Mintis“, oficialioje prekyboje taip buvo prieinama „Vagos“ ir „Dailės“ kombinato produkcija. Tyrimo metu peržiūrėtos bylos, galinčios suteikti informacijos apie nagrinėjamą tyrimo objektą, ypatingą dėmesį skiriant Meno tarybų posėdžių protokolams, kuriuose buvo aptariami ir sveikinimo atvirukai. Kontekstinės informacijos apie atvirukų gamybos aplinkybes suteikė ir kiti dokumentai – pavyzdžiui, su atvirukų leidyba susiję Lietuvos SSR Ministrų tarybos atstovų įsakymai. Didžioji tyrimo dalis buvo atlikta 2021 m. vasarą, o 2024 m. vasarą atlikti papildomi patikslinimai.

Antra, pasitelkiama interviu su gerai informuotais pateikėjais medžiaga. Gerai informuotas pateikėjas – tai tam tikros vietos gyvenimo aspektų ekspertas, padedantis etnografui suprasti tam tikrą aspektą (Račiūnaitė-Paužuolienė 2013: 16). Tyrimo metu šis vaidmuo priskiriamas asmenims, kurie tiesiogiai dalyvavo sovietinės Lietuvos valstybinėse leidyklose vykusios atvirukų leidybos procese – patys juos kūrė arba dirbo specializuotuose leidyklų skyriuose. 2023 m. liepos – 2024 m. vasario laikotarpiu buvo kalbinti penki pateikėjai, atvirukų leidyboje dalyvavę nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigos – 8-ojo pradžios ir vėliau:

- Bronius Leonavičius (gim. 1933 m.) – dailininkas, 1969–1971 m. ir 1973–1975 m. ėjęs vyriausiojo dailininko pareigas leidykloje „Mintis“, atsakingas už plakatų ir atvirukų leidybą. Taip pat kūrė šioje leidykloje leidžiamus naujamečius atvirukus (ankstyviausias datuojamas 1964 m.).
- Albertas Gurskas (gim. 1935 m.) – dailininkas-kaligrafas, kurio sukurti atvirukai nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigos buvo leidžiami leidykloje „Mintis“.

¹² Nuo 1945 m. – SSRS dailininkų fondo Lietuvos skyrius, 1957–1990 m. – Lietuvos SSR dailės fondas. Lietuvos SSR dailės fondą sudarė: kombinatai „Dailė“ ir salonai-parduotuvės „Dailė“ (LLMA, fondo Nr. 350 pažyma).

- Aušra Petrauskaitė (gim. 1937 m.) – dailininkė, 1969–1973 m. dirbusi „Minties“ leidykloje atvirukų užsakove.
- Birutė Stančikaitė (gim. 1952 m.) ir Gerardas Šlektavičius (gim. 1952 m.) – dailininkai, sutuoktiniai, nuo XX a. 8-ojo dešimtmečio pabaigos teikę atvirukus „Dailės“ kombinatui. Birutės Stančikaitės naujamečiai atvirukai taip pat buvo išleisti „Minties“ leidykloje 1979 m.

Tyrimo metu buvo naudojamas klausimynas Nr. 2 (Priedas Nr. 89), sudarytas iš šešių klausimų blokų: I – Bendrieji duomenys apie pateikėją, II – Kontekstas, III – Atvirukų užsakymas, IV – Atvirukų projektų tvirtinimas, V – Atvaizdų turinys, VI – Užrašų turinys ir grafinė raida. Kiekvieno pokalbio atveju klausimų sąrašas buvo iš anksto koreguojamas atsižvelgiant į kalbinamą asmenį ir jo patirtis. Klausimynas atliko orientacinį vaidmenį, tad klausimai buvo užduodami lanksčiai – atsižvelgiant į atsakymų turinį ir sekant naujai iškilusią informaciją. Siekiant išsiaiškinti daugiau konteksto, interviu metu taip pat buvo rodomi kalbintų dailininkų sukurti atvirukai. Pokalbiai trukdavo 1–2 valandas.

Galiausiai, pristatant sveikinimo atvirukų leidybos aplinkybes, buvo pasitelkiami moksliniai tyrimai cenzūros tema. Jie nagrinėti siekiant sudaryti bendrą vaizdą apie cenzūrą ir jos raidą sovietinėje Lietuvoje. Tyrimo metu remtasi tiek bendraisiais leidiniais apie cenzūrą, tiek darbais, nagrinėjančiais cenzūros procesus konkrečiose srityse – meno kūriniuose, literatūroje, periodinėje spaudoje ir kitur.

Atvirukų aversai: Naujųjų metų šventės vaizdinė reprezentacija. Aptarus atvirukų įvairovę ir jų leidybos ypatumus, atlikta Lietuvos SSR valstybinių leidyklų produkcijos – naujamečių sveikinimo atvirukų – aversų vizualaus ir žodinio diskurso (t. y. atvaizdo ir paruošto sveikinimo teksto) analizė. Jos metu remtasi vizualinės kultūros studijų prielaida, kad vaizduojamasis menas yra reikšmingas konstruojant galios, ideologijos ir tapatybės laukus ir tuo pačiu pats yra jų formuojamas (plg. Berger 1972). Nagrinėjamo tyrimo objekto atveju ši prieiga reikšėsi dviem aspektais. Pirma, aversai suvokiami kaip vieta Naujųjų metų šventės vaizdinės reprezentacijos įvairovei konstruoti ir skleisti. Antra, remiamasi prielaida,

kad atviruką užrašus ir išsiuntus, tam tikra šventės vaizdinė reprezentacija integruojama į sveikinimą, nukreipdama ir pildydama jo turinį.

Analizė atlikta pasitelkiant figūratyvinės ir plastinės semiotikos metodus, t. y. atvaizde atpažįstant ir įvardijant tam tikras figūras bei kreipiant dėmesį į jų tarpusavio santykio ir plastinių atvaizdo aspektų kuriamas reikšmes (Greimas 2006: 78–81, 93–95). Tyrimo metu ši prieiga taikoma analizuojant aversuose esančius atvaizdus, t. y. identifikuojant juose vaizduojamas figūras ir jų reikšmes, ir vėliau juos grupuojant į atitinkamas kategorijas pagal vaizduojamų figūrų tipus. Išskirtos atvaizdų kategorijos pristatomos pateikiant reprezentatyvių pavyzdžių analizes. Interpretuojant analizės rezultatus pagrindinis dėmesys sutelkiamas į Naujųjų metų šventės vaizdinės reprezentacijos sąsajas su sovietų ideologijos gairėmis, taip pat bendrosiomis šios šventės sklaidos strategijomis. Remiantis etnologų atliktomis kalendorinių švenčių studijomis bei istorikų tyrimais, atsižvelgiama į Naujųjų metų šventės idėjinį kontekstą bei laikmečio kultūrinės ir politinės aktualijas. Tuo tarpu atvaizdų grafinės raiškos ypatumai ir jų ryšys su konkrečiais sovietmečio laikotarpiams būdingomis (taikomojo) meno tendencijomis bei kultūrinėmis ir politinėmis aktualijomis šiame tyrime nėra aptariamas.

Tyrimo imtį sudaro 625 skirtingi naujamečiai atvirukai, išleisti 1955–1989 m. leidykloje „Mintis“. Pastaroji pasirinkta todėl, kad ji atliko svarbiausią vaidmenį leidžiant sveikinimo atvirukus sovietinėje Lietuvoje. Tyrimo metu nagrinėti atvirukai saugomi tyrėjos asmeniniame archyve, kuris buvo surinktas 2014–2024 m. laikotarpyje. Šaltinio pasirinkimą lėmė tai, kad išsamaus sovietinės Lietuvos sveikinimo atvirukų katalogo nėra¹³. Be to, atminties institucijų (bibliotekų, muziejų) tokie atvirukai yra saugomi ir vertinami mažiau nei XX a. pradžios ar kiti atvirukai, priskiriami prie retų spausdinių.

Analizuotų atvirukų datavimo paskirstymas eksponentiškai auga su kiekvienu dešimtmečiu. Beveik pusė nagrinėtų atvirukų datuojama 1980–1989 m.

¹³ Išimtį sudaro Juriiaus Radovičiaus ir Eglės Ulčickaitės (2023) sudarytas populiarusis leidinys. Kadangi jame pristatomas atvirukų rinkinys nepapildo tyrėjos asmeniniame archyve sukauptos medžiagos, tyrimo metu juo nebuvo remtasi.

(48%, n = 301), trečdalis – 1970–1979 (33%, n = 204). Mažiau nei penktadalis išleistas 1960–1969 m. (18%, n = 112), o mažiausiai egzempliorių aptikta iš 1950–1959 m. (1%, n = 8). Tyrimo imties datavimo pasiskirstymą lėmė atvirukų retumas, kurį sąlygoja jų išsaugojimo galimybės – kuo senesnis atvirukas, tuo mažesnė tikimybė, kad jis buvo išsaugotas iki šių dienų. Be to, daugelis ankstyvojo laikotarpio atvirukų galėjo būti prarasti ir dėl kitų priežasčių, tokių kaip jų trapumas bei nedideli tiražai.

Siekiant išskirti Naujųjų metų vaizdinės reprezentacijos ypatumus bei pokyčius, įvykusius reorganizavus apeiginių metų struktūrą, sovietinės Lietuvos oficialioje prekyboje prieinamų atvirukų aversai lyginami su to paties laikotarpio savilaidos bei tarpukario Lietuvos (1918–1940 m.) atvirukų aversais – kalėdiniais ir naujamečiais. Tarpukario atvirukų analizei atlikti pasitelkti Petro Kaminsko sudaryti XX a. pirmosios pusės Lietuvos kalėdinių ir naujamečių atvirukų katalogai (Kaminskas 2019a, 2019b). Medžiaga papildyta tyrėjos asmeniniame archyve sukauptais atvirukais (n = 120) bei Lietuvos muziejuose ir bibliotekose saugomais eksponatais (15 institucijų¹⁴, n = 270), kurių suskaitmenintos kopijos prieinamos LIMIS ir Lietuvos skaitmeninto kultūros paveldo portale ePaveldas. Renkant medžiagą pirmenybė teikiama atvirukams, kurių aversuose užrašytas kalėdinis ir / arba naujametis sveikinimas lietuvių kalba. Savilaidos atvirukų imtį sudaro tyrėjos

¹⁴ Atvirukai saugomi: Alytaus kraštotyros muziejuje, Biržų krašto muziejuje „Sėla“, nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, Lietuvos liaudies buities muziejuje, nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje, Panevėžio kraštotyros muziejuje, Raseinių krašto muziejuje, Rokiškio krašto muziejuje, Šiaulių „Aušros“ muziejuje, Tauragės krašto muziejuje, Trakų istorijos muziejuje, Utenos kraštotyros muziejuje, Vytauto Didžiojo universitete, Zarasų krašto muziejuje, Žemaičių muziejuje „Alka“.

Čia ir toliau minimų šaltinių įvairovė nulemta medžiagos rinkimo savitumo. Pirma, į tyrimo imtį įtraukti atvirukai, kurių suskaitmenintos kopijos medžiagos rinkimo metu (2024 m. rudenį) buvo įkeltos į ePaveldo ir LIMIS svetaines. Tikėtina, kad dalis atvirukų, dabar matomų šiose svetainėse, buvo įkelta vėliau. Antra, medžiagos buvo ieškoma į paieškos lauką suvedus atitinkamus raktažodžius (pvz. „kalėdinis atvirukas“, „naujametis atvirukas“) ir pagal tyrimo metu nustatytus kriterijus atrenkant tyrimui tinkamus atvirukus. Tikėtina, kad tam tikra dalis atvirukų į tyrimo imtį nepateko todėl, kad nebuvo rasta pagal pasirinktus paieškos raktažodžius. Trečia, konkretus atvirukų tipas – pavyzdžiui, savilaidos atvirukai – ePaveldo ir LIMIS sistemose ne visada yra taip anotuojami, todėl jų identifikavimas priklausė nuo tyrėjos sprendimo. Pavyzdžiui, savilaidos atvirukams nebuvo priskiriami autoriniai menininkų darbai.

archyve sukaupiti atvirukai (n = 106). Iš jų beveik du trečdaliai skirti sveikinti Kalėdų proga (63%, n = 67), trečdalis – Naujųjų metų (34%, n = 36) ir keli – abiejų švenčių proga (3%, n = 3). Beveik dviejų trečdalių (67%, n = 71) datavimas yra žinomas (nurodytas reverse arba averse). Savilaidos atvirukų imtis gana tolygiai pasiskirsto nuo XX a. 6-ojo iki 9-ojo dešimtmečio – kiekvieną dešimtmetį sudaro maždaug ketvirtadalis tyrimo imties¹⁵, o 1944–1949 m. laikotarpį atstovauja vienas egzempliorius. Savilaidos atvirukų priskyrimas sovietinės Lietuvos erdvėlaikiui grindžiamas tekstu lietuvių kalba averse ir / arba ranka užrašytais sveikinimo aplinkybėmis reverse – data ir toponimais.

2.2.3. Sveikinimas atvirukais

Ištyrus tai, kokie atvirukai buvo prieinami naudoti sveikinant, pereinama prie jų naudojimo analizės, t. y. sveikinimo progų, dalyvių, linkėjimų turinio ir kitų reikšmingų aspektų tyrimo. Taikomi du metodai: pusiau struktūruoti interviu ir atvirukų reverso tekstų kiekybinė turinio analizė.

Atliekant pusiau struktūruotus interviu, pasitelkiama *emic* kultūros tyrimo prieiga, kuri atspindi „vietinių pateikėjų sąvokomis reiškiamą jų pačių gyvenimo tikrovę“ (Račiūnaitė-Paužuolienė 2013: 32). Siekiama ne tik išsiaiškinti, kaip vyko sveikinimas atviruku, bet ir ištirti, kaip šioje praktikoje dalyvavę žmonės ją suvokia ir aprašo. Tačiau pusiau struktūruotų interviu metu surinkta medžiaga kelia patikimumo klausimą: interviu metu siekiama sužinoti ne apie dabar vykstančias, o apie praeities praktikas – užrašomi pateikėjų prisiminimai. Jų patikimumo problemai teorizuoti svarbūs XX a. humanitarinių mokslų atstovų atlikti atminties tyrimai bei jų indėlis nukreipiant antropologijos mokslo teorines prieigas. Nesiekiant aprėpti atminties tyrimų visumos, išskirtini Aleidos Assmann aprašyti atminties formų konceptai. Remdamasi Maurice'o Halbwachso (1992) individualios ir kolektyvinės atminties perskyra, Assmann pastarąją suskaido į tris elementus: socialinę, politinę

¹⁵ Atvaizdų analizės metu naudotų savilaidos atvirukų datavimas pagal dešimtmečius: 1940–1949 m. – 1 % (n = 1), 1950–1959 m. – 23 % (n = 16), 1960–1969 m. – 25 % (n = 18), 1970–1979 m. – 24 % (n = 17), 1980–1989 m. – 27 % (n = 19).

ir kultūrinę atmintį (Assmann 2010: 37). Visus atminties tipus sieja dialoginis santykis – jie sudaro dinaminį, vidinių ryšių saistomą atminties darinį. Assmann (ir kitų mokslininkų) mintys buvo perimtos antropologų: nagrinėjant atminties procesus susitelkiama į tai, kaip žmonės prisimena, pamiršta ir reinterpretoja jų pačių praeitį (Berliner 2005: 200). Šio darbo kontekste svarbu tai, kad prisiminimai apie sovietmečiu vykusį sveikinimą atvirukais gali būti suprantami kaip pateikėjo (-os) konstruojamos autobiografijos dalis – tai būdas įprasmingi ir pristatyti save tam tikrų praeities veiksmų ir aplinkybių kontekste. Atsižvelgus į tai, kad praeities įvykių įprasminimas susijęs su vertybiniu krūviu, kurį lemia bendruomeninės ir individualios atminties formų samplaika, tyrimo metu laikomasi nuostatos, kad privačių praktikų prisiminimai gali būti veikiami dabartinio bendruomenės konteksto. Pakitusi politinė, socialinė ir kultūrinė santvarka bei su šiais pokyčiais susijusios pateikėjo (-os) asmeninės patirtys gali turėti įtakos pasakojimui ir, atitinkamai, lemti interviu metu gautos medžiagos patikimumą.

Siekiant užtikrinti tyrimo rezultatų patikimumą, remtasi *trianguliacijos* principu, pagal kurį atliekant tyrimą informacija renkama iš įvairių šaltinių, naudojant skirtingus metodus (Denzin 1970, cit. iš Ramanauskaitė 2002: 66). Lauko tyrimai – pusiau struktūruoti interviu su žmonėmis, sveikinusiais atvirukais sovietmečiu – papildyti reversuose esančių užrašų kiekybine turinio analize. Remiamasi prielaida, kad skirtingų tyrimo metodų derinimas leidžia gauti patikimesnius rezultatus (Ramanauskaitė 2002: 66). Pasitelkus išlikusius kultūros artefaktus – sovietinėje Lietuvoje kalėdiniam ir naujamečiam sveikinimui naudotus atvirukus – siekiama suprasti, palyginti ir verifikuoti interviu metu surinktą informaciją. Taikant skirtingus metodus, atsižvelgiama į tai, kad trianguliacijos esmė nėra vien duomenų tikrinimas jų patikimumo požiūriu, bet veikiau nustatymas, kurios išvados atrodo labiau pagrįstos. Kitaip tariant, tyrimo rezultatai nėra priimami kaip savaime suprantami, o jų neatitikimo atveju vieni duomenys nėra iš karto laikomi teisingais, o kiti – klaidingais (Atkinson 2007: 184). Vietoj to siekiama įvertinti galimas duomenų skirtumų priežastis ir jas reflektuoti.

Pokalbiai su pateikėjais: pusiau struktūruoti interviu. Siekiant išsiaiškinti naujamečio ir kalėdinio sveikinimo atvirukais sovietinėje Lietuvoje ypatumus – progas, dalyvius, atvirukų pasirinkimo, užrašymo, siuntimo kontekstą ir pan. – pasitelktas pusiau struktūruoto interviu metodas. Pateikėjams buvo taikyti atrankos kriterijai: kalbinti asmenys turėjo būti gimę iki 1979 m. imtinai ir patys sveikindavę atvirukais sovietmečio Lietuvoje – tiek teritoriniu, tiek laiko požiūriu. Nustatant interviu dalyvių amžiaus ribas, reikėjo apsibrėžti tinkamą riboženklį. Akivaizdu, kad nebuvo prasminga įtraukti visų, gimusių sovietmečiu, nes, pavyzdžiui, 1989 m. gimę asmenys negalėtų pateikti reikšmingos informacijos tyrimo tema. 1979 m. gimimo riba pasirinkta atsižvelgus į tai, kad tais metais gimę asmenys pradinę mokyklą baigė dar sovietmečiu ir gali prisiminti sveikinimo atvirukais praktiką pradinėse klasėse bei šeimoje.

Tyrimas vyko Vilniuje 2023 m. sausio–gruodžio mėnesiais, taip pat etnografinės ekspedicijos į Rietavo miestelį metu 2023 m. rugpjūčio 30 d. – rugsėjo 5 d. Interviu atlikimo vietų pasirinkimas nebuvo grindžiamas siekiu pateikti reprezentatyvią visos šalies analizę, bet norint tyrimo objektą išnagrinėti skirtinguose Lietuvos bendruomenės pjūviuose – tiek pagal gyvenviečių dydį, tiek pagal jų etninę sudėtį. Be to, pristatant rezultatus nebuvo siekiama lyginti skirtingų gyvenviečių atstovų patirčių – lyginimas buvo atliekamas tik tais atvejais, kai buvo pastebėti ryškesni atsakymų skirtumai.

Tyrimo metu apklausti 38 pateikėjai – 24 Vilniaus ir 14 Rietavo gyventojų (Priedas Nr. 90). Penktadalis apklaustųjų sovietmečiu gyveno kitose Lietuvos gyvenvietėse. Dauguma Vilniuje kalbintų pateikėjų teigia visą gyvenimą gyvenę sostinėje, tačiau dalis nurodė, kad vaikystę ir paauglystę praleido kitur – Šilutėje, Ukmergėje, Molėtų rajone bei kitoje Lietuvos vietovėje (vienas pateikėjas netikslino gyvenamosios vietos). Panašiai savo gyvenamąją vietą apibūdina ir Rietave apklausti pateikėjai. Dauguma jų visą gyvenimą gyveno šiame miestelyje arba Rietavo savivaldybėje, tačiau keletas nurodė, kad vaikystę ir paauglystę praleido kitose Žemaitijos regiono gyvenvietėse – Telšiuose, Endriejave (Klaipėdos r. sav.), Didžiųjų Mostaičių k. (Plungės r. sav.), Pivorų k. (Rietavo r. sav.) arba

kitur Lietuvoje (Rokiškyje).

Lyties aspektu proporcijos beveik lygios – apklausta 20 moterų ir 18 vyrų. Tautybės aspektu dominuoja lietuviai (66 %, n = 25), tačiau tyrime taip pat dalyvavo tautinių mažumų atstovai: rusai (18 %, n = 7), lenkai (11 %, n = 4), baltarusis ir pateikėja, savo tautybę apibrėžusi dvejopai – pusiau ukrainietė, pusiau mordvė.

Deklaruojamo tikėjimo aspektu didžioji dalis pateikėjų priskirtina skirtingoms konfesijoms priklausantiems krikščioniams (90 %, n = 34). Dauguma pateikėjų save įvardijo katalikais (70 %, n = 24), taip pat apklausti stačiatikiai (15 %, n = 5) ir sentikiai (6 %, n = 2). Keli pateikėjai (9 %, n = 3) netikslino konfesijos, įvardindami save tiesiog krikščioniais. Be to, trys pateikėjai nurodė esantys ateistai, o viena pateikėja atsisakė atsakyti į šį klausimą.

Amžiaus pasiskirstymo aspektu didžioji dalis pateikėjų gimė 1960–1969 m. (32 %, n = 12) ir 1970–1979 m. (30 %, n = 11). 1940–1949 m. ir 1950–1959 m. gimusių pateikėjų apklausta mažiau – kiek daugiau nei dešimtadalį tyrimo dalyvių kiekvienoje grupėje (14 % (n = 5) ir 16 % (n = 6)). Mažiausiai pateikėjų gimė XX. 4-ajame dešimtmetyje (8 %, n = 3). Viena pateikėja atsisakė nurodyti savo gimimo metus.

Pokalbio metu naudotas klausimynas Nr. 1 (Priedas Nr. 87). Interviu metu buvo remiamasi metodologine prieiga, pagal kurią, nors pusiau struktūruoto interviu pagrindą sudaro iš anksto nustatyti klausimai, priklausomai nuo atsakymų galima nukrypti nuo numatyto plano ir gilintis į papildomą informaciją (Ramanauskaitė 2002: 97–99). Tad kalbinant pateikėjus klausimynas buvo naudojamas kaip orientacinė priemonė, padedanti nukreipti pokalbio eigą, o jei interviu metu išryškėdavo tyrimui aktualios temos, buvo užduodami papildomi klausimai. Tačiau, jei pokalbis nukrypėdavo nuo tyrimo tikslo, buvo grįžtama prie klausimų sąrašo, kurį sudarė penki klausimų blokai:

I Bendri duomenys apie pateikėją – gimimo data, lytis, gyvenamoji vieta (sovietmečiu, dabar), tautybė, išpažįstamas tikėjimas.

II Kalėdinis ir naujametis sveikinimas sovietmečiu – renkama informacija apie tai, kaip pateikėjai ir jų šeimos nariai sovietmečiu švėsdavo Kalėdas ir

Naujuosius metus, kaip ir ką sveikindavo šiomis progomis bei kokie veiksniai lėmė sveikinimo formos pasirinkimą.

III Sveikinimas atvirukais – klausama, kokie atvirukai buvo naudojami sveikinant Kalėdų ir / arba Naujųjų metų progą, taip pat tikslinamos jų pirkimo, pasirinkimo ir siuntimo aplinkybės.

IV Atvirukų gavimas – kadangi sveikinimas yra abipusis procesas, pateikėjų buvo klausama, kas juos pačius sveikindavo atvirukais Kalėdų ir / arba Naujųjų metų progą. Taip pat buvo tikslinami veiksmai gavus atviruką – klausama, ar jis buvo eksponuojamas, iš karto padėtas į saugomą vietą, išmestas ar kitaip panaudotas.

V Atvirukų atvaizdai – pokalbio metu pateikėjams buvo rodomi sovietinėje Lietuvoje naudotų atvirukų reprezentatyvūs pavyzdžiai (Priedas Nr. 88). Atvirukai buvo suskirstyti tematiškai, atsižvelgiant į šventės vaizdinės reprezentacijos pobūdį ir atvirukų tipą – Lietuvos SSR valstybinių leidyklų, SSRS Ryšių ministerijos ir savilaidos atvirukus. Atvaizdų struktūravimo principas pateikėjams nebuvo aiškinamas, siekiant išgirsti jų komentarus ir pastebėjimus. Pasirinkimas rodyti atvirukų atvaizdus buvo paremtas prielaida, kad tam tikro atvaizdo suvokimas siejamas su asmeninės reikšmės formavimu ir įtraukimu į atminties archyvą. Tokie kūniškoje atmintyje saugomi atvaizdai susiję su asmeninėmis, laike ir erdvėje išgyventomis patirtimis (Belting 2011: 16, 38). Turint tai omeny, atvirukų aversų demonstravimas buvo naudojamas kaip papildoma priemonė, skatinanti pateikėjus prisiminti su sveikinimo atvirukais susijusias praktikas bei kitas patirtis. Šis pasirinkimas pasiteisino, nes padėjo aktyvuoti su atvirukais susijusių praktikų prisiminimus: peržiūrėdami atvirukus, pateikėjai neretai grįždavo prie ankstesnių klausimų, papildydami atsakymus naujai kilusiomis mintimis¹⁶.

Vilniuje kalbintų pateikėjų imtis buvo renkama sniego gniūžtės principu. Didžioji dalis interviu vyko neutralioje teritorijoje, sutarus susitikti tam tikroje viešojoje vietoje (kavinėje, parke, turguje, prekybos centre, kitur), pavieniais atvejais

¹⁶ Atvirukų aversų rodymo metu taip pat buvo siekiama sužinoti, kaip pateikėjai vertina sovietmečiu sukurtus atvaizdus dabar, praėjus keliems dešimtmečiams po nagrinėjamų sveikinimo praktikų. Atvaizdų vertinimo rezultatai disertacijoje nėra pristatomi dėl apimties ribojimų.

pokalbiai vyko pateikėjų namuose. Rietave pateikėjai buvo atrenkami pagal Irenos Reginos Merkienės pristatytas etnografinių lauko tyrimų gaires: „Pateikėjai surandami einant į visus namus iš eilės arba pasirinktinai į kas kelintą namą, apsilankant mokykloje, seniūnijoje ir žmonių susibūrimo vietose – parduotuvėje, autobusų stotelėje, prie bažnyčios ir pan.“ (Merkienė 2007: 26). Tyrimo metu pateikėjai buvo kviečiami dalyvauti apklausoje vaikstant po miestelio viešąsias erdves – sutikus žmones prie jų namų, paskambinus į atsitiktinai pasirinktų namų duris, taip pat kalbinant potencialius pateikėjus viešosiose įstaigose, tokiose kaip paštas, seniūnija ir pan. Gavus sutikimą dalyvauti tyrime, pateikėjai buvo kalbinami darbovietėje (darbo pertraukos metu), jų namuose arba šalia jų. Pokalbiui vykstant namų erdvėje, keliais atvejais pateikėjai rodė ir komentavo savo saugomus sveikinimo atvirukus. Gavus pateikėjo sutikimą, atvirukai buvo fotografuojami, taip papildant atvirukų reverso užrašų tyrimo imtį.

Kalba yra vienas svarbiausių aspektų etnografinėje lauko tyrimo praktikoje. Čepaitienė pastebi, kad „įprasta ir tyrimui svarbu mokėti pasirinktos visuomenės kalbą“ (Čepaitienė 2013: 30). Didžioji dauguma interviu atlikta Lietuvos valstybine kalba. Tačiau kalbinant tautinių mažumų atstovus, kurių gimtąją kalbą tyrėja moka (lenkų ir rusų k.), pateikėjų buvo atsiklausiama, kuria kalba jie norėtų atlikti tyrimą. Dauguma pateikėjų išreiškė norą kalbėti gimtąja kalba. Šis pasirinkimas iš dalies buvo grindžiamas Merkienės pastebėjimu, kad „santykiai tarp pateikėjo ir duomenų užrašinėtojo turi būti grindžiami abipusiu pasitikėjimu“ (Merkienė 2007: 36). Interviu atlikimas pateikėjo gimtąja kalba buvo suvokiamas kaip būdas sukurti pasitikėjimo atmosferą, mažinant galimą tyrėjo kaip „svetimo“ suvokimą. Be to, tam tikrais atvejais – ypač bendraujant su vyresnio amžiaus pateikėjais – pasirinkimas kalbėti jų gimtąja kalba padėjo eliminuoti kalbinį barjerą, kuris galėtų lemti mažiau informatyvius atsakymus.

Transkribuojant pokalbius, medžiaga buvo pateikiama bendrine lietuvių kalba, remiantis nuostata, kad „užrašinėti šnekamąją kalbą, jos ‚nekonvertuojant‘ į bendrinę, netikslinga“ (Mardosa 2016: 147). Pokalbiai, vykę kitomis kalbomis nei lietuvių, transkripcijos metu taip pat buvo verčiami į bendrinę lietuvių kalbą.

Pristatant tyrimo rezultatus, jie buvo grupuojami pagal tyrimui aktualias kategorijas. Remiantis duomenų redukcijos principu, duomenys buvo tipologizuojami pagal tyrimo klausimus – išskiriamos temos ir iš gausios surinktos medžiagos atrenkami vienas kitą papildantys, tačiau nesikartojantys tekstai (Ramanauskaitė 2002: 114).

Atvirukų reverso užrašų turinio analizė. Norint papildyti ir verifikuoti pateiktųjų pasakojimus bei ištirti sveikinimų ir linkėjimų tekstų ypatumus, atlikta atvirukų reverso užrašų kiekybinė turinio analizė. Panašiai kaip ir atvaizdų analizės metu, pagrindinis dėmesys buvo sutelkiamas į oficialioje prekyboje prieinamus atvirukus¹⁷. Tačiau šiuo atveju nagrinėta ne tik Lietuvos SSR valstybinių leidyklų produkcija, bet ir Sovietų Rusijoje (SSRS Ryšių ministerijoje) išleisti atvirukai, kuriuos taip pat buvo galima nupirkti Lietuvos SSR. Siekiant išskirti sveikinimų ir linkėjimų ypatumus, oficialioje prekyboje prieinamų atvirukų reverso užrašai buvo lyginami su sovietinės Lietuvos savilaidos bei tarpukario Lietuvos kalėdinių ir naujamečių sveikinimo atvirukų reverso tekstais.

Sovietmečio oficialioje prekyboje prieinamų atvirukų reverso užrašų imtį sudaro 1303 įrašai¹⁸. Nagrinėti „Minties“ leidyklos (76%, n = 989) bei SSRS Ryšių ministerijos (24%, n = 314) atvirukų reversai. Tyrimui atlikti atrinkti atvirukai, kurių reverse pateikiamas kalėdinis ir / arba naujametis sveikinimas ir / arba linkėjimas¹⁹, užrašytas sovietinėje Lietuvoje (tą žymi po sveikinimu užrašyta data ir toponimas, atvirlaiškio atveju – pašto antspaudas). Atvejais, kai užrašymo data ir vietovė nėra nurodyta, sveikinimai buvo priskiriami prie vykusių sovietų Lietuvoje remiantis kitais kriterijais – pavyzdžiui, esant atitinkamam toponimui (pvz. Kapsukas),

¹⁷ Pažymėtina, kad aversų ir reversų analizei pasitelktų atvirukų imtis ir šaltiniai skiriasi. Tokį pasirinkimą lėmė tai, kad ne visi aversų analizės metu nagrinėti atvirukai yra užrašyti. Todėl nagrinėjant to paties medžiaginio objekto skirtingas puses, reversų tekstų tyrimo imtis būtų per maža ir nereprezentatyvi.

¹⁸ Tyrimo imtį sudaro atvirukai, užrašyti 235 Lietuvos gyvenvietėse. Daugiausia jų – Vilniuje (n = 234), Kaune (n = 153), Klaipėdoje (n = 97) ir Šiauliuose (n = 96).

¹⁹ Reverse nesant sveikinimo ir / arba linkėjimo, atrankos kriterijų sudarė sveikinimą implikuojantis tekstas – pavyzdžiui, informacija, kad atvirukas buvo skirtas perduoti nuo vieno žmogaus kitam (pvz. „Nuo Petro Marijai“). Tas pats principas taikomas sovietmečio savilaidos ir tarpukario Lietuvos atvirukams.

organizacijos pavadinimui (pvz. Pionierių rūmai) arba oficialiam, sovietų visuomenei būdingam kreipiniui (pvz. „drg.“, t. y. draugas (–ė)).

Nagrinėjamų atvirukų imtį sudaro: (1) Trečdalis (34%, n = 443) – atvirukai, saugomi Lietuvos muziejuose ir bibliotekose²⁰. Tyrimo metu peržiūrėtos šiose institucijose saugomų eksponatų suskaitmenintos kopijos, prieinamos LIMIS bei ePaveldo sistemoje. (2) Du trečdaliai (66%, n = 860) – atvirukai, sukaupiti tyrėjos asmeniniame archyve (nupirkti internetu, sendaikčių turguose, skaitytų knygų knygynuose, padovanoti tyrimui atlikti ir kt.). Pastarieji atvirukai surinkti 2020–2023 m. iš 29 šaltinių. Tačiau tik 12 iš jų sudaro tam tikram vienam gavėjui arba šeimai adresuoti sveikinimai. Likusius 17 šaltinių sudaro skirtingiems adresatams siųsti atvirukai – knygynuose, sendaikčių turguose ir kitur parduodami per ilgesnį laikotarpį ir iš įvairių vietų sukaupiti daiktai. Pavyzdžiui, tyrimui atlikti nupirkti visi atvirukai, parduodami viename Vilniaus skaitytų knygų knygyne. Jo savininkas negalėjo tiksliai atsakyti, iš kiek šaltinių atvirukai surinkti, kadangi jie prisikaupė per daug metų ir buvo nuolat pildomi – po vieną, po kelis.

Be sovietmečio oficialioje prekyboje prieinamų atvirukų, tyrimo metu nagrinėti 79 tekstai, užrašyti to paties laikotarpio savilaidos atvirukų reversuose²¹. Tyrimui atlikti atrinkti atvirukai, skirti sveikinti Kalėdų ir / arba Naujųjų metų. Beveik du trečdaliai (62%, n = 49) sveikinimų užrašyti ant atvirukų, skirtų sveikinti Kalėdų proga, daugiau nei trečdalis (37%, n = 29) – Naujųjų metų proga, vienas – ant atviruko, kurio averse atspausdintas sveikinimas Kalėdų ir Naujųjų metų proga. Pažymėtina, kad dėl nedidelės tyrimo imties (nulemtos savilaidos atvirukų retumo) atvirukų užrašymas sovietinėje Lietuvoje nebuvo laikomas privalomu atrankos kriterijumi. Užrašant savilaidos atvirukus data ir vietovė neretai nebuvo nurodoma,

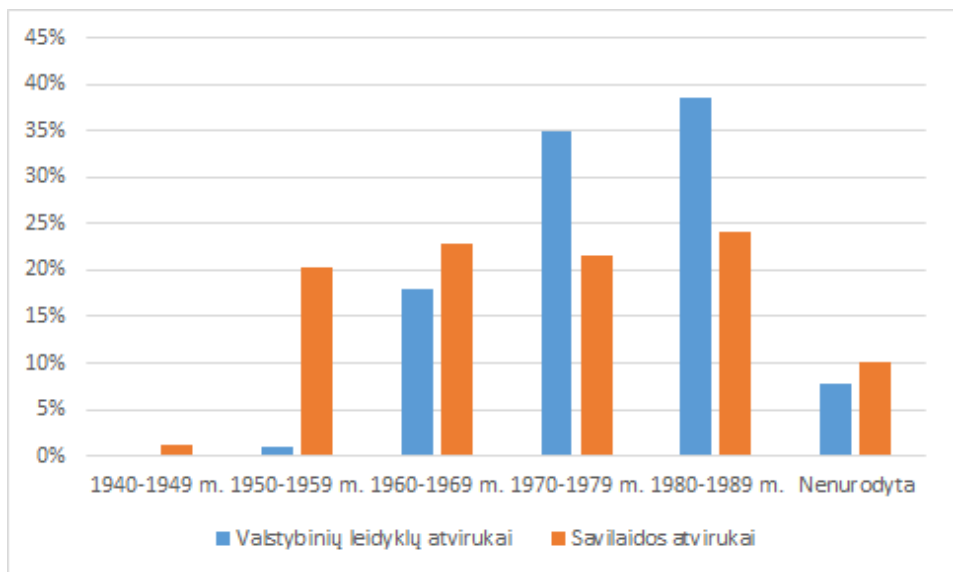
²⁰ Atvirukai saugomi A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialiniame muziejuje (n = 20), Joniškio istorijos ir kultūros muziejuje (n = 2), Lietuvos liaudies buities muziejuje (n = 1), Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos fonduose (n = 27), Raseinių krašto muziejuje (n = 1), Šiaulių „Aušros“ muziejuje (n = 367), Ukmergės muziejuje (n = 12), Utenos kraštotyros muziejuje (n = 6), Zarasų krašto muziejuje (n = 1), Žemaičių muziejuje „Alka“ (n = 5).

²¹ Atvirukai, kuriuose nurodyta siuntėjo vietovė, buvo užrašyti 18 Lietuvos gyvenviečių. Daugiausia jų – Kaune (n = 14) ir Vilniuje (n = 12).

tad tyrimo metu buvo laikomasi prielaidos, kad vien atviruko tipo identifikavimas (t. y. jo priskyrimas prie sovietmečio Lietuvos savilaidos atvirukų) yra pakankamas kriterijus tam, kad ir reverso sveikinimai būtų suprantami kaip užrašyti sovietinėje Lietuvoje. Kaip ir kitais atvejais, tyrimo imtį sudaro atvirukai, sukaupti asmeniniame tyrėjos archyve (86%, n = 68) bei saugomi Lietuvos muziejuose²² (14%, n = 11). Asmeniniame archyve sukaupti savilaidos atvirukai surinkti iš 15 šaltinių, 2020–2023 m. laikotarpiu.

Sovietmečio valstybinėse leidyklose išleistų atvirukų užrašymo datavimas eksponentiškai auga su kiekvienu dešimtmečiu – daugiausia buvo užrašyta XX a. 8-ajame (35%, n = 454) ir 9-ajame (38,5%, n = 502) dešimtmečiuose, 7-ajame – beveik dvigubai mažiau (18%, n = 235), o 6-ajame dešimtmetyje užrašyti atvirukai sudaro vos 1 % (n = 12) tyrimo imties (Pav. 1). Mažiau nei dešimtadalyje atvejų sveikinimas nėra datuojamas (7,5%, n = 100). Tuo tarpu sovietmečio savilaidos atvirukų užrašymo datų pasiskirstymas dešimtmečiais yra stabilesnis – nuo XX a. 6-ojo iki 9-ojo dešimtmečio jų dalis svyruoja tarp penktadalio ir ketvirtadalio visos atvirukų imties (Pav. 1), o dešimtadalyje atvejų sveikinimo data nėra nurodyta. Toks skirtingas sveikinimų datavimo pasiskirstymas sietinas, viena vertus, su medžiaginėmis atvirukų savybėmis, lemiančiomis jų išsaugojimo galimybes – vėliau užrašytų atvirukų išliko daugiau. Kita vertus, tokį pasiskirstymą lėmė ir skirtingos atvirukų gamybos, platinimo bei naudojimo aplinkybės: centralizuota sveikinimo atvirukų gamyba Lietuvos SSR prasidėjo XX a. 6-ojo dešimtmečio antroje pusėje, tad savilaidos atvirukai išpildydavo šių atvirukų pasiūlos spragą.

²² Atvirukai saugomi Raseinių krašto muziejuje (n = 7), Tauragės krašto muziejuje (n = 1), Ukmergės muziejuje (n = 2), Utenos kraštotyros muziejuje (n = 1).

Pav. 1. Kalėdinių ir / arba naujamečių sveikinimų, užrašytų sovietmečio valstybinių leidyklų ir savilaidos atvirukų reversuose, datavimas.

Siekiant nustatyti sveikinimo atvirukais praktikos pokyčius reorganizavus apeiginių metų struktūrą, tyrimo metu išnagrinėti 375 tarpukario Lietuvos laikotarpio (1918–1940 m.) sveikinimai²³, užrašyti ant atvirukų, skirtų sveikinti Naujųjų metų (30%, n = 111) ir Kalėdų (70%, n = 264) šventės proga²⁴. Tyrimui atlikti atrinkti tokie kalėdiniai ir / arba naujamečiai atvirukai, kurių averse atspausdintas sveikinimas ir / arba linkėjimas lietuvių kalba ir / arba sveikinimas reverse užrašytas tarpukario Lietuvoje. Toks dvigubas atribucijos būdas pasirinktas todėl, kad užrašymo vietovė ir data reverse dažnai nebuvo nurodoma. Remtasi

²³ Atvirukai, kuriuose nurodyta siuntėjo vietovė, buvo užrašyti 77 tarpukario Lietuvos gyvenvietėse. Daugiausia jų – Kaune (n = 51), Klaipėdoje (n = 15) ir Šiauliuose (n = 12).

²⁴ Nagrinėtų tarpukario ir sovietmečio laikotarpio atvirukų imtis skiriasi – sovietinės Lietuvos valstybinių leidyklų atvirukų išnagrinėta tris kartus daugiau. Nors toks skirtumas galėjo turėti įtakos tyrimo rezultatams – mažesnė imtis lemia didesnę paklaidos riziką, pasirinkimas išnagrinėti daugiau sovietmečio laikotarpio atvirukų yra argumentuotas. Pirma, jis grindžiamas laikiniais sovietmečio rėmais – sovietinė okupacija tęsėsi daugiau nei dvigubai ilgiau nei tarpukario, nepriklausomos Lietuvos laikotarpis. Antra, Lietuvos SSR gyveno santykinai daugiau gyventojų negu Lietuvos Respublikoje. Trečia, tarpukariu žymiai didesnė dalis žmonių buvo neraštingi ir, atitinkamai, negalėjo užrašyti atviruko.

prielaida, kad atvirukai su tekstu lietuvių kalba averse buvo prieinami anuometinės Lietuvos teritorijoje ir, atitinkamai, jais sveikino vietiniai gyventojai.

Tarpukario Lietuvoje užrašytų atvirukų imtį sudaro: (1) Trys ketvirtadaliai ($n = 283$) – tai skirtinguose Lietuvos muziejuose ir bibliotekose²⁵ saugomi atvirukai. Kaip ir kitais atvejais, peržiūrėtos atvirukų suskaitmenintos kopijos, prieinamos ePaveldo ir LIMIS sistemoje, pavieniais atvejais eksponatai nufotografuoti apsilankius šių institucijų fonduose²⁶. (2) Ketvirtadalis ($n = 92$) – tyrėjos asmeniniame archyve sukaupiti atvirukai, įsigyti 2020–2023 m. (sendaikčių turguose, internetu ir kitur). Daugiau nei trečdalis atvirukų tekstai datuojami 1931–1940 m. (38 %, $n = 145$). Ankstesnio laikotarpio (1918–1930 m.) užrašytų atvirukų ištirta mažiau – jų imtis sudaro daugiau nei ketvirtadalį visų atvejų (29 %), iš kurių 1918–1920 m. – 1 % ($n = 4$), 1921–1925 m. – 12 % ($n = 45$), 1926–1930 m. – 16 % ($n = 58$). Likusio trečdalis atvirukų užrašymo data nenurodyta (33 %, $n = 123$).

Abiem nagrinėtais laikotarpiais – analizuojant tarpukario ir sovietinės Lietuvos sveikinimus – reverso užrašų kalba atvirukų atrankai įtakos neturėjo. Analizuoti tekstai lietuvių, lenkų, rusų kalbomis, būta pavienių sveikinimų anglų kalba. Tačiau korpuso pagrindą sudaro būtent lietuviški reverso tekstai. Didžioji dalis tarpukario Lietuvos sveikinimų užrašyta lietuvių kalba (93 %, $n = 349$), mažiau nei dešimtadalis (6 %, $n = 21$) – lenkų, penki sveikinimai užrašyti rusų kalba. Dauguma sovietmečio valstybinėse leidyklose išleistų atvirukų taip pat užrašyta lietuvių kalba (95 %, $n = 1238$), 4 % ($n = 57$) atvejų – rusiškai, taip pat analizuoti šeši sveikinimai lenkų ir du – anglų kalba. Panaši tendencija stebima ir sovietmečio savilaidos atvirukų atveju: 92 % ($n = 73$) reverso tekstų užrašyti lietuviškai, keturi – rusiškai, du – lenkiškai.

²⁵ Atvirukai saugomi Alytaus kraštotyros muziejuje ($n = 22$), Biržų krašto muziejuje „Sėla“ ($n = 16$), Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje ($n = 18$), Lietuvos liaudies buities muziejuje ($n = 1$), Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje ($n = 39$), Panevėžio kraštotyros muziejuje ($n = 1$), Raseinių krašto muziejuje ($n = 20$), Rokiškio krašto muziejuje ($n = 4$), Šiaulių „Aušros“ muziejuje ($n = 64$), Tauragės krašto muziejuje ($n = 3$), Trakų istorijos muziejuje ($n = 46$), Utenos kraštotyros muziejuje ($n = 15$), Vytauto Didžiojo universitete ($n = 1$), Zarasų krašto muziejuje ($n = 6$), Žemaičių muziejuje „Alka“ ($n = 26$).

²⁶ Šiaulių „Aušros“ muziejuje ir Lietuvos nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje.

Pasirengimas reversų užrašų turinio analizei vyko keliais etapais. Pirmiausia, atvirukai buvo fotografuojami arba, jei jie buvo prieinami ePaveldo ar LIMIS sistemose, išsaugoma šiose duomenų bazėse eksponuojamo atviruko reverso kopija. Kiekvienas atvirukas buvo koduojamas, jam suteikiant atsitiktiniu būdu parinktą šaltinio trumpinį (pvz. td) ir eilės numerį (pvz. td1). LIMIS arba ePaveldo sistemoje rasti atvirukai buvo išsaugomi, išlaikant muziejaus suteiktą inventorinį numerį. Antra, atvirukų reverso užrašai buvo transkribuojami į *Excel* failą. Užrašai lietuvių kalba buvo transkribuojami neredaguoti, kitomis kalbomis (lenkų, rusų, anglų) – originalo kalba ir papildomai verčiami į bendrinę lietuvių kalbą. Galiausiai, buvo kuriamas kiekvieno įrašo aprašas, kurio duomenys ir sudarė teksto turinio analizės pagrindą. Aprašuose buvo fiksuojama užrašymo data, vietovė ir kalba, atviruko tipas (siunčiamas voke ar be jo; išleistas sovietinėje Lietuvoje ar Rusijoje), sveikinimo proga (-os), sveikinimo dalyvių lytis, skaičius (individualus ar kolektyvinis adresantas/adresatas) ir juos siejantys socialiniai ryšiai (šeimos nariai, draugai, klasiokai ir pan.). Taip pat buvo žymima sveikinimo ir linkėjimo forma (eiluota ar neeiluota) bei nurodoma, ar tekste yra papildomas, su sveikinimu nesusijęs priedas. Pažymėtina, kad analizuojant reverso tekstus nebuvo sistemingai vertinamos atviruko averso reikšmės – konkretaus užrašo sąsajos su atvaizdu aptariamoms tik tais atvejais, kai sveikinimo tekste nurodoma į averse esantį paveikslėlį. Surinkti duomenys buvo sistemizuojami, analizuojami ir aprašomi, rezultatus grupuojant į tyrimui aktualias kategorijas. Cituojant atvirukų reverso užrašus tekste nurodoma gyvenvietė ir data, o muziejų ir bibliotekų eksponatų atveju papildomai žymimas ir inventorinis numeris.

Linkėjimų tekstams analizuoti pasitelkta teksto turinio analizės programa „Voyant“²⁷. Analizės metu siekta nustatyti, ko buvo linkima dažniausiai. Tyrimo rezultatams pristatyti atrinkta po penkis tarpukario ir sovietinės Lietuvos atvirukuose dažniausiai vartotus linkėjimus (ir jų kolokatus²⁸). Analizės metu nagrinėti

²⁷ Prieiga internetu <<https://voyant-tools.org/>>

²⁸ Kolokacija – tekstynų lingvistikoje – žodžių ar sąvokų, kurie kartu aptinkami dažniau, nei gali būti tikimasi, seka (Kolokacija, BLKŽ).

daiktavardžiai (pvz. laimė) ir jų vediniai – būdvardžiai (pvz. laimingas) arba būdvardiniairieveksmiai (pvz. laimingai). Detalesnės teksto analizės – tokios kaip stiliaus bei gramatinių formų ypatumų, užrašo ilgumo, linkėjimų vardinimo eiliškumo ar sveikinimo vertinimo asmeniškumo / formalumo ašyje – tyrimo metu atsisakyta.

2.3. Tyrimo etika

Vadovaujantis etnografinio lauko tyrimo etikos gairėmis, prieš pradedant pusiau struktūruotą interviu pateikėjai buvo informuojami, kad pokalbis bus įrašomas, jo medžiaga bus naudojama rengiant disertaciją ir prašoma žodinio sutikimo dalyvauti tyrime. Kalbinant gerai informuotus pateikėjus, pokalbio dalyvių papildomai buvo prašoma sutikimo disertacijos tekste nurodyti ir jų asmenvardžius. Visi kiti pateikėjai buvo informuojami, kad tyrimas yra anonimiškas. Kaip pastebi Čepaitienė, antropologai, siekdami išlaikyti anonimiškumą, vertina, ar svarbu nurodyti pateikėjus ir koku būdu tai daryti (Čepaitienė 2013: 38). Nors „medžiaga straipsniuose pateikiama dažniausiai tik nurodžius jos autoriaus vardą arba vietovės pavadinimą“ (Mardosa 2016: 149), pristatant šio tyrimo rezultatus iškilo poreikis papildomai užtikrinti anonimiškumą. Kadangi tyrimo imtis formuota pasitelkus sniego gniūžtės principą, o dalis interviu atlikta mažesnėje gyvenvietėje, tai padidino tapatybės atskleidimo riziką – pateikus tiek vardą, tiek gyvenvietę, pateikėjai galėjo būti identifikuoti. Todėl pristatant tyrimo medžiagą, anonimiškumas buvo užtikrinamas pasitelkiant asmenvardžių kodavimo sistemą – pateikėjai buvo koduojami nuo V1 iki V38. Pristatant tyrimo medžiagą, nurodomas pateikėjams suteiktas kodas, gimimo metai, lytis ir dabartinė gyvenamoji vieta, pavyzdžiui – „V1 mot. 1965 VLN“.

Transkribuojant reverso užrašus ir pristatant jų turinio analizės rezultatus, taip pat buvo atsižvelgiama į sveikinimo atvirukais dalyvių tapatybės apsaugą. Kadangi dalis atvirukų buvo gauta juos įsigijus iš antrinių šaltinių (skaitytų knygų knygynų, sendaikčių turgų ir kt.), nebuvo galimybės gauti sveikinimo dalyvių sutikimo naudoti jų asmenvardžius tyrimo metu. Siekiant užtikrinti anonimiškumą, reversuose nurodytų sveikinimo dalyvių pavardės keičiamos standartizuotais,

atsitiktiniu būdu parinktais pakaitalais – Kazlauskas, Kazlauskienė, Kazlauskaitė. Jei reverso tekste nurodyta nedidelė gyvenvietė (ne didmiestis, o miestelis, kaimas ar kt.), buvo keičiami ir vardai, atsitiktiniu būdu parenkant jų standartizuotus pakaitalus – Ona, Jonas. Tuo tarpu cituojant viešai prieinamų atvirukų (t. y. saugomų Lietuvos muziejuose ir bibliotekose) užrašus, nurodomi originalūs asmenvardžiai ir vietovardžiai.

3. KALĖDOS IR NAUJIEJI METAI XX A. LIETUVOJE: ETNOGRAFINIŲ BRUOŽŲ IR APEIGINIŲ METŲ STRUKTŪROS KAITA

Analizuojant kalėdinį ir naujametį sveikinimą atvirukais sovietinėje Lietuvoje, būtina atsižvelgti į šio ritualizuoto veiksmo apeiginį kontekstą – kalendorinių metų struktūros reorganizavimo nulemtus Kalėdų ir Naujųjų metų etnografinių bruožų pokyčius. Šv. Kalėdos – krikščioniška, Jėzaus Kristaus gimimo bei liturginių metų Kalėdų ciklo pagrindinė šventė. Jiems kalendoriškai artimi Naujieji metai lietuvių liaudies tradicijoje buvo suvokiami ne kaip savarankiška šventė, o kaip Kalėdų laikotarpio – tarpušvenčio – dalis. Šį laikotarpį sudaro trys esminiai riboženkliai: Romos katalikų tradicijoje, pagal Grigaliaus kalendorių, gruodžio 25 d. švenčiamos Kalėdos, sausio 1 d. minimi Naujieji metai, o sausio 6 d. – Trijų karalių šventė, kuri ir užbaigia tarpušventį²⁹. Visas šis laikotarpis buvo laikomas šventiniu ir išsiskyrė specifinėmis apeigomis bei kitokiomis nei įprasta kasdienėmis veiklomis, siekiant apsisaugoti nuo tomis dienomis suaktyvėjusių antgamtinių jėgų (Balys 1948: 99).

Tarpukario Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų Europos šalių, ritualiniai metai buvo susiję su krikščioniškuoju kalendoriumi. Gruodžio 25 d., 26 d. ir sausio 1 d. buvo oficialiai laikomos šventinėmis dienomis, o Kūčios – nedarbo diena (Švenčių ir poilsio įstatymas 1925: 181; Švenčių ir poilsio įstatymas 1930: 328). Sovietinės okupacijos metu, siekiant sukurti socialistines tradicijas, apeiginių metų struktūra buvo pertvarkyta. Kalėdos ne tik pašalintos iš kalendorinių švenčių sąrašo, bet ir eliminuotos iš viešojo diskurso. Tuo tarpu Naujieji metai, nors ir išliko valstybine švente, nustojo būti siejami su religiniu kalendoriumi. Ši apeiginių metų reorganizacija pakluso bendrasąjunginiam modeliui, kurio pokyčiai siejami su 3-ojo ir 4-ojo dešimtmečio sovietinės Rusijos vidaus politika. Jau 1927 m., sovietinėje Rusijoje vykdant aktyvią antireliginę propagandą, ne tik Kalėdos, bet ir Naujieji metai buvo uždrausti kaip „buržuazinė“ tradicija, netinkama proletarų vaikams.

²⁹ Kartais minimas ir redukuotas tarpušvenčio variantas, trunkantis iki Naujųjų metų (Vyšniauskaitė 1964: 538)

Kalėdų eglutė ir Senis Šaltis buvo demaskuoti kaip „kunigų ir buožių talkininkai“ (Bowler, Bowler, 2017: 85). Tačiau 1935 m. Naujųjų metų šventė reabilituota ir sugrąžinta į švenčių kalendorių kaip oficialiai sankcionuota šventė. Šis procesas užbaigtas 1947 m., kai sausio 1-oji Sovietų Sąjungoje oficialiai paskelbta nedarbo diena (SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas 1947).

Nors tyrėjai pastebi, kad Naujųjų metų šventė buvo vienintelė sovietų kalendorinė šventė, neturinti aiškos ideologinės reikšmės (Šaknys 2016: 76), tam tikras ideologizavimo laipsnis vis dėlto buvo neišvengiamas. Sovietizuota Naujųjų metų šventė turėjo pakeisti „buržuazinių“, „senojo režimo“ Kalėdų apeigyną taip, kad jis atitiktų „klasių kovos“ doktriną (Salnikova 2011: 82–96). Šio pokyčio kontekstui iliustruoti svarbios kalėdinės ir naujametės apeigos, fiksuojamos Rusijos imperijoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, ypač šventės medis – eglutė. Nuo XIX a. vidurio ji įsitvirtino kaip Kalėdų šventės simbolis ir būtinas apeiginis elementas (Šulga 2012: 2). Iš pradžių eglutė buvo laikoma privilegijuotos dvaro kultūros atributu, tačiau ilgainiui ją vis dažniau puošdavo „buržuazinių“ šeimų, pareigūnų ir intelektualinio elito namuose. Turtingai papuošta eglutė žymėjo individualios ir šeiminės materialinės gerovės siekį (Salnikova 2011: 32, 35–36, 82–96). Tad nenuostabu, kad ji tapo žiemos švenčių reorganizavimo „pretekstu“ – sovietmečiu Naujųjų metų šventės draudimas, o vėliau jos reabilitavimas buvo grindžiama klasių kovos idėja. Naujųjų metų grąžinimo iniciatyva siejama su 1935 m. gruodžio 28 d. laikraščio „Tiesa“ numeryje pasirodžiusiu Ukrainos komunistų partijos antrojo CK sekretoriaus Pavelo Postyshevo straipsniu. Jame teigiama, kad iki revoliucijos tik „buržuazinių“ šeimų vaikai galėjo džiaugtis eglute, puošiama privačioje namų erdvėje, o darbininkų vaikai ją galėjo matyti tik pro „turtingųjų“ namų langus. Sovietinėje valstybėje naujametė eglutė turėjo tapti prieinama ir darbininkų vaikams: Postyshevas pabrėžė, kad jie taip pat nusipelnė šventės, eglutės ir dovanų (Petrone 2000: 98–99). Taigi Naujųjų metų šventės reabilitavimas ideologiškai buvo grindžiamas esminiu valstybės santvarkos pokyčiu – klasių lygybės idėja buvo projektuojama šventei, pabrėžiant jos prieinamumą visiems visuomenės sluoksniams.

Kalėdų išbraukimas iš sovietmečio apeiginių metų struktūros buvo tiesiogiai susijęs su ateistinės visuomenės kūrimo siekiais ir Bažnyčios įtakos mažinimu, o okupuotų respublikų kontekste – ir su valstybingumo idėjos slopinimu. Sovietinėje Lietuvoje apeiginių metų reorganizavimas pradėtas įgyvendinti jau pirmosios sovietinės okupacijos metu. 1940–1941 m. Lietuvos periodiką apžvelgusi Gintarė Dusevičiūtė pastebi, kad šventinį žiemos ciklą redukavus iki Naujųjų metų „spaudoje aiškinta, kodėl nereikia švęsti Kalėdų“, o „per Kalėdas kunigų sakyti pamokslai prilyginti tėvynės silpninimui“ (Dusevičiūtė 2013: 127). Panašus naratyvas tęstas ir po reokupacijos. Vos tik įsitvirtinusi, sovietų valdžia uždraudė tautines, pilietines ir religines šventes, intensyviai stengdamasi įskiepyti lietuviams naujas sovietines šventes (Senvaitytė 2014b: 142), o oficialiai nedarbo ir atmintinomis dienomis buvo paskelbtos tik revoliucinės šventės ir Naujieji metai (Paukštytė-Šaknienė 2016a: 12). Tačiau didesnis dėmesys švenčių reorganizavimo klausimui atsirado nuo XX a. 6-ojo dešimtmečio antros pusės. Arūnas Streikus pastebi, kad tuo metu „partijos dokumentuose, skirtuose ateistiniam darbui stiprinti, atsiranda naujas poskyris, kuriame numatomos priemonės, kaip tinkamai užpildyti ir įprasminti laiką, o tarp jų dažnai minimas ir švenčių organizavimas“ (Streikus 2003: 514). Viena šios politikos priežasčių buvo suvokimas, kad „bažnyčios įtaka nemažėja todėl, kad ji vienintelė sugeba tinkamai patenkinti visuomenės nekasdieniam reginiui, atrakcijai“ (Streikus 2003: 514). 1960 m. leidinyje „Naujas gyvenimas, naujos tradicijos“ Petras Pečiūra teigė, kad pasiūlius alternatyvą bažnyčios organizuojamiems renginiams, žmonės natūraliai įsitrauks į valstybės organizuojamas, tarybinio žmogaus poreikius atitinkančias veiklas (Pečiūra, Serdant 1960: 4–7). Tokią funkciją ir turėjo atlikti naujos, sovietinės šventės. Norint sukurti religinių švenčių alternatyvą, sovietinės šventės buvo įterpiamos į tą patį ar artimą laikotarpį, faktiškai jas pakeičiant. Kaip pastebi Streikus, „Velykas turėjo keisti Pavasario šventę [...], Užgavėnes – Žiemos išvarymo šventę, Kalėdas – Naujieji metai, Sekminės – Piemenėlių šventę, Vėlinės – Mirusiųjų pagerbimo diena“ (Streikus 2003: 515). Tokiu būdu, oficialiai įtvirtindama naują švenčių sistemą, sovietų valdžia ne tik siekė eliminuoti religinį apeiginį kalendorių, bet ir įtvirtinti

savo ideologiją per valstybinių švenčių kalendorių, nuo tradicinių religinių praktikų nukreiptą link sovietinės kultūros paradigmos.

3.1. Kalėdos

Rasos Račiūnaitės-Paužuolienės tyrimų duomenimis, tarpukario visuomenėje išskirtinis dėmesys buvo skiriamas šeimai, kuri buvo suvokiama kaip Lietuvos valstybės pagrindas (Račiūnaitė-Paužuolienė 2012: 83). Kalėdos buvo viena iš svarbiausių šeimos švenčių. Rasos Paukštytės-Šaknienės teigimu, XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje Kalėdos tiek kaime, tiek mieste būdavo švenčiamos namuose (Paukštytė-Šaknienė 2016a: 35). Tarpukario Lietuvoje per Kalėdas itin suintensyvėdavo gyventojų judėjimas – „iš Kauno daug ‚bėgo‘ į provinciją, iš provincijos ‚bėgo‘ į Kauną“ (J. Lč. 1932: 14). Dėl padidėjusio keleivių srauto neretai atsirasdavo papildomų transporto priemonių poreikis. Siekiant patenkinti išaugusią paklausą, 1935 m. „iš Kauno buvo leidžiami papildomi traukiniai ir autobusai“ (Labai daug kauniečių šventėms išvyko iš provincijos 1935: 8), o vien Kūčių vakarą iš Kauno išvyko ne mažiau kaip 15 000 keleivių (Taip Kaunas šventė Kalėdų šventes 1935: 3). Anot Dalios Senvaitytės, toks sujudimas nestebina, nes „daugelis to meto kauniečių buvo kilę iš kaimo, tad per šventes grįždavo namo“ (Senvaitytė 2013a: 118).

Kalėdų šventimas kaime ir mieste skyrėsi. Agrarinės visuomenės tradicija, kurios pėdsakų galima aptikti ir tarpukario Lietuvos kaime, išsamiai pristatoma Jono Balio, Juozo Kudirkos ir kitų tyrėjų etnografinėse studijose. Jie analizavo Kūčių ir Kalėdų papročius, aprašydami pasiruošimą šventei, ritualizuotus veiksmus prie stalo ir už jo, būrimus bei kitas tradicines lietuvių liaudies praktikas. Kūčios kaime buvo ne tik šeimos, bet ir bendruomeniškumo šventė – prie stalo kviesdavo ne tik artimiausius šeimos narius, bet ir vienišus, neturtingus kaimynus, našles, elgetas (Kudirka 1993: 88). Kai kur kartu su šeiminkais sėsdavo samdiniai, nes tikėta, kad tai užtikrins gerą derlių kitais metais (Dundulienė 1991: 22). Maginio mąstymo pėdsakų teikia ir kalėdiniai burtai, atspindintys kaimo žmonių lūkesčius – būsimą derlių, sveikatą, šeimos gerovę ar net santuoką (Balys 1993: 18–37). Skirtumą tarp

Kalėdų sutikimo provincijoje ir didmiestyje atskleidžia tarpukario Lietuvos periodinė spauda. Senąsias tradicijas puoselėjantis Kalėdų sutikimas kaime čia priešinamas miestų, ypač Kauno, šventimo tradicijoms (Senvaitytė 2013a: 119, 132). Miesto ir kaimo Kalėdų šventimo skirtumas glaustai išreikštas 1928 m. straipsnyje: „Vietoj laimės lėmimo burtų [...], šandie jau visi miestiečiai dega eglutes ir dalinasi dovanas“ (Sabaliauskas 1928: 316). Prieš ir po Kalėdų spaudoje pasirodydavo straipsniai su tokiais pavadinimais, kaip „Kaunas ruošiasi Kalėdoms“, „Taip Kaunas šventė Kalėdų šventes“, kuriuose buvo aprašomas prieššventinis šurmulyš ir aktyvi prekyba turguose ir miesto parduotuvėse (Senvaitytė 2013a: 118). Periodinėje spaudoje taip pat buvo populiarinami restoranai ir kavinės, savo lankytojus kviečiantys švęsti ne namuose. Tačiau, nepaisant reklamos, kauniečiai rinkdavosi šventės užstalę namuose: Kalėdų laikotarpiu Kauno gyventojai svečiuodavosi vieni pas kitus, rengdavo šventinius vakarus ir pasisėdėjimus (Senvaitytė 2013a: 118).

Tarpušvenčio laikotarpiu miestuose ir miesteliuose buvo organizuojami šventiniai vakarėliai bei renginiai vaikams. Juos organizuodavo darželiai, mokyklos, taip pat įvairios religinės ir visuomeninės organizacijos – Pavasarininkų, Šaulių ir kitos draugijos. Tokių renginių ataskaitos dažnai buvo publikuojamos atitinkamų organizacijų periodiniuose leidiniuose. Pavyzdžiui, Lietuvos Šaulių sąjungos žurnale „Trimitas“ buvo skelbiama apie įvykusius šventinius renginius įvairiose vietovėse (pvz. Rūkai 1925: 27). Be to, švenčių metu buvo rengiami ir labdaros vakarėliai vargšams bei vaikams iš nepasiturinčių šeimų. Tokios labdaros iniciatyvos buvo gan plačiai paplitusios. Pavyzdžiui, 1928 m. šventinius renginius vaikams ir vargšams seneliams organizavo įvairios „labdarybės, moterų, mokyklų organizacijos“ (Sabaliauskas 1928: 316), o 1935 m. Kaune buvo surengta bendra Kūčių vakarienė miesto vargšams (Mč. 1935: 3).

Nors sovietmečiu Kalėdos buvo išbrauktos iš oficialių švenčių sąrašo, jos išliko šeimos švente, minima privačioje namų aplinkoje. Informacijos apie Kalėdų šventimą sovietinėje Lietuvoje teikia etnografiniai lauko tyrimai. Paukštytė-Šaknienė, nagrinėjusi šiuolaikines vilniečių šventes, pažymi, kad dauguma vyresnės kartos pateikėjų Kalėdas šeimoje šventė abiem laikotarpiais, o „Kalėdas šventusieji

jas įvardijo kaip tradicinę šeimos šventę“ (Paukštytė-Šaknienė 2019: 67, 69). Disertacijos rengimo metu surinkti duomenys patvirtina šią išvargą – dauguma pateikėjų prisimena sovietmečiu šventę Kalėdas šeimos ir artimųjų rate. Tačiau, kaip pastebi Savoniakaitė, per didžiąsias religines šventes – Kalėdas ir Velykas – buvo dirbama, tad daugelis žmonių švęsavo paslapčia (Savoniakaitė 183: 2007). Šis neoficialus Kalėdų statusas atsispindi ir tyrimo metu kalbintų pateikėjų pasakojimuose. Kai kurie nurodo, kad Kalėdos buvo švenčiamos paslapčia, nes „buvo toks laikas, kad buvo leidžiama, bet neafišuojama“ (V21 vyr. 1972 VLN). Kiti teigia, kad nors Kalėdų dieną buvo dirbama, jos buvo švenčiamos vakare: „į darbą ėjo, o namuose grįžus švęsavo“ (V3 mot. 1945 VLN). Kai kurie pateikėjai – priešingai, akcentuoja, kad jų šeimoje šventė nebuvo slepiama (V2 mot. 1969 VLN), jie lankydavo bažnyčią, minėdavo Kalėdas ir nesibaimino jokių draudimų (V38 vyr. 1955 VLN). Nepaisant šventimo būdų įvairovės, tik nedidelė dalis pateikėjų (mažiau nei penktadalis) teigia Kalėdų sovietmečiu nešventę. Jų teigimu, tuo laikotarpiu tai nebuvo priimtina (V10 mot. 1961 VLN, V14 vyr. 1952 VLN), „rusų laikais Kalėdų nebuvo, buvo tik Naujieji metai“ (V4 vyr. 1975 RT). Matyti, kad Kalėdų šventimas sovietmečiu priklausė nuo individualių šeimos tradicijų ir sociokultūrinio konteksto.

Kūčių vakarą ir / arba per Kalėdas šeimos susirinkdavo namuose, švęsdamos siaurame artimųjų rate. Daugelis apklaustųjų nurodo, kad šeima susitikdavo pas vyresnius šeimos narius, dažniausiai pas senelius. Viena pateikėja prisimena: „Senelė, kol buvo gyva, rinkomės pas ją, ji suruošdavo stalą“ (V12 mot. 1962 VLN). Kita pasakoja: „Močiutė suruošdavo šventę, tai buvo tradicija, senelis buvo vargonininkas, jis visuomet prie bažnyčios“ (V13 mot. 1943 VLN). Šventės metu buvo ruošiamas vaišių stalas, prie kurio susėdavo šeimos nariai. Pavyzdžiui, 1969 m. gimusi vilnietė prisimena: „Pas močiutę kaime buvo kepami pyragėliai, visi šeimos nariai susirinkdavo ten, sėdėjo, valgė. Eglutė, dovanos – viskas kaip priklauso“ (V2 mot. 1969 VLN). Ypač pabrėžiama Kūčių vakaro svarba: „Visą laiką kūčiavodavome. Atsimenu, grįždavome iš mokyklos su uniforma ir iškart sėsdavome prie stalo. [...] Tradicija buvo tą pačią dieną, susirinkus giminėms, papuošti eglutę ir tada sėsti prie stalo“ (V29 mot. 1967 VLN). Pažymėtina, kad

bendruomeninis Kalėdų šventimas – pavyzdžiui, jaunimo vakarėliai – nebuvo praktikuojamas. Šaknio teigimu, Žemaitijoje ir Mažojoje Lietuvoje tokie kalėdiniai pasilinksminimai kultūros namuose ar troboje galėjo vykti tik tada, kai Kalėdos būdavo savaitgalį (Šaknys 2012: 87).

Reikšmingas kiekvienos liturginės šventės elementas – dalyvavimas šv. Mišiose. Dauguma Kalėdas šventusių pateikėjų teigia dalyvaudavę advento, Bernelių arba pirmąją Kalėdų dieną vykstančiose mišiose. Pavyzdžiui, Rokiškyje augusi pateikėja prisimena: „per Rarotas anksti prikeldavo ir veždavo – anksti važiuodavom, devyni kilometrai“ (V33 mot. 1936 RT). Tačiau mažiau nei penktadalis pateikėjų nurodo, kad į bažnyčią ar cerkvę dažniausiai eidavo tik vyresnioji karta – tėvai ar seneliai, o vaikai nedalyvaudavo. Kai kuriems vaikams bažnyčios lankymas buvo primestas vyresniųjų šeimos narių. Pavyzdžiui, 1967 m. gimusi vilnietė prisimena: „į bažnyčią mane močiutė prievarta vedavo, nes buvau maža“ (V29 mot. 1967 VLN).

Dalyvavimas šv. Mišiose sovietmečiu nebuvo valstybės sveikintina ar skatinama veikla, o kai kuriais atvejais – siejama su baime dėl galimų pasekmių. Tai atsispindi pateikėjų prisiminimuose. Tik retkarčiais pabrėžiama, kad į bažnyčią buvo einama be baimės: „Per Kalėdas eidavome į bažnyčią, tėvai nepriklausė nei partijai, nei niekur nieko“ (V22 vyr. 1973 RT). Kai kuriais atvejais bažnyčios lankymas buvo vengtinas dėl užimamų pareigų arba darbo pobūdžio. Pavyzdžiui, religinių praktikų privalėjo atsisakyti komunistų partijos nariai (Ališauskienė, Samuilova 2011: 70; Paukštytė-Šaknienė 2019: 66–67). Analizuojant apklaustųjų atsakymus, matyti, kad Kalėdų pamaldose negalėjo dalyvauti tam tikrų profesijų atstovai, pavyzdžiui, mokytojai ar sovietinės kariuomenės nariai. Viena pateikėja prisimena: „Tėčiui nebuvo galima, jis mokytoju dirbo, buvo išvežtas į Sibirą“ (V13 mot. 1943 VLN). Kitas mini: „Tėvas buvo kariškis, [...] tai jam su religija problemų buvo, norėjo–nenorėjo, bet negalėjo. Motina buvo mokytoja, tai vėlgi buvo nerekomenduojama“ (V16 vyr. 1961 VLN). Matyti, kad dalyvavimas religinėse apeigose buvo ribojamas priklausymo tam tikroms profesijoms – tokioms, kurios buvo tiesiogiai susijusios su ideologine priežiūra.

Kalėdų šventimas darbovietėse nebuvo plačiai paplitęs reiškiny. Irmos Šidiškienės teigimu, „sovietmečiu Kalėdos nebuvo švenčiamos bendradarbių kolektyvuose, nebent savo kabinete – atsinešdavo kūčiukų, jais vaišinosi“ (Šidiškienė 2019: 162). Interviu metu surinkti duomenys atitinka šią tendenciją – Kalėdų minėjimas su bendradarbiais buvo reta praktika ir pasitaikydavo tik tarp artimai bendraujančių kolegų. Pavyzdžiui, 1936 m. gimusi Rietavo gyventoja prisimena, kaip Kalėdų minėjimo patirtys skyrėsi priklausomai nuo darbovietės kolektyvo. Dirbant pedagoginį darbą šventimas buvo nerekomenduojamas, o bažnyčios lankymas – vengtinas. Tačiau „medicinoje [ligoninės laboratorijoje – E. A.] buvo kitaip. Ten švėsdavome – kažkokių kepinukų atsinešdavome, tai buvo tikros Kalėdos. Netgi ir kalėdaičių buvo“ (V29 mot. 1936 RT). Panašią patirtį liudija ir kita rietaviškė: „Kūčios buvo darbo diena. Bet darbe neslėpėme. Vaistinėje kolektyvas buvo nedidelis, pašventėme, pasveikinome vieni kitus tuo tarpeliu tarp Kalėdų ir Naujųjų metų“ (V27 mot. 1944 RT).

3.2. Naujieji metai

Pirmasis apie naujamečius liaudies papročius dabartinės Lietuvos teritorijoje 1842 m. rašė Liudvikas Adomas Jucevičius, nurodydamas, kad tai buvo sveikinimų ir nuoširdžių linkėjimų diena (Jucevičius 1959: 453–454). XX a. pirmos pusės lietuvių liaudies tradicijose Naujieji metai buvo suvokiami kaip kalėdinio laikotarpio dalis. Tačiau jie buvo sureikšminami mažiau nei Kalėdos. Stepas Zobarskas (1931: 31) mini, kad „Naujieji metai neturi nieko ypatinga“ ir atšvenčiami beveik taip pat, kaip ir Kalėdų šventės, o Dzūkijos ir Aukštaitijos jaunimo papročius aptaręs Šaknys teigia, kad tarpukariu Naujųjų metų šventei nebuvo teikiama tiek reikšmės kaip Kalėdoms (Šaknys 2009: 72). Tam antrina ir kaimo bendruomenių šventes tyręs Kudirka – daugeliui Lietuvos kaimo šeimų Naujųjų metų šventimas mažai kuo skyrėsi nuo eilinių sekmadienių, o kai kuriose šeimose ši diena buvo tarsi Kalėdų švenčių tąsa (Kudirka 1993: 243). Tyrėjas pastebi, kad nusistovėjusių Naujųjų metų sutikimo papročių (išskyrus Aukštaitiją) nebuvo. Naujametės apeigos turėjo panašumų su Kalėdų šventės liaudies praktikomis. Jono Balio teigimu,

Naujųjų metų išvakarėse buvo atliekama daugelis tų pačių burtų ir spėjimų kaip ir per Kūčias (Balys 1993: 106). Be to, iki Pirmojo pasaulinio karo Naujųjų metų dieną visur, išskyrus Suvalkiją, buvo kartojama Kūčių vakarienė (Kudirka 1993: 243–248). Ji buvo vadinta „antroji kūčia“ (Marcinkevičienė, Šemetaitė, Vakariniene 2019: 463–465), Vilniaus mieste – „Riebiosiomis Kūčiomis“ (Znamierowska-Prüfferowa 2009: 145–146).

Naujųjų metų kaip savarankiškos šventės suvokimas ir jų šventimo populiarėjimas siejamas su tarpukario Lietuvos miesto bendruomene. Pasak Vytauto Didžiojo universiteto etnologų, Naujųjų metų šventimas tarpukariu tapo populiarius mieste (Anglickienė et al 2014: 19–20), o „kaimuose jų šventimas dar ne visur buvo įprastas“ (Senvaitytė 2013a: 125). Kaune Naujųjų metų išvakarėse buvo stebimas aktyvus žmonių judėjimas: miestiečiai lankydavosi parduotuvėse, kirpyklose, naudodavosi taksi paslaugomis, vykdavo į svečius (Senvaitytė 2013a: 124). Plito Naujųjų metų šventimas namuose (Anglickienė et al 2014: 19). Daugelis švėsdavo šeimos rate arba artimų draugų būryje, viengungiai dažniau rinkdavosi susitikti su bičiuliais: „kartais keletas draugų susimeta ir eina kartu Naujus metus sutikti į vieną ar kitą balių bei restoraną“ (Kaip, kas ir kur sutiks Naujuosius metus 1938: 3). Naujųjų metų sutikimas restoranuose buvo reklamuojamas periodinėje spaudoje, pristatant naujamečio vakaro programą ir pramogas (Kur Jūs sutiksite Naujuosius metus 1927: 6). Be to, visoje Lietuvoje (rečiau – tik vakarų Lietuvoje) tarpukariu per Naujuosius metus vykdavo jaunimo vakarėliai (Šaknys 2001: 42).

Nors daugelis kauniečių Naujuosius metus sutikdavo privačiai – šeimos rate ar draugų būryje, egzistavo ir kolektyvinio šventimo tradicija. Viena iš reikšmingiausių jo formų buvo Naujųjų metų sutikimas prie Karo muziejaus, kuris po 1930-ųjų metų³⁰ sutikimo tapo kasmetiniu įvykiu (Jurevičiūtė 2019: 174). Kvietimai į šią šventę buvo publikuojami tarpukario laikraščiuose. Prie Karo muziejaus vykusiose sutiktuvėse dalyvaudavo oficialūs valstybės atstovai, kurie sakydavo naujametės kalbas. Jose neretai būdavo pabrėžiami tuo metu aktualūs

³⁰ Pažymėtina, kad XX a. 3-ajame dešimtmetyje Naujųjų metų sutikimas prie Karo muziejaus taip pat buvo organizuojamas, bet nereguliariai.

politiniai klausimai – ši tradicija ne tik suteikdavo miestiečiams galimybę kartu sutikti Naujuosius metus, bet ir veikė kaip tautinės vienybės bei patriotiškumo demonstracija.

Kaip ir per Kalėdas, Naujųjų metų sutikimui tarpukario Lietuvoje būdingas aktyvus įvairių visuomeninių organizacijų ir draugijų įsitraukimas. Jos savo narius ir jų šeimas kviesdavo į šventinius susibūrimus. Šių renginių skelbimai buvo publikuojami spaudoje. Pavyzdžiui, 1928 m. laikraštyje „Lietuvos aidas“ buvo pranešta, kad: „gruodžio mėn. 31 d. Šaulių sąjungos salėje rengiamas Naujų metų sutikimas. Programoje numatoma koncertinė dalis ir šokiai“ (Šauliai sutinka naujus metus 1928: 5). Panašūs sutikimai buvo organizuojami varpininkų, liaudininkų, jaunimiečių ir kitų organizacijų, taip pat valstybinėse institucijose ir diplomatinuose sluoksniuose. Pasak Senvaitytės, Naujųjų metų šventiniai susitikimai „vykdavo ir Teisingumo ministerijoje, pašto valdybos rūmuose, kitų valstybių diplomatinėse atstovybėse ir kitur“ (Senvaitytė 2013a: 124). Jie buvo skirti ne tik šventiniam susitikimui, bet ir bendruomeniniams ryšiams stiprinti.

Sovietmečiu, žiemos šventės redukavus iki Naujųjų metų, kalendorines sovietines šventes pristatančiuose leidiniuose jie buvo priskiriami prie „masinių švenčių“ (Plekavičienė et al 1967: 59–59) arba „kitų tradicinių švenčių ir masinių renginių“ (Pečiūra 1974: 84). Ši visuotinės, masiškai minimos šventės koncepcija iš dalies buvo įgyvendinta – didžioji tyrimo dalyvių dalis teigia sovietmečiu švėsdavę Naujuosius metus. Tačiau vis dėlto daugiau nei penktadalis pateikėjų nurodo, kad ši šventė jiems nebuvo itin reikšminga. Viena pateikėja pastebi, kad tai „tokia šventė nelabai reikšminga, minimaliai švenčiama“ (V2 mot. 1969 VLN), kita priduria, kad „Naujuosius – šiaip sau [švėsdavo], tik kad laisvos dienos buvo“ (V30 mot. 1968 RT). Kartais Naujųjų metų svarba lyginama su Kalėdomis. Pavyzdžiui, 1944 m. gimusi rietaviškė teigia: „Naujieji metai nebuvo tokia šventė mums kaip Kalėdos. [...] Išeina ant šaligatvio vieni kiti kaimynai, pasveikinam vieni kitus ir viskas“ (V27 mot. 1944 RT). Šie duomenys atitinka kitų etnologinių tyrimų rezultatus. Pasak Paukštytės-Šaknienės, „kai kurie sovietmečiu Naujųjų metų šventės neišskyrė ir nesusiejo su kalendorine švente ar tiesiog datos pasikeitimu“

(Paukštytė-Šaknienė 2019: 68). Matyti, kad sovietų valdžios užmojis paversti Naujuosius metus pagrindine žiemos švente buvo įgyvendintas ne visur – daliai žmonių ši šventė išliko tik formali data.

Panašiai kaip ir tarpukario laikotarpiu, sovietmečio Lietuvoje Naujuosius metus švęsavo tiek namuose, tiek viešojoje erdvėje. Analizuojant periodinę spaudą matyti, kad nors buvo skatinamas viešas Naujųjų metų minėjimas, kartu buvo pripažįstama ir šventimo privačioje aplinkoje galimybė. Jau pirmaisiais sovietinės okupacijos dešimtmečiais spaudoje buvo pateikiami straipsniai, kuriuose Naujųjų metų sutikimas namuose pristatomas kaip sveikintinas. Toks Naujųjų metų šventimas dažnai buvo pasitelkiamas ideologiniams naratyvams aktualizuoti. Akcentuota, kad sovietinės Lietuvos gyventojai dabar gali švęsti geresnėmis nei anksčiau sąlygomis – naujuose, erdviuose butuose. Nors tokio pobūdžio straipsniai dažniausiai buvo publikuojami XX a. 5-jame ir 6-jame dešimtmečiuose, jų pasitaikydavo ir vėliau. Išibėgėjus miestų mikrorajonų statybai, spaudoje pasirodė straipsniai, kuriuose Naujųjų metų sutikimas buvo siejamas su modernios gyvenamosios erdvės kūrimu. Pavyzdžiui, 1965 m. rašyta: „šviesa vakar ilgai negeso Albino Cibulskio buto languose. Smagi, šventiška nuotaika vyravo ir kaimyniniuose gyvenamuose namuose naujame Verkių mikrorajone“ (Tiesa 1965: 3). Privataus ir kolektyvinio Naujųjų metų šventimo sampyna aptariama ir 7-ojo dešimtmečio leidiniuose apie sovietines šventes ir tradicijas. 1967 m. leidinyje „Liaudies tradicijos“ Naujieji metai apibūdinami kaip „kolektyvinė šventė, kurią žmonės stengiasi sutikti jaukiame šeimos židinyje arba draugų būryje kultūros namuose, aikštėse, kavinėse, restoranuose“ (Plekavičienė et al 1967: 58). Dešimtmečiu vėliau panašią mintį išreiškia ir patarėjas prie Lietuvos SSR Ministrų tarybos Pranas Mišutis, pabrėždamas, kad nors Naujųjų metų šventė nėra apribota vien namų aplinka, ji gali būti švenčiama ir viešosiose erdvėse – kultūros namuose, teatruose, koncertų salėse ar gamtoje, organizuojant karnavalius (Mišutis 1979: 36, cit. iš Paukštytė-Šaknienė 2016a: 19).

Tikėtina, kad toks šventės dvilypumas – galimybė ją minėti tiek namuose, tiek viešai – sudarė prielaidas Naujiesiems metams tapti viena populiariausių

sovietmečio šeimos švenčių. Paukštytės-Šaknienės teigimu, iš visų sovietinių švenčių būtent Naujieji metai (ir Tarptautinė moters diena) „sėkmingiausiai įsiliejo į šeimos švenčių tradiciją“ – todėl, kad „buvo neatmesta galimybė švęsti jas neformalioje aplinkoje, o švenčių turinį sudarė dovanos ir pobūvis siauroje šeimos aplinkoje“ (Paukštytė-Šaknienė 2016a: 26). Būtent Naujųjų metų šventimą namuose dažniausiai mini ir tyrimo metu kalbinti pateikėjai. Pasakojama, kad buvo švenčiama su šeima arba į svečius atvykdavo draugai. Pažymėtina, kad svarbiu šventinio vakaro akcentu tapo televizija: jaunesni pateikėjai (gimę XX a. 7-ajame dešimtmetyje ir vėliau) televizijos transliacijas mini kaip įprastą vaikystės naujamečio vakaro dalį. Pavyzdžiui, 1973 m. gimęs ir Telšiuose augęs pateikėjas prisimena, kad Naujuosius metus sutikdavo „kaip ir visi – būdavo stalas, laukdavome, su šeima televiziją pažiūrėdavome“ (V22 vyr. 1973 RT), jam antrina ir vilnietis, teigdamas: „kai buvau vaikas – būdavau namuose, įjungdavome televizorių, žiūrėdavome naujametę programą“ (V35 vyr. 1973 VLN). Įvardijama ir konkreti naujametė programa – „Žydrasis žiburėlis“ (V20 vyr. 1962 VLN). Tikėtina, kad televizija ne tik įsitvirtino kaip svarbus šventinės atmosferos kūrimo elementas, bet ir atliko ideologinę funkciją dėlįojant žiemos švenčių akcentus. Šaknys pastebi, kad „sovietmečiu per masines informacijos priemones visai buvo skatinamas Naujųjų metų šventimas“ (Šaknys 2016: 79). Populiarūs vaidybiniai filmai, naujametės televizijos programos bei prieš vidurnaktį sakomos oficialių valstybės atstovų naujametės kalbos veikė kaip kultūrinė priemonė, skatinusi visuomenę sutelkti dėmesį į Naujuosius metus ir atitolti nuo Kalėdų³¹.

Kolektyvinis Naujųjų metų sutikimas sovietmečiu buvo siejamas su viešosiomis miesto erdvėmis, ypač centrinėmis aikštėmis. Pasikeitus sostinei, tarpukario Lietuvos tradiciją sutikti Naujuosius metus prie Karo muziejaus Kaune pakeitė šventė Gedimino aikštėje Vilniuje. Čia buvo įrengiama papuošta eglutė, kartais buvo iluminuojama ir pati Gedimino pilis. Pavyzdžiui, sutinkant 1955 metus „iš auksinių raidžių sudaryti žodžiai sveikino gyventojus su Naujaisiais metais“ (Saulius 1955: 1). Toks kolektyvinis Naujųjų metų sutikimas buvo palankiai

³¹ Plačiau – žr. p. 115–116.

vertinamas ir švenčių ideologų³² – viešosios miesto erdvės pasitelktos formuojant šventės ceremoninį aspektą. Jau minėtas Pečiūra kaip pavyzdį teikia Naujųjų metų šventimą Kaune, kur miesto centrinėje aikštėje susirinkdavo „įvairaus amžiaus ir išsilavinimo, įvairių profesijų žmonės“ bei pabrėžia, kad panašios ceremonijos tuo pat metu „stichiškai“ vykdavo ir Vilniuje, Gedimino aikštėje (Pečiūra 1980: 39). Ši veikla buvo priešpriešinama pramogai, siejama su rimtimi bei „tinkamo“ šventės turinio kūrimu. Tačiau, nors Naujųjų metų kolektyvinis sutikimas miesto centrinėse aikštėse buvo skatinamas, pateikėjų atsakymuose toks šventimo būdas minimas retai. Viešą sutikimą prie eglutės pamini tik Telšiuose augęs apklaustasis, sakydamas: „eidavome prie eglutės, jos visados gi būdavo miesto centre pastatytos. Fejerverkus ten šaudė, visa kita“ (V22 vyr. 1973 RT). Dažniau pateikėjai mini ne konkrečią vietą, o bendrą „išėjimą į miestą“. Nors erdvinio požiūriu tai laikytina viešosios erdvės dalimi, šventės dalyvių patirtyse tai buvo privačios šventės tęsinys. Po šventimo namuose, artėjant vidurnakčiui, buvo išeinama „į miestą“ žiūrėti fejerverkų. Šią praktiką mini įvairaus amžiaus pateikėjai, pabrėždami, kad taip paprastai švėsdavo jaunystėje. Pavyzdžiui, 1948 m. gimęs vilnietis pasakoja, kad paauglystėje, „kai buvo kokie šešiolika metų, eidavo su draugais kažkur pažiūrėti, gal kas šaudė“ (V11 vyr. 1948 VLN). Panašiai pasakoja ir 1973 m. gimęs vilnietis: „daugiau jaunimas rinkdavosi kompanijose. Rinkdavomės pas ką nors namuose arba išeidavome į miestą“ (V35 vyr. 1973 VLN).

Būta ir alternatyvių Naujųjų metų sutikimo būdų. XX a. 5-ojo dešimtmečio antroje pusėje ir 6-ojo dešimtmečio pradžioje laikraščiuose buvo skelbiama informacija apie Naujųjų metų sutikimą Vilniaus restoranuose, kavinėse ir kitur.

³² Kaip pastebi Paukštytė-Šaknienė, „analizuojant to meto šventes paaiškėjo, kad tiek metodiniuose leidiniuose, tiek etnologų darbuose palyginti mažai dėmesio skirta Naujesiems metams, turėjusiems pakeisti Kalėdas“ (2016: 24). Apibendrinti teiginiai ar pavieniai Naujųjų metų minėjimo pavyzdžiai dažniausiai buvo naudojami platesniam diskursui iliustruoti, tačiau nuosekli šios šventės analizė pasitaiko retai. Metodiniuose leidiniuose daugiausia dėmesio skiriama „visaliaudėms“ šventėms, tokioms kaip Žiemos, Pavasario šventės ar Joninės, tuo tarpu naujametinėms apeigoms skiriama ženkliai mažiau dėmesio. Naujieji metai dažniausiai minimi tik bendrame kalendorinių švenčių kontekste, o jų specifiniai papročiai bei šventimo ypatumai nėra aptariami (plg. Černeckis 1961; Pečiūra, Serdant 1960).

Pavyzdžiui, buvo organizuojami šventiniai vakarai Vilniaus geležinkelio stoties restorane (Naujųjų metų sutikimas 1949: 4), „Neries“ restorane ir „Palangos“ kavinėje-cukrainėje buvo rengiami naujamečiai pobūviai (Naujųjų metų sutikimas 1950: 4; 1951: 4), naujamečiai sutikimai buvo organizuojami ir Vilniaus miesto valgyklų tresto restoranuose, kavinėse ir užkandinėse (Sutikite Naujuosius metus 1952: 4). Naujųjų metų vakarą šventiniai koncertai vykdavo LSSR Valstybiniame akademiniam operos ir baleto teatre, LSSR Valstybinėje filharmonijoje, LSSR valstybiniame akademiniam dramos teatre (Jankauskas 1956: 1) ir pan. Pastebėtina, kad vėlesniu laikotarpiu tokių renginių reklamų skaičius sumažėjo. Tai gali būti susiję su viešų naujamečių renginių organizavimo ir populiarinimo pokyčiais bei privataus Naujųjų metų sutikimo dominavimu.

Tyrimo metu kalbinti pateikėjai naujamečių susitikimų teatruose ar viešojo maitinimo įstaigose nepaminėjo. Pasakodami apie Naujųjų metų šventimą už namų ribų, keli pateikėjai prisiminė tik neoficialius darbo vietose organizuojamus vakarėlius. Pavyzdžiui, 1945 m. gimusi vilnietė prisimena: „Naujuosius švęsavo ir darbe, buvo alkoholio, buvo patylomis rengiamas šventės stalas“ (V3 mot. 1945 VLN). Tuo tarpu 1939 m. gimęs vilnietis, dirbęs kariuomenės štabe, teigia, kad po darbo visi susirinkdavo, išgerdavo butelį šampano, apsiukeisdavo dovanomis ir tik tuomet keliaudavo namo tęsti šventės (V37 vyr. 1939 VLN). Toks nedidelis pateikėjų, prisimenančių Naujųjų metų šventimą darbovietėse, skaičius gali būti siejamas su tyrimo imties specifiška. Platesni tyrimai rodo kiek kitokius rezultatus. Pasak Šidiškienės, formalus Naujųjų metų šventimas darbovietėse dažniausiai vykdavo dar prieš pat šventes. Po ataskaitinių susirinkimų dažnai buvo organizuojami vakarėliai, kartais papildyti koncertais ir loterijomis – priklausomai nuo įstaigos vadovybės pasirinkimo. Jei organizacija nerengdavo bendro šventinio vakaro, atskiri skyriai susiburdavo prie bendro stalo su suneštinėmis vaišėmis. Mažesni kolektyvai, kuriuos siejo glaudesni ryšiai, švęsavo kitaip – susitikdavo prie kavos ir kitų vaišių, rinkdavosi į teatrą ar namus, o ilgainiui šis šventimas tapdavo bendradarbių tradicija (Šidiškienė 2019: 162–163).

Apibendrinant galima teigti, kad, priešingai nei Kalėdos, Naujųjų metų šventė sovietmečiu buvo plačiau dalijama socialinė patirtis, peržengianti šeimos rato ribas ir apimanti susitikimus su draugais, darbo kolektyvais, kaimynais bei miestiečiais. Paukštytė-Šaknienė pastebi, kad „sovietmečiu iš 27 tik 7 pateikėjai labiau mėgo švęsti šeimoje, o kiti su socialinių bendrijų nariais – draugais, kaimynais ar bendradarbiais“ (Paukštytė-Šaknienė 2019: 70). Ši įvairovė liudija iš dalies įgyvendintą sovietinių švenčių ideologų lūkestį, kad Naujieji metai taps masine, daugeliui bendruomenės narių aktualia švente.

4. XX A. LIETUVOS KALĖDINIŲ IR NAUJAMEČIŲ SVEIKINIMŲ TIPOLOGIJA: KITŲ SVEIKINIMO FORMŲ APŽVALGA

Sveikinimas atvirukais – viena iš daugelio XX a. Lietuvai būdingų kalėdinio ir naujamečio sveikinimo formų. Siekiant geriau suvokti šios praktikos savitumą ir jos pokyčius, susijusius su apeiginių metų struktūros reorganizavimu sovietinėje Lietuvoje, tikslinga aptarti ir kitas sveikinimo formas. Sveikinimų įvairovę lėmė šios apeigos dalyvių tipas, jų tarpusavio santykiai ir sąveikos būdai, taip pat gyvenamoji vieta bei technologijų raida. Žemiau glaustai aptariama sveikinimų tipologija, dėmesį sutelkiant į kalėdinių ir naujamečių sveikinimų ypatumus bei kaitą tarpukario ir sovietinėje Lietuvoje (Pav. 2).

I Sveikinimas „akis į akį“ 1) Sveikinimas prisiėmus kito vaidmenį • Tarpušvenčio kalėdojimo ir persirengėlių vaikštynių metu sakomas sveikinimas • Kalėdų ir Naujųjų metų šventės personažo sveikinimas 2) Sveikinimas savo vardu • Kalėdų proga • Naujųjų metų proga • Kalėdiniai ir naujamečiai vizitai II Tarpininkaujamasis sveikinimas, t. y. pasitelkus: • Atviruką • Laišką • Telefoną • Telegramą • Vizitinę kortelę III Sveikinimas esant tarpininkaujamajai kvazisąveikai, t. y. pasitelkus: • Periodinę spaudą • Radiją • Televiziją

Pav. 2. Tarpukario ir sovietinės Lietuvos kalėdinių ir naujamečių sveikinimų tipologija.

Pirma, pristatant tiesioginį sveikinimą „akis į akį“, aprašomi sveikinimai ir linkėjimai, sakomi tarpušvenčio persirengėlių vaikštynių ir kalėdojimo metu, taip pat asmeniškai sveikinimas savo vardu. Antra, nagrinėjant tarpininkaujamojo sveikinimo tipus, remiamasi sveikinimui naudotų tarpininkaujamų objektų įvairove – čia išskirtinas sveikinimas atvirukais, taip pat vizitinių kortelių ir telegramų siuntimas bei skambutis telefonu. Kitos tarpininkaujamojo sveikinimo formos – pavyzdžiui, laiškų rašymas – šiame tyrime nėra aptariamoms. Galiausiai, kalbant apie sveikinimą, paremtą tarpininkaujama kvazisąveika, apžvelgiamos nagrinėjamiems laikotarpiams būdingos žiniasklaidos formos: periodinė spauda, radijas ir televizija.

4.1. Sveikinimas „akis į akį“

4.1.1. Sveikinimas prisiėmus kito vaidmenį

Tarpušvenčio kalėdojimas ir persirengėlių vaikštynės

Vienas iš tarpušvenčio papročių, kurių metu buvo sveikinama, yra kalėdojimas bei persirengėlių būrio vaikštynės³³ – jų metu linkėjimai buvo sakomi tam tikro (–ų) personažo (–ų) vardu. Kalėdojimą ir persirengėlių vaikštynes aptaria daugelis Lietuvos etnologų: Pranė Dundulienė (1982; 1991; 2020), Juozas Kudirka (1993; 1994), Nijolė Marcinkevičienė (2019), Žilvytis Šaknys (2001), Arūnas Vaicekaskas (2005), Gvidas Vilys (1993), Angelė Vyšniauskaitė (1990; 1993) ir kiti.

Kadangi didžioji dalis etnologinių tyrimų yra retrospektyvūs, sunku tiksliai pasakyti, kaip XX a. Lietuvoje kito persirengėlių vaikštynių paplitimas. Be abejonės, kalėdojimas ir persirengėlių vaikštynės vyko tarpukario Lietuvoje. Apie tai sužinome ne tik iš etnografinės medžiagos, bet ir iš paminėjimų tarpukario periodinėje spaudoje. Nors joje persirengėlių vaikštynės neretai pristatomos senųjų Kalėdų ir Naujųjų metų papročių kontekste (Buračas 1933: 1010), vis dėlto pastebima, kad jos buvo aktualios ir tuo metu (Iš žiemos švenčių papročių 1930: 8).

³³ Šiame darbe kalėdojimas ir persirengėlių vaikštynės nėra nagrinėjami atskirai, o suprantami kaip to paties apeiginio elemento variantas.

Kartais kalėdojimo aktualumas nurodomas aprašant Kalėdų šventimą įvairiose Lietuvos vietovėse. Pavyzdžiui, 1927 m. straipsnis „Kalėdininkų nepriėmusias žmonės piktinasi“ rodo, kad tradicija buvo gyva, o jos nesilaikymas – t. y. kalėdininkų nepriėmimas – sukeldavo bendruomenės pasipiktinimą (Ažuolas 1927: 416). Pažymėtina, kad nors kalėdojimas ir persirengėlių vaikštynės pirmiausia siejamos su kaimo kultūra, periodinės spaudos analizė rodo, kad ši tradicija tam tikra forma persikėlė ir į miestus. 1935 m. rašoma, kad „Kaune į namus vaikščiojo Trys Karaliai ir Kalėdų seneliai“ – užėję į butą, jie giedodavo ir gaudavo dovanų (Kaune į namus vaikščiojo Trys Karaliai ir Kalėdų seneliai 1935: 5), o 1937 m. minima, kad „kai kur šis paprotys dar ir šiandieną užtinkamas, kartais net ir Kaune, tik ne miesto centre, bet priemiesčiuose“ (Buračas 1937: 11). 1929 m. paskelbtas kritinis straipsnelis „Ir kas tik mūsų kalbos nedarko“ liudija, kad tradicinė kalėdojimo forma kartais buvo papildoma naujais elementais – po butus kalėdojančios elgetos siūlydavo ištraukti laimės pranašavimo lapelius (Alfr. Dd. 1929: 4).

Remiantis XX a. pabaigos – XXI a. pradžios etnologiniais duomenimis galima teigti, kad kai kurių persirengėlių papročių tradicija nenutrūko ir sovietinės okupacijos laikotarpiu. Šaknio tyrimais, Suvalkijoje sovietmečiu buvo išlikęs švyio šokdinimo paprotys (Šaknys 2009: 74–75), Vakarų Lietuvoje – Trijų Karalių ir Bernelių eisenos (Šaknys 2012: 91–92), o Aukštaitijoje, ypač Latvijos pasienyje, gyvavo čigonavimo tradicijos (Šaknys 2007: 78). Pastarosios pokario metais susiliejo su Trijų Karalių vaikštynėmis (Anglickienė 2006: 98). Žinoma, sovietmečiu šie papročiai buvo išlikę tik pavienėse vietovėse, tačiau jiems būdinga sveikinimo funkcija buvo išlaikyta.

Persirengėlių personažai ir grupės. Persirengėlių vaikštynių metu būdavo prisiimamas tam tikro personažo vaidmuo. Pasak Dundulienės, persirengėlių kaukės gali būti skirstomos į tris pagrindines kategorijas: zoomorfinės, antropomorfines ir demonomorfines (Dundulienė 1991: 38). Personažų įvairovė skyrėsi priklausomai nuo konkretaus Lietuvos etnografinio regiono. Zoomorfiniams personažams priskiriami tokie gyvūnai kaip lokys, elnias, ožys, jautis, arklys, gervė ir kiti. Demonomorfiniams – velnias, giltinė ir pan. Tuo tarpu antropomorfinių kaukių

atveju persirengiama čigonais, vengrais, seniais. Užsidėję kaukes, jie vaikščiodavo drauge su „gyvuliais“ (Dundulienė 1991: 45).

Pažymėtina, kad ši taksonomija apima persirengėlių vaikštynių personažų universumą, tačiau neatskleidžia atskirų vaikščiotųjų būrių specifikos – dažnai vienoje grupėje būdavo kelių tipų personažų. Dominuojančias vaikštynių grupes išskyrė Šaknys (Šaknys 2001: 38–48). Etnologo teigimu, visuose Lietuvos regionuose vyko vaikštynės persirengus Trimis karaliais. Tarpukariu jos sudarė net 79 % visų tarpušvenčio jaunimo persirengėlių vaikštynių. Šis paprotys dažniausiai fiksuotas Žemaitijoje, o rečiausiai – Rytų Lietuvoje. Nors paprastai vaikščiota Trijų Karalių dieną, pasitaikydavo atvejų, kai eita ir per Naujuosius metus ar kitas tarpušvenčio dienas. „Karalių“ grupę dažniausiai sudarydavo 3–5 jaunuoliai, tačiau kartais vaikščiota ir didesnėmis grupėmis – 10 ar daugiau asmenų, tarp jų būta angelo, žvaigždės, „smerties“, velnio ir kitų personažų (Šaknys 2001: 42). Kartais būrys buvo pildomas žvaigžde nešinu asmeniu. Už sugiedotą giesmę ar kreida ant durų užrašytą simbolį „K+M+B“ persirengėliai būdavo vaišinami, gaudavo dovanų. Surinktus pinigus panaudodavo vakarėliui organizuoti. Tarpukariu stebima tendencija, kai „Karalių“ vaikštynėse dalyvaudavo vis jaunesni asmenys – eidavo ir vaikai (Kudirka 1993: 259).

Nemažame Šiaurės Rytų Lietuvos areale (bei kituose regionuose (Vaicekauskas 2005: 189; Kudirka 1993:232)) gyvavo tarpušvenčio „čigonavimo“ paprotys (Šaknys 2001: 43). „Čigonais“ vadintos įvairios persirengėlių grupės tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje (latv. *čigāni* (Olupe 1992: 15–16)). Tarpukariu paprastai „čigonavo“ jaunimas, prisiimdamas ne tik čigonų, bet ir kitų tradicinių personažų vaidmenis – žydo kromininko, raganos, velnio, meškos, gandro, giltinės, gydytojo, angelo, dūšios, Dievo ir kitų. Šeimnininkai persirengėliams atsilygindavo vaišėmis. Lietuvoje dažniausiai „čigonauta“ antrąją Kalėdų dieną, per Naujuosius metus, Tris Karalius, rečiau – visą tarpušventį (Šaknys 2001: 43).

Kitas persirengėlių vaikštynių tipas – „šyvio“ šokdinimas. Jis buvo paplitęs siauresniame Lietuvos pietryčių areale (Šaknys 2001: 44–45). Anot Vyšniauskaitės, XX a. pradžioje Mažojoje Lietuvoje jauni vyrai, užsėdę ant širmų žirgų įjodavo net

į stubą, o pasišalindavo tik gavę dovanų (Vyšniauskaitė 1990: 23–24). Šaknio teigimu, šio papročio ašį Lietuvoje sudarė persirengėlis – arklys „šyvis“, kuris iš vietos arba išibėgėjęs peršokdavo suolą. Nuo šuolio sėkmės priklausydavo vaišių bei dovanų gausa (Šaknys 2001: 44). Vakarų Suvalkijoje buvo atliekamas vaidinimas: įsiprašius į trobą, buvo dainuojamos šiai progai skirtos dainos, o persirengęs „šyviu“ šokdavo (Vilys 1993: 8). Kaip ir kitų persirengėlių vaikštynių atvejais, „šyvio“ šokdinimas vykdavo įvairiomis tarpušvenčio dienomis (Šaknys 2001: 44).

Kai kur Pietų Žemaitijoje buvo žinomas „bernelių“ vaikštynių paprotys (Šaknys 2001: 45). Pavyzdžiui, Tauragės apskrityje dar XX a. pradžioje vaikščiodavo dvylika „bernelių“, t. y. jaunų vyrų, apsirengusių raudonomis kelnėmis, atbulai užsivilkusių švarkus, užsidėjusių kepures, nešinę ilgų kartelių, botagų, varpelių (Ruzgytė 1942: 128–129, cit. iš Šaknys 2001: 45). Kai kur šie personažai turėjo kitokius pavadinimus – pavyzdžiui, Panevėžio apskrityje jie buvo vadinami „piemenėliais“ (Kudirka 1993: 228). Pastebėtina, kad tarpukariu šis paprotys pakito: „berneliai“ dažnai eidavo persirengę čigonais, bet vis tiek giedodavo Bernelių giesmę (Šaknys 2001: 45). Tai rodo, kad skirtingi persirengėlių vaikštynių tipai buvo glaudžiai susiję, o tam tikri elementai buvo skolinami.

Be jau aptartų grupių, galima išskirti ir kitas pagal sudėtį pastovias vaikščiotojų grupes. Pavyzdžiui, paminėtinas specifinis, Naujųjų metų šventės išvakarėms būdingas persirengėlių būrys – „senis“ (vaidinantis Senus metus), „jaunikaitis“ (atstovaujantis Naujus metus) ir „giltinė“ (Dundulienė 1991: 52). Taip pat Vilniaus krašte iki Antrojo pasaulinio karo jaunuoliai eidavo persirengę avinėliais, tikėdami, kad tai padės geriau veistis ėriukams (Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzovva 1930: 210). Panašios apeigos vyko ir šiaurės Lietuvoje (Marcinkevičienė 2019: 407). Be to, būta vaikščiojimo persirengus Kalėda. Skirtingai nei kiti persirengėliai, Kalėda vaikščiodavo vienas. Pavyzdžiui, Pilviškių kaime ši vaidmenį atlikdavęs vyras persirengdavo išvirkščiais kailiniais, susijuosdavo rankšluosčiu, prisilipindavo linų barzdą, ant nugaros prisitvirtindavo kuprą, paimdavo krepšį, lazdą ir keliaudavo iš vieno kaimo į kitą. Liaudies dainose

toks Kalėdų senis arba Kalėda vaizduojamas atvykstantis iš tolimos šalies, atnešantis lauktuvių (Dundulienė 1991: 33).

Sveikinimas ir linkėjimas. Tarpušvenčio kalėdojimo ir persirengėlių vaikštynių metu vykęs sveikinimas buvo įtraukiamas į ritualizuotą veiksmų seką ir atliekamas prisiėmus tam tikro personažo tapatybę. Tai buvo vienas kertinių persirengėlių vaikštynių elementų. Persirengėlių grupės eidavo triukšmingai, o tam tikru momentu įvykdavo kontaktas tarp jų ir kaimo gyventojų. Atėję prie trobos, persirengėliai atlikdavo vaidinimą, dainuodavo kalėdines dainas – prie namų arba įsiprašę vidun. Neretai įvykdavo ritualizuotas dialogas tarp būrio ir trobos šeimininkų. Visiems aptartiems vaikštynių tipams būdingas vienokia ar kitokia forma sakomas sveikinimas ir jį pildantis linkėjimas. Priklausomai nuo etnografinio regiono ir vaikštynių grupės tipo, linkėjimo ir apdovanojimo (vaišių) seka galėjo skirtis. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie „bernelius“, Vaicekauskas mini, kad persirengėliai išsakydavo linkėjimus prieš išeidami, t. y. gavę vaišių (Vaicekauskas 2005: 108). Tuo tarpu Dundulienė, aprašydama su Kalėda susijusias apeigas, teigia, kad linkėjimai būdavo sakomi prieš vaišinimą (Dundulienė 1991: 33). Nors veiksmų eiliškumas žymi skirtingą semantiką – linkėjimas galėjo būti atsidėkojimu už vaišes, arba atvirkščiai – vaišėmis atsidėkojama už palinkėjimą, abiem atvejais vyko tam tikri mainai – vaišių ir linkėjimo.

Linkėjimų turinys buvo susijęs su sėkme dirbant žemę. Vaicekauskas mini, kad nors tikslių formulių pateikėjai neprisimena, nurodomas jų teminis laukas: buvo linkima „gerų metų ūkiui ir šeimai; kad ūkis gerai eitųsi, kad javai augtų; kad visi sveiki būtų“ (Vaicekauskas 2005: 108). Panašiai pristatydamą „bernelių“ sveikinimus rašo ir Dundulienė – šeimininkui buvo linkima sėkmės, ypač gero derliaus, o apibendrinama Kalėdų šventės sveikinimų turinį ji pažymi, kad „pagrindinę apeigų dalį sudarė linkėjimai gero būsimo derliaus, gyvulių sėkmės, artojams sveikatos“ (Dundulienė 1991: 33, 49).

Kalėdų ir Naujųjų metų šventės personažo sveikinimas, pildomas dovana

Bendras sveikinimo ir dovanojimo praktikų vardiklis – socialinių ryšių palaikymas. Dovanos fenomeno apmąstymų pradžia siejama su Marcelio Mausso klasikiniu veikalu „Esė apie dovaną“ (1925). Maussas teigė, kad dovanos įprasminimas susijęs su socialiniais ryšiais tarp mainų dalyvių – dovanojimo reikšmė atsiskleidžia per tai, kas dovanoja, su kokiais ketinimais ir pan. (Pyyhtinen 2016: 7). Sveikinimo reikšmė taip pat neatsiejama nuo santykių tarp šios praktikos dalyvių. 2004 m. atlikto tyrimo, kuriame buvo analizuojamos proginių rašytinių sveikinimų funkcijos, duomenimis, dažniausia sveikinama siekiant palaikyti gerus santykius. Ši funkcija sveikinimams skiriama tais atvejais, kai sveikinimo dalyvius sieja artimi ryšiai: draugystė, giminystė ar romantiniai santykiai (Dindia, Timmerman 2004: 589–591).

Pažymėtina, kad kalbinant pateikėjus, nė vienas nenurodė dovanojimo kaip atskiros sveikinimo formos. Akivaizdu, kad dovanojimas nėra tapatinamas su sveikinimu – pateikėjų supratimu, tai dvi atskiros praktikos. Tačiau sveikinimas gali būti papildytas dovana, o dovanojimą gali lydėti sveikinimas. 2021 m. Rūtos Latinytės atlikto tyrimo duomenimis, šiuolaikinių Lietuvos gyventojų dovanos dažniausiai asocijuojamos su Kalėdomis (Latinytė 2021: 69). Tikėtina, kad šis reiškinyb būdingas ir ankstesnių laikotarpių – tarpukario bei sovietmečio Lietuvos – švenčių praktikoms. Etnologinių tyrimų, periodinės spaudos bei darbo metu atlikto etnografinio lauko tyrimo duomenys rodo, kad abiem laikotarpiais Kalėdų ir Naujųjų metų proga buvo įteikiamos dovanos, neretai – šventės personažo. Analizuojant tarpukario ir sovietinės Lietuvos tradicijas, galima išskirti dvi pagrindines dovanojimo aplinkybes: švenčiant namuose bei vaikams skirtą „Eglutės“ renginio metu.

Šventė namuose. Lietuvos kaime kalėdinių dovanų mainai tarp suaugusių paplito tik po Pirmojo pasaulinio karo ir tik kai kuriose vietovėse (Kudirka 1993: 214–215). Šis tradicijos naujumas kartais pastebimas ir tarpukario periodinėje spaudoje. Dovanojimas čia buvo pristatomas kaip būdas išreikšti jausmus: „meilę, švelnumą savo artimiesiems“ (Janušauskienė 1939: 313). Tačiau čia pat

nuogaustaujama, kad „lietuvių šeimose labai dažnai trūksta žodžių ir darbų išreiškiančių ir parodančių tą meilę, [...] retoje lietuvių šeimoje, ypač kaime, galvojama apie dovanėles savo šeimos nariams kokių nors švenčių proga“. Paukštytės-Šaknienės teigimu, tarpukariu dovanas – dažniausiai maisto produktus – Kalėdų antrąją dieną ar per visą tarpušventį gaudavo sodybas lankantys jaunuoliai, t. y. jau minėti persirengėliai. Maisto produktų (kai kur vadintų *kūčia*, *kalėdina*, *kalėda*) gaudavo ir iki Kalėdų pas šeimnininkus tarnavę samdiniai. Vyrams samdiniais kai kada būdavo pridėdama keletas litų, o merginoms – audeklo, skarelė, palaidinė, pirštinės, batai ar papuošalai (Paukštytė-Šaknienė 2013: 319).

Kita svarbi dovanų gavėjų grupė – vaikai. Jiems skirtų kalėdinių dovanų kontekste reikšminga Kalėdų proga puošiama eglutė. Kudirka mini, kad dabartinės Lietuvos teritorijoje vaikų apdovanojimo paprotys pradėjo plisti XX a. pradžioje, kartu su iš Vakarų Europos perimta kalėdinės eglutės tradicija (Kudirka 1993: 214). Nijolės Pliuraitės-Andrejevienės teigimu, eglutė buvo svarbi tiek valstiečių, tiek tarnautojų vaikams – būtent prie jos Kalėdų senelis „atnešdavo“ dovanų (Pliuraitė-Andrejevienė 2012: 30, 46). Dovanoms gauti vaikai turėdavo jas „užsitarnauti“ – padainuoti, padeklamuoti eilėrašį ar sukalbėti maldą. Tik tuomet tėvai leisdavo nuskinti nuo eglutės obuolį, sausainį ar kitą skanėstą (Kudirka 1993: 214–215). Kalėdų eglutė skatindavo vaikus bendrauti su kaimynystėje gyvenusiais vaikais, kurių namuose eglutės nebūdavo (Pliuraitė-Andrejevienė 2012: 30).

Kalbant apie vaikams skirtas dovanas, periodinėje spaudoje stebimos dvi skirtingos pozicijos dėl to, kas turėtų būti dovanos įteikėjas. Viena vertus, teigiama, kad vaikams maloniausia gauti dovanų nuo Kalėdų senelio. 1934 m. straipsnyje minima, kad jei dovaną įteiks tėvai, vaikas galbūt ir apsidžiaugs, bet „koks nepalyginamai didesnis būtų džiaugsmas, jei tuos batelius rastų Kalėdų rytą prie savo lovutės ‚Kalėdų senelio‘ atneštus“ (O. Jonk. 1934: 89). Kita vertus, būta ir priešingos pozicijos – teigiama, kad dovanas vaikams turi įteikti tėvai. Kitame tų pačių metų straipsnyje polemizuojama, ar „būtiškai tas senelis, bet ne mylima mamytė, ne mylūs tėvelis, ir jiems turi būti vaikai dėkingi, nes jų rūpesčiai ir gal santaupos vaikams suteiks tiek džiaugsmo“ (Putvinskienė 1934: 5–6). Straipsnio autorė kreipiasi į tėvus

sakydama: „liaukimės vaikus apgaudinėję, nustokim jiems melavę“, nes jei vaikai žinotų, kad dovanas gauna nuo tėvų, labiau jomis džiaugtųsi ir brangintų.

Nepriklausomai nuo to, kas įteikia dovanas, tarpukario periodinėje spaudoje buvo svarstoma, kokios dovanos vaikams yra tinkamiausios. Pabrėžiama, kad geriausia dovana – knyga (Dirsytė 1938: 380; J. M. 1931: 318–321). Tačiau kartu reiškiamas susirūpinimas, kad „šis gražus paprotys vis dar neprigyja pas mus“, o to priežastimi laikoms kainos ir knygų reklamos trūkumai (J. M. 1931: 318). Be knygų minimos ir kitos dovanos – vaikai „visados džiaugiasi [...] spalvotais pieštukais, dažais, kaspinais plaukams, siuvimo įrankiais ir t. t.“ (O. Jonk. 1934: 89). Be to, būta pasiūlymų mokyti vaikus ne tik dovanas gauti, bet ir patiems dovaneles daryti ir įteikti artimiesiems. 1931 m. žurnale „Motina ir vaikas“ teigiama, kad „vaikai turi ne tik pažinti džiaugsmą dovanas gaudami, taip pat turi pažinti dovanojimo džiaugsmą“ (Žaidimai ir darbeliai 1932: 23–24). Kitur pastebima, kad vaikai ir jauni žmonės už dovanas privalo atsidėkoti: gavę dovaną, padaryti dovanos davėjui vizitą, o jei jis gyvena toli – parašyti laišką ir jame išreikšti padėką (Nerimantas 1927: 88).

Sovietmečiu dovanojimo tradicija išliko, tačiau pasikeitė jos proga – buvo skatinama įteikti dovanas per Naujuosius metus. Pavyzdžiui, palankiai naujamečio dovanojimo šeimoje praktiką vertino ateizmo propaguotojas Pečiūra. Pabrėždamas emocinį namuose puošiamos eglutės aspektą, jis samprotavo: „tarkime, ateina Naujųjų metų vakaras. Tėvai ir vaikai puošia eglutę. Po ja slapta dedamos Senelio šalčio ar kiškio dovanos. Mes jaučiame džiaugsmą puošdami eglutę dėl to, kad esame prisirišę prie tradicijų“ (Pečiūra 1980: 48). Informacijos apie tai, kokios dovanos tinkamos Naujųjų metų proga, galima rasti mandagaus elgesio leidiniuose. Juose kalbėta ne tik apie vaikams, bet ir suaugusiesiems skirtas dovanas. Pavyzdžiui, 1976 m. teigiama: „per Naujuosius metus prisieina pirkti daug dovanų, todėl jos neturi būti brangios. Tą dieną ypač vertinamos tokios dovanos, kurios rodo įteikėjo sąmojį, sumanumą, skonį ir išradingumą“ (Asama 1976: 160).

Nors oficialusis sovietmečio diskursas akcentavo Naujųjų metų šventę bei su ja susijusias dovanojimo praktikas, etnografinio lauko tyrimo metu paaiškėjo, kad kai kurie vaikai dovanas gaudavo ir per Kalėdas. Viena Vilniuje gyvenusi pateikė

prisimena, kad „buvo eglutė, dovanos, viskas kaip priklauso“ (V2 mot. 1969 VLN). Kita vilnietė mini šeimos ir bendruomeninio šventimo tradicijų derinimą: per Kalėdas laukdavo dovanų namuose, o Naujųjų metų šventės akcentu tapdavo vaikams skirti renginiai – „ten buvo dovanėlės, kaukių karnavalas, Seniai Šalčiai“ (V8 mot. VLN). Tačiau vis tik dauguma pateikėjų namuose gaunamas dovanas siejo su Naujųjų metų švente. Pavyzdžiui, rietaviškis teigia, kad „rusų laikais Kalėdų nebuvo, buvo Nauji metai. Taip, kad ir dovanėlės po eglute buvo per Naujus metus, ne per Kalėdas“ (V4 vyr. 1975 RT). Suaugusieji dovanomis Naujųjų metų proga apsiukeisdavo retai – pateikėjai mini tik darbo kolegoms įteikiamas dovanas. Pavyzdžiui, kariuomenės štabe dirbęs vilnietis prisimena, kad savo kolegoms įteikdavo „gražius dekoratyvinius indus, knygas“ (V37 vyr. 1939 VLN).

„Eglutės“ renginys. Eglutės buvo ne tik puošiamos namuose, bet atliko centrinių vaidmenį vaikams organizuojamose renginiuose. Pasak Pliuraitės-Andrejevienės, XX a. trečiojo dešimtmečio tarnautojų vaikai paprastai lankė privačius ar religinių organizacijų darželius, kuriuose būdavo rengiamos kalėdinės „Eglutės“. Artėjant šventei, vaikai būdavo mokomi gaminti eglutės žaislus iš popieriaus ar molio, o šventės metu puošdavosi karnavaliniais rūbais, žaislinėmis karūnomis (Pliuraitė-Andrejevienė 2012: 46). Panašūs kalėdiniai renginiai buvo organizuojami ir pradinėse mokyklose, taip pat įvairių įstaigų ir organizacijų darbuotojų vaikams bei vaikams iš nepasiturinčių šeimų. Tokiose šventėse vykdavo kalėdiniai vaidinimai, o priklausomai nuo vaikų amžiaus – įvairūs žaidimai, šokiai ir kiti pasilinksminimai. Renginio pabaigoje pasirodydavo Kalėdų senelis: jis sekdamas pasakas, kviesdavo vaikus atlikti tai, ką jie moka – padeklamuoti eilėraštį, padainuoti ar pan. (Sukauskai 1939: 15–16). Po to vaikai būdavo sveikinami, apdovanojami ir vaišinami saldumynais.

Tarpukario periodinėje spaudoje bei specializuotoje pedagoginėje literatūroje pateikiama konkrečių patarimų, kaip ir kokias dovanas įteikti „Eglutės“ renginio metu. Pavyzdžiui, leidinyje „Kalėdų eglutė pradžios mokykloje“ nurodoma, „po programos išsipildymo, vaikams dar leidžiama kiek pasigrožėti eglute, paskui duodamos dovanėlės: knygos, spalvoti pieštukai ir kita. [...] Kur išteklių mažiau,

galima pasitenkinti maišiukais, kuriuose įdėti saldainiai, sausainėliai, obuoliais ir kita“ (Sukauskai 1939: 15–16). Pabrėžiama, kad „geriausia, jei dovanėles dalina „Kalėdų senelis“; tas vaikams suteikia daug džiaugsmo, įdomumo ir gardaus juoko“. Tačiau būta ir alternatyvos. Ten pat nurodoma, kad „dovanėles išdalinti gali ir mokytojas. Ypatingai įdomu vaikams gaut dovanėlę nuo pačios eglutės“. Kitur pabrėžiama, kad dovanas vaikams dalinti reikia jiems prisižadus. Tada „Senelis sutvarko vaikus poromis, arba sustato eilėn ir, apdalinęs dovanomis, atsisveikina, išeina (pas kitus vaikus), nes vaikai, gavę dovanų paprastai nebekreipia dėmesio ne tik į eglutę, bet ir į Senelį“ (Tercijonienė 1938: 4) .

Sovietmečiu „Eglutės“ renginys buvo perimtas ir adaptuotas atsižvelgus į sovietinės ideologijos gaires. Nepriklausomos Lietuvos kalėdinę eglutę pakeitė naujametė, o dovanas dalijusį Kalėdų senelį – Senis Šaltis, neretai lydimas Snieguolės. Toks perėmimas nebuvo atsitiktinis. Kaip pastebi Senvaitytė, moksleivių žiemos atostogos prasidėdavo tik prieš Naujuosius metus, todėl šventiniai renginiai buvo skirti atitraukti dėmesį nuo krikščioniškų Kalėdų ir perorientuoti į pasaulietinę Naujųjų metų šventę (Senvaitytė 2013b: 116). „Eglutės“ renginiai buvo organizuojami įvairiose institucijose: vaikų darželiuose, mokyklose, kultūros namuose, pionierių rūmuose, profsąjungų rūmuose bei klubuose, taip pat fabrikuose ir kitose organizacijose – darbuotojų vaikams. Susitikimai su Seniu Šalčiu vyko ir viešose erdvėse, pavyzdžiui, Gedimino aikštėje, kur kartais „su sveikinimais ir linkėjimais į jaunuosius Lietuvos sostinės gyventojus ir jų tėvelius taip pat kreipėsi geroji Snieguolė“ (Susitikimai su Seneliu Šalčiu 1970: 1).

Pirmą kartą tokia naujametė „Eglutės“ šventė vaikams Lietuvoje buvo surengta jau per pirmąją sovietų okupaciją – 1940 metais. Tų metų laikraštyje „Tarybų Lietuva“ rašyta:

„pirmą kartą mūsų komjaunuoliai fabrikuose ir mokyklose rengia džiaugsmingą Naujų metų sutikimą prie gražiai papuoštų eglaičių. Prie jų jie pirmiausia klausysis paskaitų, o paskui įvyks šokiai ir žaidimai. Eilė fabrikų rengia savo darbininkų ir tarnautojų vaikams linksmą naujų metų sutikimą. [...] Vaikams čia bus duodamos visokios dovanos ir šventę pajavairins muzikinė programa“ (Naujųjų metų išvakarėse 1940: 1).

Antrosios sovietinės okupacijos laikotarpiu ši tradicija buvo ne tik tęsiama, bet ir plėtojama. Senvaitytės teigimu, to meto sovietinėje ideologijoje bei periodinėje spaudoje (remiantis 1953–1964 m. šaltiniais) ypač daug dėmesio buvo skiriama naujametėms šventėms vaikams populiarinti. Buvo akcentuojamas ne tik šventės linksmumas, bet ir dovanos (Senvaitytė 2013b: 115). „Ataskaitos“ apie įvykusias vaikų naujametės šventes buvo publikuojamos kiekvienų metų pirmame sausio mėnesio numeryje. Jei stalininio laikotarpio aprašymuose buvo politizuotų gaidų, vėliau ši tendencija išnyko – „ataskaitų“ ašį sudarė Senelis šaltis, jo dalinamos dovanos ir sveikinimai. Tipinis mokyklinio „Eglutės“ renginio scenarijus atrodė taip: Senis Šaltis aplankydavo pradinių klasių mokinius, teiravosi, kaip jie mokosi, ar yra geri. Vaikai atsakydavo į klausimus, deklamuodavo eilėraščius, dainuodavo daineles. Po to vykdavo vaidinimas stebukline tema arba kita pramoga. Renginio pabaigoje Senis Šaltis visus apdovanodavo dovanomis ir sakydavo palinkėjimus: „geros kloties [naujais] metais“ (Sudeikytė 1958: 1), „sėkmės, laimės“ (Prie eglutės 1959: 1), „gerai mokytis, gražiai elgtis, greitai dideliais užaugti“ (Sveikas, Seneli Šalti 1965: 1), „augti didelei ir gerai“ (Atostogos Vilniuje 1966: 1) ir pan. Remiantis oficialiuoju periodinės spaudos diskursu, vaikams skiriamos dovanos buvo įvairios: nuo saugotinių – žaislų, knygelių (Prie eglutės 1959: 1) – iki valgomųjų, t. y. šokolado, sausainių (Prie eglutės, prie žalios 1971: 1).

Spaudoje pristatyta informacija iš dalies atitinka tikrovę – dauguma pateikėjų, kalbėdami apie dovanas, prisimena ne šeimos rate gautas dovanas, o būtent „Eglutės“ renginius. Pavyzdžiui, 1961 m. gimusi vilnietė pasakoja: „mokyklos aktų salėje buvo eglutė, ir net kai dirbdavau, tai darbuotojų vaikams buvo rengiamos eglutės, vakarai, dovanėlės su saldainiais. Vaikų darželyje aišku patys atsinešdavom dovanas, bet lyg atnešdavo Senis šaltis“ (V10 mot. 1961 VLN). Tačiau, Šidiškienės atlikto etnografinio lauko tyrimo duomenimis, stiprios profesinės sąjungos neturėjusios organizacijos arba tokios, kurių darbuotojai neturėjo panašaus amžiaus vaikų, dažniausiai neorganizuodavo „Eglutės“ šventės. Vietoj to vaikams būdavo nuperkama dovana – dažniausiai saldumynai – ir perduodama per tėvus (Šidiškienė 2019: 162–163).

Naujamečiai renginiai ir dovanos buvo laukiamos. 1971 m. gimusio vilniečio teigimu, „Naujieji metai – daugiau su dovanom surišta negu Kalėdos. Buvo karnavalai mokykloje, dovanos, vaikas laukdavo tokių švenčių“ (V19 vyr. 1971 VLN). Prisimindama naujametės vaikų šventės Endriejavo mokykloje, 1945 m. gimusi pateikėja pasakoja:

„ateidavo Naujųjų metų senelis, reikėdavo pasakyti eilėraštuką, tada duodavo mažą maišelį saldinių. Kaip visi stengėmės, kad mokėtumėme eilėraštuką pasakyti. O tie eilėrašukai irgi būdavo tokie, kurių mokė mokykloje, kokie buvo vadovėliuose. Nebuvo taip, kad kažkas kažkur“ (V24 mot. 1945 RT).

Pažymėtina, kad prisimindami Naujųjų metų šventę, pateikėjai mini būtent Senelį Šaltį, pabrėždami, kad apie Kalėdų Senelį tuomet nebuvo girdėję. Pavyzdžiui, 1971 m. gimęs rietaviškis prisimena: „ne Kalėdų Senelis, o Senelis Šaltis buvo. Dėl Kalėdų Senelio nežinojau, kad toks yra“ (V34 vyr. 1971 RT).

4.1.2. Sveikinimas savo vardu

Vizitai³⁴

Tarpukario Lietuvos inteligentijai būdingas (ir sovietinės okupacijos metu išnykęs) sveikinimo būdas – naujametis vizitas. Tai trumpas, formalus apsilankymas, kurio tikslas yra pasveikinti Naujųjų metų progą. Naujamečiai vizitai nėra originali Lietuvos tradicija, bet platesnio fenomeno dalis – šis paprotys perimtas iš Vakarų Europos etiketo tradicijos.

Vizitai buvo atliekami skirtingomis progomis. Pirma, būta susipažinimo vizitų. Pavyzdžiui, valdininkas, atvykęs naują į vietą, turėjo apsilankyti pas savo viršininkus, taip pat pas „savo profesijos ir luomo draugus“ (Blažys 1926: 120). Tokie apsilankymai buvo svarbūs „eiliniams inteligentams darbininkams“, nes tai „padoriausiais būdas susipažinti atsiradus nepažįstamų kultūringų žmonių tarpe“ (Davainis 1925: 44). Antra, būta vizitų per didžiąsias kalendorines šventes

³⁴ Poskyrio medžiaga publikuota disertacijos autorės straipsnyje – Atminytė 2024.

(Skrudys 1921: 22–25; Ščensnolevičius 1922: 21). Nors tarpušvenčio laikotarpiu vizitai buvo atliekami ir Kalėdų proga, etiketo vadovėliuose iš visų kalendorinių švenčių vis tik išskiriami Naujieji metai. Šios šventės proga vizitai daromi „viršininkams, giminėms, draugams ir šiaip pažįstamiems, su kuriais per metus turi artimesnių santykių“ (Blažys 1926: 120).

Vizitų tikslai yra aiškiai apibrėžti. Kitaip negu sveikinimas sakomas persirengėlių vaikštynių metu arba dalinantis kalėdaičiu prie Kūčių stalo, vizitai funkcionavo rašytinių etiketo taisyklių plotmėje. Nepriklausomai nuo progos, vizitai buvo pristatomi kaip tinkamas būdas užmegzti pažintis bei draugystes ar palaikyti gerus santykius tarp jau esamų. Mandagaus elgesio vadovėliuose teigiama, kad „vizitų metu vieni su kitais labiau susiartina, dažnai tada gimsta šeimyninės laimės viltis, nutariama drauge gintis nuo pavojų ir saugotis nelaimių“ (Blažys 1926: 118). Naujamečių vizitų tikslai yra panašūs, tačiau be draugystės ryšių akcentuojama ir vizitų svarba formuojant formalias pažintis. Pabrėžiama, kad per naujuosius metu privalu pasveikinti „savo viršininkus, visuomenės veikėjus ir apskritai daug gerbiamus žmones“ ir „pareikšti jiems mūsų pagarbos jausmą, o šis jausmas geriausiai gali būti išreikštas vizitu“ (Ščensnolevičius 1922: 19; Davainis 1925: 48).

Šaltiniai sutaria, kad tinkamiausiais vizitų laikas – gruodžio 31 d. vakare arba sausio 1 d. prieš pietus (Ščensnolevičius 1922: 21; Blažys 1926: 120; U. S. 1928). Tokie vizitai daromi „pas labai gerbtinus asmenis, artimus draugus ir gimines“ (U. S. 1928: 170), „mylimiausius asmenis“ (Blažys 1926: 120) bei laikomi „širdingiausiais ir nuoširdžiausiais“ (U. S. 1928). Visus kitus lankyti galima aštuonias dienas arba net visą mėnesį (U. S. 1928: 170).

Vizitas – trumpas apsilankymas. Jo trukmės rekomendacijos varijuoja: vizituojama mažiausiai 10–15 minučių, bet ne ilgiau negu dvidešimt (Skrudys 1921: 22). Neretai vizitavimo laikas pratęsiamas iki pusvalandžio (Ščensnolevičius 1922: 19; Davainis 1925: 47; Blažys 1926: 125). Taisyklė negalioja vizituojant draugus ar artimus žmones – tuomet galima užsibūti ilgiau (Blažys 1926: 125).

Etiketo vadovėliuose detalai aprašoma, kaip turima elgtis vizituojant: kaip apsirengti, belstis, sulaukti kvietimo įeiti, sveikintis, apie ką kalbėti vizito metu, kaip

mandagiai išeiti ir kita (Davainis 1925: 45; Blažys 1926: 121; U. S. 1928). Pavyzdžiui, pateikiama detalių rekomendacijų, kaip reikia elgtis įsiprašant į namus:

„Priėjus prie durų, reikia gražiai paskambinti ir laukti, kol jas atdarys kas. [...] Jei išeina pasitikti tarnas ar tarnaitė, turi jį pasveikinti paprastai, pakeldamas kepurę ir paklausti jį. – „Ar ponas NN yra namie?“ – gavęs teigiamą atsakymą, to paties tarno klausiama „ar aš turiu garbės apie tamstą pranešti ponui“, duok savo vizitinę kortelę, kad ją įteiktų šeimininkui“ (Blažys 1926: 121).

Šeimininkui nesant namuose, paliekama vizitinė kortelė. Ji ne tik rodo, kas buvo atėjęs, bet palikta atstoja patį vizitą – tai materialus įrodymas, kad būta „noro asmeniškai atlikti mandagumo pareigą“ (Davainis 1925: 52). Palikta vizitinė kortelė atleidžia nuo poreikio ateiti antrą kartą – vizitas laikomas atliktas.

Pastebėtina, kad būta konkrečių instrukcijų, kaip paduoti vizitinę kortelę neradus šeimininko. Tokiais atvejais ją „reikia palikti užkišus kur prie durų. [...] Jei buvai įėjęs vidun, gali ją padėti matomai kur ant stalo arba paduoti tarnui“ (Blažys 1926: 122). Kortelę taip pat galima įmesti į skrynutę, bet jokių atveju negalima paduoti vizituojamos šeimynos nariams (Skrudodys 1921: 24). Palikti kortelę privalu specifiniu būdu – viršutinį kairįjį kampelį užlenkti į tą pusę, kur parašytas vardas ir pavardė (Davainis 1925: 52). Užlenkta kortelė lygu pranešimui – „buvau pats atvykęs“ (Kamantauskas 1935: 159). Ypatingai pagarbiai vizituojamam žmogui pareikšti užlenkiamas visas kairysis kortelės kraštas (Davainis 1925: 52): kuo daugiau užlenki kampelį, tuo daugiau pagarbos rodai.

Nors etiketo vadovėliuose pateikiama detalių instrukcijų naujamečiams vizitams atlikti, galima klausti, ar jie išties buvo populiarūs tarpukario Lietuvoje. Skaitant etiketo vadovėlius sunku atsikratyti jausmo, kad juose kalbama apie XIX a. Vakarų Europos etiketo tradiciją. Šis įtarimas iš dalies teisingas prisiminus, kad rengiant cituojamus leidinius neretai remtasi XIX a. pabaigos arba XX a. pradžios angliškais, prancūziškais, lenkiškais tekstais³⁵. Smulkios, perdėtai detalios etiketo

³⁵ Pavyzdžiui, leidinio „Būk mandagus“ pratarmėje autorius rašo, kad „tai nėra mano visai originalus veikalėlis: jis didžiumoje verstas iš lenkų kalba Spyridiono knygelių „Kodeks światowy““. „Praktiško etiketo vadovėlio“ sudarytojas užsimini, kad „rašant jį, daugiausiai

subtilybės atrodo perteklinės ir vargu ar gyvybingos modernėjančioje tarpukario visuomenėje. Tai pastebi ir patys vadovėlio autoriai. Jau 1925 m. S. Davainis užsimini, kad „švenčių, Naujų metų ir Velykų vizitai, vis daugiau išeina iš mados. Tai matyt dėl to, kad tas švenčių vizitavimas žmonėms pakyrėjo, nes kiti, turėdami daugiau pažįstamų, kad ir ištisą dieną belakstydami, vis tiek visų apeiti negalėdavo ir iš to kildavo įvairių nesmagumų“ (Davainis 1925: 48). Jis teigia, kad „dabar inteligentai dažnai prasimano vakarėlių, kuriuose bendrai sutinka Naujus metus. Tie vakarėliai atstoja vizitus“.

Būta ir kitų alternatyvų naujamečiams vizitams. Viena svarbiausių – vietoj vizitų darytos aukos vaikų namams, senelių prieglaudoms ir kitoms labdarinėms organizacijoms. Jau minėtas Davainis pastebi, kad „karo metu kilo mintis aukoti pinigų geriems tikslams vietoj šių šventinių vizitų“ (Davainis 1925: 49). Tam antrinama ir periodinėje spaudoje, teigiant, kad „kartu su vizitavimais bando įsikurti ir kitas pripratimas – nevizitavimai arba nuo vizitavimų taip tariant atsipirkimas. [...] Jau nuo seniau būdavo laikraščiuose, o kur laikraščių nėra, tam tikruose aukų lakštuose, skelbdavosi tie asmenys, kurie vizitų vietoj aukodavo kokią sumą labdarystės tikslams“ (Naujų metų vizitai 1923: 1). Ir tikrai, šios tradicijos pėdsakų galima rasti tarpukario Lietuvos laikraščiuose. Skelbimo antraštėje rašyta „Vietoje vizitų“ arba „Aukos“. Kiekviename skelbime buvo pateikiamas paaukotų lėšų sąrašas. Nurodoma suma ir gavėjas, aukojančių pavardės, neretai ir jų pareigos. Pastebėtina, kad vizitų pakeitimas piniginėmis aukomis buvo skatinamas. Jau minėtame straipsnyje „Naujų metų vizitai“ rašoma, kad esamoms blogoms ekonominėms sąlygoms, skurdui ir našlaičių gausai, „gal ypač reikėtų, nors laikinai, stengtis atsisakyti nuo vizitavimo išlaidų, ir jas paversti naudingai labdarystei“ (Naujų metų vizitai 1923: 1). Matyti esminį pakeitimą – asmenišką vizitą keičiamas pinigine auka, o pastaroji pristatoma kaip turinti didesnę socialinę vertę.

Tačiau, nors vizitų populiarumas mažėjo, jie neišnyko iš bendruomenės gyvenimo. Apie naujamečius vizitus užsiminima anuometinėje periodinėje

naudotasi prancūzų autoriais“, o „kad vadovėlis neišeitų per daug vienpusiškas, daug kur atsižvelgta ir į anglų praktiką“.

spaudoje. Nors ji atspindi tik dalinį to meto visuomenės vaizdą, vis tik čia randama užuominų apie vizitų vaidmenį to meto visuomenės gyvenime. Vizitai neretai pristatomi pateikiant tam tikrų kritinių pastebėjimų. Senvaitytė pastebi, kad naujamečiai vizitai buvo vertinami dvejopai. Viena vertus, buvo teigiama, kad „senos geros tradicijos palaikyti yra nepeiktinas dalykas. Ne ką galima prikišti ir Naujų Metų pasveikinimams ir vizitams. Tą dieną žmonės apsilankydami vieni pas kitus atnaujina <...> ryšius, sušvelnina pablogėjusius santykius, užmezga naujų pažinčių“ (Naujų metų vizitai 1923: 1, cit. iš Senvaitytė 2013a: 124). Tačiau čia pat pateikiamas ir kritinis komentaras: vizitai „atsieina kiek ir pinigų, kai kam tenka tą dieną ir prieš blaivybę nusidėti“. Kitais atvejais, komentuojant vizitavimo paprotį atkreipiamas dėmesys į jo nelietuvišką kilmę. Pavyzdžiui, pasakojant kaip Kaunas sutiko Kalėdas paminima, kad „mažiau buvo ir švenčių ‚vizitierių‘, nes šis svetimas paprotys, pagaliau, norima išginti iš mūsų krašto“ (Kalėdos Kaune 1932: 5). Kartais vizitai kritikuojami iš esmės. 1928 m. feljetone „Naujų metų vizitai. Patarimai pradedantiesiems“ (Vabalkšnis 1928: 2), aprašant vizituotojo dieną pabrėžiamas vizitų atmosferos pokytis. Pradedama nuo formalaus, pataikaujančio tono vizituose pas „aukštesnio“ luomo žmones, o dienai einant į pabaigą nusiritama iki linksmo pobūvio draugų kompanijoje, „kur oficiališkumas nėra privalomas“. Šaržuojama naujamečių vizitų tradicija, kritikuojant jos ydas. Visų pirma, pragmatinius vizituojančio tikslus – užmegzti įtakingų pažinčių ir per tai užtikrinti sau geresnę padėtį visuomenėje. Kartu kritikuojamas perteklinis alkoholio vartojimas – atkreipiamas dėmesys į tai, kad visą dieną vizituojant nusigeriama. Pastarasis komentaras atitinka bendrą tendenciją. Anot Senvaitytės, „žmonių polinkis per šventes išgerti per daug alkoholinių gėrimų nelieka nepastebėtas daugelyje pošventinio laikotarpio numerių. Žmonės neretai raginami Naujus metus pradėti blaiviai“ (Senvaitytė 2013a: 124).

Kitos sveikinimo formos

Kūčios ir Kalėdos. XX a. pirmosios pusės Lietuvoje sveikinimai ir linkėjimai dažniausiai buvo sakomi Kūčių vakarienės metu. Viena iš tokio

sveikinimo formų – linkėjimų sakymas dalijantis kalėdaičiu. Ši apeiga turi ilgą istoriją: kalėdaitis minimas jau XIX a. kraštotyrininko Liudviko Adomo Jucevičiaus prisiminimuose apie Žemaitiją (Kudirka 1994: 5). Nors ši tradicija buvo gaji ne tik kaime, bet ir mieste – tarpukario Kaune taip pat buvo „valgoma kūčių vakarienė, dalijamasi plotkeliais“ (Sidaravičienė 1936: 188) – kalėdaičio dalijimosi apeigą nagrinėjantys etnografiniai tyrimai dažniausiai rėmėsi kaimo tradicija.

Prieš pradedant Kūčių vakarienę kalėdaitį išdalindavo vyriausias šeimos narys (Kudirka 1993: 93). Neretai buvo sakomi bendro pobūdžio linkėjimai. Kalėdaičiais dalijamasi vienas su kitu tam, „kad šeimoje būtų draugystė, geri santykiai“ (Kudirka 1993: 93). Buvo linkima „sveikatos, daug daug kitų Kūčių sulaukti, laimės, sėkmės, ramybės, taikos, meilės, Kristaus palaiminimo“ bei sakoma: „sveiki sulaukę šventų Kalėdų“, „ačiū dievui, kad visi sulaukėme Kūčių“ ir panašiai“ (Kudirka 1993: 93). Kitais atvejais, vyriausias šeimos narys, pavyzdžiui, tėvas, atlaužęs kalėdaitį, pirmiausia jį duodavo žmonai, vaikams ir kitiems šeimos nariams, kiekvienam sakydamas tam tikrą linkėjimą. Pavyzdžiui, žmonai linkėta „būti sveikai, ilgai gyvent, būti gera šeimnininke ir – sulaukti kitų Kūčių ir šv. Kalėdų“ (Kudirka 1993: 100), o samdytiems darbininkams – „susirasti gerus gaspadorius kitiems metais, jei jau numanoma, kad jie nepasiliks senoj vietoj, arba linkima, kad „zgado, gražia“ gyventų ir antrus metus“ (Kudirka 1993: 101). Šie pavyzdžiai rodo, kad linkėjimai buvo pritaikomi konkrečiam adresatui. Tačiau, nors sveikinimai buvo nukreipti į konkretaus asmens gerovę, jie negarantavo asmeniškumo: šeimos nariai buvo sveikinami atsižvelgus ne tiek į savo asmeninius norus ar ambicijas, kiek į jiems suteikiamą socialinį vaidmenį. Buvo linkima jį tinkamai realizuoti: dukroms ištekėti, šeimnininkei būti gera „gaspadine“ ir panašiai.

Šiai sveikinimo formai būdinga tai, kad linkėjimą lydi ritualinis veiksmas – kalėdaičio laužymas. Šiame kontekste iškyla kalėdaičio sakralinė vertė. Anot Kudirkos, kalėdaitis yra šeimos vienybės, santarvės, meilės, taip pat tikinčiųjų vienybės su Bažnyčia ir Dievu simbolis (Kudirka 1993: 100), o Balys šioje apeigoje įžvelgia pirmųjų krikščionių bendrų vakarienių – agapių – atminimą: dalijimosi kalėdaičiu paprotys primena komunijos laužymą ir dalijimą tikintiesiems

ankstyvojoje krikščionybėje (Balys 1978: 103, cit. iš: Kudirka 1994). Tad kalėdaičio laužymas gali būti suvokiamas kaip taikos ir meilės vieni kitiems ženklas (Kudirka 1993: 36), o kartu – tikinčiųjų bendrumo išraiška.

Aprašydami lietuvių liaudies apeigas prie Kūčių stalo, etnologai pamini ir sveikinimus, sakomus prieš pradedant vakarienę arba jai pasibaigus. Dundulienė pastebi, kad prieš pradedami valgyti visi atsistodavo ir tuomet vyriausiasis šeimos narys „garsiai meldavosi, o paskui visi vieni kitiems linkėdavo sveikatos, laimės, tikėdami, kad tai išsipildysiąs“ (Dundulienė 1991: 22). Tuo tarpu Kudirka nurodo, kad linkėjimų būta ir po Kūčių vakarienės. Pasak jo, po vakarienės „meldavosi, sveikindavosi, linkėdavo, kad Dievas duotų visiems laimingai sulaukti kitų šventų Kūčių; vaikai dėkodavo tėvams, kad juos augina ir maitina“. Tėvai vaikams linkėdavo augti sveikiems, protingiems, geriems (Kudirka 1993: 118). Pažymėtina, kad, kitaip nei dalijantis kalėdaičiu, šiuo atveju sveikinimo pagrindą sudarė vien žodinis pasakymas, kuris nebuvo papildomas kitais apeiginiais elementais arba veiksmiais. Tačiau ir toks žodinis linkėjimas nebuvo atskirtas nėra bendros Kūčių užstalės ritualų visumos – jis atliekamas konkrečiu, apeigai paskirtu laiku. Tai inchoatyvinis ir terminatyvinis užstalės apeiginis elementas, juo pradedama ir / arba baigiama vakarienė. Palinkėjimas sulaukti kitų Kūčių yra tarsi įrakinamas į ratą: skaitant tarp eilučių, linkima susitikti kitamet ir pakartoti tą patį linkėjimą.

Apie sovietmečiu Kalėdų proga sakytus sveikinimus sužinome iš tyrimo metu apklaustų pateikėjų pasakojimų. Pastebėtina, kad komentuojant kalėdinio sveikinimo formas, nei vienas iš pateikėjų nenurodė anksčiau minėtų sveikinimų – dalijimosi kalėdaičiu ar linkėjimų, sakomų pradedant arba baigiant vakarienę. Tikėtina, kad kalėdaičio laužymas pateikėjų nėra tiesiogiai tapatinamas su sveikinimo veiksmu, o suprantamas kaip atskira, su sveikinimu nesusijusi apeiga. Tačiau tai nereiškia, kad pati kalėdaičio laužymo tradicija sovietmečiu nebuvo praktikuojama. Pirma, apie šios tradicijos tęstinumą galima spręsti iš jos išlikimo po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Paukštytės-Šaknienės teigimu, šiuolaikinėse vilniečių šeimose prieš pradedant Kūčių vakarienę dominuoja du ritualai – malda bei kalėdaičio laužymas ir dalijimasis (Paukštytė-Šaknienė 2016: 52). Antra, kalėdaičio

vietą sovietmečio Kūčių stale implikuoja ir pateikėjų prisiminimai apie jo siuntimą paštu. Nors siuntimo aplinkybės ir motyvai pateikėjų pasakojimuose skiriasi, pats kalėdaičio paminėjimas leidžia kelti prielaidą, kad ši apeiga buvo žinoma ir praktikuojama.

Vertinant pateikėjų paminėtas kalėdinio sveikinimo formas, matyti, kad nors Kalėdų šventės metu buvo sveikinama, tai nebuvo šventės apeiginis akcentas. Tik retas pateikėjas galėjo prisiminti ar išsamiai pakomentuoti, kaip Kalėdų metu žodžiu sveikindavo artimuosius ar pažįstamus. Minima, kad žodžiu buvo sveikinama tuos, ką sutiksi per Kalėdas arba artimiausiomis dienomis (V38 vyr. 1955 VLN). Taip sveikindavo artimuosius, svečius, kaimynus, taip pat tuos, su kuriais kalbėta telefonu (V5 vyr. 1968 VLN). Išsamesnį komentarą apie žodinį sveikinimą Kalėdų proga pateikė 1961 m. gimęs vilnietis: „sutikus kaimyną visada pasakai ‚Su šventėm‘ “ (V16 vyr. 1961 VLN). Jis pastebėjo, kad „buvo kategorija bendraamžių, kurie nuo vaikystės močiucių buvo auklėjami labai katalikiškai. [...] Bet procentaliai buvo tikrai nedaug žmonių, palaikančių tas tradicijas viešai“.

Naujieji metai. Paprotys sveikinti vienas kitą susitikus aktualus ir Naujųjų metų šventės atveju. Tarpukario Lietuvoje būta papročio vieni kitiems linkėti laimės (Byras 1923: 410). Tačiau, jei apie liaudies tradiciją žinoma iš etnografinių šaltinių – sveikinimas ir linkėjimas čia pristatomas kaip tarpušvenčio kalėdojimo ir persirengėlių vaikštynių dalis – apie sveikinimą miesto bendruomenėje žinoma mažiau. Periodinėje spaudoje pasitaiko pavienių šnekamosios sveikinimo tradicijos aprašymų, jų pėdsakų galima rasti Naujųjų metų sutikimo aprašymuose. Neretai minima, kad šventė buvo sutinkama šeimos rate – namuose arba kitur, o tokio sutikimo metu skambėjo linkėjimai:

„šeimose sutinkami Naujieji metai vieni kitiems linkint laimės, darbuose sėkmės ir sveikatos. [...] Laukia paskutinio laikrodžio dūžio, kuris praneša apie senųjų metų pasibaigimą ir pradžią naujųjų. Šis akimirksnis vieni kitiems tiesa rankas ir kiekvienas reiškia linkėjimus“ (Kaip, kas ir kur sutiks Naujuosius metus 1938: 3).

Kitur priešpriešinamos miesto ir kaimo bendruomenių tradicijos. Pavyzdžiui, 1932 m. straipsnyje aprašomas „modernus“ miesto sveikinimo stilius:

„Silvestro naktį dabar prabyla moderniška Naujų Metų laimės linkėjimų kalba: stiklas stiklą skambina, maršai Naujus Metus sveikina, varpai juos skelbia, o žmonės vieni kitiems nuoširdžiai taria – Laimingų Naujų metų!“ (K. B. 1932: 5). Toks modernus linkėjimas čia priešinamas liaudies tradicijai: „inteligentai šiandieną tik taurės pakėlimu vienas kitam laimės palinkim, o liaudis? Liaudis daug daugiau, nes ji gal daugiau ir laimės ilgesio, noro gyventi savyj junta. [...] Šaltu linkėjimu žodžiu mūsų liaudžiai čia per maža. Ji ieško kitų, tikresnių būdų laimei atspėti“.

Sveikinimai buvo sakomi ir sutinkant Naujuosius metus viešose miesto erdvėse. Per Naujųjų metų sutiktuves prie Karo muziejaus „visur girdėjosi linkėjimai, sveikinimai, linksmos šnekos ir juokas“, susirinkę žmonės, vienas kitam linkėjo „laimės, pasisekimo su Naujais metais“ (Kaip Kaunas sutiko Naujuosius metus 1928: 3). Naujųjų metų sutikimo prie Karo muziejaus akcentą sudarė oficialių valstybės atstovų sveikinimas, neretai tematizuojantis aktualius to laiko politinius klausimus. Pavyzdžiui, 1925 m. Naujųjų metų sutiktuvių aprašyme minima: „pasigirsta tvirtas gen. Nagevičiaus balsas. Jis pabrėžia, kad svarbiausias Naujųjų metų linkėjimas – atgauti Vilnių“ (Naujųjų metų sutikimas 1926: 4). Sveikinimai skambėjo ir naujamečių renginių metu, kuriuos įvairios organizacijos surengdavo savo nariams bei jų šeimoms. Pavyzdžiui, 1934 m. Čižiūnuose Naujųjų metų proga sukvietus vietinio Šv. Kazimiero D-jos skyriaus susirinkimą, pasakyta „turingų kalbų ir vieni kitiems draugiškai palinkėta visokių Dievo malonių“ (Kukalis 1935: 24).

Sovietmečiu taip pat egzistavo sakytinio naujamečio sveikinimo tradicija, praktikuota susitikus Naujųjų metų naktį arba artimiausiomis dienomis. Glaustai naujamečių sveikinimų praktiką apibūdina 1968 m. gimimo vilnietis: „jei Naujuosius švėsdavau kitur [nei namuose], sveikinau paprastai, ištaręs ‚Su Naujais metais‘, specialios ceremonijos nebuvo. [...] Nebuvo papročio sveikinti vienas kito prie šventės stalo“ (V5 vyr. 1968 VLN). Sutinkantys Naujuosius metus mieste sveikindavo šalia esančius žmones. Pavyzdžiui, atėjus prie eglutės Telšių centre, buvo įprasta pasveikinti aplinkinius: „daugiau mažiau pažįstami, vis tiek vienas kitą sveikindavome“ (V22 vyr. 1973 RT). Naujųjų metų naktį arba rytą taip pat

sveikindavo kaimynus, sutiktus laiptinėje arba prie namų: dažniausiai esant gerai pažinčiai. Individualios statybos name gyvenęs vilnietis teigia, kad gerai pažinojo kaimynus, tad sveikindavo visus, ką sutikdavo (V35 vyr. 1973 VLN). Panašią patirtį aprašo ir daugiabutyje gyvenusi rietaviškė: „netgi po dvylikos, kai jauni buvom, visi jauni dėstytojai gyvenom čia butuose, tai lakstydavo, duodavosi per duris, sveikindavo, buvo šurmulio“ (V33 mot. 1936 RT). Kai kurie mini tradiciją Naujųjų metų naktį eiti po namus, sveikinti pažįstamus. 1969 m. gimusi vilnietė prisimena, kad per Naujuosius susiburdavo kompanijose ir apeidavo netoli gyvenančius šeimos narius ar draugus: užeidami pasveikindavo Naujųjų metų progą, pasivaišindavo ir eidavo toliau (V23 mot. 1969 VLN).

4.2. Tarpininkaujamas sveikinimas

4.2.1. Vizitinės kortelės³⁶

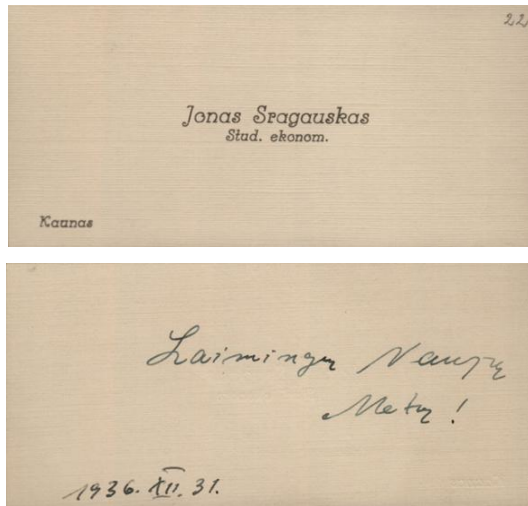
Kita tarpukario Lietuvos inteligentijai būdinga ir sovietmečiu išnykusi kalėdinio ir naujamečio sveikinimo forma – vizitinių kortelių siuntimas. Kaip ir vizitai, vizitinių kortelių naudojimas nėra Lietuvai specifinė tradicija – Vakarų Europos šalyse jos buvo naudojamos jau nuo XVIII a. proginei korespondencijai, sveikinimams, pranešimams perduoti (Zaucha 1993: 67). Vizitinės kortelės dažniausiai buvo skirtos naudoti esant formaliems santykiams tarp sveikinimo dalyvių. Sveikinti buvo galima „tuos asmenis, su kuriais norima turėti artimų ir gerų santykių, bet nedraugaujama taip, kad privalu būtų pačiam apsilankyti, arba parašyti laišką“ (Blažys 1926: 185). Tam tikra prasme vizitinės kortelės veikė kaip dar viena alternatyva vizitams – „protingai ir kur reikia vartojamos yra dvejopai naudingos: jų pagalba atliekama mandagumo pareiga ir sutaupoma laiko“ (Blažys 1926: 134). Kaip ir vizitas, vizitinės kortelės siuntimas buvo mandagus bei pagarbus būdas parodyti, kad norima palaikyti draugiškus ryšius su sveikinimo gavėju.

Tyrimo metu analizuotos vizitinės kortelės, naudotos kalėdiniam ir / arba naujamečiam sveikinimui. Naujųjų metų progą vizitinės kortelės naudotos dažniau:

³⁶ Poskyrio medžiaga publikuota disertacijos autorės straipsnyje – Atmintytė 2024.

nagrinėtos 58 kortelės, užrašytos Naujųjų metų proga, 13 – tik Kalėdų ir 12 – abiejų švenčių proga. Pastebėtina, kad mandagaus elgesio vadovėliuose taip pat susitelkiama ne į kalėdinio, o naujamečio sveikinimo rekomendacijas. Siųsti korteles buvo patariama tuo pačiu laiku kaip ir atliekami vizitai: dažniausiai sausio 1 d. (Blažys 1926: 125), tačiau būta ir tam tikros laisvės – nors mandagiau sveikinti šventės dieną, jas galima buvo siųsti ir iki sausio 15 d. (Davainis 1925: 48). Remiantis mandagaus elgesio vadovėliais, kortelių logistika priklausė nuo sveikinimo dalyvių santykių – „garbingesnių asmenų su tokiomis kortelėmis paštu nepriimta sveikinti, jos reikia patiems nunešti“ (Davainis 1925: 55). Tas pats galiojo ir sveikinant vyresnius asmenis, o artimiesiems, gerai pažįstamiems, panašios socialinės padėties žmonėms vizitinę kortelę galima buvo siųsti paštu arba jas galėjo nunešti tarnas (Skrudys 1921: 25). Nepaisant rekomendacijų įvairovės, panašu, kad kortelių siuntimas paštu vis tik buvo populiariausias: jas siuntė įdėjus į mažo formato voką. Tarpušvenčio laikotarpiu buvo siunčiama daug atvirlaiškių, atvirukų bei, galima numanyti, vizitinių kortelių. 1936 m. „Lietuvos aidas“ straipsnyje nurodoma, kad kaip ir kiekvienais metais, tarpušvenčio metu siunčiama „labai daug sveikinimų vizitinėmis kortelėmis ir atvirukais“ (Siunčiantiems sveikinimus paštu 1936: 4). Situacija išliko panaši ir vėliau. 1938 m. straipsnyje rašoma, kad prieš šventes pašto darbuotojai turi daug darbo: „pažvelgus į pašto ekspedicijos skyrių, matyti tik balti kalnai. Tai sveikinimų laiškučiai, vizitinės kortelės su penkiais žodžiais, o tų laiškelių daug, daug tūkstančių“ (Centriniam Kauno pašte jaučiasi švenčių nuotaika 1938: 5).

Vizitinės kortelės turėjo būti baltos arba gelsvos, kietesnio popieriaus, pailgos – 10 x 5 cm. Etiketo vadovėliuose patariama vengti auksinimo, brangesnio popieriaus ar bet kokios kitos prabangumo raiškos. Vizitinės kortelės galėjo būti užrašomos ranka, spausdinamos arba litografuojamos (Skrudys 1921: 24; Blažys 1926: 134). Moteriškos vizitinės kortelės paprastai buvo mažesnės ir siauresnės negu vyriškos, ant jų dažniausiai buvo rašomas tik vardas ir pavardė (Davainis 1925: 53).

Pav. 3 ir 4. Vizitinės kortelės aversas ir reversas. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, F62-198, l. 22

Etiketo ir mandagaus elgesio vadovėliuose buvo teikiama patarimų apie tai, kaip užrašyti vizitines korteles. Leidinyje „Būk mandagus“ teigiama, kad „kortelėse paprastai gražiai įrašo ar atspaudžia vardą, pavardę, amatą, titulą arba tarnybos laipsnį ir adresą“ (Davainis 1925: 53). Tai iš dalies atitinka vizitinių kortelių teksto analizės rezultatus. Ant jų nurodomi kortelės savininko duomenys: vardas bei pavardė, kartais pareigos, adresas bei telefono numeris (Pav. 3). Kortelės savininko asmenvardis užrašomas kortelės centre, pareigos – dažniausiai po juo, adresas – kairiajame apatiniame kortelės kampe. Tai būtinoji informacija, kuri paprastą standaus popieriaus lapą paversdavo vizitine kortele. Siunčiant kortelę šventės proga tekstas buvo pildomas trumpu sveikinimu ir / arba palinkėjimu, kuris galėjo būti užrašomas ranka kitoje kortelės pusėje (kartais – averse, šalia kortelės savininko duomenų). Sveikinimo adresatas dažniausiai nebuvo nurodomas.

Vizitinėse kortelėse rašomas sveikinimo žodis nebuvo ilgas, asmeniškas ar ypatingai turiningas. Priešingai, tai – trumpas, nuasmenintas, formalus tekstas. Dažniausiai naudota standartinė sveikinimo formulė „Su Naujais metais“, „Linksmų naujų metų“ ir pan. (Pav. 4). Kartais buvo užrašoma tik data, žymėjusi tam tikrą šventės progą (pvz. 01.01.1925). Papildomo, su sveikinimu nesusijusio teksto, nebuvo. Tikėtina, kad sveikinimo teksto glaustumą lėmė vizitinėms kortelėms

taikomi pašto tarifai. 1936 m. straipsnyje „Siunčiantiems sveikinimus paštu“, be priminimo siųsti sveikinimus anksčiau termino, taip pat primenama, kad sveikinimuose „negali būtų rašoma daugiau kaip penki žodžiai ar sutartiniai inicialai. Neprisilaikius šių dėsnių, sveikinimai tarifuojami laiškų tarifu arba dedamas štampelis ‚primokėti‘ ir rinkliavos ieškomos iš adresatų“ (Siunčiantiems sveikinimus paštu 1936: 4). Taigi, minėtos „vizitinės kortelės su penkiais žodžiais“ gali būti nulemtos ne kultūrinių priežasčių ar sveikinimo tradicijos, o pašto reikalavimų.

Vizitines korteles siuntė įvairūs žmonės. Kadangi ant daugumos vizitinių kortelių nurodomos kortelės savininkų pareigos, sužinome, kad korteles siuntė medicinos daktarai, karinių padalinių vadai ir kiti kariuomenės nariai, oficialūs anuometinės valdžios atstovai, kultūros veikėjai, akademikai, mokytojai, teisininkai, studentai ir kiti. Moterys vizitines korteles siuntė retai. Tik dešimtadalis analizuotų vizitinių kortelių siųstos moterų. Pastebėtina, kad kartais moterų sveikinimai pasirodydavo ne asmeninės kortelės forma, o siunčiant kortelę, priklausančią abiem sutuoktiniams. Pavyzdžiui, tokią, ant kurios buvo įrašyti vyro ir žmonos asmenvardžiai (pvz. Doma ir Mykolas Sleževičiai (LNMMB RKRS, F61-223, l. 1)). Kitais atvejais šalia vizitinės kortelės savininko asmenvardžio buvo priedas ranka: „su šeima“, „su žmona“, „ir žmona“. Tokie sveikinimai sudaro penktadalį ištirtų kortelių. Retais atvejais buvo išvardijami ir kitų šeimos narių vardai.

Tyrimo metu nagrinėtos vizitinės kortelės, adresuotos žmonėms, kurių palikimas ir atmintis yra vertinama kaip saugotina: jų kortelės prieinamos muziejuose bei bibliotekos archyvuose. Tai iš dalies iškreipia tyrimo rezultatus, kadangi remiantis nagrinėjamų kortelių intimi peršasi išvada, kad taip sveikino tik žymiausius inteligentijos atstovus. Daugiau pasitikėjimo kelia mintis, kad vizitinėmis kortelėmis sveikino ir kiti asmenys – priklausantys išsilavinusiai visuomenės daliai (inteligentijai), bet mažiau visuomeniškai reikšmingi – ir kurių kortelės tiesiog neišliko arba yra saugomos privačių kolekcininkų archyvuose. Tačiau net ir suskleidus minėtą paklaidą, akivaizdu, kad taip sveikino raštingi žmonės, turintys vizitines korteles ir kurių aplinkoje toks sveikinimo būdas žinomas ir praktikuojamas, t. y. buvo vadovaujamas anuometinio etiketo taisyklėmis. Be to,

nesant žinojimo, kokie ryšiai siejo sveikinimo dalyvius ir prisiminus, kad dalis kortelių adresuota visuomeniškai svarbiems asmenims, galima kelti prielaidą, kad vizitinės kortelės naudotos kai sveikinimo dalyvius siejo ne artimos draugystės, o formalios pažinties santykiai.

4.2.2. Telegramos

Lietuvoje pirmoji telegrafo linija buvo nutiesta 1854 m., praėjus 17 metų nuo jo išradimo. Pirmoji telegrafo stotis įrengta 1863 m. Kaune (Basevičius, Čaplinskas, n. d.). Nuo 1865 m. telegrafo stotys veikė visuose Kauno gubernijos miestuose (Kajackas, Medeišis et al 2008: 24), o 1913 m. dabartinės Lietuvos teritorijoje jų buvo 303 (Basevičius, Čaplinskas, n. d.). Nepriklausomoje Lietuvoje jau 1918 m. pradėjo veikti (atkurtos ir naujai nutiestos) telegrafo ir telefono linijos Vilniuje, Kaune, Vilkaviškyje, Šakiuose, Kėdainiuose, Alytuje, Kuršėnuose, Kretingoje, o 1919 m. – ir kituose miestuose (Basevičius, Čaplinskas, n. d.).

Telegrafas buvo naudojamas ir sveikinimams perduoti. Skirtingai nei atvirukai, sveikinimo telegramų iki mūsų dienų išliko nedaug. Tikėtina, kad jos nebuvo laikomos saugotinais daiktais – atlikusios informacijos perdavimo funkciją, jos tapdavo nereikalingos. Kita galima priežastis – santykinai nedidelis sveikinimo telegramų populiarumas. Tačiau šį spėjimą sunku pagrįsti, kadangi sveikinimo telegramų paminėjimai tarpukario periodinėje spaudoje leidžia susidaryti kitokią vaizdą. Pavyzdžiui, 1930 m. publikuotas informacinio pobūdžio straipsnis „Kaip elgtis su sveikinimo telegramomis“ (1930: 12). Informuojama apie tai, kad „gruodžio 22 d. įvedamas viduj Kalėdų ir Naujųjų metų sveikinamųjų telegramų apsimaitymas už pusę mokesčio, mokamo paprastos telegramos žodžiui“. Apibrėžiamas ir sveikinimo telegramų naudojimo ir tarifų galiojimų terminai – „jos gali būti paduodamos kasmet iš anksto nuo gruodžio 20 d. iki sausio 7 d“. Panašaus pobūdžio straipsnis publikuotas ir metais vėliau. Informuojama, kad „nuo gruodžio 15 d. iki 1932 sausio 5 d. su visomis Europos valstybėmis papigintu tarifu įvestos Kalėdų ir Naujųjų metų sveikinamųjų telegramų XLT apsimaitymas“ (Papigintos telegramos 1931: 1042). Šie pavyzdžiai implikuoja sveikinimo telegramų

populiarumą: tai, kad apie jų tarifus ir siuntimo galimybes buvo informuojama spaudoje, leidžia manyti, kad, viena vertus, visuomenė šia paslauga naudojosi, kita vertus, kad būta pastangos reguliuoti telegramų siuntimą švenčių metu.

Telegramos buvo naudojamos ir sovietinėje Lietuvoje. Buvo skirtingų telegramų tipų: „beeilinės, aukščiausiosios vyriausybės, vyriausybės, skubios ir paprastos su skubiais pranešimais“ (Butas 1964: 13). Telegramų naudojimo sveikinimui funkcija apibrėžiama LSSR ryšių ministerijos leidiniuose. Pavyzdžiui, 1964 m. „Pašto taisyklėse“ nurodoma, kad sveikinimas telegrafu siunčiamas norint pasveikinti „artimuosius, draugus švenčių, gimimo dienos ar kita proga“ (LTSR ryšių ministerija et al 1964: 18). Taip „sveikinimas per labai trumpą laiką pasieks adresatą, kur jis begyventų“. Tokias telegramas buvo rekomenduojama siųsti į tolesnes vietas, kur nėra galimybės pasveikinti kitaip (Pečiūra 1968: be pag.).

Sveikinant švenčių, gimimo dienos ir kitomis progomis buvo siūloma naudoti specialiuosius, „gražiai meniškai apipavidalintus blankus“ (LTSR ryšių ministerija et al 1964: 18). Teigiama, kad šių blankų pavyzdžius galima rasti visose ryšių „kontorose“, kur jų yra keliasdešimt rūšių. Siunčiant telegramą siūloma pasirinkti patinkantį meninį blanką, parašyti paprastame telegramos blanke telegramos tekstą, o prieš adresą pažymėti pasirinkto blanko numerį. Adresatui telegrama įteikiama siuntėjo pasirinktame blanke, o siųsti tokias telegramas galima į visus respublikos miestus ir rajonų centrus. Be to, minima, kad „šios rūšies telegramų yra ir su tipiniu tekstu: tokiose telegramose iš anksto atspausdinti sveikinimai įvairiomis progomis“ (LTSR ryšių ministerija et al 1964: 21). Minėtus meninius blankus leido tiek SSRS ryšių ministerija (Priedas Nr. 1), tiek LSSR ryšių ministerija (Priedas Nr. 2). Skyrėsi averse pateikiamų tekstų kalbos: pirmuoju atveju pateikiamas sveikinimas rusų kalba, antruoju – lietuvių. Panašiai kaip ir atvirukų, naujamečių blankų masinis leidimas stebimas XX a. 6-ojo dešimtmečio antroje pusėje: 1956 m. „Tiesoje“ paminėta, kad „daug kas siunčia naujametės sveikinimo telegramas ant puošnių blankų, jie dar neseniai pasirodė“ (Rakštys 1956: 4).

Sveikinimo telegramų naudojimą liudija ir periodinės spaudos straipsniai, informuojantys apie telegramų siuntimo laiką, įkainius ir panašiai. Jau 1950 m.

rašyta, kad „sveikinimo telegramos Naujųjų metų proga priimamos iš anksto visuose miesto ryšių skyriuose“ (Sveikinimo telegramos 1950: 4). Vėlesniu laikotarpiu atsirado daugiau telegramų siuntimo būdų: 1956 m. rašoma, kad „telegramos priimamos centriniame telegrafe, visose ryšių įstaigose ir telefonu 06“ (Centrinis telegrafas 1956: 4). Siuntėjai raginami taupyti laiką – paduoti „Naujųjų metų sveikinimo telegramas ir fototelegramas iš anksto“. Tikslias sveikinimo telegramų priėmimo taisykles pateikia telefonų abonentų knygos. Pavyzdžiui, 1960 m. Vilniaus telefonų abonentų knygoje informuojama, kad šventinių sveikinimų telegramos priimamos nuo gruodžio 16 d. iki sausio 1 d. įskaitinai (TSRS ryšių ministerija 1960: 117), o 1971 m. nurodomas jau trumpesnis naujamečių telegramų priėmimo laikotarpis – nuo gruodžio 16 d. iki 20 d. Argumentuojama tuo, kad „ryšių įmonės nespėja laiku paruošti ir pristatyti sveikinimo telegramų, kurios siunčiamos paskutinėmis ikišventinėmis dienomis. Todėl sveikinimo telegramas reikia siųsti iš anksto“ (TSRS ryšių ministerija 1971: be pag.).

Sveikinimo telegramų populiarumą tematizuoja ir XX a. 5-ojo dešimtmečio apžvalginiai naujamečiai straipsniai periodinėje spaudoje. Paprastai aprašomas pašto apkrovimas artėjant Naujųjų metų šventei. Pavyzdžiui, 1949 m. buvo informuojama:

„prie telegramų priėmimo langelių – didelis pagyvėjimas. Vilniečiai gausiai siunčia sveikinimus giminėms, pažįstamiems, linki jiems naujų darbo pasiekimų 1949 metais. Telegrafo darbo apimtis šiomis dienomis du kartus padidėjo. [...] Centriniame Vilniaus pašte ir telegrafo kasose atidaryti papildomi sveikinimo telegramų priėmimo punktai“ (Naujametinės telegramos 1949: 4).

Panašių aprašymų būta ir XX a. 6-ajame dešimtmetyje. Pavyzdžiui, 1956 m. minima, kad „nekasdieniškai judru ir ryšių įstaigose – paštuose ir telegrafe. Dešimtys tūkstančių telegramų praplaukia pro Vilniaus telegrafą“ (Rakštys 1956: 4).

Pastebėtina, kad tokių publikacijų būta tik pirmaisiais sovietų okupacijos dešimtmečiais. Vėlesniu laikotarpiu naujamečio sveikinimo telegramomis paminėjimai išnyko, tikėtina – dėl to, kad atsirado alternatyvių sveikinimo būdų (pvz. atvirukų siuntimas, skambutis telefonu). Sveikinimo telegramų aktualumo sumažėjimą XX a. 7-ajame dešimtmetyje ir vėliau rodo ir etnografinio lauko tyrimo

duomenys – dauguma pateikėjų teigia telegramų nesiuntę. Pavyzdžiui, 1936 m. Rokiškyje gimusi ir augusi, o vėliau į Rietavą atsikėlusi pateikėja pastebi, kad „kas ten eis siųst – mirties atveju telegramą siunti“ (V33 mot. 1936 RT). Tik viena pateikėja teigia Naujųjų metų proga sveikinusi telegrama. 1955 m. gimusi vilnietė teigia, kad kartais siųsdavo telegramas, „bet jomis labai artimus ir jei kažkas labai toli. Nes atvirukai ėjo ilgiau, o telegramą galėjo gauti tą pačią dieną“ (V7 mot. 1955 VLN). Matyti, kad telegramos buvo vertinamos dėl greito pristatymo, tačiau atsakymų visuma rodo, kad pirmenybė buvo teikiama kitoms sveikinimo formoms.

4.2.3. Telefonas

Dabartinės Lietuvos teritorijoje pirmoji telefono linija nutiesta 1882 m. 1923 m. visuose Lietuvos miestuose jau veikė telefono komutatoriai ir iš visų miestų galima buvo paskambinti į Kauną. Telefono aparatų skaičius laipsniškai augo: nors 1927 m. vienas telefono aparatas teko 400 gyventojų, prieš Antrąjį pasaulinį karą Lietuvoje telekomunikacijų tinkle buvo jau apie 26 tūkst. abonentų (Kajackas, Medeišis et al 2008: 24). Sovietmečiu telefonų naudojimas ir toliau pamažu augo, tačiau jo masinis prieinamumas, ypač paplitimas atokesnėse vietovėse, užėmė ne vieną dešimtmetį – per Antrąjį pasaulinį karą beveik visas Lietuvos ryšių ūkis buvo sunaikintas. Tik praėjus dešimtmečiui po karo pastebimas ryšių tinklų kokybinis pokytis: 1954 m. pradėta taikyti tarpmiestinio telefono ryšio pusiau automatinė komutavimo aparatūra, o pirmoji automatinė tarpmiestinė telefono stotis, jungianti Vilnių su Kaunu, pastatyta 1963 m. (Kajackas, Medeišis et al 2008: 25). XX a. 7-ojo dešimtmečio pradžioje skambinti telefonu jau buvo galima dviem būdais. LSSR ryšių ministerijos leidinyje „Pašto taisyklės“ nurodoma, kad „patogiausia naudotis tarpmiestiniu telefonu iš buto telefono aparato“, o jo neturint galima naudotis pasikalbėjimo telefonu punktais, kurie „yra kiekviename ryšių skyriuje ir ryšių kontoroje“ (LTSR ryšių ministerija et al 1964: 16). Nuo 1970 m. visi vietinio ryšio sujungimai buvo sudaromi automatinio būdu, taip pat pradėtas diegti skaitmeninis telefono ryšys, kuris 9-ame dešimtmetyje pasiekė visus rajonų centrus (Basevičius, Čaplinskas n. d.). Būtent 9-ame dešimtmetyje telefono

naudojimas pradėjo ženkliai augti. Jei 1975 m. tarp miestiniai pasikalbėjimai telefonu vienam gyventojui sudarė 5,73, 1984 m. jie siekė jau 17,21 (Lietuvos TSR ryšių ministerija 1985: be pag.). Telefonų padaugėjo ir kaimo vietovėse: 1975 m. telefonų skaičius 100 gyventojų kaimo vietovėse siekė 4, o 1985 m. – 10,6 (Lietuvos TSR ryšių ministerija 1985: be pag.).

Telefono prieinamumas lėmė poreikį aprašyti skambučių etiketo gaires. Mandagaus elgesio leidiniuose buvo pateikiamos rekomendacijos, kaip kalbėtis telefonu: kuriuo paros metu mandagu skambinti, kokius kreipinius vartoti, kaip atsiliepti, kokių temų vengti ir panašiai. Pavyzdžiui, 1980 m. leidinyje „Elgesio kultūra“ teigiama, kad „skambinant pažįstamiems ar draugams, visuomet reikia iš karto prisistatyti“, „nekokrektiška tam pačiam draugui skambinti kelis kartus per dieną“, „kalbėti reikia ramiai, vidutinio garsumo balsu“ (Bagdonavičius 1980: 169) ir pan. Tačiau sveikinimo etiketo šios rekomendacijos neapibrėždavo. Pokalbio turinio rekomendacijos apsiribojo pasakymu, kad „laidais negalima perduoti paslapčių nei asmeninių, nei tarnybinių, negalima kalbėti intymiais klausimais. Nedera telefonu reikšti ir užuojautą: tai tinka padaryti susitikus arba raštu“ (Bagdonavičius 1980: 168).

Dėl nedidelio telefonų abonentų skaičiaus tarpukariu mažai tikėtina, kad tuo metu buvo sveikinama skambinant. Tuo tarpu informacijos apie kalėdinius ir naujamečius sveikinimus sovietinėje Lietuvoje teikia tyrimo metu kalbintų pateikėjų prisiminimai. Daugiau nei ketvirtadalis mini, kad ilgesnį laiką nesveikino telefonu todėl, kad telefonų nebuvo arba buvo ribotos galimybės jais naudotis. Šią problemą įvardijo tiek sostinės, tiek Žemaitijos miestelio – Rietavo – gyventojai. 1945 m. gimusi vilnietė prisimena, kad per Kalėdas „neskambino, nes ilgą laiką neturėjom telefono. [...] Telefonas atsirado daugmaž 1970-aisiais, 1980-aisiais“ (V3 mot. 1945 VLN). Vėliau gimę vilniečiai susidūrė su panašia problema. Pavyzdžiui, 1973 m. gimęs vilnietis teigia, kad skambindavo retai, nes „telefonų beveik nebuvo“ (V35 vyr. 1973 VLN). Panašiai pasakojo ir rietaviškiai. 1963 m. į Rietavą atsikėlusi pateikėja pasakoja taip: „telefono nebuvo – laidinis telefonas nežinau kas turėjo, kai atvažiavau į Rietavą jau tik pradėjo laidinius telefonus. Eidavai į paštą, lauki kol

susiskambinsi“ (V33 mot. 1936 RT). Jai antrina ir 1958 m. gimusi Rietavo savivaldybės gyventoja, teigianti, kad telefonų jos „paauglystėje, jaunystėje nebuvo, atsirado tik studijų laikais“ (V30 mot. 1958 RT). Tačiau telefonai atsirado ne pas visus miestelio gyventojus, mat ir vėliau gimę pateikėjai mini jų trūkumą: teigia neturėję telefonų (V26 mot. 1969 RT) bei pastebi, kad „tuo metu telefonų kaime buvo vienas kitas“ (V34 vyr. 1971 RT) ir jais „mažai kas skambino“ (V4 vyr. 1975 RT).

Nors telefonai daugiabučiuose ir individualios statybos namuose ilgą laiką nebuvo įrengti, būta galimybės paskambinti nuėjus paštą. Tačiau toks susisiektimo būdas turėjo trūkumų: tai buvo brangu ir logistinė prasme sudėtinga. Talpiai šią patirtį aprašo 1961 m. gimusi vilnietė: „kartais sveikinome, buvo tarp miestiniai skambučiai. Bet tai nebuvo labai prieinama tuo metu, į telegrafą eiti buvo sunku ir brangoka. Vėliau, kai namuose buvo telefonai, tai susikambindavome“ (V10 mot. 1961 VLN).

Nepaisant riboto telefonų prieinamumo, nedidelė dalis pateikėjų (mažiau penktadalio) sveikinimą telefonu vis tik mini. Daugiau tokių atsakymų pateikė Vilniuje gyvenę pateikėjai. Taip sveikino gimines bei draugus, kuriems skambindavo per Naujuosius, kartais tuo pačiu išsakydami linkėjimų ir Kalėdų šventės progą. Pasirinkimas sveikinti telefonu neretai buvo nulemtas atstumo. Vienais atvejais buvo skambinama tame pačiame mieste gyvenantiems žmonėms – todėl, kad taip buvo paprasčiau. 1969 m. gimusi vilnietė teigia skambinusi Vilniuje gyvenusiems artimiesiems – „krikšto tėčiui, kitai močiutei, krikšto mamai, draugėms“, o tokių sveikinimo būdo rinkosi todėl, kad „tai buvo greičiau“ (V2 mot. 1969 VLN). Aiškiai sveikinimo būdo pasirinkimą apibrėžia ir 1939 m. gimęs vyras, nuo 1980 m. gyvenantis Vilniuje: „Kas neturėjo telefono, tą sveikino atviruku. Jei arti – telefonu, jei toli – atviruku“ (V37 vyr. 1939 VLN). Kitais atvejais buvo skambinama tiems, kas gyvena toliau, kadangi telefonas teikdavo turiningesnio bendravimo galimybę. 1975 m. gimęs rietaviškis pasakojo taip: „tolimesnėms draugams, aišku, skambinau. Supranti – ir pasikalbi tuo pačiu, ir pasveikini“ (V4 vyr. 1975 RT). Tik retkarčiais skambino ir arti, ir toliau gyvenantiems. 1969 m.

gimusi vilnietė teigia telefonu sveikinusi Rusijos SFSR gyvenančius senelius bei priduria, kad Naujųjų metų išvakarėse skambindavo ir Vilniuje gyvenantiems draugams – tiems, su kuriais tą naktį neplanavo susitikti (V23 mot. 1969 VLN).

4.3. Sveikinimas, paremtas tarpininkaujamąja kvazisąveika

4.3.1. Periodinė spauda

Vienas iš būdų, kuriais komunikuojami tam tikros organizacijos sveikinimai – periodinė spauda. Tarpukario Lietuvoje sveikinimai nuo laikraščio redakcijos skaitytojams publikuoti pirmame proginio numerio puslapyje (pvz. paskutinio numerio prieš Kalėdų arba Naujųjų metų šventę), iškart po laikraščio pavadinimu. Taip sveikino „Lietuvos žinių“, „Lietuvos“, „Lietuvos aidas“, „Ryto“ ir kitų laikraščių redakcijos. Tekstas dažniausiai buvo trumpas. Kaip pastebi Senvaitytė, Kalėdų šventės proga leidinių paantraštėse kartodavosi sveikinimo šūkiai „Sveiki sulaukę Šv. Kalėdų!“, naujamečiuose numeriuose neretai sveikindavo rašydami „Sveiki sulaukę 1921 metų“ (ar atitinkamai įvardijamas kitų metų skaičius) (Senvaitytė 2013a: 123). Buvo ir ilgesnių sveikinimų. Pavyzdžiui, 1926 m. „Ryto“ redakcija Naujųjų metų proga sveikino skaitytojus, rėmėjus, prenumeratorius, platintojus, bendradarbius, taip pat „tautiškąją ir katalikiškąją Lietuvą, ypač kariuomenę, taip pat studentiją, tautos dvasios vadus, sielų ganytojus, mokytojus ir kitus“ (Nuoširdžiai sveikiname [...] 1926: 1).

Neretai tame pačiame puslapyje publikuotas neilgas straipsnis artėjančios šventės tema. Jame buvo sakomi linkėjimai, o aktualizuojant to meto politinės, kultūrinės ir ekonominės visuomenės problemas apibendrinami pasibaigę metai. Pavyzdžiui, XX a. 4-ajame dešimtmetyje kartojosi straipsniai pavadinimais „Naujų Metų slenkstį peržengiant“, „Senuosius metus palydint“, „Naujų Metų angoje“ ir pan. (Senvaitytė 2013a: 123). Kartais straipsnį ir redakcijos sveikinimą pildavo juodai-balta iliustracija šventės tema: Kalėdų proga – religine tematika, Naujųjų metų proga – paveikslėlis su tam tikra naujamete atributika (pvz. laikrodžiu ir pan.).

Kadangi tarpukario laikraščiuose iliustracijos nebuvo gausios, toks atvaizdas žymėdavo šventiškąjį numerio pobūdį.

Retkarčiais laikraščiuose publikuotos politikos veikėjų bei oficialių valstybės atstovų sveikinimai švenčių proga. Kaip pastebi Senvaitytė, juos pradėta publikuoti nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio (Senvaitytė 2013a: 123). Tai kalbos, Naujųjų metų išvakarėse pasakytos prezidento Antano Smetonos (Sveiki sulaukę Naujųjų metų 1932: 1; Respublikos prezidento kalba 1933: 1), ministro pirmininko Juozo Tūbelio (Ministerio pirmininko Juozo Tūbelio kalba 1935: 1) ir kitų. Minėtos kalbos dažniausiai buvo komunikuojamos įvairiomis medijomis: tiesiogine transliacija per radiją ir kitą dieną – laikraščiuose.

Būta ir ne į skaitytojus adresuotų sveikinimų. Tokie tekstai turėjo ne sveikinimo, o ataskaitos funkciją: juose vardijama, kas pasveikino tam tikrą oficialų valdžios atstovą ir kaip į tą sveikinimą atsakyta. Tokius tekstus dažniausiai publikuodavo „oficiozinio leidinio ‚Lietuva‘ ir jį pakeitusio ‚Lietuvos aidas‘ numeriuose“ (Senvaitytė 2013a: 124). Laikraštis buvo pasitelkiamas kaip platforma diplomatiniam linkėjimui komunikuoti ir viešinti: sveikinimas šiuo atveju žymėjo tam tikrų diplomatinių santykių patvirtinimą bei įrodymą. Pavyzdžiui, laikraštyje „Lietuva“ publikuotos Lietuvos prezidento Aleksandro Stulginskio gautos sveikinimo telegramos nuo Estijos ir Latvijos prezidentų (Respublikos prezidento pasveikinimai 1922: 1), prezidento Antano Smetonos sveikinimo telegramos Latvijos, Estijos ir Suomijos prezidentams (Valstybės prezidento sveikinimo telegramos 1935: 1) ir pan.

Laikraščiuose bei žurnaluose publikuoti ir sveikinimai nuo įmonių, bendrovių bei kitų organizacijų. Jie pasirodydavo „beveik kiekvienos metinės šventės, taip pat ir Kalėdų“ (Senvaitytė 2013a: 118) bei Naujųjų metų proga. Pavyzdžiui, Konrado cukrainė sveikino savo klientus (Konrado cukrainė 1923: 1), linksmų Kalėdų švenčių ir laimingų Naujųjų metų linkėjo Lietuvos tarptautinis bankas (Lietuvos tarptautinis bankas 1924: 1), fabriko „Drobės“ valdyba sveikino fabriko gaminių vartotojus (Fabriko „Drobės“ valdyba 1932: 1), savo lankytojus sveikino baras „Pale-Ale“ Kaune („Pale-Ale“ baras 1932: 1) ir pan. Tokie

sveikinimai turėjo dvejopą funkciją: klientai buvo sveikinami šventės proga, o kartu buvo reklamuojamos tam tikros įmonės teikiamos paslaugos arba prekės. Reklaminiai sveikinimai išsiskirdavo savo vizualiu pateikimu. Dažniausiai jie buvo įrėminami plona juoda linija, tuo atskiriant skelbimą nuo kitų tekstų, o kartais buvo renkama siužetinė imitacija (Priedas Nr. 4). Nors būta sveikinimų abiejų švenčių proga, vis tik daugiau jų publikuota naujamečiuose numeriuose, kartais apjungiant abi šventes.

Sovietinės Lietuvos periodinėje spaudoje publikuoti sveikinimai apsiribojo Naujųjų metų švente. Jų būdavo įvairiuose leidiniuose – skirtuose tiek vyresniajai, tiek jaunesniajai auditorijai. Paprastai tokie sveikinimai buvo publikuojami pirmame Naujųjų metų numeryje.

Nuo pat pirmos sovietų okupacijos iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo laikraštyje „Tiesa“ – oficialiame bei pagrindiniame to meto dienraštyje lietuvių kalba – buvo publikuojami redakcijos sveikinimai Naujųjų metų proga. Pirmame puslapyje virš antraštės dideliu šriftu buvo spausdinami „tradiciniais tapusiais šūkties sveikinimai“ (Senvaitytė 2014a: 120). Kitaip negu tarpukariu, sveikinimas buvo adresuotas ne laikraščio skaitytojams, o visiems „draugams“. Dažniausiai kartota ta pati sveikinimo formulė – „Su Naujaisiais metais, draugai!“ arba „Su Naujais metais, brangūs draugai“.

Kaip ir tarpukariu, pirmame puslapyje neretai publikuoti ir redakcijos naujamečiai straipsniai. Pirmaisiais okupacijos dešimtmečiais jie turėjo pavadinimus, žyminčius šventės nukreiptumą į ateitį: „Į naujas pergales 1947 metais“ (1947), „Pirmyn į komunizmo pergalę“ (1955), „Už džiaugsmą, už laimę, už komunistinę ateitį“ (1959) ir pan. Kaip galima nuspėti iš pavadinimų, straipsniuose buvo apžvelgiami praėjusių metų pasiekimai ir keliami tikslai naujiems metams, dažniausiai siejami su „naujom pergalėmis“ judant komunizmo link. Nors vėlesniu metu laikotarpiu socialistinio turinio persmelktų pavadinimų atsisakyta, straipsnių turinys išliko panašus: „raginta dirbti daugiau, geriau, efektyviau, nuolat kalbama apie socialistinį lenktyniavimą“ (Senvaitytė 2014a: 120).

Nuo XX a. 6-ojo dešimtmečio antros pusės „Tiesoje“ pradėta publikuoti „naujametinius sveikinimus tarybiniai liaudžiai“. Taip sveikindavo oficialūs SSRS atstovai – SSKP centro komitetas, SSRS ministrų taryba ir SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas. Tokie sveikinimai pasirodydavo kasmet iki 1984 m. imtinai. 1985 m. juos pakeitė SSKP Centro komiteto generalinio sekretoriaus Michailo Gorbačiovo „naujametinis kreipimasis į tarybinę liaudį“, transliuotas ir per televiziją³⁷. Be to, nuo 1960 m. iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo „Tiesoje“ buvo skelbiami ir „naujametiniai sveikinimai Tarybų Lietuvos darbo žmonėms“ nuo oficialiųjų Lietuvos SSR atstovų – Lietuvos KP centro komiteto, Lietuvos SSR ministrų tarybos ir Lietuvos SSR aukščiausios Tarybos prezidiumo. Tiek SSRS, tiek LSSR atstovų sveikinimų atveju, laikraščiuose publikuoti tekstai buvo paremti Naujųjų metų išvakarėse sakytomis kalbomis, transliuotomis per radiją arba televiziją.

Pastebėtina, kad sveikinimus pildydavo didelės iliustracijos. Toks vizualumo akcentavimas sudaro esminį skirtumą tarp sovietmečio ir tarpukario Lietuvos laikraščių proginių numerių, kuriuose vizualinių elementų paprastai buvo mažiau. Stalininio laikotarpio spaudoje šios iliustracijos turėjo aiškiai išreikštą ideologinį krūvį ir prisidėdavo prie asmenybės kulto propagavimo. Pavyzdžiui, 1947 m. pirmame „Tiesos“ numeryje pavaizduoti tautiniais drabužiais apsirengę vyras ir moteris. Jie neša vėliavą, kurios centre – Stalino portretas. Po destalinizacijos asmenybės kulto elementus palaipsniui pakeitė orientacija į naujamečių atributų vaizdavimą. Iliustracijose imta vaizduoti eglutes, snaiges, laikrodį, kartais ir Senį Šaltį. Šios figūros neretai derintos su Vilniaus miesto simboliais: XX a. 7-ajame dešimtmetyje beveik kiekviename pirmame metų numeryje pasirodydavo Gedimino bokštas ir varpinė. Vėliau naujametis diskursas pradėtas pildyti naujųjų mikrorajonų statybos tematika. Taip metų kaitos simbolika saistytą su pažangos bei miesto plėtros idėjomis. Pavyzdžiui, 1970 m. pirmame numeryje vaizduojamas Senis Šaltis, kurio dovanų maiše – statybiniai kranai, o 1976–1980 m. iliustracijose šalia pažįstamų naujamečių atributų pasirodo

³⁷ Pavienės SSRS valdžios atstovų naujametinės sveikinimo kalbos publikuotos ir anksčiau.

daugiabučiai. Panaši tendencija stebima ir 9-ajame dešimtmetyje: standartiniai naujamečiai simboliai derinami su senais ir naujais Vilniaus miesto pastatais. 1989 m. pirmasis „Tiesos“ numeris užbaigia ideologizuotų atvaizdų tradiciją. Čia pasirodo prasminiu požiūriu neutrali nuotrauka – Vilniaus miesto Pilies gatvė.

Šiek tiek kitokie reikšmės akcentai konstruoti vaikams ir jaunimui skirtuose laikraščiuose: „Lietuvos pionierių“ (leistas 1946–1989 m.) ir „Komjaunimo tiesoje“ (leistas 1940–1941 m., 1944–1989 m.). Jaunimui skirto laikraščio „Komjaunimo tiesa“ pirmojo puslapio turinys buvo panašus į vyresniąją auditorijai orientuotą „Tiesą“. Sveikinant čia taip pat buvo kreipiamasi į visus „draugus“ (pvz. „Su Naujais metais, draugai“), o pirmaisiais okupacijos dešimtmečiais publikuoti redakcijos straipsniai turėjo komunizmo idėją tematizuojančius pavadinimus: „Mūsų ateitis – komunizmas“ (1951) ir kiti. Šiuos straipsnius-sveikinimus kartais pildydavo neilgi Lietuvos Lenino komunistinio jaunimo sąjungos (LKJS) centro komiteto naujamečiai tekstai-sveikinimai (1963–1969 m.). „Komjaunimo Tiesoje“ buvo kartojami ir „Tiesoje“ spausdinami oficialių sovietų valdžios atstovų sveikinimai.

Jaunesniojo amžiaus skaitytojams skirto „Lietuvos pionieriaus“ turinys buvo kitoks. Laikraštis buvo gausiai iliustruotas, o atvaizdai pirmame puslapyje neretai užimdavo visą lapo plokštumą. Nors stalininiu laikotarpiu išlaikytas ideologinis akcentas – pagrindines iliustracijų figūras sudarė vaikai, eglutė ir Stalinas – vėliau iliustracijų figūros pakito. „Lietuvos pionierių“ atsirado gausybė stebuklinių personažų: antropomorfizuotas Senis Besmegenis, nykštukai, kiškiai ir kiti. Šios fantastinės figūros neretai buvo derinamos su ideologiniais elementais. Pavyzdžiui, vaizduojant vaikus, eglutę ir Senį Šaltį, šalia galėjo pasirodyti ir kosmonautikos temą aktualizuojančios raketos (1961, 1965 m.). Tačiau analizuojant iliustracijų visumą, vis dėlto galima teigti, kad buvo siekiama pabrėžti ne socialistinį, o Naujųjų metų šventės stebuklingąjį aspektą.

Kaip ir vyresniems skaitytojams skirtuose laikraščiuose, „Lietuvos pionieriaus“ pirmojo naujų metų numerio tituliname puslapyje buvo spausdinami naujamečiai sveikinimai-šūkiei. Tačiau jie dažnai buvo įkomponuojami į iliustraciją arba atspaudžiami dekoratyvesniu, puošnesniu šriftu. Sveikinimo adresatai nebuvo

nurodomi – buvo linkima „linksmų Naujųjų metų“ (1966), „Laimingų naujųjų metų“ (1982) ir pan. Tik retkarčiais adresatų laukas buvo siaurinamas iki tam tikros demografinės grupės, pavyzdžiui: „Su Naujais metais, pionieriai ir moksleiviai“ (1950), „Su Naujais metais, brangūs berniukai ir mergaitės“ (1967) ir pan.

Vaikams skirtame „Lietuvos pionierių“ nebuvo ilgųjų oficialių sovietų valdžios atstovų sveikinimų. Vietoj jų sveikindavo Lietuvos LKJS CK sekretorė (1961, 1964, 1971 ir kt.), „Lietuvos pionieriaus“ redakcija (1977) ir kiti. Tokie sveikinimai buvo pateikiami vaikų auditorijai pritaikyta forma, juos įkomponuojant į atvaizdą. Pavyzdžiui, 1964 m. Lietuvos LKJS CK sekretorės sveikinimas pateikiamas ant raštelio, kurį skaitytojams rodo Senis Šaltis. Norint pristatyti iškart daug sveikinimų, buvo pasitelkiama panašią strategiją. 1960 m. pirmame puslapyje vaizduojama, kaip Senis Šaltis krato laiškus iš maišo (Priedas Nr. 3). Ant kiekvieno lapo – „ranka“ rašytas sveikinimas su parašu ir sveikintojo nuotrauka. Sveikina įvairūs „draugai“ – SSRS liaudies dailininkas, LSSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo pavaduotojas, statybininkas – socialistinio darbo didvyris, profesorius, LSSR nusipelnusi mokytoja ir kiti. Senis šaltis čia veikia kaip paštininkas, pionieriams įteikiantis pavyzdingų sovietų visuomenės atstovų sveikinimus.

4.3.2. Radijas ir televizija

Tarpukario Lietuvoje palaipsniui populiarėjo radijas. Nuo 1924 m. Lietuvos pašto įstaigos privaloma tvarka registravo veikiančius radijo imtuvus, o 1926 m. birželio 12 d. nuo Vytauto kalno į eterį pirmą kartą nuskriejo lietuviški šaukiniai: „Alio, alio. Kalba Kaunas, Lietuva“ (Blynaitė, Kneitienė et al, 2016: 8, 9). Radijo imtuvų skaičius sparčiai augo – jei 1927 m. įregistruota 5670 vienetų, 1932 m. jų buvo jau dukart daugiau (Rimantas 1940, cit iš Blynaitė, Kneitienė et al, 2016: 33). 1935 m. Lietuvoje radijo klausėsi apie 100 tūkst. Lietuvos gyventojų (Blynaitė, Kneitienė et al, 2016: 90).

Pastebėtina, kad tarpukariu radijas atliko ne tik šviečiamąją funkciją, tapdamas vienu pagrindinių informacijos šaltinių – jis sietinas su buities modernėjimu ir naujo tipo, didelius informacijos srautus valdančios visuomenės

formavimusi (Lakačauskaitė-Kaminskienė 2011: 293), bet ir dalyvavo konstruojant kalendorinių švenčių diskursą. Per Kalėdas ir Naujuosius metus buvo transliuojamos įvairios proginės radijo programos. Jos buvo anonsuojamos periodinėje spaudoje: 1934–1936 m. šiam tikslui buvo leidžiamas specialus žurnalas „Radijo savaitė“, radijo programas taip pat buvo galima rasti dienraščio „Lietuvos žinios“ paskutiniuose puslapiuose.

Per Kūčias ir Kalėdas buvo transliuojami kalėdiniai koncertai bei muzika. Taip pat būta religinio turinio programų: per Kūčias eteryje skambėjo Bernelių mišios, o pirmąją Kalėdų dieną – Šv. Mišių transliacija iš Kauno bazilikos. Be muzikinių ir religinės tematikos transliacijų, buvo skaitomi literatūros tekstai – 4-ojo dešimtmečio antroje pusėje programose atsirado poezijos skaitymų bei vaidinimų. Literatūros ir jos kūrėjų pristatymą tarpukario Lietuvos radijo programoje tyrusi Birutė Avižinienė teigia, kad „radijo eteryje skambėjo originalių ir verstų kūrinių ištraukos, ryškėjo tendencija literatūrą eteriui atrinkti vadovaujantis taikomuoju pobūdžiu – atsižvelgiant į kalendorines ir valstybines šventes“. Pavyzdžiui, 1933 m. per Kūčias galima buvo išgirsti Selmos Lagerlöf apsakymą „Kūčių vakaras“ (Avižinienė 2021: 119).

Naujųjų metų išvakarėms skirta radijo programa buvo panaši. Eteryje dominavo muzika: skambėjo patefono plokštelių koncertai, klasikinės muzikos koncertai ir pan. Atsirado ir tradicija tapusių laidų. Nuo pat Lietuvos radijo veiklos pradžios kasmet apie 19 val. 30 min. buvo transliuojama Džuzepės Verdi opera „Traviata“ – pirmasis profesionaliojo lietuvių operos teatro pastatymas, publikai pristatytas 1920 m. gruodžio 31 d. (Juodpusis n. d.).

Sveikinimai Kalėdų ir Naujųjų metų proga radijo eteryje buvo transliuojami gana retai. Tam tikrą išimtį sudarė Naujųjų metų sutikimo prie Karo muziejaus transliacija. Nuo 1933 iki 1938 m. ją buvo galima išgirsti kasmet gruodžio 31 d., apie 23 val. 30 min. Kaip minėta anksčiau, šio renginio metu kalbas sakydavo oficialūs valstybės atstovai. Pavyzdžiui, 1938 m. kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkas pulkininkas Šarauskas pasveikino „gausiai prie karo muziejaus susirinkusius kauniečius ir visus tuos, kurie Naujuosius metus sutinka prie radijo

aparatus, tiek Lietuvoje, tiek už jos ribų“ (Prie Karo muziejaus Naujuosius Metus sutiko 15.000 kauniečių 1938: 8). Radijas suteikė galimybę bendruomeniškame Naujųjų metų sutikime dalyvauti nuotoliniu būdu – įjungus radijo aparatą, jis tapdavo ir privataus šventimo dalimi.

Sovietinėje Lietuvoje radijo vaidmuo nesumažėjo – 1962 m. sausio 1 d. įrenginių skaičius Lietuvoje viršijo pusę milijono, iš jų beveik 40% buvo registruoti kaimuose (Blynaitė, Kneitenė et al, 2016: 266). 1975 metais radijo taškų skaičius 100 gyventojų siekė 7,8 vnt., o 1985 m. – 11,3 vnt. (Lietuvos TSR ryšių ministerija 1985: be pag.). Radijo (o nuo 1959 m. – ir televizijos) programos buvo skelbiamos laikraštyje „Tiesa“, taip pat nuo 1956 m. iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo leistame savaitraštyje „Kalba Vilnius“.

Naujųjų metų išvakarėse radijo eterioje dominavo proginės programos. Buvo transliuojami klasikinės, estradinės, populiariosios muzikos koncertai, liaudies bei įvairių Sovietų Sąjungos respublikų muzika. Artėjant vidurnakčiui, skambėjo koncertai, kurių pavadinimai pabrėždavo liminalųjį šventės pobūdį: „paskutinis Senujų metų koncertas“ (Radijo programa 1957: 3), „palydint Senuosius metus“ (Radijo programa 1960: 6), „Nauji metai ateina“ (Radijo programa 1963: 3), „Metai geri“ (Radijo programa 1967: be pag.) ir pan. Po vidurnakčio programose dominavo šokių muzika bei įvairios muzikinės laidos, tokios kaip muzikinis reviu „Prie eglutės“ (Radijo programa 1965: 2), koncertas „Naujųjų metų naktį“ (Radijo programa 1971: be pag.), muzikinis karnavalas (Radijo programa 1980: be pag.) ir kiti.

Sovietmečiu buvo perimta tarpukario Lietuvos tradicija Naujųjų metų vakarą per radiją transliuoti Verdi operą „Traviata“. Pirmą kartą ši transliacija įvyko 1959 m. (Radijo programa 1959: 4) ir nuo to laiko, su retomis išimtimis, buvo kasmet kartojama tuo pačiu metu – po 19 val. Transliacija vyko iš Lietuvos SSR valstybinio operos ir baleto teatro Vilniuje. Periodinėje spaudoje buvo akcentuojama, kad šis „Traviatos“ pastatymas laikytinas Lietuvos kultūros paveldu. Pavyzdžiui, 1975 m. savaitraštyje „Kalba Vilnius“ rašyta, kad 1920 m. gruodžio 31 d. – diena, kai Kauno miesto teatre įvyko pirmasis Verdi operos „Traviata“ spektaklis – „laikoma

lietuviško profesionalaus operos teatro gimimo diena“ (Radijo programa 1975: be pag.). Toks reguliarus „Traviatos“ transliavimas bei sprendimas pabrėžti tęstinumą su ankstesniu laikotarpiu gali būti vertinamas kaip Naujųjų metų tradicijos perėmimas ir jos integravimas į sovietinių šventės apeigų visumą.

Sovietmečiu populiarėjant televizijai, ji palaipsniui perėmė dalį iki tol radijui priklausiusio vaidmens. 1956 m. Vilniuje, S. Konarskio gatvėje, buvo pastatytas televizijos bokštas, o 1957 m. įsteigta Vilniaus televizijos studija. Nuo 1960 m. atsirado techninė galimybė programas perduoti į Maskvą ir gauti jas iš ten (Blynaitė, Kneitienė ir kt. 2016: 266). 1975 m. transliuota pirmoji spalvota laida, o 1981 m. pradėjo veikti naujoji Vilniaus radijo ir televizijos perdavimo stotis Karoliniškėse (Pečiulienė 2017: be pag.). Televizorių skaičius Lietuvoje taip pat nuolat augo. Pirmieji buvo užregistruoti 1955 m., o 1962 m. jų skaičius jau viršijo 35 tūkst., tačiau tik apie 2 tūkst. jų buvo kaimo vietovėse (Blynaitė, Kneitienė ir kt. 2016: 266). Vėliau televizorių paplitimas didėjo, atsirado ir spalvotieji televizoriai (Pečiulienė 2017: be pag.). 1985 m. Lietuvos SSR teritorijoje buvo galima matyti tris televizijos programas: I sąjunginę, II sąjunginę ir respublikinę (Lietuvos TSR ryšių ministerija 1985: be pag.).

Kaip pastebi sovietų televiziją tyrusi Christine Elaine Evans, radijas ir televizija atliko svarbų vaidmenį Naujųjų metų apeigose – pirmiausia todėl, kad šie prietaisai būtini tiksliai laikui sužinoti. Tačiau Naujųjų metų kontekste televizija svarbi ir dėl kitos priežasties: Naujųjų metų sutikimas prie televizoriaus ekrano gali būti suprantamas kaip apeiga, papildanti šeimos šventę nauju – valstybės aparato patvirtintu – turiniu. Tą suprato ir sovietų ideologai. 1960 m. buvo priimtas SSKP CK nutarimas „Dėl tolimesnio sovietų televizijos vystymosi“, kurį paskatino sparčiai auganti televizijos auditorija. Nutarime pabrėžta, kad „televizija atveria platų naujų galimybių lauką“, ypač kasdieniam politiniam, kultūriniam ir estetiniam gyventojų auklėjimui. Televizija leido pasiekti įvairias gyventojų grupes, tarp jų ir tas, kurias sovietinė propaganda tradiciškai pasiekdavo sunkiau: darbininkus, kolūkiečius, gyventojus atokiuose regionuose, kur komunistų partijos agitatoriai buvo reti ir menkai parengti. Taip pat – pagyvenusius žmones bei neįgaliuosius, kadangi jų

nepasiekdavo darbovietėse skleidžiama sovietų agitacija (Evans 2016: 56). Minėtas nutarimas žymėjo televizijos programų plėtrą ir jų sistemingą naudojimą ideologiniams tikslams, kartu ir didesnę televizijos laidų įtraukimą į Naujųjų metų šventės apeiginį lauką.

Anot Evans, XX a. 7-ajame dešimtmetyje Naujieji metai tapo svarbiausia data sovietinės televizijos kalendoriuje (Evans 2016: 104). Naujųjų metų vakarą respublikinėje televizijoje dominavo muzikinis turinys – koncertai ir panašios laidos. Jas papildydavo nemuzikinio pobūdžio programos. Tarp jų – metų įvykius apžvelgiančios laidos, taip pat grožinių filmų premjeros. Nors Naujųjų metų vakarą rodytos respublikinės televizijos laidos, artėjant vidurnakčiui eterį dominuodavo retransliacijos iš Maskvos. Panašiai kaip ir radijo atveju, muzikinės programos tęsėsi ir po vidurnakčio, o nuo 8-ojo dešimtmečio pabaigos jos būdavo transliuojamos iki 5 val. ryto. Šventinio transliacijų bloko pabaigą dažnai žymėjo „užsienio estrados artistų“ pasirodymas (pvz. Televizijos programa 1984: 9). Naujųjų metų programų struktūra ir turinio pobūdis išliko gana pastovūs: nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio vidurio iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo jis kito nežymiai.

Išskirtinę vietą naujametėje televizijos programoje užėmė laida „Žydrasis žiburėlis“, pirmą kartą transliuota 1962 m. (Evans 2016: 100). Pavadinimo pasirinkimą lėmė žydras juodai-baltų televizorių atspalvis. Nuo to laiko laida buvo rodoma kasmet – ir per centrinę, ir respublikinę Lietuvos televizijos programas, o nuo 1970 m. transliuota ne Naujųjų metų išvakarėse, o naktį. XX a. 9-ojo dešimtmečio antroje pusėje „Žiburėlį“ pakeitė po vidurnakčio rodomi naujamečiai koncertai. Kaip pastebi Evans, „Žydrasis žiburėlis“ turėjo savus ritualinius ir liminalius elementus, o žiūrovus įtraukiantis turinys teikė alternatyvą hierarchinei Sovietų visuomenės reprezentacijai televizijoje (Evans 2016: 99). „Žydrasis žiburėlis“ buvo pramoginio pobūdžio laida, kurios veiksmas vyko „kavinėje“ – laidos svečiai sėdėjo už staliukų. Nors „kavinės“ lankytojai buvo įvairūs, akcentą sudarė „kūrybinė inteligentija“. Laidos metu vykdavo pokalbiai su svečiais, muzikiniai bei humoristiniai pasirodymai. Nors laikui bėgant laidos turinys kito, jos esmė išliko ta pati: „Žiburėlio“ ašį sudarė naujamečiai sveikinimai ir linkėjimai nuo

„kavinės“ svečių televizijos žiūrovams. Pastarieji susirinkdavo prie šventinių stalų, veidrodžiškai atspindinčių staliukus laidos „kavinėje“ (Evans 2016: 104). Ši sąsaja išryškėjo 7-ojo dešimtmečio pabaigoje, kai laidoje pradėta rodyti apsilankymus pas nusipelnčius darbininkus ir menininkus – jie buvo filmuojami šeimos rate, susėdę prie gausiai nukrautų šventinių stalų. Kitą svarbų laidos elementą sudarė dovanos, kurių funkciją perėmė muzikiniai pasirodymai. Kartais ši funkcija buvo nurodoma eksplicitiškai: pavyzdžiui, vieno humoristinio pasirodymo metu atidarius po eglute padėtą dovaną paaiškėjo, kad joje yra dviejų muzikos kūrinių įrašai (Evans 2016: 105).

Sovietų Rusijoje per radiją, o vėliau ir per televiziją, buvo transliuojami oficialių valstybės atstovų naujamečiai sveikinimai „tarybų liaudžiai“. Pirmą kartą tokio pobūdžio sveikinimas per radiją nuskambėjo 1941 m. gruodžio 31 d. vakare – sveikino SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas Michailas Kalininas. Po Kalinino mirties 1946 m. sveikinimų tradicija buvo nutraukta ir atnaujinta tik 1953 m., kai per radiją naujametį sveikinimą pasakė SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas Klimentas Vorosilovas. Nuo 1956 m. sveikinimų forma pasikeitė – jie nustojo būti asmeniškai ir buvo sakomi SSKP Centro Komiteto, Aukščiausiosios Tarybos ir SSRS Ministrų Tarybos vardu. Tokia sveikinimo forma išliko iki XX a. 8-ojo dešimtmečio pradžios (Guryanov, Shatilo 2019: 56–57). Kasmetinio naujamečio sveikinimo per televiziją tradicijos pradininku laikomas SSKP generalinis sekretorius Leonidas Brežnevas, kurio sveikinimas pirmą kartą buvo transliuotas 1971 m. (Guryanov, Shatilo 2019: 57–58). 1972 m. televizijos žiūrovus pasveikino SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas Nikolajus Podgornas, o 1973 m. – SSRS Ministrų Tarybos pirmininkas Aleksejus Kosyginas. Nuo 1979 m. naujametis sveikinimas SSKP Centro Komiteto, Aukščiausiosios Tarybos ir SSRS Ministrų Tarybos vardu buvo skaitomas „Žydrojo žiburėlio“ vedėjo Igorio Kirilovo. 1982 m. šias pareigas perėmė SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininko pirmasis pavaduotojas Vasilijus Kuznecovas, o po trijų metų pertraukos – 1985 m. – naujametį sveikinimą pratęsė SSKP generalinis sekretorius Michailas Gorbačiovas. Skirtingai nei sveikinę

anksčiau, jis kreipėsi į žiūrovus ne iš Ostankino televizijos studijos, bet iš savo kabineto Kremliuje – tokia forma buvo išlaikyta iki pat Sovietų Sąjungos pabaigos (Guryanov, Shatilo 2019: 58).

Tokie oficialių SSRS atstovų sveikinimai buvo transliuojami ir Lietuvoje³⁸. Nuo 1958 m. savaitraštyje „Kalba Vilnius“ pradėta anonsuoti, kad gruodžio 31 d., likus 10–15 minučių iki vidurnakčio per radiją vyks „transliacija iš Maskvos“ (Radijo programa 1958: 4). Dažniausiai nebuvo tikslinama, kas konkrečiai tuo metu bus sakoma – buvo minimas tik pats transliacijos faktas. Naujamečių sveikinimų anonsai savo standartinę formą įgavo 7-ojo dešimtmečio viduryje. Nuo 1964 m. radijo „transliaciją iš Maskvos“ pradėta vadinti „Su Naujais metais, draugai“ (Radijo programa 1964: be pag.) arba tiesiog „Su Naujaisiais!“ (Radijo programa 1969: be pag.)³⁹. Tiek radijo, tiek televizijos programų atveju dažniausiai nebuvo įvardijama, kas tiksliai sveikins, o vietoj to apibrėžiamas sveikinimo adresatas – „draugai“, „tarybinė liaudis“. Paskutinis toks „sveikinimas tarybinei liaudžiai“ per radiją transliuotas 1988 m. (Radijo programa 1988: be pag.), o 1989 m. gruodžio 31 d. per radiją jau skambėjo „Sveikinimas Lietuvos žmonėms“ (Radijo programa 1989: be pag.). Televizijos sveikinimo retransliacija iš Maskvos išliko vieneriais metais ilgiau, iki 1989 m.

Kaip ir periodinės spaudos atveju, Naujųjų metų proga Lietuvoje per radiją bei televiziją sveikino ir oficialūs LSSR atstovai. Jų kreipimaisi buvo transliuojami anksčiau nei bendrasąjunginiai – dažniausiai likus valandai iki vidurnakčio. Nuo 1967 m. iki 1988 m. gruodžio 31 d. 23 val. per radiją kasmet buvo sakomas trumpas, maždaug penkių minučių trukmės „naujametinis sveikinimas“ (pvz. Radijo programa 1967: be pag.) arba „sveikinimas Tarybų Lietuvos darbo žmonėms“ (pvz.

³⁸ Pažymėtina, kad tyrimo metu kalbinti pateikėjai nepamėnė nė vienos šiame skyriuje aptartos sveikinimo formos – tikėtina, dėl to, kad visuotinis, žiniasklaida transliuojamas sveikinimas nebuvo suvokiamas kaip privačių sveikinimo praktikų dalis. Išimtis – naujametinė televizijos programa, kurios žiūrėjimą kai kurie pateikėjai laikė naujametinių apeigų dalimi.

³⁹ Nuo 1972 m. per centrinę televiziją (Televizijos programa 1972: be pag.) prieš oficialių SSRS atstovų sveikinimą „tarybinei liaudžiai“ buvo rodomas dokumentinis filmas „Šalis mana“. Jame buvo apibendrinami metų įvykiai bei pasiekimai ir kuriamas pakylėtas, rimtas tonas po filmo rodomam SSRS atstovų sveikinimui.

Radijo programa 1974: be pag.). Jie buvo transliuojami ir per respublikinę televiziją. Nuo 1980 iki 1988 m. po 22 val., bet ne vėliau kaip 23 val., žiūrovams buvo rodomas trumpas, apie 10 min. trukmės „LKP CK, LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Respublikos Vyriausybės sveikinimas“ (pvz. Televizijos programa 1980: be pag.)⁴⁰.

⁴⁰ Pavienių LSSR valdžios atstovų sveikinimų būta ir anksčiau.

5. KALĖDINIAI IR NAUJAMEČIAI SVEIKINIMO ATVIRUKAI SOVIETINĖJE LIETUVOJE: RAIDA, LEIDYBA, AVERSAI

5.1. Atsiradimas ir raida

Sveikinimas atvirukais – tai tarpininkaujamojo sveikinimo forma, kuriai vykti reikalingas specifinis medžiaginis objektas – sveikinimo atvirukas. Medžiaginių objektų mainai sveikinant nėra XX a. naujovė. XV a. egzistavo savotiški šiuolaikinių atvirukų pirmtakai – mažos kortelės su medžio raižiniais ir humoristinėmis iliustracijomis. Pavyzdžiui, išliko 1480 m. Niurnberge sukurta kortelė su palinkėjimu „Laimingų Naujųjų Metų“, o 1653 m. Paryžiuje buvo suorganizuota pirmoji „mažoji pašto tarnyba“ (pranc. *La petite poste*), kurios užduotis buvo pristatyti laiškus miesto ribose (Leclerc 1986, cit. iš Zaucha 1993: 67). Šimtmečiu vėliau, 1777 m. leidinyje „Almanach de la petite poste de Paris“ pateikiama informacija, kad šiuo paštu buvo siunčiamos graviruotos kortelės, dažnai su tekstu, skirtos sveikinimams ir linkėjimams perduoti (Leclerc 1986, cit. iš Zaucha 1993: 67). XVIII a. angliškai kalbančiose šalyse naudotos kortelės su humoristinėmis ar lyrinėmis iliustracijomis, siunčiamos vasario 14 d. – Šv. Valentino dieną (Zaucha 1993: 67). Be to, sveikinimo atvirukui artima ir XIX a. būdinga korespondencijos forma – vizitinės kortelės.

Pirmuoju (kalėdiniu) sveikinimo atviruku laikomas 1843 m. Didžiojoje Britanijoje John'o Callcott Horsley sukurtas ir 1000 egzempliorių tiražu išleistas atvirukas. Aversą sudaro triptichas, kurio centre vaizduojama šeimos šventė, šonuose – pagalbos vargšams scenos. Paveikslėlis pildomas tekstu „Linksmų Kalėdų ir laimingų Naujųjų metų“ (angl. *A Merry Christmas and a Happy New Year to You*) (Greeting card 2024). Komerciniu mastu sveikinimo atvirukų gamyba prasidėjo 1860 m. Didžiojoje Britanijoje (Zakreski 2006: 120), o XIX a. pabaigoje sveikinimo atvirukais paprotys paplito ir kitose Europos valstybėse.

Pastebėtina, kad reikšmingą vaidmenį populiarizuojant sveikinimo atvirukais praktiką atliko naujos pašto korespondencijos formos – atvirlaiškių – atsiradimas. Atvirlaiškis (angl. *postcard*) – paštu be voko siunčiama kortelė trumpai

žinutei užrašyti. Pirmasis atvirlaiškis buvo išleistas Austrijoje–Vengrijoje 1869 m. Tai buvo ženklinis (markiruotas) atvirlaiškis su užrašu vokiečių kalba „Correspondenz Karte“ ir vengrų kalba „Levelezősi“ (Sajauskas 2001: 29–30; Zaucha 1993: 66; Postcard 2004). Kitais metais atvirlaiškius į korespondencijos apyvartą įtraukė Suomija, Šveicarija, Didžioji Britanija ir Vokietija, o vėliau ir kitos valstybės (Sajauskas 2001: 29–30). Pirmuosius atvirlaiškius galima buvo siųsti tik šalies, kurioje jos buvo išleistos, ribose. Siuntimo galimybės praplėstos tik 1875 m., kai metais anksčiau sukurtos Pasaulinės pašto sąjungos nutarimu leista tarptautinė ženklinių atvirlaiškių korespondencija (Zaucha 1993: 69; Sajauskas 2001: 29–30).

Pirmieji atvirlaiškiai neturėjo atvaizdo. Anot Zaucha, nors tiksli iliustruotų atvirlaiškių išradimo data nėra žinoma, galima teigti, kad jie atsirado tik po 1870 m. (Zaucha 1993: 68). Atvaizdo įtraukimas žymėjo spartesnį sveikinimo atvirukų įtraukimą į pašto apyvartą. Nors XIX a. antroje pusėje sveikinimo atvirukų leidybos pirmūnais buvo Didžioji Britanija ir JAV (kur sveikinimo atvirukų komercinė gamyba suklestėjo 1870-ųjų antroje pusėje), nuo 1900 m. iki Pirmojo pasaulinio karo sveikinimo atvirukų verslas tapo vokiečių monopolija. Vokiški atvirukai buvo pigesni, neretai išleidžiami be teksto (jis buvo atspaudžiamas vietinėse spaustuose), o tie patys atvaizdai buvo naudojami kelioms sveikinimo progoms (Greeting card 2024).

Atvirlaiškio pusėms įvardyti įprasta vartoti terminus „recto“ ir „verso“, kurie žymi priekinę ir galinę kortelės puses. Tačiau tai, kuri pusė suprantama kaip priekinė ir galinė, su laiku keitėsi. Pirmaisiais atvirlaiškio dešimtmečiais priekinę – „recto“ – pusę žymėjo vieta adresui užrašyti, atspausdintas pašto ženklas ir kiti ženklinimo atributai (objekto pavadinimas ir kt.). Laiškui buvo skiriama galinė – „verso“ – pusė, kurioje pašto ženklo nebuvo (Sajauskas 2001: 29–30). Rašyti asmeninę žinutę adreso ir pašto ženklo pusėje buvo draudžiama. Tačiau atvirlaiškyje pradėjus spausdinti atvaizdą, vietos korespondencijai pradėjo trūkti, tad atvaizdas arba jo kraštai vis dažniau buvo uždengiami tekstu. Šią problemą pastebėję leidėjai pradėjo kurti atvirukų atvaizdus su vadinamuoju „langeliu“, į kurį buvo galima įrašyti trumpą tekstą (Zaucha 1993: 70), o XIX–XX a. sandūroje korespondencijos draudimas pašto

ženklų pusėje daugelyje valstybių buvo pašalintas (Postcard 2024). 1902 m. Didžiosios Britanijos įvesta ir netrukus kitų šalių perimta⁴¹ ir kita naujovė: perpus padalinta pašto ženklų pusė (Priedas Nr. 5). Kairioji pusė buvo skirta korespondencijai, dešinioji – adresui užrašyti. Šios naujovės pakeitė tai, kas buvo laikoma priekine („recto“) ir galine („verso“) puse. Nuo šiol priekine vadinama atvaizdo pusė, o galine – asmeninės žinutės, adreso ir pašto ženklų pusė (Cure 2018: 20).

Atvirlaiškių (o kartu ir sveikinimo atvirukų) populiarumas nuolat augo. Minėta atvirlaiškių naujovė – reverso padalijimas perpus – žymi jų „Aukso amžiaus“ pradžią (1902–1914 m.). Europa buvo „užtvindyta“ iliustruotais atvirlaiškiais, o šiam reiškiniui apibūdinti spauda naudojo „potvynio“, „gripo“ ir „maro“ metaforas (Rogan 2005: 4). Bjarne Rogan teigimu, tokį iliustruoto atvirlaiškio populiarumą lėmė jam skiriamų funkcijų įvairovė. Atvirlaiškis buvo daugeliui įperkama komunikacijos priemonė, kuri tenkino vizualiųjų objektų paklausą⁴², veikė kaip suvenyras ir kolekcionavimo objektas (Rogan 2005: 4–5). Atvirlaiškių „Aukso amžiaus“ pabaiga siejama su Pirmojo pasaulinio karo pasekmėmis. Po karo, dėl popieriaus brangimo ir vis didėjančių spausdinimo išlaidų, atvirlaiškiai tapo per brangūs masinei prekybai, o visuotinis pašto mokesčių didinimas nepagerino situacijos (Zaucha 1993: 70).

5.2. Sveikinimo atvirukai tarpukario Lietuvoje

Naujo korespondencijos tipo – iliustruoto atvirlaiškio – mada neaplenkė ir dabartinės Lietuvos teritorijos. Dainiaus Junevičiaus teigimu, Rusijos imperijoje, privatiems asmenims atvirlaiškius spausdinti leista tik 1894 m. Pirmieji atvirlaiškiai leisti su miestų vaizdais. Nors tikslų duomenų apie jų leidybos aplinkybes nėra, XIX a. pabaigoje jau buvo atvirlaiškių su Vilniaus, Klaipėdos, Šilutės, Virbalio ir Kybartų

⁴¹ Rusijos Imperijoje, kuriai priklausė ir didžioji dalis dabartinės Lietuvos teritorijos, pašto ženklų pusė perpus pradėta dalinti nuo 1905 m.

⁴² XX a. pradžioje spalvoti paveikslėliai buvo reti ir brangūs. Atvirlaiškiai užpildė šią spragą, nes buvo prieinami daugeliui žmonių ir pasižymėjo didele atvaizdų įvairove (Rogan 1999, cit. iš Rogan 2005: 4–5).

vaizdais (Junevičius 2000: 1). Vilniaus vaizdus atvirukuose vienas pirmųjų pradėjo leisti K. Rio XIX a. paskutiniame dešimtmetyje, 1904 m. panašių atvirlaiškių išleido M. Grodzenskis bei J. M. Hiršovskis. Rusijos imperijoje panaikinus draudimą spausdinti lietuviškus tekstus lotyniškėmis raidėmis, pasirodė atvirlaiškiai su lietuviškais užrašais. Jie buvo išleisti Maskvoje, Krokuvoje, Varšuvoje bei Peterburge. Vilniuje pirmasis tokius atvirlaiškius išleido Petras Vileišis 1905 m. (Junevičius 2000: 2).

Atvirukų žinovo Petro Kaminsko teigimu, tradicija siųsti kalėdinius sveikinimo atvirukus Lietuvoje atsirado XIX ir XX a. sandūroje (Kaminskas 2019a: 4). Jau 1904 m. „Vilniaus žinių“ laikraštyje publikuotas skelbimas apie tai, kad „Vilniaus žinių“ knygyne galima nusipirkti „atvirus laišelius su pasveikinimais Kalėdoms ir Naujiems metais“ („Vilniaus žinių“ knygyno reklama 1904: 4). Pasiūla nemažėjo ir tarpukariu. Pavyzdžiui, 1925 m. „Ryto“ laikraštyje matyti panašaus pobūdžio reklamą – informuojama, kad „Šv. Kazimiero draugijos knygynuose Kalėdų šventėmis ir Naujiems metams gautas didelis transportas įvairiausių atviručių“ (Šv. Kazimiero draugijos knygynų reklama 1925: 10), o 1929 m. laikraštyje „Lietuvos aidas“ kalėdinius atvirukus įsigyti siūlė „Spaudos fondo“ knygynas („Spaudos fondo“ knygyno reklama 1929: 3).

Dažniausiai knygynai pirkdavo užsienyje, didžiosiose spaustuvėse pagamintus atvirukus (Vokietijoje, Prancūzijoje ir kt.). Kaminskas mini, kad šių „atvirukų kampuose matosi leidėjų logotipai, spaudos variantų, kartais ir tiražų duomenys, rodantys, kad Vakaruose jie buvo spausdinami ir pardavinėjami masiškai“ (Kaminskas 2019a: 4; Kaminskas 2019b: 6). Jų įvairovė buvo labai didelė, tad „kiekvienoje kolekcijoje galima surasti analogiškų su įvairiomis vaizdų ir tekstų skirtybėmis“ (Kaminskas 2019a: 4). Lietuviškas tekstas galėjo būti įspaudžiamas užsienyje, „ant turėtų spaudos klišių pridedant tik lietuviškus sveikinimo tekstus“ (Kaminskas 2019a: 4; Rimkus 2019: 6), arba Lietuvos spaustuvėse (Kaminskas 2019b: 6). Lyginant su Vakaruose naudotų atvirukų gausa, Lietuvoje išleistų kalėdinių ir naujamečių atvirukų buvo žymiai mažiau, o kiekvienas egzempliorius yra kolekcinė vertybė. Svarstydamas apie priežastis, Kaminskas mini mažą žmonių

raštingumą ir meninių atvirukų paklausą (Kaminskas 2019a: 4, Kaminskas 2019b: 4). Tarpukariu kalėdinius atvirukus leido Kostas Čerpininkas (Šiauliuose 1926 m.), kalėdinių ir naujamečių atvirukų Šiauliuose išleido ir knygų leidėjas, knygyno „Lietuva“ savininkas Liudvikas Jakavičius (Kaminskas 2019a: 4). Nacių Vokietijos okupacijos laikotarpiu Šiaulių knygyno „Žiedas“ savininkas Feliksas Maskvytis „Astros“ spaustuvėje išspausdino kalėdinių atvirukų seriją be leidėjo duomenų (Kaminskas 2019a: 4, Kaminskas 2019b: 4).

Tarpukario Lietuvoje naudoti sveikinimo atvirukai buvo skirtingų dydžių: „nuo vizitinės kortelės [dar vadinamos dovanų atviruku⁴³ – E. A.] iki pašto voko, kuriame jis gali tilpti“ (Rimkus 2019: 6). Būta dvigubai ir keturgubai sulankstytų atvirukų, naudotų platesniems įrašams ir laiškamams. Atvirlaiškio formato sveikinimo atvirukai buvo siunčiami reverse užrašius adresą ir priklijavus pašto ženklą. Visus kitus atvirukus siųsti buvo galima tik vokuose.

5.3. Sveikinimo atvirukai sovietinėje Lietuvoje

Sovietinės okupacijos metu atvirukai ir toliau buvo naudojami. Sovietinėje Rusijoje atvirukų leidyba prasidėjo XX a. 3-ojo dešimtmečio pradžioje. Nuo 1924 m. Valstybinės leidyklos dailės skyrius (rus. *Изосектор Государственного издательства*) pradėjo masiškai leisti iliustruotus ir miestų vaizdų atvirukus, o nuo 1925 m. įvairūs muziejai leido atvirukus su jų saugomų meno kūrinių reprodukcijomis. Atvirukų leidyba tęsėsi ir Antrojo pasaulinio karo metu (Sambur 2014: 14–15). To laikotarpio produkcija atliko ne tik komunikacinę, bet ir propagandinę funkciją, kadangi atvirukuose buvo atspaudžiami agitaciniai, socialiniai-politiniai ir kiti tekstai (Vikulova, Piatnickaja 2017: 161). Centralizuota sveikinimo atvirukų leidyba Rusijos SFSR prasidėjo XX a. 6-ajame dešimtmetyje (Sambur 2014: 14–15). Nors atvirukus leido įvairios valstybės institucijos (pvz. leidykla „Изобразительное искусство“ (trumpai – „ИЗОГИЗ“) ir kiti), vis tik

⁴³ „Dovanų atvirukas – iliustruota, dvigubai ar dar mažesnė už standartinį atviruką, kortelė, skirta dovanotojo įrašams prie dovanos“ (Šlivinskas 2001: 6).

atvirukų leidybos monopoliste iki pat 9-ojo dešimtmečio pabaigos tapo SSRS Ryšių ministerija, atvirukus leidusi daigiatūkstantiniais, neretai ir milijoniniais tiražais.

Dailininkų, gebančių dirbti su mažo formato taikomosios grafikos darbais, dalyvavimas kuriant atvirukus, taip pat teigiami pokyčiai poligrafinėje spaudoje praplėtė atvirukų funkcinių galimybių spektrą. Todėl jau iki 7-ojo dešimtmečio pradžios sovietų Rusijoje susiformavo teminis atvirukų laukas ir „kišeninio“ plakato ikonografiniai kanonai (Tkačenko 2017: 53). Atvirukų įvairovė buvo plati: nuo proginių sveikinimų iki humoristinių ir net dokumentinių, lydimų mokslo populiarinimo tekstų. Atsirado ir naujų sveikinimų progų – santuokos, vaiko gimimo ir kitų (Vikulova, Piatnickaja 2017: 161), tačiau didžiausiais tiražais buvo leidžiami būtent naujamečiai sveikinimo atvirukai (Sambur 2014: 14–15).

Antrosios sovietinės okupacijos metu atvirukų leidyba Lietuvoje atitiko sovietinės Rusijos tendencijas. Tačiau būta ir vietinio konteksto nulemtų skirtumų. Menotyrininkės Eglės Jaškūnienės, ištyrusios Lietuvos taikomosios fotografijos procesus sovietinėje Lietuvoje, teigimu, po antrojo pasaulinio karo atvirukų rinką Lietuvoje reikėjo formuoti iš naujo, pirmiausia rekonstruojant poligrafinę bazę ir organizuojant „sovietinę“ leidybą. Daugelis buvusios nepriklausomos Lietuvos gyventojų, dirbusių fotografijos bei poligrafijos srityje, išvyko į Vakarų, tad specialistų šioje srityje beveik neliko. Tyrėjos teigimu, proginių atvirukų pasiūla pradėta formuoti remiantis Rusijos įmonių, veikusių pagal artelių principą, materialia baze. Šios įmonės gamino universalaus pobūdžio sveikinimus Lietuvai ir kitoms Baltijos respublikoms. Vienas iš jų – „reljefiniai“ atvirukai. Taip jie vadinami dėl spaudos ypatumo: „plokščioji spauda derinama su piešinį atkartojančiu bespalviu giliaspaudės reljefu“. Paprastai jie buvo atverčiami, skirti siųsti voke. Tokius atvirukus užsakydavo visuomeninės-kultūrinės organizacijos (pvz. LSSR teatro draugija, LSSR „Žinijos“ draugija, DOSAAF208 ir kt.), o spaudė Rostovo prie Dono (Rusijos SFSR), Pinsko (Baltarusijos SSR) ir Rygos (Latvijos SSR) spaustuvės. Šių spaustuvių produkcija paprastai buvo skirta kelioms sovietinėms respublikoms, o konkrečios šalies užsakovui jie buvo pritaikomi uždėjus užrašą tam tikra kalba (Jaškūnienė 2010: 69, 70).

„Reljefiniai“ atvirukai buvo pritaikyti skirtingiems poreikiams: be valstybines šventes minėti skirtų atvirukų, taip pat buvo universalios paskirties sveikinimų bei suvenyrinių atvirukų. Pastarieji atpažįstami pagal tipinį tekstą – pavyzdžiui, „Linkėjimai iš Vilniaus“ (rus. *Привет из Вильнюса*). Atviruko aversas skirdavosi priklausomai nuo sveikinimo progos. Naujamečiams atvirukams būdingi du averso variantai. Pirmuoju atveju buvo pasitelkiama standartinius naujamečius vaizdinius – eglutę, laikrodį ir pan. (Priedas Nr. 5), o antruoju į nedidelį giliaspaudės rėmelį buvo įklijuojama juodai balta nuotrauka. Jos tematika įvairavo nuo žiemos gamtovaizdžio iki atpažįstamų Vilniaus miesto statinių (Priedas Nr. 6).

Pav. 5. Naujametis atvirukas. Leid. Lietuvos teatro draugija, TŽD spaustuvė, tiražas 50 tūkst., leidybos metai – 1959 m. arba anksčiau.

Be reljefinių atvirukų, Lietuvos teatro draugija neilgai (6-ojo dešimtmečio pabaigoje – 7-ojo pradžioje) leido ir fotografinius sveikinimo atvirukus. Jie buvo leidžiami skirtingomis progomis: Naujųjų metų, Gegužės 1-osios, universalios pobūdžio sveikinimams. Būta formatų įvairovės – standartiniai atvirlaiškiai arba nedideli, pailgo formato, voke siunčiami atvirukai. Pastarųjų kokybė nebuvo aukšta. Atvaizdai buvo „numuilinti“, atspausdinti ant fotografinio popieriaus, neretai nelygiai nukirptomis pakraštėmis. Tikėtina, kad kartais jie kurti perfotografuojant ankstesnę Lietuvos teatro draugijos arba kitokią produkciją (Pav. 5). Nepaisant prastos kokybės, šie atvirukai buvo spausdinami dešimties tūkstančių tiražais ir prieinami oficialioje prekyboje.

5.3.1. Centralizuota atvirukų leidyba

Leidyklos, planavimas, užsakymai

Sekant Rusijos SFSR pavyzdžiu, 6-ojo dešimtmečio antroje pusėje valstybinė atvirukų leidyba Lietuvos SSR palaipsniui stabilizuota. Centralizuota atvirukų gamyba sovietinėje Lietuvoje siejama su trimis institucijomis: „Minties“ leidykla, „Vaizdo“ leidykla ir LSSR dailės fondu.

Leidykla „Mintis“ buvo pagrindinė institucija, atsakinga už sveikinimo atvirukų leidybą. Ši 1945 m. įkurta leidykla leido politinę, visuomeninę, mokslinę literatūrą, vadovėlius specialiosioms, specialiosioms vidurinėms ir aukštosioms mokykloms, kalendorius, žodynus, plakatus bei atvirukus (LCVA, Fondo R-392 pažyma). „Minties“ leidyklos gaminamus atvirukus buvo galima pirkti spaudos platinimo vietose: pašto skyriuose, „Sąjunginės spaudos“ kioskuose, knygynuose.

Sveikinimo ir kitus atvirukus leido ir 1945 m. įkurtam LSSR Dailės fondui pavaldus „Dailės“ kombinatas. Atvirukai buvo leidžiami Apipavidalinimo ir kūrybinių darbų cechuose (Dargužaitė 2020: 19). Juose „buvo rengiami muziejų, parodų ekspozicijų, šventinių renginių, vaizdinės agitacijos projektai“, taip pat „grafikos projektai spaudai – ekspoziciniai, darbo apsaugos plakatai, etiketės, sveikinimai, garbės, padėkos raštai, kvietimai“ (Dargužaitė 2020: 20). Atvirukai sudarė nedidelę cecho produkcijos dalį. Pastaroji buvo realizuojama „Dailės“ fondui priklausančiose parduotuvėse (Dargužaitė 2020: 15). Be pardavimui „Dailės“ parduotuvėse skirtų atvirukų, jų „Dailės“ kombinatui užsakydavo ir įvairios institucijos. Pavyzdžiui, 1966 m. Lietuvos SSR televizijos ir Radijo komitetas pateikė užsakymą naujamečiam sveikinimo atvirukui, kurį atliko dailininkė S. Deltuvienė⁴⁴. Čia pat LSSR Ryšių ministerijos užsakymu buvo spausdinamos ir sveikinimo telegramos⁴⁵.

Sveikinimo atvirukus mažesniu mastu taip pat leido 1945 m. įsteigta leidykla „Vaga“. Ji leido originalią ir verstinę grožinę literatūrą, meninę publicistiką,

⁴⁴ LLMA, f. 350, ap. 1, b. 302, l. 8.

⁴⁵ LLMA, f. 350, ap. 1, b. 191, l. 68; LLMA, f. 350, ap. 1, b. 225, l. 178.

literatūros mokslo ir kritikos, dailėtyros, enciklopedinius leidinius, tautosakos rinkinius, dailės albumus, raštus (LLMA, Fondo Nr. 23 pažyma). Taip pat buvo leidžiami ir atvirukai, daugiausia – įvairūs atvirukų komplektai, tapybos darbų reprodukcijos. Pastarieji buvo leidžiami kaip antracilė produkcija prie aplankų ir albumų (Gedminas 1967: 60).

Planai. „Minties“ leidykloje sveikinimo atvirukai buvo leidžiami pagal gamybos-finansinius planus, kuriuose be kitų leidinių, buvo pristatomi ir atvirukų leidimo planai. Anot Alberto Gursko, nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigos kūręs atvirukus „Minties“ leidyklai, atvirukų reikėdavo pagrindinėms metų šventėms: „Naujųjų metų, Moters dienos progai, Gegužės pirmosios progai galbūt. Bet daugiausiai vis tiek buvo tie naujametiniai“.

Tiražai. Atvirukų tiražai įvairavo. Kaip pastebi Jaškūnienė, „lietuviškų atvirukų tiražas 7-ajame dešimtmetyje atitinkamai augo nuo 50 000 iki 100 000, 8-ajame dešimtmetyje pasiekdamas 200 000 vienetų“ (Jaškūnienė 2010: 71). Panašūs tiražai išliko iki pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Pastebėtina, kad tai nedidelis skaičius palyginus su Rusijos SFSR produkcija, kurios „tiražas 7-ajame dešimtmetyje augo nuo 500 000 iki milijono, vėliau, priklausomai nuo tematikos – nuo kelių iki keliolikos milijonų“ (Jaškūnienė 2010: 71).

Užsakymai. Atviruko kūrimo procesas prasidėdavo nuo užsakymo. Užsakymai buvo teikiami dailininkams su nustatytu terminu. Aušra Petrauskaitė, nuo 1969 m. keturis metus išdirbusi „Minties“ leidykloje sveikinimo atvirukų užsakove, prisimena, kad žinodama leidyklos atvirukų poreikius, ji kreipdavosi į dailininkus, siūlydama jiems priimti atviruko užsakymą. Dailininkų atranka vykdavo pagal išankstinį žinojimą, kas galėtų užsakymą atlikti: kuriančių dailininkų sąrašas nebuvo didelis, vienas kitą pažinodavo. Bronius Leonavičius, ėjęs vyriausiojo dailininko pareigas „Minties“ leidykloje 1969–1971 m. ir 1973–1975 m., prisimena: „mes pažinjom tuos dailininkus visus. Pavyzdžiui, kviesdavo mus recenzuoti diplominių darbų, tai žinodavom, kas baigia, matydavom, kokio lygio. Originaliau dirba – na, šitą reikia kviest“. Tokią užsakymų strategiją mini ir Albertas Gurskas. Dailininko teigimu, jis pirmas Lietuvoje baigė šriftisto specializaciją ir buvo vienas

nedaugelio dailininkų, dirbusių būtent su teksto grafine raiška. Patirtį priimant atvirukų užsakymus Gurskas prisimena taip:

„pats leidykloje nedirbau, aš tik užsakymus iš leidyklos gaudavau. Kadangi mano studentai dirbo leidyklose arba pažįstami, tai užsakydavo – žinodavo, kam užsakyti. Leidykloje dirbo mūsų akademiją baigę. Jeigu iliustracijas, tai vienam duoda, o jei tokius oficialius sveikinimus, tai man – žinodavo“.

Petrauskaitės teigimu, dažniausiai dailininkai sutikdavo atlikti užsakymą: „man rodos, kad atsisakydavo tik tas, kuris galvojo, kad jo, taip sakant, pozicija yra aukštesnė negu čia atvirukus dirbti“. Dailininko sprendimą priimti užsakymą lėmė ir honoraras – dailininkai „džiaugiesi, kad gavo šią tokį priedą prie savo ar tarnybos uždarbio“ (Petrauskaitė). Pastebėtina, kad daugeliui darbas pagal užsakymą (nebūtinai atvirukų) buvo papildomas, o kartais ir pagrindinis pragyvenimo šaltinis: „dailininkai kai kurie iš to pragyvendavo. [...] Honorarai palyginus buvo normalūs, lyginant su šiais laikais – padarai viršelį, mėnesį gali gyvent, laisvai“ (Leonavičius). Tačiau honoraras už atviruko atlikimą buvo mažesnis negu už plakatą, tad dailininkai dažniau rinkdavosi plakatų užsakymus. Petrauskaitė prisimena:

„užsakydavau, kas daugiau mažiau sutikdavo tokį mažą formatą dirbti, nes ir prie mažo formato, ir prie didelio yra vienodai darbo. Nes pirma reikalinga idėja, o jeigu ji yra, tai gali ją ir padidinti, ir pamažinti. Bet atlyginimas kitoks už atviruką, kitoks už plakatą. Tai jeigu kas nors daro tą, kas tinka ir plakatui, tai geriau daryt plakatą, jeigu gauni tą užsakymą“.

Dėl poreikio atspausdinti produkciją laiku, atvirukų užsakymas nebuvo maloni patirtis nei užsakovei, nei užsakymą atliekantiems dailininkams. Komentuodama atvirukų užsakovės darbą, Petrauskaitė teigia:

„ten niekas neišsėdėdavo metų. Ateidavo dirbti į tą skyrių ir visi pabėgdavo. Pabėgdavo, nes tai tikrai būdavo baisiai sunku, su tais atmetimais, su nesiskaitymu, kad laikas spaudžia. Būdavo labai nemalonu, visas tas procesas metinėjimo ir užsakinėjimo naujai. Ir ieškojimas dailininkų, kurie staiga puls ir darys tą atviruką“.

Toks laiko spaudimas neigiamai veikė ir užsakymus atliekančių dailininkų patirtį. Gurskas prisimena: „dailininkas gauna terminą: padaryk atviruką iki tada. [...] Ir tu nori-nenori turi padaryt iki to laiko. Padarai, tada jie ieško, kur atspausdinti, o kadangi spaustuvės labai buvo užkimštos, tai ir tęsiasi tie dalykai. Ir visais būdais stengiesi“.

Konkursai. Be individualių užsakymų, atvirukai taip pat buvo kuriami konkursams. Paprastai jie buvo skirti tam tikrai progai paminėti. Konkursai skelbiami „prieš šventes, ypač prieš tuos jubiliejinius dalykus, Spalio revoliucijos kokios nors, kelintąsias metines, akcentuojant šitas šventes“ (Leonavičius). Pavyzdžiui, 1971 m. „Minties“ leidyklos direktoriaus įsakymu leidyklos vyr. dailininkui B. Leonavičiui buvo pavesta pateikti tvirtinimui atvirukų ir plakatų, skirtų SSKP XXIV ir LKP XVI suvažiavimų nutarimams propaguoti, konkursų sąlygų projektus⁴⁶.

Nors atvirukų konkursuose galėjo dalyvauti visi norintys, Leonavičiaus teigimu, „saviveiklininkai nedalyvavo, daugiausiai – [Dailininkų] sąjungos nariai, vienas kitas studentas“. Už prizines vietas buvo teikiamos piniginės premijos. Pavyzdžiui, 1985 m. įvykusio atvirukų konkurso nugalėtojams, nusprendus neskirti I vietos, buvo skirtos 200 rub. (II vieta) ir 100 rub. (III vieta) premijos⁴⁷. Neretai buvo organizuojami respublikiniai atvirukų konkursai, o jų laimėtojų darbai buvo siunčiami į bendrasąjunginius konkursus, į Maskvą. Tokie atvirukų konkursai buvo rengiami nuo 1959 m.⁴⁸ arba anksčiau iki pat 9-ojo dešimtmečio pabaigos⁴⁹.

Nepaisant tam tikro prestižo ir piniginės premijos, konkursai ne visada sulaukdavo susidomėjimo. Leonavičius pasakoja: „paskelbi konkursą – neatneša. Dailininkai nedalyvauja. Jų nepriversi dalyvauti. Na tai kvieti“. Tai, kad dailininkai nenoriai dalyvaudavo konkursuose liudija ir archyvų medžiaga. 1959 m. leidyklos „Vaga“ ataskaitoje LSSR kultūros ministrui užsiminima apie tai, kad anais metais

⁴⁶ LCVA, f. R-392, ap. 1, b. 305, l. 142.

⁴⁷ LCVA, f. R-392, ap. 1, b. 478, l. 147–148.

⁴⁸ LCVA, f. R-392, ap. 1, b. 128, l. 18–19.

⁴⁹ LCVA, f. R-392, ap. 1, b. 539, l. 173.

„buvo paskelbtas politinių ir proginių atviručių konkursas, kuris nors ir buvo du kartus pratęstas, bet nedavė rezultatų“⁵⁰.

Atvirukų tvirtinimas spaudai: cenzūros tikslai ir pakopos

Sveikinimo atvirukams priskiriamos funkcijos. Prieš aptariant atvirukų cenzūros procesus, svarbu pristatyti sveikinimo atvirukams priskiriamas funkcijas – jos buvo svarbios formuojant atvirukų cenzūros kryptį ir gaires.

Pirmoji funkcija apibrėžiama *idėjiniu ir estetiniu visuomenės auklėjimu*. Sovietų Sąjungoje buvo sukurta politinė-estetinė doktrina, menui suteikusi komunistinės ideologijos propagandos priemonės, o menininkui (ypač rašytojui) – „sielų inžinieriaus“ statusą. Menininkas turėjo padėti formuoti naują žmogų – paklusnų sovietinės sistemos narį, o pats menas – atlikti agitacinę ir propagandinę funkciją (Satkauskytė 2019: 211, 212). Tokią menų paskirtį ir formą apibendrina socialistinio realizmo terminas: jo grindžiamas menas turėjo būti paremtas „idėjiškumo, partiškumo, istoriškumo, liaudiškumo ir tipiškumo“ idėjomis (Satkauskytė 2019: 213).

Socrealizmo gairės taikytos ir vaizduojamiesiems menams. LSSR dailininkų sąjungos suvažiavimuose skaitytų ataskaitinių pranešimų medžiagą išnagrinėjusios Ievos Pleikienės teigimu, „iki pat 1987 m. LSSR DS oficialiai bandė laikytis socialistinio realizmo krypties ir vyraujančias ar naujai atsirandančias dailės tendencijas sutalpinti į jos sampratą“ (Pleikienė 2019: 210). Tačiau, anot Erikos Grigoravičienės, partija niekuomet neturėjo nuosekliai išplėtotos, aiškos ir oficialios socrealizmo teorijos (Grigoravičienė 2005: 28). „Kūrybiško“ šio metodo taikymo ir plėtros nuostatos taip pat buvo abstrakčios, miglotos ir keitėsi priklausomai nuo pripažintų socrealizmo meistrų kūrybos pokyčių (Golomštok 1994: 85, cit. iš: Grigoravičienė 2005: 28). Bandant apibrėžti socrealizmo gaires, paminėtini pastovieji ir kintantys elementai. Pastoviuoju elementu „galime vadinti dailei

⁵⁰ LCVA, f. R-392, ap. 1, b. 145, l. 22.

priskirtą ideologinę, edukacinę ir estetinę funkciją“, o kintamuoju – šioms funkcijoms suteiktą turinį (Pleikienė 2019: 209)⁵¹.

Minėtos socrealizmo funkcijos galiojo ir sveikinimo atvirukams. Jau 1967 m. dailininkas Antanas Gedminas (vėliau ėjęs LKP CK ideologinio kultūros skyriaus vedėjo pavaduotojo pareigas (Streikus 2018: 99)) žurnale „Kultūros barai“ rašė: „savo idėjinio turiniu ir meniška išore atvirukas jau seniai nėra vien žmonių bendravimas paštu. Atvirukas atlieka didžiulį idėjinio ir estetinio auklėjimo darbą“ (Gedminas 1967: 60). Tačiau, nors atviruko paskirtis didžiąja dalimi sutapo su kitų vaizduojamųjų menų paskirtimi, šias funkcijas ne visada pasisekdavo įgyvendinti. 1970 m. „Minties“ leidyklos direktoriaus įsakyme minima, kad „pastaruoju metu nemažai kritikos iš visuomenės susilaukia leidyklos leidžiami proginiai atvirukai“⁵², tačiau kritikos priežastys nėra minimos. Plačiau jos pristatytos dviem metais vėliau, Lietuvos SSR leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos komiteto pirmininko įsakyme „Apie rimtus trūkumus, leidžiant atvirukus „Minties“ leidykloje“⁵³. Rašoma, kad „vis dar pasitaiko žemo idėjinio-meninio lygio atvirukų, kurie nevaizduoja reikiamo auklėjamo vaidmens, neugdo plačių masių estetinio skonio“. Pastebima, kad „sveikinimo atvirukuose, skirtuose revoliucinėms šventėms, Moters dienai, Naujiems metams, per maža dėmesio skiriama idėjinio turinio išreiškimui, tarybinės atributikos elementams“. Įgyvendinant šį įsakymą, buvo pakeistas už atvirukų leidybos kontrolę atsakingas Minties leidyklos dailininkas, įkurta atskira plakatų ir atvirukų redakcija, o jų leidybą turėjo griežčiau kontroliuoti LSSR leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos komitetas⁵⁴. Įsakyme įvardytas ir šių pertvarkų tikslas – tik aukšto idėjinio meninio lygio atvirukų leidyba. Ypatingas dėmesys turėjo būti skiriamas atvirukams, skirtiems sveikinti revoliucinių švenčių, Naujųjų metų, Moters dienos proga, taip pat agitaciniams atvirukams. Įsakyme aiškiai apibrėžiamos

⁵¹ Socrealizmo turinio pokyčius Pleikienė skirsto į tris periodus: (1) 1952–1961 m. – socialistinio realizmo formavimasis, (2) 1962–1981 m. – socialistinio meno suklestėjimo laikas, (3) 1982–1987 m. – „išsivysčiusio socializmo“ etapas (Pleikienė 2019: 209–210).

⁵² LCVA, f. R-392, ap. 1, b. 305, l. 7.

⁵³ LCVA, f. R-392, ap. 1, b. 305a, l. 60–62.

⁵⁴ LCVA, f. R-577, ap. 1, b. 238, l. 85–86, cit. iš Streikus 2018: 343.

atvirukų funkcijos – jie turi prisidėti prie „plačiųjų masių komunistinio auklėjimo bei estetinio skonio ugdymo“. Tam tikslui „pagrindinis dėmesys atvirukuose turi būti skiriamas idėjinio turinio išreiškimui tikrai menine forma, besiremiančia socialistinio realizmo principais“. Matyti, kad sovietų valdininkams estetinio skonio ugdymas buvo neatsiejamas nuo komunistinio auklėjimo – estetinis aspektas turėjo būti grindžiamas idėjiniu matmeniu.

Sudėtinga nusakyti, kokie atvaizdo turinio reikalavimai buvo keliami atvirukams, turėjusiems atitikti socrealizmo gaires, t. y. „tinkamai atlikti idėjinio-meninio auklėjimo paskirtį“. Satkauskytė pastebi, kad idėjiškumo principas grindžiamas marksistine prielaida, kad ideologiškai neutralus menas neegzistuoja. Bet koks menas atspindi politines pažiūras, idėjas ir klasinius interesus: beidėjinis „buržuazinis“ menas (pvz. „menas menui“) taip pat yra idėjinis, tačiau jo idėjos yra neteisingos. Toks menas nukreipia jo vartotojus, ypač darbininkų klasę, nuo pagrindinio tikslo – kovos už savo teises ir sistemos pakeitimą, taip tarnaudamas išnaudotojų klasės interesams (Satkauskytė 2019: 214). Akivaizdu, kad pamatinė prielaida „teisingajam“ idėjiškumui formuoti buvo sovietų ideologijai priešiškas reikšmės (ne)tiesiogiai žyminčių vaizdinių eliminavimas. Iš draustinų dalykų, kurie nepraeitų Meno tarybos patikros (ir, tikėtina, būtų atmesti paties menininko savicenzūros etape), galima išskirti kelias pagrindines kategorijas. Pirmą, akivaizdūs krikščioniški simboliai – pavyzdžiui, kryžiai. Gurskas mini, kad „jei uždėsi kryžių kokį, tai nepraeis gi. Net nuimdavo kryžius iš gerų darbų, užtušiuodavo kryžius [ant meninių nuotraukų]“. Komentuodama galimą reakciją į tokį atviruką Petrauskaitė teigia, kad „niekas neateidavo su šautuvais ir neliepdavo nuimti tų kryžių, bet buvo pasakyta, kad šito reiktų išvengti ir išvengdavo. Arba nedėk iš viso to atviruko“. Be to, be akivaizdžių krikščioniškų simbolių cenzūros negalėtų praeiti ir kitos religinės figūros: prakartėlė, Betliejaus žvaigždė, šventųjų, angelų atvaizdai, margučiai, verbos ir kiti (Jaškūnienė 2010: 71). Antra, atvirukuose negalėjo būti Lietuvos valstybingumo žymių. Tai galiojo ne tik simboliams (pvz. Lietuvos valstybinei vėliavai, Vyčiui), bet ir tam tikriems literatūros kūriniams. Tekstus proginiais atvirukams parinkdavęs Gurskas teigia, kad „oficialiai niekas nesakė, kad lietuviška

tema nepraeis. Buvo keli žmonės, kuriuos galima praleisti, pavyzdžiui, Žemaitė. Bet Vydūną jei pasirinktum, tai iš karto ne. Arba kokią Gabrielę Petkevičaitę-Bitę“. Galiausiai, kaip „neteisingo“ idėjiškumo pavyzdį galima vertinti ir „miesčioniškumo“ raišką. Anot Petrauskaitės, 1972 m. įsakyme paminėtas „žemas idėjinis-meninis lygis“ galėtų reikšti įvairias „sentimentalijas“ – balandžius, širdeles ir kitas tarpukario bei užsienio atvirukuose naudotas figūras. Tokie aiškių religinių konotacijų neturintys atributai kūrė aliuzijas į senąsias tradicijas ir kartu buvo siejami su miesčioniškumu, kurio kritikos aidai pasiekė ir sveikinimo atvirukus (Jaškūnienė 2010: 71). Su miesčioniškumu buvo siejami ir spaudos būdo ypatumai. 1984 m. Gedmino straipsnyje „Grafika, nešanti džiaugsmą“ kritikuoja „miesčioniško skonio skleidėjus chaltūrininkus, kurių gaminių kartais tenka matyti turgaus pakraščiuose, kurortuose“ (tikėtina, kad kalbama apie savilaidos atvirukus), tokie atvirukai apibūdinami kaip „senorežiminio skonio pavyzdžiai“ (Gedminas 1984: 318–319). Kritikuojama tai, kad „padažyti aerografu, pacukruoti, jie primena ikirevoliucinių ir Vakarų „kalėdinių“ atvirukų banalias tradicijas“. Meninis ir idėjinis lygmenys čia persipina: specifinis atvirukų atlikimo būdas siejamas su neigiamai vertinamu ideologiniu aspektu – socialistinio meno reikalavimų neatitinkančiu „miesčioniškumu“.

Matyti, kad socrealizmo gairės atvirukams formuotos pagal tai, ko ir kaip negalima vaizduoti: vengtini krikščioniški ir Lietuvos valstybingumo simboliai, senuosiuose atvirukuose naudoti vaizdiniai bei specifinė, su „miesčioniškumu“ siejama spaudos technika. Tačiau nusakyti, kaip gi turėtų atrodyti socrealizmo gaires atitinkantys atvirukai yra keblu. Petrauskaitė pasakoja:

„niekas gi nesuprato, kas yra socialistinis realizmas. Žmonės žinojo, kas yra realizmas, bet socialistinis realizmas? Nu tai reikėdavo, mes važiuodavom į praktikas, eidavom į kokius nors fabrikus. Tas socialistinis realizmas būdavo tada, kai reikėdavo paišyti tuos darbininkus. Arba tapytojai į laukus lakstė, paišė karvių bandas su melžėjom, kurios melžė. Jeigu bus vien tik karvės, be melžėjų – tai jau nėra socialistinis realizmas. Nes kur idėja? Idėja tame, kad melžia, traktorius važiuoja. Jeigu traktorius važiuoja, reiškia jau pirmyn, pirmyn, nes ryt-poryt jau bus tas komunizmas. O kas tas komunizmas?“.

Anot dailininkės, nors konkrečių instrukcijų, ką atvaizduoti nebuvo, būta bendro žinojimo apie atvirukuose vaizduoti rekomenduotinus dalykus:

„buvo tam tikras kanonas, kurio reikia laikytis. [...] Gairės tai buvo Maskva. Maskvos atvirukai būdavo būtent su visokiais Kremliaus bokštais, su fejerverkais. Jei naujametiniai, tai koks *Ded Moroz* dar pasirodydavo. Kaip ir visur kitur, buvo, taip sakant, pagal ką reikia rikiuotis. Tai Maskva – Maskvos teatras, Maskvos opera, Maskvos leidyba, visa kita. Ir tiesiog savaime buvo aišku, kad Maskva yra pasaulio švyturys“.

Minėta Maskvos produkcija – SSRS Ryšių ministerijos atvirukai. Jie buvo leidžiami žymiai didesniais tiražais ir parduodami visoje SSRS. Įdomu, kad išliko užuominų, kad sovietų Lietuvos dailininkai neigiamai vertino šiuos atvirukus, kritikuodami jų estetinę kokybę. 1964 m. leidyklos „Vaga“ Meno tarybos posėdžio metu platinimui Lietuvos SSR pateikti „Sąjunginės spaudos“ atvirukai įvertinti taip: „vieninga visų pasisakiusių Meno tarybos narių nuomone pateiktieji atvirukai yra kraštutiniai meninio beskoniskumo pavyzdžiai, ir būtų nusikaltimas leisti juos platinti, tai būtų tarybinės visuomenės estetinio skonio žalojimas“⁵⁵. Tikėtina, kad minėtas „beskoniskumas“ ryškėjo vertinant Rusijos SFSR ir Lietuvos SSR produkciją. Anot tuo metu atvirukų leidyboje dalyvavusių dailininkų, Lietuvos ir Rusijos sveikinimo atvirukus skyrė kokybė. Komentuodamas SSRS Ryšių ministerijos išleistus atvirukus Gurskas teigė, kad „Maskva tai didelė, jiems tik margi patinka. [...] Skyrėsi mąstysena, jausmai tų didelių valstybių, ir mažų mūsų, nes mūsų visa kultūra buvo visai ant kito pagrindo, o ten visai kitoniška kultūra – ant rėksmo, garumo“. Petrauskaitė išsakė panašią mintį: „kažko pilna, visko ir nereikalingo. Ir ta estetika tokia labai jau... Net nežinau, nesukomponuota, tiesiog ‚bim-bam‘. Ir visko daug. Čia tai tikros beskonybės pamokos. [...] Lietuviški paveiksliukai buvo labai paprasti ir simpatiški“.

Kaip matyti iš anksčiau minėto įsakymo „Apie rimtus trūkumus, leidžiant atvirukus ‚Minties‘ leidykloje“, aukštą idėjinį-meninį lygmenį atvirukuose iš dalies lėmė sovietinių atributų įtraukimas. Jie buvo neatsiejami ir lengviausiai integruojami

⁵⁵ LLMA, f. 23, b. 141, ap. 1., l. 3.

į socialistinių švenčių – pavyzdžiui, Spalio šventės – vaizdinę reprezentaciją. Tačiau Streikus pastebi, kad nors „partinė valdžia stengėsi nuosekliai stiprinti atvirukų cenzūrą ir spaudė leidėjus, kad jie prioritetą teiktų politiškai aktualiams siužetams“, tokių atvirukų paklausa nebuvo didelė⁵⁶. Istoriko teigimu, praėjus beveik dviem dešimtmečiams nuo sovietų valdymo pradžios, atvirukai su aiškiu ideologiniu turiniu nebuvo perkami (Streikus 2018: 343). 1959 m. ataskaitoje Lietuvos SSR kultūros ministrui VPMLL skundėsi itin maža paklausa Spalio šventei skirtiems atvirukams: „leidykla iki šiol niekuomet neleisdavo atvirukų Spalio švenčių proga, nes jų paklausa būdavo labai maža“⁵⁷. Tai progai „knygynai gaudavo centrinių leidyklų atvirutes, kurių yra visai be tekstų ir tinka mūsų respublikai“⁵⁸. Daug didesnės paklausos sulaukdavo ideologinės žinutės neturintys atvirukai, tad leidėjai rizikavo juos leisti, nepaisydami partijos nepasitenkinimo (Streikus 2018: 344). Patys dailininkai taip pat nenoriai ėmėsi socialistinėms šventėms skirtų atvirukų užsakymų. Toje pačioje 1959 m. ataskaitoje minima, kad „leidžiant atvirutes susiduriama su viena didele kliūtimi: dailininkai jų nedaro. [...] Tuo klausimu kalbėta daug su atskirais dailininkais, grafikos sekcijos vadovybe, Dailininkų sąjungos vadovybe, bet reikalas nejuda“⁵⁹. Nagrinėjant sovietinėje Lietuvoje išleistų sveikinimo atvirukų visumą matyti, kad su laiku situacija nepagerėjo – Spalio šventės progai skirti atvirukai sudaro palyginti nedidelę Lietuvos SSR išleistų atvirukų dalį⁶⁰.

Akivaizdu, kad dailininkai ir valstybės aparatas atvirukų funkcijas suvokdavo skirtingai: idėjinio auklėjimo klausimu jų požiūriai išsiskyrė, o estetinio – sutapo. Gursko teigimu, tai, kad atvirukai skirti lavinti estetinių žmonių skonį „buvo esmė visko“. Dailininkas pasakoja: „Aš tam baigiau mokslus – man niekas negali aiškinti, man profesoriai įskiepijo tai. Man jau abejoti neberekėjo. O komisija to ir siekė, kad turėtų estetinę išvaizdą tie atvirukai“. Panašiai kalba ir Petrauskaitė:

⁵⁶ LYA, f. 1774, ap. 207, b. 159, l. 4–5, cit. iš Streikus 2018: 343.

⁵⁷ LCVA, f. R-392, ap. 1, b. 145, l. 22, cit. iš Streikus 2018: 344.

⁵⁸ Ten pat.

⁵⁹ Ten pat.

⁶⁰ Prie išvados prieita išanalizavus disertacijos autorės asmeniniame archyve sukauptus atvirukus.

„jei aplamai menas gali būti tas tiltelis, tai tada gali būti ir atvirukai. [...] Jeigu tavo supa aukštesnio estetinio lygio daiktai, ne vien tik atvirukai, bet puodelis, staltiesė, dar kas nors, tai natūraliai tavo ugdo, o jeigu negauni nieko iš aplinkos, nei iš tėvų, nei iš mokyklos, tai natūralu, kad butis visiškai paneigiama ir joje neieškoma jokio estetinio pasitenkinimo“.

Panašu, kad atvirukus kūrusiems dailininkams meninis-estetinis atvaizdo aspektas buvo pirminis. Tad nenuostabu, kad jie vengdavo kurti „štampuotus“, sovietinę simboliką trafaretiškai dauginančius politizuotus atvirukus, o jei tokius ir kūrė, vis tik stengėsi išlaikyti pakankamai aukštą meninę kokybę.

Sveikinimo atvirukų funkcijos neišsisėmė idėjiniu ir estetiniu masių auklėjimu. Kita sveikinimo atvirukams skiriama funkcija – *kalendorinių švenčių reorganizavimas ir naujų apeigų formavimas*. Ji pasireiškė dviem aspektais.

Pirma, sveikinimo atvirukai buvo priemonė propaguojant „naujo gyvenimo“ tradicijas. Jau 1960 m. meniniams atvirukams ir jų kolekcionavimui skirtame leidinyje rašyta, kad atvirukai gali būti naudojami kaip įrankis „komunistiniam naujojo žmogaus auklėjimui“ įgyvendinti (Shlejev, Fainštein 1960: 31). Toks „auklėjimas“ turėjo būti grindžiamas sovietinių atvirukų temine įvairove. 1963 m. laikraštyje „Tiesa“ Gedminas siūlė plėsti teminį atvirukų lauką, į jį įtraukiant skirtingoms progoms ir paskirtims skirtą produkciją (Gedminas 1984: 317). Jo manymu, atvirukai turėjo atitikti skirtingų demografinių ir socialinių grupių poreikius: darbo pirmūnų, komunistinio darbo kolektyvų narių, gydytojų, mokytojų, istorines revoliucines vietas lankančių turistų ir pan. Be to, Gedmino teigimu, „naujo gyvenimo tradicijas padėtų propaguoti atvirukai, skirti Derliaus bei Pavasario šventėms, atskirų žmonių asmeninėms sukaktims ir įvykiams: gimimo dienos, vardynoms, vestuvėms, mokslo baigimui“ (Gedminas 1984: 317). Šis siūlymas buvo įgyvendintas tik iš dalies – Lietuvos SSR sveikinimo atvirukų teminis laukas išliko ganėtinai siauras. „Minties“ leidyklos produkcijoje dominavo atvirukai valstybinių švenčių proga, o sveikinimai asmeninių įvykių proga išsitemko nedideliu gimtadienio, vaiko gimimo, įkurtuvių, užuojautos atvirukų skaičiumi. Nereguliariai leisti ir į tam tikrą demografinę ar socialinę grupę orientuoti atvirukai (pavyzdžiui, Rugsėjo 1-osios proga), o profesinėms šventėms paminėti skirtų atvirukų išvis nebuvo.

Antra, sveikinimo atvirukai buvo naudojami populiariai valstybines šventėms. Jaškūnienės teigimu, atvirukai „turėjo tapti nauju sovietinės šventės ir tradicijas įtvirtinančiu ritualu“ (Jaškūnienė 2010: 69). Tai buvo priemonė praplėsti švenčių minėjimą iš viešosios į privačią, šeimos erdvę. 1967 m. ateizmo propaguotojas Edmundas Juškys rašė, kad „reikėtų ryžtingai ir planingai kovoti už tai, kad kiekviena didesnė šventė būtų švenčiama ir šeimose, namų aplinkoje“. Jo teigimu, be Spalio, Gegužės Pirmosios, Tarptautinės moters dienos, Naujųjų Metų bei kitos sovietinės šventės „švenčiamos tik salėse, gatvėse, aikštėse, gamtos prieglobstyje, švenčia tik tie, kurie nuvyksta į masinius sambūrius. Tuo tarpu likusieji namuose iš tikrųjų praleidžia laiką taip, kaip ir kiekvieną paprastą poilsio dieną“. Siekiant integruoti šias šventes į šeimos erdvę, jis siūlė pasitelkti skirtingas priemones: „čia galėtų pasitarnauti kai kurie organizuojamųjų švenčių atributikos elementai (proginės dainos, atitinkamos radijo ir televizijos laidos, *pasveikinimo atvirutės* [išskirta E. A.], etiketės, atitinkamai paruošti, plačiai pardavinėjami maisto produktai ir pan.)“. Juškio teigimu, „tai ne tik padėtų perkelti šventes į šeimas, prie namų židinio, bet kartu išryškintų ir atskirų švenčių specifinius bruožus“ (Juškys 1967: 7). Praėjus dešimtmečiui, valstybinėms šventėms skirti atvirukai panašiu požiūriu buvo aptarti ir viename mandagaus elgesio leidinyje⁶¹. Čia jie pristatomi kaip dovanos papildinys, teigiant, kad „prie dovanos, jeigu ji rengiama Naujųjų metų, Kovo aštuntosios, Gegužės pirmosios proga, rekomenduojama pridėti arba atitinkamą *atviruką* [išskirta E. A.], arba mažą senio Šalčio figūrėlę, mimozos šakele, miniatiūrinę vėliavėlę ir pan.“ (Chodakovas 1976: 37). Matyti, kad abiem atvejais sveikinimo atvirukas pristatomas kaip viena iš ideologinio poveikio priemonių. Jo efektyvumą implikuoja šios sveikinimo formos specifika: cenzūros aparato patvirtintas atvaizdas (su tam tikros šventės atributais) ir šio objekto mainai. Būtent

⁶¹ Pažymėtina, kad sovietmečio mandagiam elgesiui skirtuose leidiniuose atvirukų naudojimas sveikinant kalendorinių švenčių proga dažniausiai nėra aptariamas. Sveikinimo atvirukų tema išsibaigia atviruko tipo pasirinkimo (atvirlaiškio ar siunčiamo voke), siuntimo terminų, taip pat kai kurių privačių sveikinimo progų aptarimu (jubiliejaus, santuokos mirties ir pan.). Pagrindinis dėmesys skiriamas pasirinkimo tarp telegramos, atvirlaiškio ir laiško argumentavimui ir jų tinkamumui konkrečiai sveikinimo progai (Asama 1976; Chodakovas 1976; Matvejev 1976; Bagdonavičius 1980).

toks valstybės institucijų produktas buvo skirtas įtraukti į privatų gyvenimą, jį naudojant „žmonių jausmams perteikti, pagarbai ir draugystei reikšti, šventinei nuotakai sužadinti ir grožiui propaguoti“ (Gedminas 1967: 61).

Atvirukų cenzūros pakopos. Minėtos atvirukų funkcijos sudarė nerašytas atvirukų atvaizdų cenzūros gaires. Cenzūra – tai „valstybinės arba bažnytinės priemonės, taikomos kontroliuoti viešą nuomonių reiškimą žodžių, raštu ir kitomis formomis“ (Kmita 2019: 114). Nors oficialiai Sovietų Sąjungoje nebuvo cenzūros, o šalies konstitucija užtikrino spaudos laisvę, praktikoje daugelis institucijų vis tiek vykdė ideologinę kontrolę bei cenzūrą. Ji buvo visuotinė, apimanti viešąjį bei privatų gyvenimą, vykdoma įvairiais lygiais ir įvairiomis formomis (Kmita 2019: 114, 118). 1917–1940 m. susiformavęs kontrolės mechanizmas iš esmės nepakito iki pat 9-ojo dešimtmečio pabaigos, būta tik atmosferos sušvelnėjimų: nors ideologinės retorikos turinys keitėsi, viską prižiūrėjo tas pats mechanizmas (Goriajeva 2002: 143, cit. iš Kmita 2019: 118).

Ideologinės kontrolės mechanizmas buvo sudėtinis. Svarbiausiomis cenzūros institucijomis Lietuvos SSR buvo LKP CK, LSSR Glavlitas, audiovizualinius menus (dailę, teatrą, muziką) kontroliavusi Kultūros ministerija bei kultūrinio gyvenimo procesus prižiūrėjęs KGB (Streikus 2004: 44). Cenzūra apimdavo įvairias viešojo diskurso sritis, taip pat ir vaizduojamuosius menus. Pleikienės teigimu, dailės gyvenimo procesą reguliavo trijų pakopų sistema: Dailininkų sąjunga, Kultūros ministerijos Meno reikalų valdyba, LKP CK (Pleikienė 2007: 189). Vaizduojamųjų menų cenzūra buvo paremta piramidinio hierarchinio paklusnumo ir potvarkių vykdymo mechanizmo principu. Hierarchinės struktūros viršuje buvo LKP CK sekretorius, (LKP CK pavaldi) Ministrų taryba ir įvairios valdybos, o apačioje – menininkas (Kostkevičiūtė 1992: 9; cit. iš: Rybakovaitė 2011: 21).

Pasitelkus ir papildžius aukščiau pristatytą vaizduojamųjų menų cenzūros struktūrą, galima teigti, kad atvirukų cenzūros grandinę sudarė (1) menininko savicenzūra, (2) leidyklų Meno taryba, (3) Glavlitas ir / arba (4) LKP CK.

Menininko savicenzūra. Atvirukų cenzūros pamatas – dailininkų ir fotografų savicenzūra. Ją lėmė nerašytas žinojimas, ką galima vaizduoti, o ką – ne. Pavyzdžiui, Petrauskaitė teigia, kad „kiekvienas žmogus savo galvoje turėdavo cenzūrą, nujausdavo, kad šito galbūt nereikia, kad nesikabinėtų“. Gurskas pastebi, kad kiekvienas turėjo išankstinį žinojimą: „visi jau mes žinojome, ką galima, ko ne. Kokio nors religinio ženklų negali dėti. Savaime suprantama jau buvo, dogmos tokios“. Leonavičius mini kad, turinio reikalavimų išmokdavo dar studijuojant: „daug buvo tos savicenzūros. [...] Prieš tai visi mokėsi Dailės institute. Ten jie praeidavo tuos visus dalykus su cenzūra – kas įmanoma, kas ne“.

Renkantis, ką vaizduoti atvirukuose, specifinių gairių nebūdavo. Leonavičius teigia: „ne, diktuočiau ką vaizduoti, tokio nebuvo. Dailininkai savo nuožiūra darydavo“. Petrauskaitė mini, kad figūrų parinktis konkrečiai šventei buvo standartinė, numanoma paties dailininko: „jeigu Nauji metai – tai Kremlius, jei Spalio šventės – tai vėl visokie tokie atributai, o jeigu Kario diena – tai gvazdikai, jeigu Moters diena – tulpės. Ką tu ten gali padaryt?“. Tam antrina ir Gurskas: „ką tu gali parinkti, pavyzdžiui, Gegužės pirmajai. Gali vėliavą, ką nors dar“. Tačiau jis pabrėžia, kad net ir esant (nerašytai) prievolei revoliucinės arba kitos ideologinės šventės proga įdėti sovietų simbolių, jo meninė raiška priklausydavo nuo paties dailininko: „galvoji, kaip nepažeidžiant estetikos atlikti tai, kas reikalaujama. Tai mažini [tam tikrą sovietinį simbolių], arba spalvą pakeiti. Kad jei sakytų ‚nėra‘, pasakytum ‚va, yra‘. Ir nuginkluojamas yra žmogus“. Pokalbio metu dailininkas pateikė tokios simbolių įterpimo strategijos pavyzdį – Spalio šventės atviruką su nedidele penkiakampe žvaigžde. Jį komentuodamas dailininkas pastebi: „jeigu privaloma – darai mažiuką. Nori įterpti, kad jis nedominuotų. Bet visgi su tuo pradeda kalbėt. Iš pradžių matosi šita [tekstas], o žvaigždė paskiau. Tai priklauso nuo dailininko, kaip jisai sugeba“.

Meno tarybos posėdžiai. Dailininkui atlikus užsakymą, atviruko projektas buvo teikiamas leidyklos Meno tarybos svarstymui. Meno taryba buvo būtina sąlyga atvirukui spausdinti. Gurskas prisimena: „ta taryba visuomet būdavo. Priima ar nepriima, jokie kiti negalėdavo. Sovietiniais laikais asmenybė nieko negalėdavo

padaryti, būtinai turėjo būti tarybos. Meno tarybą sudarydavo surinkti žmonės ir jie sprendavo, ar knygos iliustraciją, arba kokį atviruką“. „Minties“ leidykloje Meno tarybos posėdžiai vyko nuo 1959 m.⁶² arba anksčiau. Sprendžiant iš archyvinių duomenų, juose dalyvavo leidyklos vyriausiasis dailininkas, (vyriausiasis) meno redaktorius ir kiti dailininkai. Petrauskaitė prisimena: „būdavo ten įvairūs dailininkai, jie keisdavosi, nebūtinai pastovūs, nebūtinai jų visa krūva“. Kartais prisijungdavo ir kiti dalyviai. Pavyzdžiui, 1960 m. Meno tarybos posėdyje sudalyvavo ir Knygų prekybos atstovas⁶³, o nuo 1969 m. vyriausiojo dailininko pareigas ėjusio Broniaus Leonavičiaus teigimu, kartais buvo kviečiami dailininkai „iš šalies, iš [Dailės] akademijos“.

Leidykloje „Mintis“ Meno tarybos posėdžiai privalėjo vykti reguliariai. 1970 m. reaguojant į tai, kad „pastaruoju metu nemažai kritikos iš visuomenės susilaukia leidyklos leidžiami proginiai atvirukai“, šiam darbui bent dalinai pagerinti įsakyta papildomai sureguliuoti Meno tarybos posėdžių tvarką. Anuometiniam vyriausiajam dailininkui buvo pavesta kviesti „mažąją meno tarybą ne rečiau, kaip kartą per mėnesį ir pateikti jai svarstyti įvairių sveikinimo atvirukų, plakatų ir [kitų] atsakingesniųjų leidinių apipavidalinimo eskizus ir originalus“⁶⁴. Tačiau, nors pagal leidyklos nutarimus Meno tarybos posėdžiai privalėjo vykti kartą per mėnesį, jie stokojo reguliarumo. Petrauskaitės teigimu, atvirukų aptarimas vyko kilus poreikiui: „prieš šventes surinkdavau tuos užsakytus atvirukus, tada ir būdavo tas priėmimas“.

Iš išlikusių Meno tarybos posėdžių protokolų matyti, kad posėdžiai, skirti vien tik atvirukų aptarimui, buvo surengiami retai. Dažniausiai atvirukai buvo nagrinėjami kartu su plakatais. Pirmenybė buvo teikiama plakatų aptarimui, o atvirukams buvo skiriamas laikas posėdžio pabaigoje. Leonavičiaus teigimu, „iš tų vizualinių dalykų didžiausias dėmesys buvo skiriamas plakatams. Atvirukai buvo tokie proginiai dalykai“. Antraeilį atvirukų vaidmenį žymi ir tai, kad jų projektų

⁶² LCVA, f. R-392, ap. 1, b. 128, l. 16. Tai seniausiais išlikęs „Minties“ leidyklos Meno tarybos posėdžio, kuriame svarstyti sveikinimo atvirukai, protokolas. Tikėtina, kad jie vyko ir anksčiau, tačiau jų posėdžių protokolai nėra išlikę.

⁶³ LCVA, f. R-392, ap. 1, b. 128, l. 22.

⁶⁴ LCVA, f. R-392, ap. 1, n. Nr. 305, l. 7.

komentarai neretai buvo trumpi, dalykiški, tuo tarpu plakatų aptarimams posėdžių protokoluose buvo skiriama daugiau vietos.

Meno tarybos posėdžių metu buvo sprendžiama, kokius atvirukus leisti spaudai, o kokius –pakoreguoti. Atvirukų užsakove dirbusi Petrauskaitė prisimena taip:

„susirinkdavo komisija ‚Minty‘, Meno taryba. Tokia ‚mini‘. [...] Ir jie nutardavo. Būdavo, išdėliojau ant stalo tuos atvirukus, o jie ateina, aplink eina, šnekasi tarpusavyje ir viskas. Šitą užverčia – netinka, tas netinka, o šitas tinka. Kartais pataria, ką reikėtų pakoreguoti, jeigu jiems jis patinka, bet ne iki galo. O šituos, sakau, ką čia reikia taisyti? Nes ‚netinka‘ tai labai lengva pasakyti. [...] Tai tada aš išsikviečiu tą dailininką vargšą, kuris turi vėl tą patį paišyti ir padaro tobulesnį“.

Meno tarybų posėdžiuose dalyvavęs Leonavičius mini, kad jei atvirukai netikdavo, „juos atsiimdavo paprasčiausiai, nepremijuodavo ir jie nebuvo leidžiami“. Tuos, kurie nebuvo leidžiami, grąžindavo dailininkui. Petrauskaitė papildo, kad atmesti atvirukai (t. y. be korektūros galimybės) eidavo į „stalčiuką“. Ji pasakoja:

„pas mane vienas rašomojo stalo stalčiukas buvo prigrūstas. Aš kai atėjau, tai į kažkieno vietą. [...] Tai kai atėjau, tai radau stalčių pilną prigrūstą. Tai iš ten atrinkau ir tada kartais pažiūrėdavau pati, ką galima pataisyti, tada iškviisdavau tą dailininką ir jeigu jisai sutikdavo, apsidžiaugdavo arba ne (čia jau nuo jo priklausė – ar jis nori, ar jam nusibodo), tada pasiūlydavau vėl“.

Pastebėtina, kad kai kurių dailininkų darbai buvo tvirtinami iškart – pavyzdžiui, Alberto Gursko. Jis prisimena taip: „aš jau neduodavau, kad man koreguotų ką nors, bet kai užsakydavo, padarydavau jau originalą, paruoštą spaudai“.

Tiek su Meno taryba bendradarbiavusių dailininkų prisiminimai, tiek išlikę Meno tarybų posėdžių protokolai rodo, kad posėdžių metu pagrindinis atvirukų kritikos aspektas buvo jo meninė-estetinė kokybė. Gursko teigimu, „leidyklose buvo žmonių, kurie stengėsi, kad praeitų meninio lygio darbai. Vis tik Meno tarybą

sudarydavo mūsų dailininkai visumoje, būdavo atstovai. Pavyzdžiui, jeigu šeši nariai ir jeigu vienas yra toks atstovas, tai jis nedrįsdavo profesūrai nurodyt kažką kito“. Leonavičius prisimena, kad peržiūrint atvirukus buvo svarbūs „labiau techniniai dalykai – šriftai, piešinys netikslus ar dar kažkas, iš tos grynai profesinės pusės, o ne ideologinės“. Nors „Minties“ leidyklos Meno tarybų posėdžių protokolų išliko nedaug, vis tik matyti, kad aptariant atvirukų projektus dominuoja nurodymai pakeisti spalvas, tam tikrų figūrų mastelį, dėl kompozicijos ypatumų atsisakyti tam tikrų elementų ir pan. Pavyzdžiui, 1986 m. komentuojant Rasos Dočkutės atviruką „su egle ir Seniu šalčiu“ rašyta: „geras. Šriftas nesikomponuoja. Viskas neblogai, tik Senis iš kitos operos. Galima būtų padaryti žaismingą šriftą. Šriftas ne vietoj. Senį nuimti, o vietoj jo – šriftą. Geros, šviesios spalvos. Galima daryti ir plakatą“⁶⁵. Metais vėliau, komentuojant Edvardo Kokanausko atvirukų projektus (tikėtina, kad vienas iš jų – Priedas Nr. 7) rašyta: „Rankas turi! Nepaleisti žmogaus! Kaip jie bus įkandami poligrafiškai? Kai kurie per daug perkrauti. Atsisakyti rėmų. Spalvas galima pakoreguoti. Atsisakyti ruožo apačioje. Priimti 3–4 atvirukus“⁶⁶.

Vertindami atvirukų projektus, Meno tarybos nariai atsižvelgdavo į tai, ar atvirukas praeis Glavlito patikrą. Gurskas pastebi, kad kiekvienas turėjo išankstinį žinojimą: „ta taryba jau irgi galvojo – na nepraeis jau, viskas“. Tačiau Meno tarybos nariai nebuvo nusistatę piktybiškai ir neieškojo atvirukų atvaizduose paslėptų reiškinių. Ideologinis atvirukų vertinimo aspektas išsibaigdavo patikrinimu, ar atvirukuose nėra akivaizdžiai neleistinos simbolikos arba režimui priešiškas reikšmės žyminčių figūrų. Pavyzdžiui, 1987 m. Meno tarybos posėdyje dailininko Rimvydo Kepežinsko atvirukai „su peliukais“ užkliuvo dėl jau minėto miesčioniškumo: „Disnėjaus šešėliukai. Kvepia miesčioniškumu“⁶⁷. Tuo tarpu esant atvaizdo reikšmės dviprasmybei, Meno taryba į ją galėdavo žiūrėti pro pirštus. Meno taryboje posėdžiaavęs Leonavičius prisimena:

⁶⁵ LCVA, f. R-392, ap. 1, b. 512, l. 10.

⁶⁶ LCVA, f. R-392, ap. 1, b. 522, l. 12.

⁶⁷ LCVA, f. R-392, ap. 1, b. 128, l. 17.

„chruščioviškais laikais ir pas mus jau kitaip prižiūrėjo. Specialiai geltona–žalia–raudona jau nepraieitų, bet jeigu spalvos išmėtytos, tai tuo ir žaisdavo kartais. Kas toj Meno taryboj – tai tie patys žmonės faktiškai. Vyriausias redaktorius jei atkreipia dėmesį, tai pasižiūri, padiskutuoja, jei sugebi įtikinti – lieka. Jei nepastebi niekas – tai taip ir praeina. Bent jau mano laikais, gal anksčiau buvo žiauriau kažkaip“.

Dailininkų nenoras kurti atvirukus revoliucinių švenčių proga, pastangos meninės raiškos priemonėmis „paslėpti“ sovietinę simboliką, taip pat Meno tarybų polinkis „nepastebėti“ atvaizdų implikuojamo dviprasmiškumo gali būti vertinami kaip antagonistinio prisitaikymo forma. Neringa Klumbytė, nagrinėjusi sovietinėje Lietuvoje ėjusio žurnalo „Šluota“ leidybos aplinkybes, antagonistiniu prisitaikymu vadina autoritarinių struktūrų ir galios santykių apibrėžtą redaktorių veikseną. Tokia prisitaikymo forma nusako ir sąsają su režimu, ir opoziciją jam (Klumbytė 2024: 29). Mokslininkė teigia, kad „Šluotos“ atveju, be kitų raiškos formų, antagonistinis prisitaikymas buvo išreiškiamas tada, kai dailininkai „neskubėjo piešti politinių karikatūrų antireliginėmis ir antiimperialistinėmis temomis“ (Klumbytė 2024: 35). Panašus mechanizmas atpažįstamas ir sveikinimo atvirukų leidybos atveju. Nors tiek atvirukus kūrė dailininkai, tiek Meno tarybos nariai veikė sovietų sistemos ribose ir buvo jos dalis, pasirinkimas atsiriboti nuo tiesioginio sovietų sistemos palaikymo – vengiant kurti ideologiškai įtaigius atvaizdus ir spaudai leidžiant atvirukus, teikiančius ezopinio perskaitymo galimybes – rodo alternatyvią opozicijos raišką. Nors ji nėra tolygi atviram pasipriešinimui režimui, vis tik žymi nepritarimą oficialiajam diskursui.

„Dailės“ kombinate leidžiami atvirukai taip pat buvo nagrinėjami vietinėse Meno tarybose. Atvirukai buvo dviejų tipų. Pirma, „Dailės“ kombinato užsakymu atlikti atvirukai. Jie buvo atspausdinami vietoje, reverse nurodant atviruko leidybos duomenys. Antra, būta „meno kūrinio“ statusą turėjusių atvirukų. Tai buvo sveikinimo atvirukų funkciją atlikdavę estampo darbai, o dailininkai neretai pasirašydavo visą atspausdintą kūrinį tiražą. Tokie atvirukai galėjo būti spausdinami „Dailės“ kombinate arba juos pardavimui pateikdavo patys dailininkai, atvirukų tiražą atspaudę kitur. Pavyzdžiui, nuo 8-ojo dešimtmečio pabaigos tokius atvirukus

kūręs Gerardas Šlektavičius teigia, kad klišės atvirukams neoficialiai gamino vienos Vilniaus spaustuvės meistrai. Nepriklausomai nuo spausdinimo vietos, estampo principu kurti atvirukai buvo nagrinėjami Meno tarybos posėdžio metu, kur juos priimdavo arba atmesdavo, buvo nustatomas autorinis užmokestis už vienetą bei mažmeninė pardavimo kaina, o atvirukus spausdinant kombinate – ir jų tiražas. Palyginus aukšti honorarai už atvirukus „Dailės“ kombinate lėmė, kad „daug pragyveno iš tų dalykų“ (Gurskas).

Kalbintų dailininkų teigimu, atvirukų kūrimas „Dailės“ kombinatui teikė daugiau kūrybinės laisvės negu „Minties“ leidyklos užsakymų atlikimas. Pavyzdžiui, grafikė Birutė Stančikaitė, nuo 8-ojo dešimtmečio pabaigos kūrusi proginius atvirukus su Vilniaus miesto vaizdais teigia, kad čia buvo mažiau suvaržymų – galima buvo vadovautis ne užsakovo norais, o kurti savo. Tam antrina ir Gurskas, pridurdamas, kad nors buvo galimybė „ką nori daryti laisviau, vis tiek, jei būtų kas nors su neleistina atributika, tai nepraeitų“. Anot jo, galėjai vaizduoti „medžius, gėles ar ką nors kitą – kas jau tam žmogui artimesnio“. Šiek tiek informacijos apie atvirukų cenzūros objektus galima rasti ir archyvų bylose. Nors „Dailės“ kombinato Meno tarybos protokolai turi labiau ataskaitinį formatą⁶⁸, užuominų apie kūrybinės laisvės ribas teikia aukštesnės cenzūros pakopos – Glavlito – ataskaitos. Pavyzdžiui, 1971 m. „Dailės“ kombinatui neleista spausdinti atvirukų „Su pavasariu“ ir „Su Naujaisiais metais!“. Pirmuoju atveju – dėl atviruke pavaizduotų velykinių margučių, antruoju – dėl karūnos ir kryžiaus⁶⁹. Matyti, kad nepaisant mažesnių suvaržymų, „Dailės“ kombinato produkcija taip pat turėjo atitikti laikmečio ideologines gaires.

Glavlitas. Pagrindinė Glavlito⁷⁰ funkcija buvo karinių ir valstybinių paslapčių spaudoje saugojimas. Remiantis LYA „Vyriausiosios valstybinių

⁶⁸ Vilniaus „Dailės“ kombinato Meno tarybų posėdžių protokolus sudaro svarstytų objektų, tiražo ir kainos sąrašai, o atviruko idėjinio-meninio lygmens vertinimas nenurodomas arba pristatomas labai trumpai.

⁶⁹ LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 110, l. 11., cit. iš: Skorupskas 2005: 108.

⁷⁰ Santrumpa GLAVLIT yra dviejų rusiškų žodžių главное (liet. – vyriausioji) ir литература (liet. – literatūra) santrumpų junginys. Atsirado sutrumpinus 1922 m. įsteigtos Vyriausiosios literatūros ir leidyklų reikalų valdybos prie SSRS švietimo liaudies komisariato (rus. Главное

paslapčių spaudoje saugojimo valdybos prie Lietuvos SSR ministrų tarybos“ fondo pažyma, „valdyba privalėjo užtikrinti, kad spaudoje, literatūroje, televizijos ir radijo laidose, kino filmuose, spektakliuose, parodų ekspozicijose, viešose paskaitose, kituose renginiuose nebūtų atskleistos valstybės paslaptys bei kontroliuoti, kad spaudoje, literatūroje, kinematografijoje ir kt. būtų laikomasi oficialių politinių, ideologinių nuostatų, užkirsti kelią antisovietinio turinio spaudos ir literatūros platinimui“ (LYA, n. d.). Literatūros cenzūrą aptaręs Rimantas Kmita teigia, kad praktiškai Glavlitas vykdė ideologinę kontrolę, kurios tikslas – „išlaikyti komunistinio režimo legitimumą, lyderių neklystamumo, vienintelio ‚teisingo‘ mitą“ (Kmita 2019: 121). Tam tikslui Glavlitas „cenzūravo periodinius leidinius, radijo ir televizijos laidų tekstus, kontroliavo leidyklų veiklą“ (LYA, n. d.). Glavlito kontrolė apimdavo ir vaizduojamosios dailės apyvartą. Pleikienės teigimu, Glavlito cenzoriai peržiūrėdavo spaudoje publikuojamas dailės kūrinių reprodukcijas, iliustracijas bei nuotraukas, taip pat dailės eksponavimo erdvės (Pleikienė 2007: 188). Tačiau tyrėja pastebi, kad nagrinėjant archyvinius šaltinius susidaro įspūdis, kad „Glavlitas į dailę žvelgė specifiniu žvilgsniu ir profesionalios dailės iš esmės nekontroliavo. Jiems labiau rūpėjo ne specifinė dailės raiška, bet sovietinio žmogaus ‚padorumo‘, teigiamo jo įvaizdžio apsauga, ryšių su pasauliu ribojimas“ (Pleikienė 2007: 188–189).

Glavlitas kontroliavo ir vaizduojamųjų menų produkcijos platinimą: kultūros ir meno institucijos privalėjo gauti Glavlito leidimą kūrybinei produkcijai platinti (Lapkus 2003: 46). Taikomųjų menų produkcija, taip pat ir jai priskirtini atvirukai, nebuvo išimtis. Po aptarimo Meno tarybos posėdyje, galutinis leidimas spausdinti buvo išduodamas Glavlito. Aprašydamas atviruko tvirtinimo spaudai procedūrą, vyriausiojo dailininko pareigas ėjęs Leonavičius mini, kad Meno tarybai leidus atvirukus spaudai, specialioje kortelėje (kuri buvo klijuojama atviruko reverse) buvo uždedamas vyriausiojo meninio redaktoriaus, vyriausiojo dailininko ir

управление по делам литературы и издательств при Народном комиссариате просвещения СССР) pavadinimą. Nors skirtingais laikotarpiais vyko valdybos reorganizavimas, keitėsi pavadinimai bei pavaldumas, tiek kasdieninėje, tiek oficialiojoje kalboje valdyba dažniausiai buvo vadinama Glavlitu (LYA, n. d.).

gamybos skyriaus viršininko parašai. Tokį atviruką prieš spausdinimą nešdavo į Glavlitą, antspaudui gauti. Gursko teigimu, be Glavlito „antspaudo niekas nespausdino“. Pažymėtina, kad nors atviruko projektas galėjo būti patvirtintas leidyklos Meno tarybos, nunešus į Glavlitą jį galėdavo atmesti. Nors akivaizdžiai neleistiną simboliką (religinę bei Lietuvos valstybingumo) turintys atvirukai nebuvo teikiami Glavlitui – jie nepraeidavo ankstesnių cenzūros pakopų, Glavlitui galėjo užkliūti netikėti dalykai. Gursko teigimu, „gal suabejodavo, kad mintis galėjo turėti pasąmonę kokią. Na atėjo į galvą kuriam nors valdininkui, kad tai neatitinka socializmo idealo, arba užkliūtų, arba galima pagalvot kažkaip. Ir tada atmesdavo. Bet su atvirukais taip atsitikdavo retai, su plakatais ir knygomis dažniau“.

LKP CK: „vyriausybinių“ atvirukų tvirtinimas. Leidykloje „Mintis“ buvo spaudžiami dviejų tipų atvirukai: paprasti ir „pagerinti“, „pagerintos kokybės“, „vyriausybiniai“. Tokius atvirukus leido mažesniais tiražais – kelių tūkstančių ar net šimtų egzempliorių tiražu. Skyrėsi ir jų spaudos būdas: poligrafijos kokybė buvo aukštesnė. Anot Petrauskaitės, tokie atvirukai „būdavo ant gliancinio popieriaus, didesnio formato, ilgesni, su auksu puošti arba su sidabru. Ir jie jau iškilmingi, puošnūs“. Leonavičiaus teigimu, pagerintos kokybės atvirukai būdavo palakuoti, pacelafonuoti, „dar būdavo paprasta bronzos ir „jubiline“ folija, ji labiau blizga“.

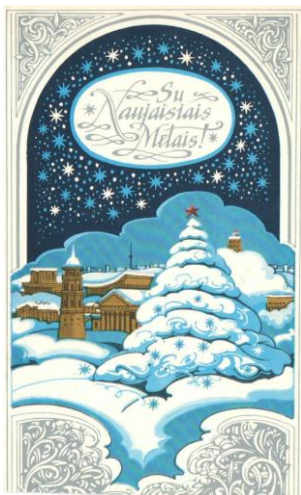
Tokių atvirukų tvirtinimas spaudai vyko kitaip negu „paprastųjų“. Po Meno tarybos juos tvirtindavo ne Glavlitas, o LKP CK⁷¹. Atvirukų užsakove dirbusi Petrauskaitė prisimena, kad tokius atvirukus „nešdavo į Centro komitetą tvirtinti“. Ten buvo tikrinama, „ar jie tinkami, ar nepakankamai meniški, ar nepakankamai politiškai ir t.t.“. Paprastai „tuos tikrinimus darydavo [leidyklos] direktorius. [...] Tai jis grįždavo, paduodavo man gal mano penkis variantus, ir sako – niekas netiko“ (Petrauskaitė). Dailininkė prisimena patirtį, kai ji nusprendė pati nunešti atvirukus į Centro komitetą:

⁷¹ Nėra visiškai aišku, kuris LKP CK skyrius buvo už tai atsakingas. Tikėtina, kad Propagandos ir agitacijos skyrius – CK aparato padalinys, atsakingas už ideologiją ir propagandą (Streikus 2018: 36).

„tai, kad daug atvirukų atmesdavo būdavo labai nemalonu ir kažkaip direktoriui pasakiau, kad aš nešiu tuos tvirtinti. Na tai ateidavau į tą Centro komitetą, ten tie visi apsauginiai, viskas, moteriškė nusileisdavo. Į jokį kabinetą manęs niekad neįleisdavo, aš ir nesiveržiau. Ateidavo prie durų ta moteriškė, kuri nuspręsdavo, ar geras, ar blogas. [...] Na ir kartais man kai pasakydavo, kad nelabai, tai aš tada klausdavau: ką čia galima pataisyti? Nes gi galima koreguoti. Vėliau mes pradėjome taip sutarti, kad man pasisekdavo nors vieną kitą užtvirtinti ir tada išleisdavo tuos atvirukus“.

Idėjinio turinio reikalavimai „vyriausybiniais“ atvirukams buvo aukštesni. Lyginant su „paprastais“ sveikinimo atvirukais, čia dažniau pasirodydavo sovietiniai simboliai, o jų vizualinė raiška stokojo subtilumo. Pavyzdžiui, 1981 m. 770 egz. tiražu išleistas dailininko Jono Varno atvirukas (Priedas Nr. 8), kurio aversą sudaro Lietuvos SSR vėliavos spalvas ir jų eiliškumą atkartojantys segmentai, o apačioje įterpta paausota penkiakampė žvaigždė. Lyginant su „paprastaisiais“ atvirukais, toks meninis sprendimas yra neįprastas ir retas.

Tai, kad į „vyriausybinis“ atvirukus buvo privaloma įtraukti sovietinę simboliką rodo ir dailininko Gerardo Šlektavičiaus patirtis. Nuo 8-ojo dešimtmečio pabaigos dailininkas kūrė sveikinimo atvirukus su Vilniaus vaizdais, kurie pasižymi ne tik atpažįstamu stiliumi, bet ir sovietinių simbolių stoka. Tyrimo metu radusi du naujamečius sveikinimo atvirukus, skirtinga technika, bet panašiu stiliumi vaizduojančius Vilniaus Gedimino aikštę (Pav. 6 ir 7), paprasčiau pakomentuoti esminį atvirukų skirtumą – tai kad viename iš jų eglutę puošia raudona penkiakampė žvaigždė, o Pilies bokštą – raudona vėliava. Dailininko teigimu, „taip reikėjo uždėti“, kadangi tas atvirukas buvo kitokio pobūdžio – „vyriausybiniis“. Šiuo atveju atvirukas darytas išimtinė skubos tvarka, praleidus leidyklos Meno tarybos posėdžio etapą. Šlektavičiaus teigimu „tuo metu ‚Minties‘ leidykla leisdavo ‚paprastus‘ ir ‚pagerintus‘, tai čia buvo prie ‚pagerintų‘. Tai jie atvažiavo, vyrukas stovėjo, kol nupaišiau, pats į spaustuvę nuvežė“.

Pav. 6 ir 7. Naujamečiai atvirukai. I – galinis viršelį nukirptas, autorystė patvirtinta dailininko G. Šlektavičiaus; II – dail. G. Šlektavičius, SSRS Ryšių ministerija, 1987 m.

Vyriausybinių atvirukų nebuvo parduodami pašte, kioskuose ar knygynuose. Petrauskaitės teigimu, jie „jau ne paprastai darbo liaudžiai būdavo skirti, o sveikinti į užsienį, kitur“. Dailininkė teigia, juos „pardavinėjo specialiuose parduotuvėse, skirtose vyriausybės tarnautojams“. Ten buvo „deficitiniai produktai, kokie nors bananai, apelsinai, visa kita“. Tikėtina, kad minėtus atvirukus pardavinėjo „sovietiniams valdininkams, nomenklatūrininkams iš įvairių žinybų ir ministerijų“ skirtose parduotuvėse⁷². Istorikas Vilius Ivanauskas tokias parduotuves pristato kaip sovietinei nomenklatūrai teikiamų privilegijų pavyzdį (Ivanauskas 2014: 113). Jis cituoja aukšto pareigūno sūnaus prisiminimus apie tai, kad Vilniuje viena tokių specialiųjų parduotuvių buvo iš kiemo pusės, be iškabų (Ivanauskas 2014: 113). To paties istoriko kalbintas prekybos srityje dirbęs vadovas, apibūdindamas aprūpinimo sistemą teigia, kad „specialioms parduotuvėms būdavo nustatyti limitai ir kategorijos

⁷² Tikėtina, kad minėti atvirukai galėjo būti parduodami ir „Beriozkos“ parduotuvėse, kurios Lietuvos SSR buvo vadinamos *valiutinėmis* parduotuvėmis. Tai nuo 1965 m. SSRS veikusios ir *Vnešposyltorg* (rus. *Внепосылторг*) priklaususios parduotuvės. Juose buvo galima nusipirkti įvairių prekių, dažniausiai importinių, kurių paprastai nebuvo galima nusipirkti įprastose, už rublius prekiaujančiose parduotuvėse (Ivanova 2013: 243). Valiutinėse parduotuvėse buvo prekiaujama už užsienio pinigus ar *Vnešekonombanko* čekius, tad apsipirkti juose galėjo ribota grupė žmonių – tie, kurie oficialiai uždirbo pinigų užsienyje (Ivanova 2013: 250–251).

žmonių, kurie galėdavo apsirūpinti“. Tokios parduotuvės „buvo visuose miestuose ir rajonuose, apsirūpindavo CK darbuotojai, ministrai, buvo sąrašai, nustatytas prekių tiekimas, tai nebuvo paslaptis“ (Ivanauskas 2014: 113). Panašu, kad čia pat buvo galima nusipirkti ir minėtus „vyriausybinus“ atvirukus, galimai – siuntimui į užsienį oficialiems tikslams.

Atspausdinti atvirukai: kritikos aspektai

Vėlavimas. Atvirukai neretai buvo atiduodami spaudai pavėluotai. Leonavičius teigia, kad savalaikis produkcijos pridavimas gamybai ir pardavimui buvo didelė problema – paprastai vėluodavo spaustuvės. Kita vėlavimo priežastis – atvirukų taisymai prieš pateikiant spaudai (Petrauskaitė). Spaudos vėlavimo problema iškyla ir skaitant archyvo bylas. 1964 m. įsakymu paskirta naujamečius atvirukus atiduoti Knygų prekybos valdybai iki spalio 1 d.⁷³ Tačiau dešimtmečiu vėliau, 1975 m. „Minties“ leidyklos įsakyme pastebima, kad „dėl to, kad jie [atvirukai] išeina ne laiku, Knygų prekyba atsisako juos priimti platinimui arba priima tik komiso pagrindais ir leidykla turi nemažų nuostolių“⁷⁴. Problemai spręsti paskirti griežtesni atvirukų atidavimo į gamybą terminai – naujamečius atvirukus priduoti iki rugpjūčio 1 d.⁷⁵

Spaudos kokybė. Išleisti atvirukai sulaukdavo kritikos. Viena iš priežasčių – bloga spaudos kokybė, kuri lemdavo mažesnę atvirukų perkamumą. Jau minėtame įsakyme „Apie rimtus trūkumus, leidžiant atvirukus „Minties“ leidykloje“ pastebima, kad „ne visuomet aukšta poligrafinio atlikimo kokybė, sveikinimo atvirukai ne visuomet išleidžiami nustatytais terminais ir pakankamu tiražu“⁷⁶. Panašiai teigė ir 1978 m. leidyklos „Vaga“ Meno tarybos posėdyje dalyvavusi knygyno vedėja minėdama, kad „labai bloga atvirukų poligrafija, todėl juos blogai ir perka“⁷⁷.

⁷³ LCVA, f. R-392, ap. 1, b. 195, l. 14.

⁷⁴ LCVA, f. R-392, ap. 1, b. 352, l. 103.

⁷⁵ Ten pat.

⁷⁶ LCVA, f. R-392, ap. 1, b. 305a, l. 60-62.

⁷⁷ LLMA, f. 23, ap. 1, b. 394, l. 1-9.

Prastos spaudos problemą pastebi ir tyrimo metu kalbinti dailininkai. Petrauskaitės teigimu buvo didelis kokybinis skirtumas tarp atviruko projekto ir atspausdintos produkcijos:

„man kai atnešdavo originalą, tai aš matydavau jį gražų, o kai man atnešdavo jau atspaus tą, tai žinot, ir man smūgis, ir dailininkui smūgis. Originalas buvo gražus, o ką jie padarė. Sumuiluotos spalvos. Tai dar būdavo, kad atsiųsdavo korekcijai, kur galima padauginti žalio, padidint, kokį nors akcentą uždėt, bet vis tiek... technologijos buvo prastos, tai natūraliai nuo to labai kenčia“.

Leonavičiaus teigia, kad dailininkai privalėjo išmanyti spaustuvės galimybes ir atsižvelgti į jas kuriant atvirukus. Jis priduria: „visa technologija yra, reikia geriau orientuotis. Buvo meniniai redaktoriai, tai jie koreguodavo, iki trijų korektūrų būdavo. Išsiunti į spaustuvę, jie koreguoja. Atsiunčia korektūrą ir parašai – plius geltonos, plius mėlynos. Pagal originalą žiūri“. Tam antrina ir Gurskas:

„turėjai galvoti, net ką padaryt, kad išeitų gerai. [...] Žinodavai technologijas, spaustuvės galimybes. Jau čia tavo reikalas. Ribotos galimybės buvo. Aš net spalvų nenaudojau, sąmoningai, nes nebuvo galimybės. Jeigu tokį atviruką padarysi su spalvom kitoniškom, jis nekalbės. Tai turi parinkti spalvą, bet kad tai būtų viena spalva. Nes jeigu reikia kelias spalvas sudėt, tai išeina prastai. [komentuoja pokalbio metu parodytą fotografinį atviruką, Priedas Nr. 9 – E. A.] Kad ir šitą, beveik nesimato tas šriftas“.

Atvirukų pasiūla: įvairovė ir tiražai. Kitas kritikos aspektas – nepakankama atvirukų pasiūla ir tiražai pardavimo vietose. Leidyklų produkcija sulaukdavo tarpinstitucinės kritikos, kurią liudija archyviniai šaltiniai. Jau minėtame 1972 m. įsakyme pastebima, kad vis „dar siaura atvirukų tematika, [...] sveikinimo atvirukai ne visuomet išleidžiami nustatytais terminais ir pakankamu tiražu“⁷⁸. Būta ir konkrečių pastabų. Pavyzdžiui, 1978 m. leidyklos „Vaga“ Meno tarybos posėdyje dalyvavusi Knygyno vedėja minėjo, kad trūksta šriftinių sveikinimo atvirukų, kuriuos pirkėjai labai mėgsta, „net komplektų šriftinių atvirukų“ pageidautų⁷⁹.

⁷⁸ LCVA, f. R-392, ap. 1, b. 305a, l. 60-62.

⁷⁹ LLMA, f. 23, ap. 1, b. 394, l. 1-9.

Užuominų apie nepakankamą naujamečių sveikinimo atvirukų pasiūlą galima rasti ir periodinėje spaudoje. 1965 m. laikraštyje „Tiesa“ publikuotas straipsnis pavadinimu „Pusė naujametinio atviruko“ (Baukūnaitė 1965: 2). Straipsnyje aptariamas naujamečių atvirukų bei proginių vokų trūkumas pardavimo vietose – Vilniaus „Sąjunginės spaudos“ kioskuose. Straipsnio autorės teigimu, „Minties“ leidyklos dailės kūrinių redakcija šią situaciją aiškina tuo, kad išleista per mažai atvirukų: „leidykla šįmet išleido 15 rūšių atvirukų 1 mln. 250 tūkstančių egzempliorių tiražu, 110 tūkst. mažiau, negu pernai. Tokį tiražą patvirtino LSSR knygų prekyba“. Anot leidyklos atstovų, tinkamo atvirukų kiekio jie neužsakė ir todėl, kad „šiemet leidyklos pristatyti pavyzdžiai nesižymėjo dideliu išradingumu“. Straipsnio autorė pastebi, kad jėgų atvirukams paruošti „respublikoje tikrai netrūksta. Tai rodo ir „Dailės“ parduotuvėje parduvinėjami naujamečiai sveikinimai. Tik ten jų tiek mažai ir jie tokie brangūs, kad ne kiekvienas susigundo pirkti“. Ji teigia, kad „LTSR Knygų prekybos valdybos dėka jau nebe pirmi metai vienam respublikos gyventojui tenka mažiau, negu pusę naujametinio atviruko“ (Baukūnaitė 1965: 2).

Problema nebuvo išspręsta ir dviem metais vėliau. 1967 m. Kultūros baruose publikuotas Gedmino straipsnis „Atvirukai“. Autorius pastebi, kad

„nors bendri sveikinimo atvirukų tiražai nemaži ir nuolatos didėja, tačiau knygyne norimą atviruką ne visuomet gali gauti: vieni – jau parduoti, kiti dar negauti. Ryt–poryt, girdi, gal dar bus... O gal į kitą knygyną paeikite arba – kioskus... [...] Jei nori sužinoti, ką leidyklos išleido, pavaikščiok. Bevaikščiodamas patirsi, kad vienas, su gražia dailininko graviūra atvirukas tau būtų tinkamas, bet tiražas – išpirktas, nes buvo išleistas tik dvidešimčia tūkstančių... Siūlo imti šitą – jo tiražas dvidešimt kartų didesnis“ (Gedminas 1967: 60).

Tokią situaciją Gedminas aiškina tuo, kad užsakymus formuojantys prekybininkai neišmano visuomenės poreikių ir jų nestudijuoja. Nors vėlesniu laikotarpiu tokių straipsnių nerasta, tai nereiškia, kad problema išnyko – tikėtina, kad ji tiesiog pašalinta iš viešojo diskurso.

5.3.2. Savilaidos atvirukai: alternatyva valstybės produkcijai

Be valstybinėse leidyklose leidžiamų sveikinimo atvirukų, sovietinėje Lietuvoje buvo naudojami ir savilaidos atvirukai⁸⁰. Taip vadinama mėgėjiška namudinė produkcija – „fotobūdu reprodukuoti užsienietiški sveikinimai ir fotosuvenyrai“ (Jaškūnienė 2010: 69). Lietuvoje savilaidos atvirukai atsirado po Antrojo pasaulinio karo ir buvo naudojami iki pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. XX a. 5-ajame ir 6-ajame dešimtmečiuose leista savilaidos produkcija vertintina kaip reakcija į sveikinimo atvirukų trūkumą oficialioje prekyboje – pokario poligrafija negalėjo patenkinti gyventojų paklausos. Tuo metu SSRS atsirado didelis skaičius gamybinių kooperatinių artelių, kurių mėgėjiška produkcija nereikalavo sudėtingos įrangos: reikėjo tik fotopopieriaus, didinimo aparato ir minimalių cheminių medžiagų nuotraukų gamybai (Norman 2020: 45). Lietuvoje tokiems atvirukams kurti buvo perfotografuojami tarpukario Lietuvos laikotarpio atvirukai, taip pat iš Rytų bloko (Lenkijos, VDR) bei iš Vakarų Europos šalių gauti atvirukai. Jų tiražas varijavo nuo keliasdešimties iki kelių šimtų vienetų egzempliorių (Jaškūnienė 2010: 69).

Savilaidos atvirukai dažniausiai buvo skirti sveikinti iš sovietų viešojo diskurso eliminuotų švenčių proga – didžiųjų religinių švenčių, taip pat vardadienio ir kitų. Be to, pirmaisiais sovietinės okupacijos dešimtmečiais, esant atvirukų trūkumui, savilaidos būdu leisti ir naujamečiai atvirukai. Pažymėtina, kad nors Naujųjų šventė buvo įtraukta į sovietinį apeiginį kalendorių, vargu ar šių atvirukų populiarumą būtų galima aiškinti šališku vartotojų požiūriu sovietinės sistemos atžvilgiu – kitoms sovietų kalendorinėms šventėms (pvz. Spalio revoliucijos metinėms) savilaidos atvirukai nebuvo gaminami. Labiau pagrįsta atrodo prielaida, kad naujametė savilaidos produkcija atsirado dėl šių atvirukų trūkumo oficialioje prekyboje bei tarpukariu susiformavusios ir sovietmečiu tęsiamos tradicijos Naujųjų metų proga sveikinti atvirukais.

⁸⁰ Tai nėra išimtinai Lietuvos SSR reiškinys. Pavyzdžiui, savilaidos atvirukai išpopuliarėjo sovietinėje Rusijoje XX a. 5-ojo dešimtmečio antroje pusėje. Atvaizdams kurti buvo naudojami XX a. pradžios spaudiniai bei „trofėjiniai“ atvirukai (Tkačenko 2017: 53).

Pav. 8. Kalėdinis savilaidos sveikinimo atvirukas. Reverse užrašytas sveikinimas lietuvių kalba, užrašymo data – 1962-12-25, vietovė nenurodyta.

Savilaidos atvirukai buvo juodai balti, paspalvinti anilininiais dažais (Pav. 8). Estetiniu požiūriu jie nebuvo kokybiški: juos spausdino ant plono fotopopieriaus, kuris lengvai glamdėsi ir rietėsi nuo drėgmės, o dėl perfotografavimo atvaizdai trukdavo ryškumo (Jaškūnienė 2010: 69). Viešajame diskurse tokie atvirukai buvo kritikuojami dėl ideologinių priežasčių. Kritikos objektu buvo pasirenkami ne religiniai vaizdiniai, o jau minėtas miesčioniškumas bei „senojo režimo“ skonio propagavimas (Gedminas 1984: 318–319).

Tokie atvirukai dažniausiai platinti prie bažnyčių, taip pat turguose. Savilaidos atvirukus tyrusio Dominiko Akstino teigimu, „prie bažnyčių, o ypač atlaidų metu, kartu su užsilikusiais prieš karą išleistais šv. paveiksliukais ir atvirukais buvo gausiai prekiaujama ir jau perfotografuotais“. Anot tyrėjo, „juos perfotografuodavo parapijų ir miestelių fotografai, kunigai ir vienuoliai“. Tikslas – „kelti žmonių maldingumą ir palaikyti buvusias gražias sveikinimo ir atmintinų dienų tradicijas“ (Akstinas 2001: 3).

Jaškūnienė pastebi, kad „6-ajame dešimtmetyje stabilizavus valstybinę atvirukų leidybą, kopijavimas virto nelegaliu verslu“ (Jaškūnienė 2010: 69). Galima teigti, kad vėlesniuju laikotarpiu oficialioje prekyboje atsiradus didesnei atvirukų pasiūlai, savilaidos atvirukai ne tiek kompensavo sveikinimo atvirukų trūkumą, kiek žymėjo atsaką į kalėdinių bei velykinių atvirukų stoką. Tačiau svarbu pabrėžti, kad

religinei šventei skirtų atvirukų mainai nebūtinai turi būti vertinami kaip pasipriešinimo aktas. Nors reprodukcijos „palaikė [...] nuo XIX a. susiformavusią bendravimo tradiciją“ sveikinti religinių švenčių proga (Jaškūnienė 2010: 69), o pats sveikinimas implikuoja religinės šventės minėjimą, vargu ar tokių atvirukų siuntimas savaime žymi pasipriešinimo poziciją. Čia vertėtų imtis kito vertinimo. Sovietmečio lietuvių inteligentijos elgesio strategijas nagrinėjęs Valdemaras Klumbys išskyrė skirtingas prisitaikymo, oponavimo ir pasipriešinimo formas bei laipsnius. Viena iš jų – socialinė opozicija – taikytina ir nagrinėjamų atvirukų atveju. Klumbio teigimu, socialinė opozicija yra „socialinę kasdienybę apėmęs buitinio lygmens priešiškus santvarkai, nevirtęs veiksmas prieš ją“ (Klumbys 2021: 315). Dažniausiai ji reiškėsi „alternatyviomis oficialiai propaguotomis elgesio normomis“ ir apimdavo „platų ir sunkiai apibendrinamą veiklos ir elgsenos spektrą“. Pavyzdžiui, kaip socialinės opozicijos atvejį galima vertinti užsienio radijo stočių klausymasis – ne dėl politikos, o dėl kitokios muzikos, taip pat didžiąją jaunimo subkultūrų elgesio dalį, kadangi tai kitoks nei santvarkos propaguotas gyvenimo būdas ar mada (Klumbys 2021: 315, 320). Religinių savilaidos atvirukų gamyba ir siuntimas atitinka šiuos kriterijus: tokių atvirukų siuntimas neatitiko valstybės propaguojamų elgesio strategijų bei egzistavo tarsi greta jų.

5.4. Sovietinėje Lietuvoje išleistų naujamečių atvirukų aversų analizė

5.4.1. Šventės simbolių perprasminimas: eglutė ir Senis Šaltis

Eglutė: iš kalėdinės į naujametę. Eglutė – kertinis Kalėdų ir Naujųjų metų šventės simbolis bei apeiginis elementas. Vyšniauskaitė teigia, kad jau XVI a. pradžioje Elzase per Kalėdas šventinis stalas buvo puošiamas maža eglutė. Kalėdinių eglių puošimas Europos miestų aikštėse minimas nuo 1807 m., o namuose – nuo XVIII a. (Vyšniauskaitė 1993: 140–141). Į dabartinės Lietuvos teritoriją šis paprotys atėjo vėliau. Nors, remiantis Kudirkos pateiktais duomenimis, pirmasis eglutės paminėjimas Lietuvos rašytiniuose šaltiniuose užfiksuotas 1853 m., o 1890 m. eglutės puošimą vaikų prieglaudoje ir apylinkės vaikams aprašė Mykolas Biržiška,

aktyvesnis šio papročio plitimas iš Vakarų Europos Lietuvoje prasidėjo tik XX a. pradžioje (Kudirka, 1993: 214). XX a. pirmuosiuose dešimtmečiuose kalėdinė eglutė dar nebuvo plačiai žinoma (Šaknys, 2016: 38) ir tik tarpukario miesto bendruomenėse kalėdinės eglutės puošimas tapo visuotiniu reiškiniu. Senvaitytė pažymi, kad „Kalėdų eglutė tuo metu Lietuvoje pamažu tapo svarbiu Kalėdų šventės atributu“ (Senvaitytė, 2013: 123). Eglutės buvo perkamos ir puošiamos namuose, o kartu tapo neatsiejama vaikams skirtų kalėdinių renginių dalimi.

Sovietinės okupacijos metu eglutė iš kalėdinio simbolio tapo naujamečiu. Pasak sovietinės šventės tyrusios Karen Petrone, eglutė tapo pagrindiniu sovietinės Naujųjų metų šventės apeiginiu elementu (Petrone 2000: 102). Eglutės įtraukimas į sovietų kultūros paradigmą reikalavo „sovietizuoti“ su ja susijusias tradicijas ir konvencijas. Pirmą, kalėdinės eglutės transformacija į naujametę buvo įgyvendinta per kitokį puošimo būdą. Eglutės žaislai imti suvokti kaip ideologinio ugdymo instrumentas, naudotas naujoms šventės tradicijoms įtvirtinti (Salnikova 2011: 95–100). Pašalinti papuošimai, galintys susieti eglutę su religiniu diskursu – angelai, varpeliai, Betliejaus žvaigždė, prakartėlė ir kiti krikščioniško turinio simboliai (Salnikova 2011: 49). Jų vietą užėmė nauji, dažnai ideologizuoti eglutės žaislai. Vienas esminių pokyčių buvo Betliejaus žvaigždės pakeitimas penkiakampe raudona žvaigžde, kuri stalininiu laikotarpiu puošė ne tik eglutės viršūnę, bet ir burbulus, vėliavėles bei kitus žaislus (Salnikova 2011: 119). Antra, imtasi institucinio su eglute susijusių apeigų reguliavimo. Sovietinėje Rusijoje skatintas bendruomeniško „Eglutės“ renginio organizavimas mokyklose, darželiuose ir kitose institucijose, kur pagrindiniu atributu tapo papuoštas eglutės medis. Nors tokie renginiai buvo minimi dar XIX a. antrosios pusės Rusijos imperijos mokyklinių švenčių kalendoriuose, o labdaringų organizacijų buvo organizuojami jau XX a. pradžioje (Šulga 2012: 163–166), sovietmečiu siekta juos centralizuoti. Po Naujųjų metų šventės reabilitavimo 1935 m. „Eglutės“ buvo surengiamos pagal formalizuotus prototipus. Tuo metu buvo leidžiami informaciniai leidiniai su rekomendacijomis bei renginio scenarijais, kur pasakiškas ir stebuklinis diskursas dažnai persipindavo su ideologiniu. Pavyzdžiui, skambėdavo dainos Stalino garbei (Šulga 2012: 173–175). Naujamečių

„Eglučių“ scenarijai gausiai publikuoti ir pokario laikotarpiu. Nors jų įvairovė išaugo, tam tikra ideologinė gaida vis tik buvo išlaikyta.

Sovietams okupavus Lietuvą, apeiginis švenčių kalendorius buvo reorganizuotas pagal bendrasajungines sovietų ideologijos gaires. Kaip minėta anksčiau, darželiuose, mokyklose ir kitose institucijose buvo organizuojami naujamečiai renginiai vaikams, eglutės buvo puošiamos ir privačiai, namuose. Pavyzdžiui, jau 1951 m. laikraštyje „Tiesa“ pateikiamos rekomendacijos eglutę puošti laikantis „priešgaisrinės apsaugos taisyklių“ (Tiesa 1951: 4), o dešimtmečiu vėliau, 1965 m., tas pats leidinys informavo, kad „per dieną [Vilniaus] miesto gyventojams parduodama po kelis šimtus eglučių“ (Žalys 1965: 3). Naujametės eglutės simbolis buvo plačiai dauginamas ir vizualinėse medijose. Senvaitytė pažymi, kad „praktiškai visuose naujamečiuose laikraščių numeriuose buvo publikuojami ir stilizuoti naujametės eglutės piešiniai“ (Senvaitytė 2014a: 121). Eglutės simbolis taip pat dažnai kartotas plakatuose, atvirukuose bei kituose viešosios komunikacijos kanaluose, tapdamas svarbia šventės vizualinės kultūros dalimi.

Tradicija vaizduoti eglutę sveikinimo atvirukuose egzistavo jau tarpukario Lietuvoje. Eglutė čia pasirodydavo įvairiuose kontekstuose. Pirma, ji buvo integruojama į žiemos gamtovaizdį arba gyvenvietės panoramą – vaizduota auganti miške arba šalia namų. Antra, eglutė buvo įrašoma į namų šventės erdvę: papuošta arba puošiama vaikų, o kai kuriuose atvirukuose matyti, kaip pro namų langus į eglutę žiūri laukiniai gyvūnai (pvz. stirnos). Galiausiai, kai kada eglutė buvo saistoma su religiniu šventės kontekstu – jos viršūnę puošdavo Betliejaus žvaigždė, o aplink eglutę kartais vaizduoti angelai. Sovietmečio „Minties“ leidyklos atvirukuose eglutės vaizdavimo įvairovė buvo siauresnė. Nors ji taip pat pasirodydavo kaip abstraktaus žiemos gamtovaizdžio elementas, dažniausiai dominavo kitas, „embleminis“ eglutės vaizdavimo būdas – ji tapdavo centriniu (ir dažnai vieninteliu) averso elementu, vaizduojamu neutraliame, papildomo konteksto neteikiančiame fone. Šis eglutės vaizdavimo tipas išpopuliarėjo XX a. 7-ajame dešimtmetyje ir buvo kartojamas iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo.

Pažymėtina, kad tokiuose atvirukuose eglutės priklausymas sovietinei Naujųjų metų šventei paprastai buvo žymimas per jos viršūnės puošybą – raudoną penkiakampę žvaigždę. Eglutės viršūnės papuošimo reikšmės reikalauja interpretacijos. Abiem atvejais – uždėjus Betliejaus ar raudoną penkiakampę žvaigždę – konstruojamas sudėtinis simbolis. Hierarchiniu požiūriu eglutės viršūnė yra svarbiausia šio objekto vieta. Tokia jos pozicija nulemta erdvinės konfigūracijos: eglutė yra simetriškas, kūgio formos medis, turintis aiškiai apibrėžtą, aštraus kampo akcentuojamą viršūnę, kurioje yra vietos tik vienam elementui. Eglutę įrėminanti viršūnė atlieka ne tik estetinę funkciją, bet yra vieta eglutės ideologiniam priklausymui žymėti. Tai papildomas žymuo, nurodantis eglutės priklausymą tam tikrai politinei bendruomenei: panašiai kaip kryžius ant šventyklos, eglutės viršūnėje esantis simbolis talpiausiai reprezentuoja eglutei suteikiamas vertes. Kalėdinės bei sovietinės naujametės eglutės atveju šios vertės yra skirtingos. Krikščioniškoje tradicijoje Betliejaus žvaigždė lydi tris karalius iš Rytų į Betliejų (Becker, 1996). Ji žymi dieviško vadovavimo, kelrodės žvaigždės, vedančios Dangiškos Karalystės link, kryptį. Tuo tarpu „sovietinės“ žvaigždės prasmė kitokia. Sovietų režimo kontekste būta raudonos penkiakampės žvaigždės interpretacijos variantų, tačiau ilgainiui įsitvirtino pagrindinis. Ji įprasmindavo komunizmo idėją: Didžiojoje Tarybų enciklopedijoje nurodoma, kad raudona žvaigždė SSRS vėliavoje žymi galutinį komunizmo idėjų triumfą penkiuose pasaulio kontinentuose (Valstybinė vėliava 1969–1978). Nors tiek tarpukario, tiek sovietmečio tradicijoje žvaigždės simbolinės reikšmės buvo konstruojamos konvenciškai ir galėjo keistis priklausomai nuo kultūrinio bei politinio konteksto, jas interpretuodami galėtume pastebėti, kad abiem atvejais žvaigždė siejama su ateities perspektyva: žvaigždės simbolis talpina tam tikrą ateities viziją.

Tai leidžia prieiti kelias išvadas. Pirma, žymėdama ateities perspektyvą raudona žvaigždė harmoningai įkomponuojama į Naujųjų metų kaip ribinės, su metų kaita susijusios šventės turinį. Antra, viršūnės simbolio pakeitimo faktas talpiausiai reprezentuoja ideologinio pokyčio esmę. Krikščioniškasis ateities pažadas keičiamas sovietiniu. „Išganymas“ arba pasitelkiant Mircea Eliade terminais, Aukso amžius

(Eliade 1996: 136), nebe individualus ir transcendentinis, o esantis Žemėje, kolektyvinis ir siejamas su ateities kartomis. Galiausiai, eglutės puošimo pokytis sovietmečiu rodo, kad naujas simbolis (t. y. naujametės eglutė) kuriamas seno pagrindu (t. y. kalėdine eglute). Simbolio pagrindas (eglutės medis) lieka tas pats, bet keičiamas vienas jo papildomų elementų – žvaigždė. Kalėdinės ir naujametės eglutės žvaigždės sudaro priešpriešą: nors jos abi turi ateities perspektyvą, jų prasmės yra opozicinės ir, įvertinant platesnį ideologinį kontekstą, konfliktuoja. Simbolio pakeitimas vyksta veidrodinio atspindžio principu, kai naujasis konstruojamas kaip senojo antitezė. Naujam simboliui egzistuoti būtinas senas, bet tam tikrame viename kultūros lauke gali egzistuoti tik vienas simbolio variantas. Pasitelkiama arba / arba principą, kai dviejų simbolių susigyvenimas nėra įmanomas. Tai koreliuoja su estų semiotiko, sovietmečio kultūros semiotinių procesų tyrėjo Peeto Lepiko išvada, kad sovietų kultūrai būdinga tai, kad nauja dažnai yra neatsiejama nuo seno, bet tai nėra seno pratęsimas arba nuo seno nepriklausanti inovacija, bet seno neigimas, jo destrukcija (Lepik 2002: 190). Naujamečių eglučių atveju stebime panašų mechanizmą: eglutės viršūnės simbolių pakeitimas skirtas žymėti naująją eglutės simbolio įprasminimą ir kartu senojo paneigimą.

Atsižvelgiant į minėtas eglutės viršūnės simbolines reikšmes, galima manyti, kad „embleminis“ eglutės vaizdavimas sovietiniuose atvirukuose implikavo tam tikrą ideologinį įtaigumą. Jis žymėjo, kad tiek pats eglutės simbolis, tiek ir visa Naujųjų metų šventė priklauso sovietiniam apeiginiam kalendoriui. Tačiau skirtinguose atvirukuose šis ideologinis įtaigumas nebuvo vienodas ir priklausė nuo dailininko pasirinktų meninės raiškos priemonių. Pavieniais atvejais ideologinis įtaigumas buvo itin ryškus. Pavyzdžiui, dailininko Kosto Katkaus atviruke (Pav. 9) konstruojama vizuali analogija tarp eglutės ir į viršų kylančių laiptų–tako. „Kelias“ iki viršūnės yra ilgas, tačiau jis veda link didelės raudonos penkiakampės žvaigždės, kuri tampa kelionės tikslu. Retorinė atvaizdo reikšmė gali būti interpretuojama kaip aliuzija į komunizmo pažadą –naujametis palinkėjimas susijęs su tam tikra ateities vizija. Kadangi Naujieji metai yra šventė, susijusi su metų kaita ir ateities viltimis, o

sovietiniame kontekste ateitis buvo siejama su pažanga ir „šviesaus rytojaus“ laukimu, galutinis tikslas čia simboliškai siejamas su artėjimu komunizmo link.

Pav. 9. Naujametis atvirukas. Dail. Kostas Katkus, leid. „Mintis“, 1970-ųjų pradžia.

Tačiau toks ženklus ideologinis įtaigumas buvo retas. Dažniau kuriant atvaizdą buvo siekiama sušvelninti ar paslėpti raudonos žvaigždės implikuojamas reikšmes. Tai buvo įgyvendinama įvairiais būdais. Vienais atvejais raudona žvaigždė buvo vaizduojama maža – nors ji ir toliau įrėmindavo eglutę, jai pastebėti reikėdavo pastangos (Priedas Nr. 10). Kitais atvejais sovietinio simbolio reikšmės buvo „pridengiamos“ meninės raiškos kuriamu efektu – derinant spalvas, eglutės pagrindu konstruojant vizualias metaforas ar naudojant kitas priemones, siekta, kad žvaigždė netaptų dominuojančiu averso elementu. Be to, kai kuriais atvejais eglutės sovietiskumas buvo žymimas ne per raudoną žvaigždę, o kitais būdais. Pavyzdžiui, dailininkų Prano Klinavičiaus ir Vlado Lisino atvirukuose (pav. 10 ir 11) eglutėse inkorporuotos Lietuvos SSR vėliavos spalvos: raudona, balta ir žalia. Klinavičiaus atviruke spalvinių pluoštų proporcijos išsaugomos, o Lisino atviruke paliekamos tik vėliavos spalvos ir jų eiliškumas. Atvaizdas suteikia bent dvi „skaitymo“ galimybes – vėliavos spalvinį žymėjimą galima arba atpažinti, arba neatpažinti. Toks sovietų simbolikos vaizdavimas nėra itin įtaigus. Jei raudona penkiakampė žvaigždė aiškiai nurodo į sovietinį diskursą, LSSR vėliavos spalvas perkėlus ant eglutės, atvaizdo

interpretacija tampa subtilesnė ir reikalauja, nors ir nežymios, bet vis tik papildomos pastangos.

Pav. 10 ir 11. Naujamečiai atvirukai. Dail. Pranas Klinavičius, leid. „Mintis“, 1982 m. ir dail. ir Vladas Lisinas, leid. „Mintis“, 1964 m.

Pažymėtina, kad eglutės priklausymas sovietų erdvėlaikiui buvo žymimas ne visada. Kai kuriais atvejais žvaigždė buvo pakeičiama kitomis geometrinėmis figūromis (pvz. žvaigždėmis su kitokiu kraštinių skaičiumi), o kartais eglutė buvo vaizduojama apskritai be viršūnės. Pavieniais atvejais, atpažįstant eglutės viršūnę kaip ideologinės įtampos vietą, buvo kuriamos aliuzijos į Betliejaus žvaigždę. Pavyzdžiui, dailininkės Halinos Kairiūkštytės-Jacinienės atviruke (pav. 12) eglutės viršūnę puošia šešiakampė žvaigždė, papildyta septyniais spinduliais. Tai gali būti suprantama kaip dailininkės pastanga sukurti ezopinį pasakymą⁸¹ – atvaizdas neturi paruošto teksto, aiškiai nurodančio sveikinimo progą, o žvaigždės vaizdinė raiška primena Kalėdų šventės simbolį. Pasitelkus tokią atvaizdo konstravimo strategiją

⁸¹ Ezopo kalba – „metaforiškas apibrėžimas, kuris gali būti pasitelkiamas kalbant apie literatūrą bei bet kokią kitą diskursą (meninį, publicistinį, literatūros ar meno kritikos), funkcionuojantį politinės cenzūros sąlygomis ir perduodantį nelegitimų pranešimą legitimiomis priemonėmis“ (Satkauskytė 2019: 261). Ezopinio pranešimo prasmė kyla ne iš paties teksto, o iš trijų komunikacinės situacijos dalyvių (skaitytojo, rašytojo ir cenzūros aparato) sąveikos (Satkauskytė 2019: 261). Nuorodų ieškojimas nėra atsitiktinis, bet sudaro Ezopo kalbos esmę: ieškant tam tikrų prasmėms įkrautų detalių laikomasi nuostatos, kad tos „iš anksto kontekstualizuotos detalės ir yra siūlomos prasmės vieta“ (Jevsejevas 2014: 144).

kuriamas atvirukas, kuris galėtų būti naudojamas ir Naujųjų metų, ir Kalėdų šventės proga. Tačiau šis atvejis – išimtis. Panašu, kad atvaizdui pavyko „praslysti“ pro visas cenzūros pakopas – eglutės viršūnės puošiančio elemento panašumas į Betliejaus žvaigždę atrodo per daug akivaizdus tam, kad galėtų likti nepastebėtas leidyklos Meno tarybos narių ir tuo labiau – Glavlito.

Pav. 12. Naujametis atvirukas. Dail. Halina Kairiūkštytė-Jacinienė, leid. „Mintis“, 1965 m.

Dovanas dalijantis personažas: iš Kalėdų Senelio į Senį Šaltį. Tarpukario Lietuvoje įsitvirtino iš Vakarų Europos atėjęs Kalėdų Senelio personažas. Vaicekauskas pastebi, kad Senis Kalėda beveik visada yra aptinkamas XX a. 3–4 dešimtmečių Lietuvos tradicijoje. Pasak mokslininko, šio personažo atsiradimą lėmė dviejų reiškinių susiliejimas: nykstančios persirengėlių tradicijos ir kalėdinių dovanų teikimo namuose papročio, kai dovanas atneša Kalėdų Senelis (Vaicekauskas 2010: 37). Prie šio personažo populiarinimo prisidėjo ir tarpukario Lietuvos periodinė spauda. Senvaitytė pažymi, kad čia jis buvo populiarinamas įvairiomis formomis: „pavyzdžiui, publikuoti karikatūriniai Senelio šalčio paveikslėliai, turėję politinę ar ekonominę to meto potekstę“ (Senvaitytė, 2013: 122). Be to, Kalėdų senelis buvo reikšmingas vaikų šventės personažas – jis lankydavosi „Eglutės“ renginiuose, įteikdamas vaikams dovanas.

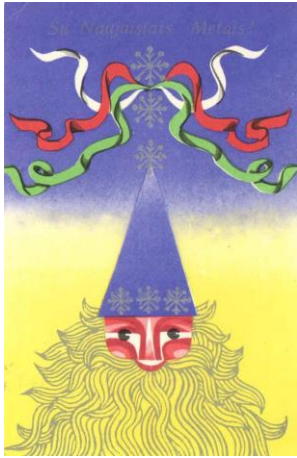
Sovietinėje Lietuvoje Kalėdų senelis buvo pakeistas jo sovietine alternatyva – Seniu Šalčiu (Bowler, Bowler, 2017: 142, 244). Senis Šaltis į sovietinės kultūros

paradigmą atėjo iš rusų kalėdinės tradicijos. Carinėje Rusijoje egzistavo pasakojimas apie „Senelį Šaltį“, kuris dėvėjo raudoną apsiaustą, juodus batus ir turėjo ilgą baltą barzdą (Henderson 2005: 108). Sovietams pavaldžioje teritorijoje toks per Naujuosius dovanas dalijantis Senis Šaltis daugeliui tapo neatsiejama šios šventės dalimi (Gutautas 1991: 88, cit. iš Paukštytė-Šaknienė 2013: 319). Lietuvoje, pakeitęs Kalėdų senelį kaip dovanų teikėją, jis tapo pagrindiniu vaikams skirtų naujamečių renginių dalyviu. Jo atvaizdai taip pat buvo dauginami vizualinėse medijose – laikraščiuose, plakatuose, atvirukuose ir kitur, taip įtvirtinant jį kaip vieną pagrindinių Naujųjų metų šventės simbolių.

Kaip ir eglutė, Lietuvos SSR valstybinių leidyklų atvirukuose Senis Šaltis tapo vieta politizuotam šventės diskursui konstruoti. Tačiau, jei eglutės priklausymą sovietų kultūros paradigmam nurodydavo jos puošimo būdas, vaizduojant Senį Šaltį reikėdavo papildomų pastangų. Nors Kalėdų Senelis ir Senis Šaltis vizualiai galėtų būti skiriami pagal aprangą, nagrinėjant Lietuvos SSR atvirukus ši prielaida nepasitvirtina. Senis Šaltis čia vaizduojamas dėvintis mėlyną ar raudoną apsiaustą, o jo aprangos ilgis įvairuoja – nuo siekiančio žemę iki besibaigiančio ties klubais⁸². Nesant Seniui Šalčiui būdingo aprangos kanono, norint pabrėžti jo priklausymą sovietinių švenčių universumui buvo pasitelkta kita strategija – į atvaizdą integruojant sovietinę simboliką. Tai buvo įgyvendinama įvairiais būdais. Vienur Senis Šaltis rankose laiko mažą eglutę, papuoštą raudona penkiakampė žvaigžde, kitur jo drabužiai atkartoja Lietuvos SSR vėliavos spalvas (Priedas Nr. 11). Kartais sovietinės simbolikos integravimo užduotis sprendžiama kūrybiškiau, sugretinant skirtingus Naujųjų metų simbolius. Pavyzdžiui, dailininkių Teresės Lekienės ir Vaidilutės Grušeckaitės atvirukuose Senio Šalčio kepurė primena eglutę, kurios viršūnę puošia penkiakampė žvaigždė arba Lietuvos SSR vėliavos spalvų kokardos (Pav. 13 ir 14). Nors sovietinis ideologinis diskursas abiem atvejais sudaro svarbų naujamečio atvaizdo dėmenį, jis nėra tiesmukas, o pajungiamas retorinei atvaizdo

⁸² Tai patvirtina ir Senio Šalčio vaizdavimų XX a. Rusijos atvirukuose apžvalga (Ivanov 2000, cit. iš Topp 2004: 156).

prasmei. Sveikinant tokiu atviruku, ne tik nurodomas politizuotas naujamečio diskurso dėmuo, bet ir implikuojama meninė-estetinė siunčiamo objekto vertė.

Pav. 13 ir 14. Naujamečiai atvirukai. Dail. Teresė Lekienė, leid. „Mintis“, 1979 m.; Dail. Vaidilutė Grušėkaitė, leid. „Mintis“, 1973 m.

Tačiau Senio Šalčio ir sovietinės simbolikos sąsajos atvirukuose nėra dominuojančios. Žymiai dažniau Senis Šaltis integruojamas į atvaizdo naratyvą – vaizduojamas nešinas dovanomis ar keliaujantis. Toks vaizdavimas gali būti gretinamas su Kalėdų Senelio reprezentacija tarpukario Lietuvos kalėdiniuose atvirukuose: čia jis dažnai vaizduojamas su maišu dovanų, kartais lydimas vaikų. Sovietmečio atvirukuose vaikus pakeičia laukiniai gyvūnai, dažniausiai kiškiai. Kaip ir Kalėdų Senelis, Senis Šaltis ne tik eina pėsčiomis ar važiuoja rogėmis, bet ir juda įvairiomis transporto priemonėmis, atliepiančiomis to meto technologijas. Tarpukario atvirukuose Kalėdų senelis važiuoja automobiliu ar traukiniu, o sovietiniuose – skrenda sraigtasparniu, lėktuvu, oro balionu (Priedas Nr. 12). Judėjimo erdvė paprastai yra abstrakti – tai gali būti žiemos gamtovaizdis arba kontekstinių žymenų neturinti gyvenvietė. Papildomo ideologinio žymėjimo tokie atvaizdai paprastai neturi. Tarpukario atvirukuose religinis diskursas retkarčiais pasirodo tik per antrines figūras (pvz. angelus), o vaizduojant keliaujančią Senį Šaltį Lietuvos SSR atvirukuose, sovietinių simbolių ar kitų sovietų erdvėlaikį nurodančių elementų (pvz. tam tikrų statinių ir pan.) dažniausiai nėra. Šis vaizdinys sudaro

veidrodinį tarpukario Lietuvos tradicijos atspindį: nors pasitelkiama panaši stebuklinio personažo vaizdavimo strategija (Senis Šaltis gabena dovanas), skiriasi dovanojimo progos.

Pažymėtina, kad lyginant Senio Šalčio vaizdinę reprezentaciją sovietinės Lietuvos ir Rusijos atvirukuose, išryškėja esminis skirtumas – Lietuvos SSR atvirukuose Senis Šaltis vaizduojamas anapus sovietinės tikrovės. Tuo tarpu sovietinės Rusijos atvirukuose jis prisiima „aktyvaus visuomeninio ir ekonominio sovietų tautos gyvenimo dalyvio“ vaidmenį (Ivanov 2000, cit. iš Topp 2004: 147). Čia Senis Šaltis neretai pasirodo sovietmečio kontekste (pvz. sovietiniuose miestuose) bei prisiima įvairių profesijų atstovų vaidmenis – mašinisto, paštininko ir pan. (Topp 2004: 157). Sovietinės Lietuvos atvirukuose šis aspektas yra žymiai saikingesnis, Senio Šalčio kaip sovietinio gyvenimo dalyvio vaidmuo artikuluojamas atsargiai. Priklausymą sovietų erdvėlaikiui dažniausiai žymi tik jau minėtos „šiuolaikinės“ transporto priemonės, o vietoj tiesioginio įtraukimo į kasdienybės realijas, Senis Šaltis „uždaromas“ stebuklinio diskurso rėmuose. Tikėtina, kad toks sprendimas leisdavo išvengti pernelyg tiesmuko sovietinės kasdienybės reflektavimo, pirmenybę teikiant šventės stebukliniam aspektui ir vaikams patrauklaus diskurso formavimui.

5.4.2. „Istorinė“ ir „stebuklinė“ šventės erdvė: opozicinis santykis

Naujųjų metų šventės vaizdinė reprezentacija „Minties“ leidyklos atvirukuose kuriama pasitelkus ir skirtingas erdvės vaizdavimo strategijas. Tyrimo metu išskiriama priešpriešų pora: „istorinė“ ir „stebuklinė“ erdvė. Jų opozicinis santykis reikšmingas interpretuojant atvirukų aversuose konstruojamą vizualųjį sveikinimo diskursą. Pirmuoju atveju, sveikinimas pildomas Vilniaus miesto atvaizdavimo implikuojamomis reikšmėmis, antruoju – pabrėžiamas stebuklinis Naujųjų metų šventės aspektas.

„Istorinė“ erdvė: Vilniaus miesto vaizdinė reprezentacija⁸³

Atvirukai, kuriuose vaizduojami atpažįstami Lietuvos SSR miestų statiniai gali būti suprantami kaip naujamečio šventės vaizdinio konstravimas pasitelkus „istorinę“ erdvę. „Istorinė“ erdvė čia vadinama tokia šventės reprezentacija, kuri yra konstruojama per nuorodas į esamos tikrovės erdvėlaikį: atpažįstamas erdves ir pastatus (pvz. lankytinas miesto vietas), kartais pildomus ideologinėmis-politinėmis žymenimis (pvz. vėliava).

Pažymėtina, kad naujamečiuose atvirukuose dažniausiai buvo vaizduojami tik Lietuvos SSR sostinės pastatai ir erdvės, o kiti miestai – žymiai rečiau. Yra tik pavienių atvejų, kai pasirinkta vaizduoti laikinosios sostinės, Kauno, senamiestį. Pavyzdžiui, Kaune gyvenęs fotografas Povilas Karpavičius 1967 m. sukūrė atvirukus su Kauno rotuše ir Perkūno namu (Priedas Nr. 13), o beveik dviem dešimtmečiais vėliau dailininkas Kęstutis Kasparavičius atviruke pavaizdavo Kauno karilioną (Priedas Nr. 14). Kiti miestai reprezentuojami dar rečiau – naujamečiuose fotoatvirukuose retkarčiais pasitaikydavo tik senosios LDK sostinės, Trakų, pilies vaizdai (Priedas Nr. 15). Žemiau aptariamai atvirukai yra sugrupuoti į kategorijas, atspindinčias Vilniaus miesto vaizdavimo įvairovę.

Gedimino bokštas. Naujamečiuose atvirukuose dažnai matyti Gedimino bokštas. Tokių atvirukų būta visu nagrinėjamu laikotarpiu. Fotografijos pagrindu sukurtuose atvaizduose Gedimino bokšto vaizdinys įvairuoja „nuo kameriško pro apšerkšnijusias medžio šakas tolumoje atsiveriančio peizažo iki monumentalaus vaizdo“ (Jaškūnienė 2021: 95). Pieštuose atvirukuose taip pat būta įvairovės – Gedimino bokštas vaizduojamas ant kalno, pabrėžiant jo topografinę padėtį (Pav. 15), ir kaip savarankiškas, iš erdvinio konteksto ištrauktas elementas (Pav. 16).

Anot Vilniaus miesto reprezentavimą tyrusios Laimos Laučkaitės, XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje būtent Gedimino bokštas įsitvirtino kaip Vilniaus miesto ikona (Laučkaitė 2010: 225). Seniausias išlikęs miesto statinys, siejamas miesto įkūrimo legenda bei vienas aukščiausių, iš skirtingų vietų matomų miesto taškų

⁸³ Poskyrio medžiaga publikuota disertacijos autorės straipsnyje – Atminytė 2023a.

pradėjo atstovauti Vilniaus miestą masinių medijų kultūroje (Laučkaitė 2010: 228). Skirtingi Pilies kalno atvaizdavimo variantai buvo dauginami įvairiose medijose – fotografijose, atvirlaiškiuose, žurnalinėje ir knygų grafikoje, kol galiausiai Gedimino bokštas tapo atpažįstama vizualinė klišė (Laučkaitė 2010: 231).

Pav. 15 ir 16. Naujamečiai atvirukai. Dail. Vaidilutė Grušėkaitė, leid. „Mintis“, 1978 m.;
dail. Vladislovas Žilius, leid. „Mintis“, 1970-ųjų pradžia.

Būdamas miesto ikona, Gedimino bokštas nesunkiai leidosi pildomas politinėms reikšmėms: tapo vieta ideologiniams ir politiniams tikslams reprezentuoti. Šis jo potencialas realizuotas jau tarpukario Lietuvoje, kai Vilniaus atgavimo naratyvas sudarė reikšmingą politinės retorikos aspektą. Vilniaus atgavimą tematizuojantys atvaizdai buvo dauginami žurnaluose, laikraščiuose, knygose, taip pat brošiūrose ir atvirlaiškiuose, o Vilnių reprezentuoti neretai pasitelkiama miesto ikoną – Gedimino bokštą. Jis ne tik atstovavo Vilniaus miestą, bet talpiai reprezentavo Vilniaus vadavimo kampanijos idėją: tarpukario Lietuvoje jis veikė kaip lietuviškos atminties vieta, skirta žymėti LDK istorijos pėdsakus bei tvirtinti lietuvių teises į Vilnių (Mačiulis 2011: 165). Panašiai kaip tarpukariu, sovietinėje Lietuvoje Gedimino bokšto atvaizdas buvo saistomas su ideologinėmis ir politinėmis prasmėmis. Pilies bokšto vaizdinas dauginamas valstybei pavaldžių organizacijų: gausiai produkuoti ženklukai, gairės, turistiniai leidiniai, taip pat atvirukai. Bokštas vaizduotas toks, koks buvo sovietmečiu – triaukštis bokštas su charakteringa

„dantukų“ viršūne, neretai su iškelta Lietuvos SSR vėliava. Sprendimas miesto ikoną pildyti vėliava nėra atsitiktinis, bet atspindi faktinę Gedimino bokšto išvaizdą bei jo funkciją demonstruoti miesto politinį tapatumą. Pirmą kartą ši funkcija Gedimino bokštui priskirta pirmojo pasaulinio karo metu (Antanavičiūtė 2015: 127), kai Vilnių okupavus kaizerinei valdžiai ant Gedimino bokšto iškelta Didžiojo Vokietijos Reicho vėliava (Antanavičiūtė 2015: 80). Nuo to laiko vėliavos atspindėjo miesto pavaldumą bei informavo apie jo pokytį: 1941 m. rudenį vokiečių žurnalistas rašė, kad nuo pirmojo pasaulinio karo pabaigos vėliava ant Gedimino bokšto buvo pakeista vienuolika kartų (Antanavičiūtė 2015: 127). Sovietinės okupacijos metu ant bokšto kabėjo Lietuvos SSR vėliava, o tokia politizuota bokšto figūra pasirodydavo ir vizualiosiose medijose. Kitaip negu nepriklausomoje Lietuvoje, LSSR vėliava papildyta miesto ikona žymėjo ne norimą, o esamą miesto pavaldumą: Vilniaus priklausymą sovietų okupaciniam režimui.

Būtent toks miesto ikonos variantas – Gedimino bokštas su iškelta Lietuvos SSR vėliava – vaizduojamas ir nagrinėjamuose atvirukuose. Be abejo, naujametis atvirukas – tai dar viena medija, per kurią buvo platinamas pavaldumą sovietams demonstruojantis Vilniaus miesto ikonos variantas. Tačiau galima klausti, kokios reikšmės produkuojamos tokios politizuotos miesto ikonos pagrindu kuriant naujametį diskursą? Pirmą, revoliucinio pagrindo neturinčios šventės diskursas pildomas politinėmis aktualijomis. Naujamečiame atviruke vaizduojant miesto ikoną metonimiškai nurodoma į šventės visuotinumą. Švenčia visas miestas, visa šalis: mūsų atveju, būtent sovietų miestas ir sovietų šalis. Be to, netiesiogiai informuojama, kad ir pati šventė priklauso būtent sovietų kultūrinei paradigmai. Atviruke reprezentuojamą naujametį diskursą pildant sovietų simbolika tikslinama, kad Naujieji metai – ne kito, bet būtent sovietinio švenčių kalendoriaus dalis. Antra, Vilniaus miesto ikona integruojama į Naujųjų metų šventės idėjinį matmenį. Sovietmečiu Naujųjų metų šventė suprantama istorinio laiko tiesiojoje, kai metų kaita įprasminama praeities–dabarties–ateities perspektyvoje. Politizuotoje Vilniaus miesto ikonoje taip pat atpažįstami tokio linijinio laiko vektoriai. Vilnių atstovauja statinys, susijęs su miesto steigimu, o LSSR vėliava žymi jo pavaldumą sovietų

režimui. Gedimino bokštas vaizdžiai talpina miesto praeitį ir jo (sovietinę) dabartį, o kadangi Naujųjų metų šventė siejama su metų kismu, miesto ištakų ir jo dabarties sampyna pildoma ateities perspektyva. Pastaroji siejama su sovietine dabartimi, o pritraukus platesnį ideologinį kontekstą – ir su komunizmo utopija: atvirukuose kuriama užuomina į sovietinės miesto ateities viziją.

Vilniaus katedra: sakralinio pastato eliminavimas. Reikšminga ir tai, kokie Vilniaus miesto objektai nėra vaizduojami. Naujamečiuose atvirukuose atsisakoma panoraminio vaizdo į Pilies kalną, kuris neišvengiamai apimtų ir aplinkines erdves. Nors po Vilniaus rekonstrukcijos miesto aikštės buvo „planuotos didesniems žmonių susirinkimams ir galimoms iškilmėms“ (Vaišvilaitė 2011: 87), o Gedimino aikštė specifiskai pristatoma kaip tinkama vieta kolektyviai sutikti Naujus metus (Pečiūra 1974: 39), naujamečiuose atvirukuose vengiama vaizduoti centrinių šios aikštės pastatą – Vilniaus katedrą. Retais atvejais, kai Katedra vis tik pasirodo, ji nėra atvaizdo akcentas. Fotografijos pagrindu sukurtuose atvirukuose rodomas tik kuris nors jos fragmentas (pvz. kolonos), kitur Katedra veikia kaip pastatų ansamblio papildinys: vaizduojama šalia Gedimino bokšto ar varpinės, rečiau – integruojama į senamiesčio panoramą (žr. pav. 10).

Retas Vilniaus Katedros vaizdavimas naujamečiuose atvirukuose reikalauja interpretacijos. Be abejo, priežastis atsisakyti Katedros gali būti estetinė – akivaizdu, kad monumentalaus, klasicizmo stiliaus statinio integravimas į naujamečių diskursą reikala būtų papildomos pastangos bei idėjinio pagrindimo. Tuo tarpu pritraukus kultūrinį-istorinį kontekstą aiškėja, kad Katedra galėjo būti siejama su sovietams priešiškomis prasmėmis. Tai lietuvių kolektyvinės atminties vieta, kurioje sueina du naratyvai – religija ir Lietuvos valstybingumas, kurių raiška sovietmečiu buvo vengiama. Pirma, Katedros pirminė funkcija – šventykla. Sakralinę paskirtį ji turėjo iki pat XX a. 6-ojo dešimtmečio, kai sovietai ją dekontekstualizavo paversdami Paveikslų galerija. Dėl konotacijų su krikščionybe Katedros vaizdavimas galėjo būti suvoktas kaip dviprasmiškas ir todėl vengtinas. Antra, nepriklausomoje Lietuvoje Katedra veikė kaip kolektyvinės lietuvių atminties vieta (Mačiulis 2011: 177). Tarpukariu manyta, kad Katedroje palaidotas Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas

(Viliūnas 2001: 75; Mačiulis 2009a: 127; Mačiulis 2011: 165). Tai asmenybė, reikšminga konstruojant tarpukario Lietuvos politinę retoriką: Vytautas Didysis asocijuojamas su Lietuvos valstybingumo didybės liudijimu – jo laikų Lietuvos Didžiąją kunigaikštyste (Mačiulis 2009a: 127). Konotacijos su Vytautu Didžiuoju (o per tai – su Lietuvos valstybingumo idėjomis) gali būti suprantamos kaip priežastis nevaizduoti Katedros naujamečiuose atvirukuose – jos nukreiptų atvaizdo reikšmės sovietams netinkama linkme. Gal todėl Katedros atvaizdų daugėja Sąjūdžio laikotarpiu, ateities perspektyvoje ryškėjant Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo galimybei. Pavyzdžiui, 1988 m. išleistame atviruke Katedra yra viena centrinių atvaizdo figūrų (Priedas Nr. 16).

Vilniaus Katedros varpinė: kontekstualizavimas ir resemantizavimas.

Nors Vilniaus Katedros varpinės ištakos taip pat siekia LDK laikus (Drėma 2021: 138), naujamečiuose atvirukuose ji pasirodo dažniau. Galima klausti, kuo motyvuotas pasirinkimas įtraukti varpinę į naujamečio atviruko aversą? Norėdami atsakyti į šį klausimą, panagrinėkime reprezentatyvų pavyzdį – 1967 metais išleistą atviruką – vieną pirmųjų, kuriame vaizduojama varpinė (pav. 17). Nors varpinės laikrodis teturi vieną rodyklę, atvaizde vaizduojamos dvi – ties XI ir XII vertėmis, o baltuoju padengti medžiai bei tamsiai mėlynas fonas sufleruoja, kad laikrodis rodo vidurnaktį artėjant. Atpažįstami faktinės tikrovės atributai tikslina erdvėlaikį – tai Vilnius sovietmečiu. Kairėje nuo varpinės matome Gedimino bokštą, šįkart be Lietuvos SSR vėliavos, o eglutė dešinėje atkartoja įprastą sovietmečiu Gedimino aikštėje įrengiamų eglių puošimo būdą – uždėjus raudoną penkiakampę žvaigždę. Reikšminga tai, kad panašiai kaip ir kitose sovietų medijose, nagrinėjamame atviruke varpinė dekontekstualizuojama – vaizduojama be kryžiaus. Per tai ji atsiejama nuo religinio konteksto, o dėl laikrodžio nesunkiai leidžiasi jungiama prie naujamečio diskurso. Laikas – bendras varpinės laikrodžio ir Naujųjų metų dėmuo. Vaizduojamų figūrų visuma sufleruoja šio sveikinimo atviruko paskirtį – sveikinti Naujųjų metų progą, o dėl laikrodžio varpinė nesunkiai įsirašo į vaizduojamos šventės simbolių inventorių.

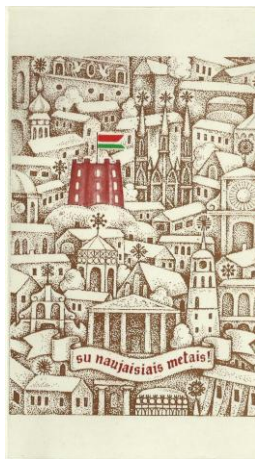
Pav. 17. Naujametis atvirukas. Dail. Galina Petrova, leid. „Mintis“, 1967 m.

Vilniaus senamiestis: alternatyvi panorama ir Ezopo kalba. Nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio naujamečiuose atvirukuose pradėta vaizduoti Vilniaus senamiesčio pastatus. Taip kuriamas žinojimas, kad Vilnius – senas, ilgą istoriją turintis miestas. Neretai naudojama panoraminė perspektyva, tačiau tuo nėra siekiama dokumentiškai atvaizduoti tikrovės⁸⁴. Pavyzdžiui, kai kuriais atvejais vienoje vietoje vizualiai išvardijamos lankytinos Vilniaus senamiesčio vietos: atkartojant istorinių pastatų specifinius bruožus, kuriamos jų atpažįstamos kopijos (Pav. 18). Viena šalia kitos stovi Bernardinų bei Šv. Onos bažnyčia, Katedra, jos varpinė, Aušros vartų sienos elementas (be Vyčio) ir kiti reprezentatyvūs Vilniaus senamiesčio pastatai. Vaizdas pildomas nespecifikuotos paskirties statiniais. Nors naujametis diskursas konstruojamas faktinės erdvės pagrindu, pastaroji pateikiama nekasdieniškai: atsisakius kurti faktinės tikrovės simuliakrą, Vilnius reprezentuojamas taip, kaip gali egzistuoti tik meninėje tikrovėje. Pristatoma senamiesčio lankytinų objektų kompiliacija, o žiūrintysis kviečiamas juos rasti ir atpažinti.

Įdėmesnė atvaizdo analizė rodo, kad averso reikšmės nesibaigia Vilniaus senamiesčio atvaizdavimu. Įsižiūrėję į bažnyčių detales, matome, kad nors daugumos bažnyčių eksterjero kryžiai sovietmečiu nebuvo demontuoti, atvirukuose

⁸⁴ Išimtį sudaro atvirukai, kuriuose miesto panorama fiksuojama fotografiškai.

kryžių nėra arba juos pakeičia snaiges primenančios figūros. Tai kuria dvigubą efektą.

Pav. 18. Naujametis atvirukas. Dail. Stasė Žilienė, leid. „Mintis“, 1970-ųjų pradžia.

Pirma, bažnyčios atsiejamos nuo religinio diskurso. Tai atitinka bendrą politinį bei kultūrinį sovietmečio kontekstą. Iš maždaug 48 prieš karą veikusių Vilniaus bažnyčių, sovietmečiu uždaryta daugiau nei pusė (Čepaitienė 2002: 37). Uždarius dalį bažnyčių bei pakeitus jų paskirtį, pirmiausia siekta ištrinti iš visuomenės sąmonės jų implikuojamą sakralumo pajautimą (Čepaitienė 2002: 37), o pasitelkus dekontekstualizavimo ir muzeifikacijos strategijas iškelta bažnyčių meninė vertė (Streikus 2005: 372) – buvę sakraliniai pastatai sovietmečiu pristatomi, visų pirma, kaip estetiški objektai (Vaišvilaitė 2011: 87). Pasak Rasos Čepaitienės, beveik visoms Vilniaus bažnyčioms sovietmečiu suteiktas „respublikinės“ ar „sąjunginės reikšmės“ paminklo statusas (Čepaitienė 2002: 32), o Chruščiovo valdymo metais legitimavus istorinį paveldą, jis tapo „Lietuvą reprezentuojančios ikonografijos šaltiniu“ (Jaškūnienė, 2021: 95). Pav. 18 iš dalies atspindi tokį bažnyčių įprasminimą. Pasirinkimas Vilnių atvaizduoti per sakralinius senamiesčio objektus pats savaime rodo į jų per metus nusistovėjusią gebą atstovauti Vilniaus miestą: atpažinę Šv. Onos ar Bernardinų bažnyčią, averse projektuojamą miesto simuliakrą tapatiname su Vilniumi. Tuo tarpu kryžių eliminavimas papildomai

pabrėžia, kad atsiejus bažnyčias nuo jų sakralinės paskirties, minėta estetiškai-reprezentacinė bei istorinio paminklo funkcija tapo pirminė.

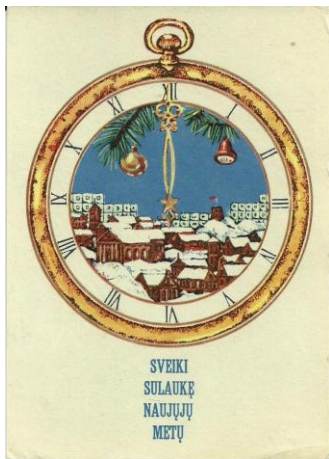
Antra, atvaizde galima rasti ezopinio pasakymo užuominų. Vadovaujantis anuometinės cenzūros keliama reikalavimais šalinti kulto ir valstybingumo žymenis – mūsų atveju, su krikščionybe sietinus kryžius – pasitelkiama snaigės primenančias figūras. Tačiau jos stilizuojamos tokiu būdu, kad panašėja į tautodailės kryžius: tarp kryžiaus kraštinių įterpiami papildomi „spinduliai“⁸⁵. Nors minėtų kryžių krikščioniškos ištakos nėra vienareikšmės, tyrėjų siejamos su pagoniškąja soliarine simbolika arba bent jau religiniu sinkretizmu (Zabulytė 2004: 30), analizuojamu atveju svarbiau tai, kad tokių kryžių statyba sovietmečiu buvo draudžiama, o vis atsirandantys nauji kryždirbystės paminklai – naikinami (Martinaitienė 2009: 114–115; Urbonienė 2014: 35–40). Tad bažnyčių eksterjero kryžių keitimas snaigėmis-saulėmis, nors ir su tam tikromis išlygomis⁸⁶, gali būti suprantamas kaip ezopinės kalbos raiška. Sovietų ideologijai priešiškas prasmės bandoma įterpti tokiu būdu, kad liktų galimybė dvigubam perskaitymui. Kryžius pakeičiant „snaigėmis“ eliminuojamas krikščioniškas diskursas, bet specifinė „snaigių“ forma teikia galimybę juos suprasti ir kaip snaigės, ir kaip tautodailės kryžius – dirbinį, kuris sovietinėje Lietuvoje nebuvo toleruojamas ir todėl sietinas su sovietams priešiškomis idėjomis. Nagrinėjamo atviruko atveju šis ezopinis žymuo papildomai pridengiamas skirtingai nuspalvinant atvaizdo pastatus. Vienintelis spalvotas atvaizdo elementas – Gedimino bokštas. Lietuvos SSR vėliava bokšto viršuje saisto jį su sovietų dabartimi, tuo tarpu spalviškai nežymėta senamiesčio

⁸⁵ Pastebėtina, kad panašios strategijos keičiant bažnyčių kryžius imtasi ir kitur: plakatuose, pašto ženkluose, kvietimuose, suvenyriniuose gaminiuose (pvz. piniginiuose, odiniuose aplankuose) ir daugelyje kitų. Be to, buvo atsisakoma ir kitų religinių simbolių. Pavyzdžiui, apvaizdos akį Šiaulių miesto herbe pakeitė saulė (Andriškevičius 1970: 96).

⁸⁶ Suabejoti dėl to, kad atviruke projektuojamos sovietams priešiškos reikšmės verčia pagonišką „saulių“ dėmuo, mat pagonybės įprasminimas sovietmečiu nėra vienareikšmis. Viena vertus, senosios Lietuvos tradicijų, pagonybės ritualų ir gyvenamosios tyrėjai buvo suvokiami kaip užimantys sovietų idėjinę-politinę konjunktūrą priešišką poziciją (Čiubrinskas 2001: 110–112). Kita vertus, (romantiškasis) lietuvių pagoniškos kultūros vaizdinys gali būti suprantamas kaip parankus sovietų valdžios pastangoms eliminuoti krikščioniškąjį tautinės kultūros matmenį (Streikus 2005: 373) bei antivakarietiškai SSRS ideologijai kurti (Čepaitienė 2009: 102).

erdvė gali būti suprantama kaip atstovaujanti praeitį. Su monochromine senamiesčio visuma kontrastuojantis bokštas ne tik pabrėžia miesto pavaldumą sovietų režimui, bet kartu pristato praeičiai ir dabarčiai skiriamas vertes: pastarosios pranašumą ne sovietinės miesto praeities atžvilgiu. Be to, turint omeny ambivalentišką „snaigių“ reikšmę, toks spalvų parinkimas veikia kaip papildoma priedanga, leidžianti Ezopo kalbos žymenis (tautodailės kryžius) įterpti tokiu būdu, kad (per LSSR vėliavą) „pagerbus“ esamą režimą būtų įnešta prasminė sumaištis.

Miesto plėtros reprezentacija: ataskaitinė atviruko funkcija. XX a. 8-ajame dešimtmetyje kai kuriuose atvirukuose šalia istorinės miesto dalies atsiranda naujos statybos gyvenamieji namai. Tai sutampa su faktine miesto plėtra. 1957 m. Vyriausybė priėmė nutarimą „Dėl gyvenamųjų namų statybos išvystymo Tarybų Sąjungoje“, kuriuo iškelta užduotis per dešimtmetį likviduoti butų trūkumą (Ruseckaitė 2010: 271), o 1959 m. pradėta masinė industrinė namų statyba Vilniuje. Pagal kiek pakoreguotą tipinį sąjunginį projektą pastatyti pirmieji stambiaplokščiai namai (Ruseckaitė 2010: 271), o nuo XX a. septintojo dešimtmečio antrosios pusės pagreičio įgavo naujų gyvenamųjų rajonų plėtra (Stravinskienė 2021: 125).

Pav. 19. Naujametis atvirukas. Dail. Vladimiras Panaskovas, leid. „Mintis“, 1970-ųjų pradžia.

Pastebėtina, kad tokiuose atvirukuose vaizduojamas ne tik miesto urbanistinės plėtros rezultatas – naujos statybos gyvenamieji namai, bet fiksuojamas

miesto panoramos pokytis. Pav. 19 „žemutinę“ miesto erdvę užpildo senieji statiniai, o už jų matyti gyvenamųjų daugiabučių blokai. Naujos ir senos miesto dalies skirtumą papildomai žymi spalvų parinkimas: balti naujos statybos namai kontrastuoja su rudais senamiesčio pastatais. Per erdvinį ir spalvinį supriešinimą rodoma, kad miestas plečiasi ir ši plėtra vyksta miesto periferiją užstatant daugiabučiais. Be to, pabrėžiama, kad naujoji dalis nuo senosios skiriasi kokybiškai: šviesūs, simetriški, vienodų formų pastatai reprezentuoja naujumą bei modernumą. Tarpinę poziciją tarp senosios ir naujosios miesto dalies užima Gedimino bokštas. Nagrinėjamo atvaizdo atveju miesto ikona ne tik žymi Vilniaus pavaldumą sovietų politiniam režimui, bet veikia kaip mediatorius, jungiantis senąją ir naująją miesto dalis. Nors bokštas yra istorinio miesto elementas – tai pabrėžiama bokštą ir senamiesčio statinius vienodai nuspalvinant – Lietuvos SSR vėliava ženklinto bokšto pozicija vienoje linijoje su daugiabučiais rodo, kad ir nauji gyvenamieji rajonai yra sovietinio Vilniaus dalis. Miestas keičiasi ir šis pokytis vyksta po sovietų vėliava.

Kaip ir kitais nagrinėtais atvejais, Vilniaus atvaizdavimas integruojamas į Naujųjų metų šventės idėjinį matmenį. Tačiau šiuo atveju akcentas sutelkiamas ne į Naujųjų metų šventės implikuojamą ateities perspektyvą, o į senų metų pabaigą: naujametės apeigas sudaro ne tik naujų metų sutikimas, bet ir senųjų išlydėjimas. Pastarasis sovietmečiu įgaudavo skirtingas formas, viena kurių – per metus nuveiktų darbų apibendrinimas. Pavyzdžiui, artėjant metų pabaigai periodinėje spaudoje buvo pristatomi sovietinės visuomenės pasiekimai. Nagrinėjamas atvirukas atlieka panašią funkciją. Vilniaus miesto panorama įkomponuojama į vidurnaktį rodantį laikrodį, o tekstas „Sveiki sulaukę Naujųjų Metų“ nurodo sveikinimo progą bei pabrėžia, kad atvaizde reprezentuojamas senųjų metų pabaigos / naujųjų pradžios momentas. „Fiksuojama“ tai, koks Vilnius sutinka Naujus metus – išsiplėtęs, apgyvendintas ne tik senojoje miesto dalyje, bet ir daugiabučiais užstatytuose rajonuose. Laikydami šios interpretacijos, galėtume teigti, kad atviruke reprezentuojamas miesto pokytis skirtas demonstruoti sovietų visuomenės pasiekimus: miesto urbanistinė plėtra kaip vieną iš įgyvendintų tikslų. Tam tikra

prasme atvirukas prisiima ataskaitinę funkciją, bet pastaroji realizuojama subtiliai, iš dalies sušvelninama retorinės atvaizdo reikšmės, kuri atsiranda laikrodžiu įrėminus Vilniaus miesto „panoramą“.

„Stebuklinė“ erdvė: fantastiniai ir kiti personažai

„Istorinės“ erdvės priešingybė – „stebuklinė“. Ji nėra susijusi su „istorine“, čia nėra nuorodų į esamą tikrovę. Erdvinė struktūra formuojama ne per užtekstinių vietų žymenis, o per fantastinius veikėjus: „stebuklinę“ erdvę kuria nykštukai, antropomorfizuoti gyvūnai (dažniausiai kiškiai (Priedas Nr. 17)), seniai besmegeniai ir mitologinės būtybės, tokios kaip devyniaragis elnias ir kiti (Priedai Nr. 18–20). Bandant sistematizuoti jų pasirodymo vietas, galima išskirti žiemos gamtovaizdį ir abstrakčią, nekontekstualizuotą erdvę (t. y. vienspalvį foną). Dažniausiai šie stebukliniai veikėjai nėra statiški, o vaizduojami tam tikro veiksmo metu – einantys, čiuožiantys, važiuojantys rogutėmis ir pan. Svarbu tai, kad stebuklinės būtybės nėra įtraukiamos į istorinį erdvėlaikį ar pristatomos kartu su sovietine simbolika. Jos lieka savo pačių kuriamo stebuklinio pasaulio ribose. Tam tikra prasme „stebuklinė“ ir „istorinė“ erdvės lieka atskirtos viena nuo kitos – tai du radikalai skirtingi šventės vaizdinių tipai, kuriantys dvi uždaras, viena su kita nesikertančias erdves.

Didžioji dalis stebuklinių šventės diskursą tematizuojančių atvirukų datuojama XX. a. 8-uoju ir 9-uoju dešimtmečiais, tačiau pavienių atvejų randama ir 7-ojo dešimtmečio pradžioje. Paprastai stebuklinio diskurso atvirukus kurdavo tie patys dailininkai⁸⁷. Jų skirtingais metais išleistuose atvirukuose pasirodo tie patys veikėjai: nykštukai, antropomorfizuoti gyvūnai ir pan. Kiekvienam atvirukui būdingas savitas stilius ir meninė raiška, priklausanti tiek nuo individualaus dailininko braižo, tiek nuo laikotarpiui būdingos meninės raiškos tendencijų. Pastebėtina, kad pavienių panašios tematikos atvirukų galima rasti ir tarpukario Lietuvos kalėdiniuose bei naujamečiuose atvirukuose. Tačiau, nors kitose šalyse tokie atvirukai buvo reikšminga leidžiamos produkcijos dalis, tarpukario Lietuvoje jų buvo gerokai mažiau, o atvirukų tyrėjas Petras Kaminskas stebuklinius personažus

⁸⁷ Iš jų išsiskiria Marija Cvirkienė, Marija Jukniūtė, Marija Ladigaitė ir kiti.

net neatskyrė į savarankišką kategoriją. Tai rodo, kad stebuklinio diskurso vaizdiniai tarpukario Lietuvos atvirukuose turėjo antraielę reikšmę.

Galima klausti, kokios priežastys lėmė „stebukline“ erdve pagrįsto naujamečio diskurso atsiradimą sovietmečiu? Pirma, nykštukų, sužmogintų laukinių gyvūnų ir kitų stebuklinių būtybių vaizdavimas Lietuvos SSR atvirukuose iš dalies atspindi bendras Sovietų Sąjungos tendencijas – panašių motyvų esama ir naujamečiuose Rusijos SFSR atvirukuose. Pavyzdžiui, antropomorfizuoti gyvūnai čia taip pat buvo dažnas motyvas (Butylskaja 2013: 5). Galima šio sprendimo priežastis – siekis sukurti vaikams patrauklius atvirkus. Užuominų apie vaikų auditoriją teikia tai, kad stebuklinių būtybių motyvas dažnai atsikartojo ne tik atvirukuose, bet ir kitose vizualinėse medijose. Pavyzdžiui, vidutinio mokyklinio amžiaus vaikams skirtame laikraštyje „Lietuvos pionierius“ naujametis diskursas konstruojamas atsiribojus nuo politinių akcentų – pasitelkus nykštukus ir panašias figūras. Minėtą prielaidą patvirtina lauko tyrimų metu apklaustų pateikėjų atsakymai – dėl stebuklinio siužeto ir spalvų gausos tokie atvirkai dažnai vadinami „vaikiškais“.

Antra, kai kurie tyrėjai stebuklinius motyvus SSRS atvirukuose interpretuoja kaip eskapizmą arba legalų nonkonformizmą (Nasrtdinova, 2018: 6). Ši hipotezė iš dalies sutampa su tyrimo metu kalbintos dailininkės Aušros Petrauskaitės mintimis. Anot jos, nykštukų ir kitų stebuklinių būtybių vaizdavimas naujamečiuose valstybinių leidyklų atvirukuose buvo tikslinga dailininkų pastanga pavaizduoti kažką kita nei įprasta „kanono“ bei noru skleisti „kitoki“ šventės vaizdinį:

„Judėjo žmonių sąmonė, tas troškimas ne pažadėto komunizmo, o tiesiog normalios laisvės. Žmonės klausydavosi radijo, skaitė, kas galėjo, literatūrą, samizdatą. [...] Tai nebuvo masiška, nebuvo atvira, bet tų pasrovių visokiausių buvo. Neįmanoma žmonių išlaikyti tokioj baisioj priespaudoj. [...] Tas egzistavo ir taip lengvai neužgniauši. Tad manau, kad tie nykštukai taip ir atsirado. Įsivaizduojat: žmogus gauna atvirką, atplėšia ir staiga – vietoj kokio nors ‚dun-dun-dun‘ ir Kremliaus kurantų – matai, nykštukas bėga didelėm akim. Tai

staiga iššaukia šypseną ir paskui ta nuotaika sklendo, ji persiduoda. Ir apima jau didesnę grupę žmonių“.

Pažymėtina, kad nors „stebuklinės“ erdvės vaizdavimas pačių dailininkų galėjo būti suprantamas kaip kryptinga pastanga atsiriboti nuo politizuoto diskurso, vis tik reikėtų pripažinti, kad tokia Naujųjų metų šventės vaizdinė reprezentacija buvo „legitimi“ – jau pats jos egzistavimo faktas implikuoja, kad ji buvo įprasta ir ideologiškai priimtina. „Istorinė“ ir „stebuklinė“ šventės erdvės pabrėždavo skirtingus Naujųjų metų aspektus, o jų koegzistavimas lėmė šios šventės vaizdinės reprezentacijos heterogeniškumą.

Galiausiai, nagrinėjant „stebuklinės“ erdvės atsiradimą naujamečiuose atvirukuose, varta peržengti SSRS kultūrinio ir politinio konteksto ribas bei atsižvelgti į platesnį – švenčių tyrimų – lauką. Naujieji metai yra minimi įvairiose pasaulio bendruomenėse, o šios šventės apeigas analizavę tyrėjai išskyrė tam tikrus pasikartojančius ypatumus. Arnold van Gennep Naujųjų metų šventę apibūdina kaip „perėjimo“ laikotarpį – tarpsnį tarp senųjų metų pabaigos ir naujųjų pradžios (van Gennep 2001: 178). Tuo tarpu Mircea Eliade ir Roger Caillois išskiria *sakralaus / mitinio* ir *pasaulietinio / kasdienybės* laiko opoziciją, kur pirmasis yra saistomas su švente (Eliade 2000: 283–284; Caillois 2001: 19–32). Šventę ir kasdienybę čia sieja kokybinis skirtumas – šventės metu laikas patiriamas kitaip (Caillois 2001: 97–128). Eliade teigia, kad Naujųjų metų šventė dažnai siejama su pasaulio Sutvėrimo akto simboliu atkūrimu – tai cikliškai pasikartojantis atsinaujinimo momentas, kai senasis laikas ir pasaulis „miršta“, užleisdamas vietą naujam (Eliade 1996: 53), o Caillois pabrėžia, kad šventės laikotarpis susijęs su pirminio Chaoso atkūrimu, kai atsitinka tai, kas paprastomis aplinkybėmis būtų neįmanoma – šventės metu realūs ir nerealūs dalykai koegzistuoja (Caillois 2001: 97–128). Šventė suprantama kaip ypatingas, slenkstinis periodas, kai įprasta tvarka laikinai panaikinama, išnyksta draudimai ir atsiveria stebuklų bei transformacijų galimybės. Taip pat ir Naujieji metai pristatomi kaip laikotarpis, kai „realus“ laikas sustabdomas, o šventės dalyviai pasaulį patiria kitaip nei įprastai.

Grįžtant prie Naujųjų metų šventės reprezentacijos atvirukuose ir minėtus konceptus taikant moderniosios visuomenės praktikoms, matyti, kad „stebuklinė“ erdvė gali būti siejama su neįprastu – liminaliu, sakraliniu – šventės laiku, kai įvyksta tai, kas nėra būdinga kasdienybei. „Stebuklinis“ diskursas Naujųjų metų šventę pristato kaip periodą, kai laikinai nutrūksta įprasta pasaulio struktūra – gyvūnai „sužmogėja“, seniai besmegeniai neša dovanas, nykštukai važiuoja rogutėmis. Tai laikas, kuriame įmanomos transformacijos ir neįprasti įvykiai. Tuo tarpu „istorinė“ erdvė siejama su pasaulietiniu, ne šventės laiku. Per nuorodas į esamą tikrovę – specifinį istorinį erdvėlaikį – numanomas linijinis laiko suvokimas, kuriame svarbiausias tampa tęstinumas, o kartu implikuojama ateities bei pažangos idėja. Toks „stebuklinės“ ir „istorinės“ erdvės koegzistavimas atspindi sovietinės Naujųjų metų šventės ideologinį ambivalentiškumą ir kartu rodo bandymą pritaikyti atvirukų produkciją skirtingoms auditorijoms: „stebuklinis“ diskursas buvo orientuotas į vaikus, o „istorinės“ erdvės atvaizdavimas komunikavo suaugusiems skirtą „esamos“ tikrovės (ir kartu ateities) viziją. Tokiu būdu Naujųjų metų šventė buvo reprezentuojama per daugialypį, bet netolygų idėjinį lauką.

5.4.3. Kiti Naujųjų metų šventės vaizdinės reprezentacijos tipai

Žiemos gamtovaizdžiai – vienas didžiausių tarpukario Lietuvos kalėdinių atvirukų teminių blokų. Čia vaizduojami įvairūs peizažai: pavieniai užsnigti medžiai, panoraminiai vaizdai į žiemos mišką. Sovietmečiu gamtovaizdžiai iš kalėdinių atvirukų buvo perkelti į naujamečius. Šiuose atvirukuose nėra nei stebuklinį šventės aspektą akcentuojančių figūrų, nei bandymo susieti atvaizdą su konkrečiu istoriniu laikotarpiu ir jo politinėmis bei sociokultūrinėmis realijomis. Vietoje to pasirenkamas universalus, „neutralus“ žiemos gamtos vaizdinys.

Tarpukariu dauguma gamtovaizdžių buvo piešti, tačiau sovietmečiu juos beveik visiškai pakeitė fotografijos pagrindu sukurti atvirukai. Fotoatvirukų temą plačiai aptarė Eglė Jaškūnienė disertacijoje „Lietuvos taikomoji fotografija 1953–1988 metais“. Anot tyrėjos, „fotografijas lietuviškuose atvirukuose pradėta naudoti 5-ojo dešimtmečio pabaigoje“, tačiau iki 7-ojo dešimtmečio pradžios jose vyravo

„temų ir funkcinis neapibrėžtumas“ (Jaškūnienė 2010: 74). Rinkoje dominavo neutralūs siužetai – gamtovaizdžiai, žanrinės scenos, gėlės ir gamtos fragmentai. Kadangi šie atvirukai neturėjo paruošto teksto averse, juos galima buvo naudoti įvairių švenčių proga. Nuo 7-ojo dešimtmečio pradžios leidėjų pasitarimuose bei suvažiavimuose oficialiai imta kelti „temų siaurumo ir monotonijos“ atvirukuose problemą, siekta plėsti sveikinimo progų įvairovę (Jaškūnienė 2010: 83). Tačiau, nors proginių atvirukų tematika prasiplėtė, fotoatvirukų temų įvairovė keitėsi nežymiai. Jaškūnienės teigimu, iki 8-ojo dešimtmečio pradžios fotoatvirukuose dominavo „natūralios gamtos formos ir peizažai“ (Jaškūnienė 2010: 83). Ši tendencija atsispindi naujamečiuose atvirukuose. Nors nuo 8-ojo dešimtmečio fotoatvirukus papildė fotokompozicijos, jos nepakeitė gamtovaizdžių – tokie atvirukai dideliais tiražais buvo spausdinami iki pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo (Priedas Nr. 21–22)⁸⁸.

Fotografiniai atvirukai nepasižymėjo aukšta spaudos kokybe. Atspausdinti atvirukai dažnai atrodydavo prasčiau nei jų projektai – spalvos būdavo išblukusios, nukentėdavo ir atvaizdo ryškumas. Dėl šių trūkumų buvo nuvertinamos atvirukų autorių pastangos. Pavyzdžiui, fotografo Liudviko Ruiko ir dailininko-kaligrafo Alberto Gursko atviruke nukentėjo šriftisto kūrybinė intencija (Pav. 20). Žodinis sveikinimas nebuvo integruotas į nuotraukos kompoziciją – tekstas neišsiskyrė chromatiškai, iš dalies susiliejo su nuotraukos fonu, todėl tapo sunkiai įskaitomas. Paruoštas tekstas atspausdintas mažai atsižvelgiant į galutinio rezultato estetinę vertę. Toks sprendimas rodo atotrūkį tarp dailininko ar fotografo sumanymo ir jo praktinio įgyvendinimo spaustuvėje. Nors averse buvo projektuojamas originalus kaligrafijos darbas, ribotos spaustuvės galimybės neleido pasiekti estetinio patenkinamumo (Atminytė 2022: 177).

⁸⁸ Žiemos gamtovaizdžius vaizduojančius atvirukus kurdavo tokie fotografai kaip Romualdas Augūnas, Jonas Kalvelis, Raimondas Paknys, Liudvikas Ruikas, Antanas Sutkus, Kęstutis Verbickas ir daugelis kitų. Pagal išleistų atvirukų skaičių pažymėtinas Bronio Baltrušaičio indėlis, taip pat Zino Kazėno ir Petro Karpavičiaus atvirukai su žiemos gamtovaizdžiais.

Pav. 20. Naujametis atvirukas. Fot. Liudvikas Ruikas ir dail. Albertas Gurskas, leid. „Mintis“, 1983 m.

Pažymėtina, kad pieštuose gamtovaizdžiuose kartais pasirodo laukiniai gyvūnai. Dažniausiai tai paukščiai, rečiau – stirnos, pažįstamos iš tarpukario Lietuvos atvirukų. Kitaip nei stebukliniame diskurse, čia paukščiai nėra antropomorfizuojami, o priešingai – integruojami į „esamos tikrovės“ vaizdinę reprezentaciją. Paukščių įtraukimas į naujamečius gamtovaizdžius tapo pasikartojančiu motyvu – atsiradęs 8-ojo dešimtmečio pradžioje, jis buvo naudojamas ir vėliau. Paprastai paukščius vaizduoti rinkosi tie patys dailininkai: Leonardas Gutauskas, Aldona Griškevičienė, Nijolė Šaltenytė ir kiti. Nepaisant skirtingos technikos bei meninės raiškos būdų, šiuos atvirukus vienijo tai, kad Naujųjų metų šventės diskursas buvo reprezentuojamas žiemą ant medžių tupinčiais paukščiais. Buvo pasirenkama vaizduoti žiemos sezonui būdingus paukščius. Tokiuose atvirukuose nepamatysite varnų ar balandžių – vietoj jų atsiranda zylės, sniegenos, svirbeliai arba ryškių spalvų, konkrečiai rūšiai nepriskirtini paukščiai (Priedas Nr. 23–24). Nekeliant užmojo nustatyto simbolinių reiškinių, galima numanyti, kad paukščių vaizdavimas gamtovaizdžio fone buvo paremtas, viena vertus, estetiniais sumetimais, kita vertus – jų kuriamu emociniu poveikiu. Su lietuviškos žiemos peizažu kontrastuojantys ryškiaspalviai paukščiai atkreipia į save dėmesį ir kartu yra daugeliui pažįstamas, malonumą teikiantis reginys.

Kaimo panorama. Žiemos gamtovaizdžiams artimas teminis blokas – nedidelės gyvenvietės panorama. Šis motyvas buvo populiarus tarpukario Lietuvos kalėdiniuose atvirukuose. Dažniausiai vaizduojamas kaimas arba miestelis tamsiu paros metu. Lauke žmonių nematyti, tačiau namų langai apšviesti, kartais šalia kelio stovi stirnos arba matyti link namų einančio žmogaus siluetą. Panorama dažnai papildoma nedidele, Lietuvai netipinės architektūros bažnytele. Toks atvaizdo pasirinkimas sąlygotas atvirukų leidybos aplinkybių – juos spausdindavo užsienyje, dažniausiai Vokietijoje. Kartais buvo pasirenkama kitokia perspektyva – vaizduojama ne kaimo ar miestelio panorama, o vienkiemis iš arti. Šiuo atveju vadovautasi panašiu principu: siekta perteikti žiemos vakaro atmosferą, rodant apšviestus namų langus. Tokie atvaizdai galėjo būti pildomi prie namų stovinčiomis stirnomis ar ant palangių tupinčiais paukščiais. Sovietmečiu tradicija vaizduoti nedidelės gyvenvietės panoramą buvo perimta. Tačiau stebimi tam tikri pokyčiai. Atsisakyta svetimos atvirukų kilmės žymenų – tokių kaip bažnytelės, o vaizduojamos gyvenvietės apsiribojo kaimu arba pavienėmis sodybomis⁸⁹. Paprastai čia matyti užsnigtos trobelės. Toks kaimo vietovės vaizdavimas įsitvirtino tik nuo XX a. 8-ojo dešimtmečio antrosios pusės ir tapo dažnesnis 9-ajame dešimtmetyje (Priedas Nr. 25–26).

Pav. 21. Naujametis atvirukas. Dail. G. Aleksandravičienė, leid. „Mintis“, 1978 m.

⁸⁹ Tam tikrą išimtį sudaro Mariaus Liugailos atvirukas, kuriame vaizduojama nebe kaimas, o miestas – daugiabučių rajonas (Priedas Nr. 27).

Šio teminio bloko ypatumus padeda atskleisti atvejo analizė. Dailininkės G. Aleksandravičienės sukurtame atviruke matome kaimo panoraminį vaizdą (pav. 21). Vienodo dydžio, tačiau skirtingų spalvų namukai rodomi iš tam tikro atstumo. Lauko erdvė tuščia – žmonių nesimato, o keliai užsnigti. Dangus ir žemė yra panašios spalvos, o šventės niekas tiesiogiai neišduoda – nėra tipinių Naujųjų metų atributų. Galima spėti, kad šventė vyksta namų viduje, už žiūrinčiojo žvilgsnio ribų. Į sveikinimo progą nurodo tik virš gyvenvietės „pakibusi“ kokarda. Be to, skirtingai nei Vilniaus miestą vaizduojančiuose atvirukuose, čia nėra kontekstinių žymenų, kurie galėtų nukreipti atvaizdo interpretaciją sovietinės tikrovės link. Priešingai, esama pastangos nutraukti sąsajas su sovietmečiu, Naujųjų metų šventę pristatant per abstrakčią, kontekstinių žymenų neturinčią erdvę.

Tokia Naujųjų metų šventės vaizdinė reprezentacija reikalauja interpretacijos. Viena vertus, galima atsižvelgti į bendrą sovietinių švenčių populiarinimo kontekstą. Švenčių sekuliarizavimas neretai buvo siejamas su „senųjų liaudies“ papročių atgaivimu, valstybingumo idėją pakeičiant abstrakčia „liaudies“ samprata⁹⁰. Tai atsispindėjo ir per lietuviško kaimo kultūrinio paveldo vertinimą bei išskėlimą (Streikus 2003: 515). Šiuo požiūriu dekontekstualizuoto kaimo vaizdavimas naujamečiame atviruke neprieštaravo sovietinei ideologijai, o priešingai – pabrėžė „liaudies“ tradicijos aspektą. Kita vertus, atsižvelgiant į tai, kad kaimo ar miestelio vaizdavimas buvo būdingas ir tarpukario Lietuvos atvirukams, toks motyvas gali būti laikomas universaliu žiemos šventės vaizdiniu, nepriklausančiu nuo konkretaus ideologinio konteksto. Tai verčia prisiminti Gastono Bachelardo aprašytus onirinius namus. Pasak Bachelardo, kaimiško, nuosavo namo figūra susijusi su svajone ir poetinio įvaizdžio kūrimu. Namai atlieka dvigubą funkciją: jie apsaugo svajotoją nuo išorės suteikdami jam erdvę svajoti ir kartu patys tampa šios svajonės dalimi. Tokia erdvė pirmiausia egzistuoja ne realybėje,

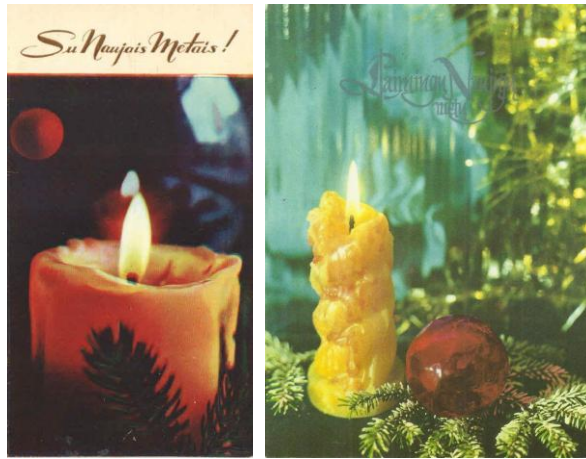
⁹⁰ Pažymėtina, kad sovietmečiu vykdyta etnofiliška politika, skatinusi folkloro plėtrą ir populiarinimą, užuot panaikinusi Lietuvos valstybingumo idėją, prisidėjo prie tautos idėjos sklaidos ir stiprinimo bei sudarė prielaidas Lietuvos nepriklausomybės atkūrimui 1990 m. (Putinaitė 2024: 255).

o prisiminimuose ir vaizduotėje (Pint 2013: 111). Namų poetinis vaizdinys veikia žiūrinčiojo atmintį ir vaizduotę – stebėtojas skatinamas prisiminti patirtą namų erdvę. Panašiai ir Aleksandravičienės atviruke kaimo namai žadina žiūrinčiojo vaizduotę: jis verčiamas svarstyti, kas vyksta už langų – vizualizuoti šventės vyksmą namų viduje. Kuriamas svajingas šventinis diskursas, didžiaja dalimi paremtas individualiomis žiūrinčiojo patirtimis ir prisiminimais.

Naujametės fotokompozicijos. Sovietinės Lietuvos naujamečiuose atvirukuose ne visada buvo vaizduojama lauko erdvė. Neretai ją keisdavo „kamerinė“ namų atmosfera, kuriama pasitelkus temines naujameses fotokompozicijas. Komentuodama fotografinių atvirukų raidą sovietmečiu, Jaškūnienė pastebi, kad „po mėgavimosi natūraliomis gamtos formomis ir peizažu, jau 8-ojo dešimtmečio pradžioje pereita prie natiurmortų“ (Jaškūnienė 2010: 83). Nors tokie atvirukai buvo kuriami įvairių švenčių proga (nuo universalaus sveikinimo iki Moters dienos), mūsų tyrimui reikšmingos yra naujametės fotokompozicijos. Tai viena didžiausių sovietmečio Lietuvos naujamečių atvirukų kategorijų – jos sudaro beveik trečdalį analizuotų „Minties“ leidyklos atvirukų. Tokių atvaizdų populiarumą lėmė fotografo Broniaus Baltrušaičio produktyvumas. Būdamas vienu iš K. Požėlos spaustuvės giliaspaudės cecho įkūrėjų ir vadovų (iki 1973 m.), jis aktyviai kūrė fotokompozicijas proginiams atvirukams (Pav. 22 ir 23). Fotografas analizavo rinkos poreikius⁹¹ ir iki pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo tiekė tuo metu paklausius fotokompozicijų sprendimus (Jaškūnienė 2010: 80). Laikotarpiu nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigos iki Lietuvos

⁹¹ Tyrimo metu kalbinti pateikėjai fotokompozicijas vaizduojančius atvirukus vertindavo skirtingai. Viena vertus, tokie atvirukai sulaukdavo pagyrimų. Jie buvo įvardijami kaip perteikiantys šventės nuotaiką – romantiški, kuklūs („žvakė, eglutė, romantika“ (V4 vyr. 1975 RT), „su žvakėmis daugiau romantikos“ (V24 mot. 1945 RT), „kukli atvirutė. Pasako, kad yra šventė“ (V30 mot. 1958 RT)). Kita vertus, fotokompozicijos sulaukdavo ir nemažai kritikos dėl idėjos banalumo ir blogos spaudos – „ką matau, tą fotografuoju. Ir spauda nekokia“ (V19 vyr. 1971 VLN), „trivialus, ne tiek, kad nepatinka, tiesiog nuvalkiotas siužetas, dažnai pasitaiko“ (V20 vyr. 1962 VLN), „čia banalu labai“ (V22 vyr. 1973 RT). Matyti, kad nepaisant „šventiškos nuotaikos“, dėl panašių atvaizdų gausos, šiuolaikinių vartotojų tokie atvirukai suprantami kaip mažai kūrybiškos kartotės.

nepriklausomybės atkūrimo išleista daugiau nei 100 jo sukurtų naujamečių atvirukų, iš kurių didžioji dalis yra būtent fotokompozicijos.

Pav. 22 ir 23. Naujamečiai atvirukai. Fot. Bronius Baltrušaitis, leid. „Mintis“, 1970 m.; Fot. Bronius Baltrušaitis ir dail. Romas Dubonis, leid. „Mintis“, 1987 m.

Jaškūnienė išskiria du fotokompozijų tipus: dekoratyvines ir iliustratyvias (Jaškūnienė 2010: 81). Pirmosios buvo kuriamos pagal natiurmorto žanro principus. Naujamečiuose „natiurmortuose“ dažniausiai kartodavosi tie patys elementai: eglutės šaka, žvakė ir eglutės žaislas (Priedas Nr. 28). Šie elementai galėjo būti derinami arba keičiami, tačiau paprastai sudarydavo kompozicijos šerdį⁹². Kartais natiurmortas būdavo papildomas kitais dekoratyviais objektais, tokiais kaip puošnus laikrodis, žvakidė, vaza, šampano taurės ar knygos (Priedas Nr. 29). Jaškūnienė pastebi, kad daugelis šių daiktų sovietinėje aplinkoje buvo netipiniai – tai buvo deficitiniai Lietuvoje arba užsienyje pagaminti objektai. Jų pagrindu sukurti natiurmortai konotavo gerovę ir rekonstravo iliuzinį, iš „deficitinių“ elementų sudarytą sovietinės prabangos etaloną (Jaškūnienė 2010: 83). Antrajam teminių aranžuočių tipui būdingas naratyvumas, dažnai išreiškiamas siužetinėmis mizanscenomis (Jaškūnienė 2010: 82). Naujamečiuose Lietuvos SSR atvirukuose šis

⁹² Pastebėtina, kad nors tarpukario Lietuvos atvirukuose taip pat buvo vaizduojamos žvakės, eglutės šakos ir kiti šventiniai elementai, jie nebuvo sukomponuojami į natiurmorto žanrui būdingą kompoziciją. Be to, šie atvaizdai nebuvo kuriami fotografijos pagrindu – jie buvo piešti.

žanras atsiskleidė per mizanscenas, sukurtas pasitelkus „liaudies menininkės“ Stasės Samulevičienės autorinius minkštus žaislus (Priedas Nr. 30).

Palyginus fotokompozicijas su kitais naujamečiais atvirukais, pastebima, kad šiuose atvaizduose buvo kuriamas intymesnis vaizdas, nukreiptas į namų erdvę. Naujųjų metų vaizdinė reprezentacija čia konstruojama pabrėžiant privatų šventės minėjimą – žvakė ir papuošta eglutės šakelė yra namų aplinkos atributai. Tai atspindi Naujųjų metų šventimo sovietmečiu dvilypumą. Paukštytė-Šaknienė pastebi, kad sovietmečiu šventinių apeigų tradicija dažnai būdavo „kuriamą atsiribojus nuo šeimos, t. y. šventės šventimo privačioje aplinkoje, šventės erdvę išplečiant į platesnes socialines bendrijas ir sudarant sąlygas ideologiškai kontroliuoti šventės turinį“ (Paukštytė-Šaknienė 2016: 26). Tačiau kai kurios šventės vis dėlto buvo minimos šeimos aplinkoje. Šaknys mini, kad „Naujųjų metų chronologinis artumas Kalėdoms apeiginių metų struktūroje ir išskirtinis šiai šventei teikiamas dėmesys istorijos perspektyvoje leido susiformuoti šios šventės tradicijoms šeimose“ (Šaknys, 2016: 98). Aptarti „teminiai natiurmortai“ iš dalies atspindi šį Naujųjų metų šventės minėjimo privačioje aplinkoje aspektą.

Vaikai. Tarpukario kalėdiniuose ir naujamečiuose atvirukuose neretai buvo vaizduojami vaikai: dalyvaujantys žiemos lauko žaidimuose arba, dažniau, šventės minėjimo kontekste – nešini eglute, prie eglutės, gavę dovanų ir pan. Tokie atvirukai buvo tiek fotografiniai, tiek piešti. Sovietmečiu vaikų vaizdavimo tradicija atvirukuose buvo tęsiama, tačiau pakito jų vaizdavimo aplinkybės. „Minties“ leidyklos naujamečiuose atvirukuose vaikai retai vaizduojami šventės minėjimo metu. Vietoje to, nuo pat XX a. 7-ojo dešimtmečio pradžios jie dažniausiai įtraukiami į žiemos lauko pramogų scenas – važiuoja rogutėmis ar slidėmis, mėto sniego gniūžtes ir pan. (Priedas Nr. 31). Nors tokie atvirukai paprastai neturi tiesioginių nuorodų į sovietų laikotarpį, vis dėlto juose galima aptikti sovietinės retorikos pėdsakų. Pasirinkimas vaikus pristatyti žiemos pramogų kontekste iš dalies sietinas su sporto propagavimu sovietmečiu. Sovietų Sąjungoje sportas ir fizinė veikla buvo aktyviai skatinami, o sporto propaganda apėmė visas amžiaus grupes – nuo vaikų iki suaugusiųjų. Pasitelkus mokyklas, darbovietes, sporto klubus

gyventojai buvo nuolat raginami užsiimti aktyvia fizine veikla, o radijo laidos, populiariūs ir specializuoti žurnalai reguliariai teikė informacijos apie fizinio aktyvumo svarbą (O'Mahony 2006: 8). Todėl tikėtina, kad pasirinkimas naujamečiuose atvirukuose vaizduoti lauke žaidžiančius vaikus nebuvo atsitiktinis. Tokie atvaizdai ne tik atspindėjo tikrovę – per naujametės atostogas vaikai iš tiesų praleisdavo laiką lauke, bet ir veikė kaip neformalios fizinės veiklos populiarinimo priemonė.

Tam tikrą išimtį sudaro XX a. 6-ojo dešimtmečio antrosios pusės fotografiniai atvirukai, kuriuose ikimokyklinio amžiaus vaikai vaizduojami prie eglutės ar šalia dovanų, kartais – kartu su Seniu Šalčiu naujamečio renginio metu (Priedas Nr. 32). Ši tendencija koreliuoja su sovietinės Rusijos naujamečių atvirukų tradicijomis. 6-ojo dešimtmečio atvirukuose vaikai vaizduojami „raudonveidžiai, džiaugsmingi, prižiūrėti“ (Nasrtdinova 2018: 74). Pasak šiuos atvirukus tyrusios Nasrtdinovas, praėjus daugiau nei dešimtmečiui po Antrojo pasaulinio karo, vaikai tapo naujo gyvenimo simboliu. Tyrėjos teigimu, šis įvaizdis išplito tiek, kad įkvėpė populiarių naujamečių atvirukų archetipą – „Naujųjų metų berniuką“. Sovietinės Rusijos atvirukuose šis vaizdinys įvairiomis formomis buvo kartojamas beveik iki pat Persitvarkymo laikotarpio pradžios (Nasrtdinova 2018: 75). Šis archetipas neaplenkė ir Lietuvos SSR leidžiamų atvirukų – retkarčiais juose taip pat pasirodo su „naujaisiais metais“ tapatinamas vaikas. Paprastai kuriama metų kaitos alegorija, kur „senus metus“ vaizduojantis Senis Šaltis lydimas (o kartais ir nešinas) vaiko – „naujų metų“ simbolinės reprezentacijos (Priedas Nr. 33).

Metų kaitos žymenys: laikrodžiai, kalendoriai, skaičiai. Tarpukario Lietuvos atvirukuose Naujųjų metų vaizdinys dažnai buvo konstruojamas pasitelkiant metų kaitą žyminčias figūras: laikrodį, rodantį artėjantį vidurnaktį, bei „naują“ sieninį kalendorių, atverstą ties 1-ąją sausio dieną. Abi figūros pabrėžia laikinį Naujųjų metų šventės aspektą – senų metų pabaigą ir naujų pradžią. Laikrodį ir kalendorių dažnai papildydavo sėkmę žymintys simboliai – musmirės, keturlapiai dobilai, paršeliai ir kiti. Jų derinimas su metų kaitos žymenimis gali būti suprantamas kaip sėkmės naujais metais palinkėjimas.

Sovietinės Lietuvos atvirukuose metų kaitos simboliai išliko. Laikrodžiai vaizduojami tiek fotografiniuose, tiek pieštuose atvirukuose. Pastarieji suteikdavo daugiau kūrybinės laisvės derinti skirtingus naujamečius elementus. Tačiau laikrodžius ir kalendorius pildantys sėkmės simboliai buvo pakeisti stebuklinio šventės diskurso figūromis – nykštukais, Seniu Šalčiu, velniu, devyniaragiu elniu ir pan. (Priedas Nr. 34–35). Daugiausia tokių atvaizdų sukurta 8-ajame dešimtmetyje. Jie gali būti interpretuojami kaip stebuklinio Naujųjų metų šventės diskurso dalis. Laikrodis talpia išreikšdavo metų kaitą – senųjų metų pabaigą ir naujųjų pradžia, o fantastiniai veikėjai papildomai nurodydavo atvaizdo interpretacijos vektorius, nukreipdami jį stebuklinio Naujųjų metų šventės diskurso linkme.

Kartais metų kaitai žymėti buvo pasitelkiama ir alternatyvios strategijos. Pavieniais atvejais atvaizdo dalimi tapdavo naujus metus žymintys skaičiai. Pavyzdžiui, 1984 m. išleistame atviruke skaičiui „1985“ suteikiama trimatė forma – jis įsilieja į žiemos diskursą, vaizduojamas tarsi sulipdytas iš sniego, o skaičių „8“ atstoja Senis Besmegenis (Priedas Nr. 36). Kiek dažniau skaičiai būdavo užrašomi kaligrafiškai bei veikė kaip standartinio sveikinimo teksto alternatyva. Neretai jie tapdavo vienintele nuoroda į sveikinimo progą. Pavyzdžiui, dailininko Antano Kazakausko atviruke į taurę „supilamos“ netipinės Naujųjų metų šventės figūros – skaičius „1972“, katinas, gėlės ir kitos (Priedas Nr. 36). Šiuo atveju būtent skaičius suteikia žinojimo, kad taurė pildoma naujamečiais linkėjimais. Šis ir panašūs meniniai sprendimai ne tik žymėdavo sveikinimo progą, bet ir kurdavo atvaizdo interpretacijos poreikį.

Kosmonautika. Sovietmečio naujamečiuose atvirukuose atsirado naujų, tarpukario Lietuvai netipinių motyvų. Vienas iš jų – SSRS kosmoso „užkariavimas“. Lietuvos SSR leidžiamuose atvirukuose kosmoso tema pasirodydavo retai – yra tik pavienių atvejų, kai pasirinkta nurodyti į sovietų pasiekimus kosmose. Vienas tokių pavyzdžių – 1961 m. sukurtas atvirukas (Pav. 24). Jame vaizduojama jau pažįstama „naujų metų“ simbolinė reprezentacija – vaikas, užsidėjęs kepurę su artėjančių metų skaičiais. Vaikas stovi ant Žemės rutulio ir šypsosi „SSRS“ raketai, kuri tarsi „sveikina“ jį Naujųjų metų progą. Be abejo, toks atvaizdas tematizuoja to meto

aktualijas – 1961 m. įvykusį pirmąjį žmogaus skrydį į kosmosą, ir kartu atkartoja sovietų propagandos gaires – mokslo bei technologijų pažangos šlovinimą.

Pav. 24. Naujametis atvirukas. Dail. A. Vitkauskas, VPMLL, 1961 m.

Nors mažas Lietuvos SSR atvirukų kosmonautikos tema skaičius gali būti nulemtas tyrimo imties, vis tik labiau tikėtina, kad tai yra vietinės produkcijos ypatumas. Kosmoso užkariavimo temos retumas sovietinės Lietuvos atvirukuose tampa akivaizdus juos lyginant su sovietinėje Rusijoje išleistais naujamečiais atvirukais – čia ši tema buvo itin populiari ir kartota ne tik 7-ajme, bet ir vėlesniais dešimtmečiais. Pavyzdžiui, kosmoso „užkariavimo“ laikotarpiu Senis Šaltis nevažiavo tradicinės arklių trijulės traukiamomis rogėmis, o skrido lėktuvu arba kosmine raketa (Butylskaja 2013: 143). Tokie vaizdiniai Lietuvos SSR produkcijoje buvo naudojami pastebimai mažiau, pirmenybę teikiant kitiems Naujųjų metų diskurso aspektams.

Astrologija. Kitas retas sovietinių naujamečių atvirukų teminis blokas – zodiako ženklai. Toks Naujųjų metų šventės vaizdiny sovietinės Lietuvos atvirukuose retkarčiais pasirodydavo 8-ajame dešimtmetyje ir vėliau. Pavyzdžiui, A. Butrimo atviruke dvylika zodiako ženklų papildomi saulės ir mėnėsienos figūromis, o Liudos Bekintytės kurtame atvaizde zodiako ratas supa laikrodį, tuo pabrėždamas sąsają tarp paros ir metų laiko (Priedas Nr. 38). Abiem atvejais per horoskopo

simbolius akcentuojamas ciklinis metų kaitos aspektas. Pavieniais atvejais buvo pasitelkiama ir kinų zodiako figūros, atvaizde vaizduojant artėjančių metų ženklą. Pavyzdžiui, Marijos Jukniūtės atviruke vaizduojamas arklys – 1990 m. kinų zodiako simbolis (Priedas Nr. 39). Nors šis vizualinis sprendimas retai pasitaikydavo Lietuvos SSR atvirukuose, jis papildydavo temų įvairovę, o žvelgiant iš šiandienos perspektyvos – nurodo kultūrinius sovietų Lietuvos pokyčius.

5.4.4. Sveikinimo tekstas: šabloniška struktūra ir jos meninis apmąstymas

Sovietinės Lietuvos naujamečiuose atvirukuose sveikinimo tekstai apsiribodavo standartinėmis formulėmis: „Su Naujais metais“, „Laimingų Naujųjų metų“, „Sėkmės Naujaisiais metais“ ir pan. Lyginant sovietmečio naujamečių sveikinimo atvirukų tradiciją su kitų šalių praktika, išryškėja redukuota atvirukų kalba bei atvaizdo dominavimas averse. Pavyzdžiui, nors JAV sveikinimo atvirukus dažnai papildydavo eiliuotas sveikinimas (Jaffe, 118), Lietuvos SSR tokios tradicijos nebuvo. Lyginant LSSR ir RSFSR naujamečius atvirukus, galima daryti prielaidą, kad ši tendencija atitiko bendrą SSRS sveikinimo atvirukų tradiciją. Sovietinės Rusijos atvirukų tyrimuose žodinis sveikinimas aptiriamas tik propagandos kontekste – pavyzdžiui, Antrojo pasaulinio karo laikotarpio atvirukuose būta patriotinių šūkių, dainų tekstų ir kitų agitacinių užrašų (Butylskaja 2013: 143). Tokie atvirukai turėjo aiškiai apibrėžtą adresatą (karo meto visuomenę), o averse pateikiamas tekstas atliko patriotiškumo komunikavimo funkciją (Sambur 2015: 162). Tačiau XX a. 6-ajame dešimtmetyje, pradėjus centralizuotą proginių atvirukų gamybą, sveikinimo tekstai buvo redukuoti iki trumpų nuasmenintų formulių.

Klausimas, kodėl SSRS proginiuose atvirukuose nebuvo eiliuotų sveikinimų, lieka atviras. Galima išskirti keletą galimų priežasčių. Pirma, tikėtina, kad trumpų sveikinimo tekstų tradicija buvo perimta iš ankstesnio laikotarpio. Glausti averso užrašai būdingi carinės Rusijos ir tarpukario Lietuvos atvirukams, kuriuose buvo kartojamos trumpos sveikinimų formulės – „Linksmų Kalėdų švenčių“, „Sveiki sulaukę Naujųjų metų“ ir pan. Antra, trumpi ir šabloniški sveikinimo tekstai galėjo būti naudojami siekiant užkirsti kelią sovietams priešišku

reikšmių sklaidai ir kartu palengvinti cenzūros darbą, susiaurinant ją iki vizualinio diskurso analizės. Šriftinius atvirukus kūręs Albertas Gurskas prisimena, kad rašant naujamečius sveikinimus teksto pasirinkimo galimybės buvo ribotos: „Naujesiems metams ką tu čia pridarysi – „Laimingų Naujų metų“ ir viskas“. Kitų švenčių proga retkarčiais pavykdavo įterpti ilgesnių tekstų⁹³, tačiau jų pasirinkimą ribojo griežtesnė cenzūra. Dailininkas teigia, kad tekstus reikėjo rinktis atsargiai, atsižvelgus į tai, kas gali nepraeiti cenzūros: „rinkaisi, kad praeitų. Buvo baisūs – kiekvieną atvejį, kiekvieną raidelę tikrindavo, kiekvieną sakinį. Jeigu tikrai netinkantis, tai ir nepraeina“. Pavyzdžiui, „Basanavičius arba kiti, skelbiantys Lietuvos kultūrą – buvo uždaryta“ (Gurskas). Tai, kad žodiniai sveikinimai susilaukdavo griežtesnės cenzūros, patvirtina ir kiti liudijimai. Jaškūnienė pastebi, kad cenzūra atidžiai kontroliavo sveikinimo tekstus, ieškodama Ezopo kalbos apraiškų, nutylėjimų bei perkeltinės prasmės. Tyrėja pateikia pavyzdį, kai LKP CK dėmesį patraukė atvirukas su užrašu „Sveiki sulaukė“. Šis užrašas buvo supastas kaip aliuzija į tarpukario Lietuvos kalėdinius sveikinimus, kuriuose kartotas linkėjimas „Sveiki sulaukė Šventų Kalėdų“ (Jaškūnienė 2010: 80).

Nepaisant paruoštų sveikinimo tekstų šabloniškos struktūros, buvo ieškoma kūrybiškų būdų tekstui pristatyti. Tai rodo šriftinių naujamečių atvirukų pavyzdys. Lietuvos SSR tokius atvirukus kūrė jau minėtas dailininkas kaligrafas Albertas Gurskas. Jis prisimena:

„kai gauni užsakymą, tai prašo – naujamečių arba Spalio arba Moters dienos proga. Tai galvoji, kaip čia padaryti, kad jis būtų ir meniškas, ir kartu atitiktų tą reikalavimą. [...] Kad ta forma būtų įdomesnė, ne paprastai surinkti kažkaip, o kad kažkokią tai emociją turėtų, eleganciją, jautrumą“.

Dailininko „uždavinys buvo surasti raidelių forma, kuri kažkuo tai asocijuotųsi su turiniu“ (Gurskas). Remdamasis šia prieiga, dailininkas kurdavo atvirukus įvairių švenčių proga, taip pat ir Naujųjų metų. Vienas jų – 1975 m.

⁹³ Pavyzdžiui, 1982 m. „Minties“ leidyklos sveikinimo atviruke vaizduojama Stasio Krasausko grafikos darbo reprodukcija, o reverse yra Alberto Gursko parinktas ir kaligrafiškai užrašytas tekstas – Eduardo Mieželaičio eilėraščio „Žmogus“ ištrauka.

„Minties“ leidyklos išleistas naujametis atvirukas (Priedas Nr. 40). Tekstas atspausdintas nestandartinio formato lape – pailgo, nedidelio (15 x 5,5 cm) atviruko plokštumoje. Tai vienas iš retesnių atvejų, kai atsisakyta standartinių išmatavimų. Sveikinimo teksto erdvinis išsidėstymas labiau negu įprasta derinamas prie objekto formato: jo grafinė artikuliacija pabrėžia objekto formą. Manieristinis šrifto stilizavimas žymi plokštumos centrą (išsiskirianti „N“ bei vingiuotos „j“ uodegėlės), o pats užrašas išsiplečia po visą jos ilgį. Nors būtų galima vesti tam tikrą paralelę su tarpukario vizitininiais atvirukais, kur kortelės aversu taip pat buvo projektuojamas tekstas, vis tik esama skirtumo. Užrašas čia atlieka ne vien tik informavimo funkciją – meniškai atliktas šriftas atstoja atvaizdą. Jis reikšmingas konstruojant sveikinimo turinį. Pirma, tekstas gali būti skaitomas dvejopai – nuskaitant ne tik užrašo turinį, bet ir jo atlikimo kuriamas reikšmės. Sveikinimo tekstas užrašomas ne tik kursyvu, bet ir kaligrafiniu šriftu. Tokiu būdu ne tik imituojamas užrašymas ranka, bet ir pabrėžiamas autorinis užrašo atlikimas. Atsižvelgus į tai, kad aversas įtraukiamas į sveikinimo aktą, galima teigti, kad čia sveikinimo adresatu tampa pats dailininkas-kaligrafas kaip estetizuoto diskurso kūrėjas. Antra, reikšmingos atviruko formos ypatumų kuriamos reikšmės. Manieringas kursyvas, minimalus averso spalvų skaičius bei nedidelis pailgas objekto formatas leidžia atviruką gretinti su sveikinimo rašteliu. Nors sveikinimo turinys neturi asmeniškumo žymių, per teksto vizualinės raiškos ir objekto formos derinimą kuriama jo iliuzija. Sveikinimo tekstą patalpinus nuo atviruko standarto nutolusios formos lape ir pateikus autoriniu šriftu, imituojamas unikalumas: kad tai ne masinės gamybos, o vienetinis objektas. Be to, prisiminus, kad tekstas yra autorinis – sukurtas kaligrafo, visas atvirukas gali būti suprantamas kaip dailininko „sveikinimo raštelis“ (Atminytė 2022: 181–182).

5.4.5. (Ne)prarasta tradicija: krikščioniški, Lietuvos valstybingumo ir kiti simboliai

Religinė tematika. Reikšmingą tarpukario Lietuvos kalėdinių atvirukų dalį sudarė religinį diskursą tematizuojantys atvaizdai. Dažniausiai buvo vaizduojama prakartėlės scena – kūdikėlis Jėzus, Mergelė Marija ir šv. Juozapas, neretai virš jų

matyti angelai ir Betliejaus žvaigždė, o šalia – piemenys ir / arba Trys Karaliai. Sovietmečiu religinis diskursas atvirukuose buvo nepriimtinas. Tam tikras laisvėjimas pastebimas tik 1988–1989 m. Jis sutampa su Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio veikla – 1988 m. gruodžio 25 d. Lietuvoje pirmą kartą po Antrojo pasaulinio karo oficialiai buvo švenčiamos Kalėdos. Religinių švenčių grįžimas į viešąjį diskursą paveikė ir sveikinimo atvirukų asortimentą – 1988–1989 m. leidyklos „Mintis“ ir „Mokslas“ išleido pavienių kalėdinių atvirukų. Nors jų atvaizduose ne visada būta religinių simbolių, sveikinimo proga buvo nurodoma per užrašą averse – „Su šv. Kalėdom“ (Priedas Nr. 41). Be to, 1989 m. buvo išleista „Istorinių atvirukų“ serija, pristatyta kaip istorinio paveldo dalis (Priedas Nr. 42). Tai – tarpukario Lietuvos kalėdinių atvirukų perleidimai, kuriuose vaizduojami atpažįstami religiniai motyvai.

Pav. 25 ir 26. Kalėdiniai savilaidos atvirukai, užrašyti Vilniuje 1968 m. ir 1982 m.

Pažymėtina, kad nors religinis Kalėdų aspektas išnyko iš viešojo diskurso, jis rado prieglobstį nelegaliai leidžiamuose kalėdiniuose savilaidos atvirukuose. Tokie atvirukai buvo kuriami remiantis tarpukario Lietuvos kalėdinių atvirukų prototipais (Priedas Nr. 43) arba pasitelkus kitų šalių kalėdinius atvirukus. Kartais tą liudija perfotografavimo metu neuždengti averso užrašai anglų ar kitomis kalbomis, pavyzdžiui, užrašas „Silent Night“ (liet. „Tyli naktis“) ant 1968 m. Vilniuje užrašyto atviruko (Pav. 25). Kitais atvejais originalus atviruko užrašas būdavo uždengiamas

lapeliu su tekstu lietuvių kalba. Pavyzdžiui, 1982 m. Vilniuje užrašytame atviruke originalus tekstas – tikėtina, lenkų kalba („Wesołych Świąt“, liet. „Linksmų švenčių“) – buvo uždengtas lapeliu su standartiniu lietuvišku pasveikinimu: „Sveiki sulaukę Šv. Kalėdų“ (Pav. 26).

Be Kristaus gimimo scenų, kalėdiniuose savilaidos atvirukuose retkarčiais buvo vaizduojamos ir kitos tarpukario atvirukams būdingos figūros – angelai, trimitai, varpeliai (Priedas Nr. 44). Šie motyvai tiesiogiai susiję su religiniu diskursu, nes Kalėdų šventės kontekste jie simbolizuoja Jėzaus gimimo skelbimą. Galbūt dėl šios priežasties šios figūros nebuvo perimtos sovietų, o išliko tik nelegaliai platinamuose savilaidos atvirukuose⁹⁴. Pažymėtina, kad kiti tarpukario Lietuvos kalėdinių atvirukų teminiai blokai savilaidos atvirukuose pasitaiko retai. Nors būta kalėdinių atvirukų su žiemos gamtovaizdžiais, tik pavieniai savilaidos atvirukų pavyzdžiai vaizduoja Kalėdų Senelį, eglutę ar kaimų panoramą, o įsimylėjėlių ar vaikų atvaizdų išvis nėra. Tai leidžia kelti prielaidą, kad viešajame diskurse stokojo religinių motyvų, kalėdiniai savilaidos atvirukai buvo orientuoti į religinio Kalėdų šventės aspekto akcentavimą.

Sėkmės simboliai. Sovietmečio savilaidos atvirukų įvairovė neapsiribojo sveikinimais religinės šventės proga – buvo leidžiami ir naujamečiai savilaidos atvirukai. Daugiau nei pusė nagrinėtų naujamečių atvirukų, kurių datavimas yra žinomas, užrašyti XX a. 6-ajame dešimtmetyje – laikotarpiu, kai namudinė produkcija kompensavo atvirukų trūkumą oficialioje prekyboje. Tačiau pavienių tokių atvirukų pavyzdžių randama ir vėlesniais dešimtmečiais. Tikėtina, kad ši praktika buvo tęsiama siekiant pajvairinti sveikinimus, t. y. siųsti atvirukus, kurių stilius ar tematika skyrėsi nuo anuomet prieinamų oficialių leidinių.

Analizuojant naujamečių savilaidos atvirukų visumą, matyti aiški koreliacija su tarpukario Lietuvos atvirukų ikonografija. Nors juose dažniausiai vaizduojami tarpukario atvirukams būdingi gamtovaizdžiai bei kaimo ar miestelio panoramos, taip pat randama ir kitų figūrų – keturlapių dobilų, pasagų, musmirių, pinigų

⁹⁴ Tam tikrą išimtį sudaro „Minties“ leidyklos fotoatvirukai – juose varpeliais puošiama eglutė.

maišelių, kaminkrėčių, paršelių ir pan. (Priedas Nr. 45). Tai tarpukario Lietuvos atvirukams būdingi sėkmės simboliai, kurių kilmė siejama su vokiečių kultūros tradicija⁹⁵. Vienur sėkmės simboliai įrėmindavo atvaizdą ar sveikinimo tekstą, kitur – buvo integruojami į atvaizdo naratyvą. Dažnai viename atviruke galima rasti keletą skirtingų sėkmės simbolių: pavyzdžiui, viename iš atvirukų matyti paršelį, stovintį po keturlapių dobilų lapais papuoštu kalendoriumi (Priedas Nr. 46). Nors sovietmečio valstybiniuose atvirukuose sėkmės simbolius vaizduoti buvo vengiama – dėl jų sąsajų su „miesčioniškumu“, jie pasirodydavo savilaidos atvirukuose. Perfotografuoti ir paspalvinti atvaizdai atkartoję sėkmės ikonografiją, kurdami tęstinumą su tarpukario vaizdine tradicija.

Fotografinis žmonių vaizdavimas. Kitas sovietmečiu pamirštas ir naujamečiuose savilaidos atvirukuose atgimęs teminis blokas – fotografinis žmonių vaizdavimas. Norint aptarti jų kilmę, būtina atsigręžti į ankstesnį periodą. Nors tarpukario kalėdiniuose atvirukuose dominavo piešti atvaizdai, pasitaikė ir sukurtų fotografijos pagrindu. Be jau minėtų vaikų, juose buvo vaizduojami ir suaugusieji: įsimylėjėlių poros arba pavieniai asmenys – puošniai apsirengusios moterys arba jaunuoliai. Šis atvirukų žanras buvo populiarus XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Vakarų Europoje (Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje) ir JAV. Tokie atvirukai perteikdavo aiškų sentimentą – romantišką atmosferą, jos ilgesį arba šmaikštų pastebėjimą meilės tema. Atvaizdo idėja dažnai buvo stiprinama tekstu – pavyzdžiui, įsimylėjėlių poros atvaizdą lydėjo užrašas „Pasidalinčiau su tavimi viskuo, ką turiu“ (angl. „I would share everything I have with you“) (Herbert 2019: 7–17). Tokie žmonių portretus vaizduojantys atvirukai paplito ir tarpukario Lietuvoje. Kalėdiniuose bei naujamečiuose atvirukuose matyti įsimylėjėlių poros, kartais – šeima: vyras, moteris ir vaikas (-ai). Jie vaizduojami nešini eglute arba stovintys prie jau papuošto šventinio medžio, kartais – žiemos peizažo ar miesto fone. Taip pat pasitaikydavo ir pavienių žmonių portretų – jauno vyro arba moters.

⁹⁵ Nors tarpukario atvirukus tyrusio Vytauto Smilginio teigimu minėti simboliai tarpukario Lietuvoje buvo siejami su sėkme (Tarpukario kalėdinių atvirukų mados 2022), nėra aišku, ar jų simbolinės reikšmės išties buvo atpažįstamos – tikėtina, kad jie buvo suvokiami tik kaip dekoratyvūs elementai.

Pastaruoju atveju, pašalinus sveikinimo užrašą, būtų sudėtinga nustatyti sveikinimo progą, nes tokie atvirukai paprastai neturėjo kalėdinių ar naujamečių atributų. Todėl spaustuvėje pridėjus atitinkamą sveikinimo tekstą, jie galėjo būti naudojami įvairių švenčių progą.

Pav. 27. Naujametis savilaidos atvirukas, užrašytas 1955 m.

Sovietinėje Lietuvoje fotografinis žmonių vaizdavimas buvo visiškai eliminuotas iš oficialioje prekyboje prieinamų atvirukų. Tarpukario tradicijos pėdsakų galima rasti tik naujamečiuose savilaidos atvirukuose – tai fotokoliažo principu sukurti atvaizdai, kuriuose įsimylėlių poros vaizduojamos naujamečių atributų kontekste (Pav. 27). Jie buvo gaminami XX a. 5-ojo dešimtmečio pabaigoje – 6-ojo dešimtmečio pirmoje pusėje, gamybinių kooperatinių artelių. Tokie atvirukai gali būti suprantami kaip savito savilaidos žanro – sovietinei Rusijai būdingų „naivių“ fotografinių atvirukų – pavyzdžiai (Rubinina 2020: 157). Ten „naivių“ fotoatvirukų prototipais buvo ikirevoliuciniai bei užsienio (daugiausia vokiški) atvirukai, taip pat kino filmų kadrai. Nuotraukas papildydavo sveikinimo tekstai-eilėraščiai, dažniausiai meilės tema, o pagrindinį atvaizdo akcentą sudarydavo žmonės – jau pažįstamos įsimylėlių poros. Nors „naivių“ atvirukų paskirtis buvo įvairi, pagrindinė jų funkcija buvo dalyvauti tarpasmeniniuose santykiuose, perteikiant tam tikrą sentimentą. Be to, rankų darbo fotoatvirukai suteikdavo savotiško „glamūro“ ir įnešdavo ryškesnių spalvų į pokario kasdienybę (Rubinina 2020: 157).

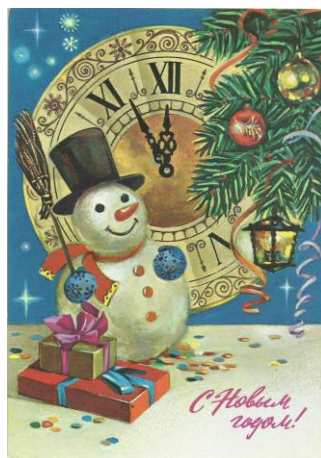
Fotografinis žmonių vaizdavimas savilaidos atvirukuose atsiskleidė ir kitokia forma. Kartais į specialiai atvaizde suformuotą „rėmelį“ būdavo įkomponuojama sveikintojo (-jų) nuotrauka (Priedas Nr. 47)⁹⁶. Tikėtina, kad šie atvirukai buvo populiarūs tarp privalomąją karo tarnybą einančių arba karo mokyklose besimokančių asmenų. Tai nebuvo vien lokali tradicija – ji perimta iš sovietinės Rusijos, kur tokie suasmeninti atvirukai išpopuliarėjo 5-ojo dešimtmečio pabaigoje. Siuntėjų nuotraukomis papildyti atvirukai buvo gaminami fotoateljė arba artelėse (pagal užsakymą), taip pat fotografų, besilankančių kariniuose padaliniuose. Paprastai jie buvo dauginami keliomis ar keliasdešimt kopijų ir siunčiami artimiesiems – jie atliko ir individualaus sveikinimo, ir prisiminimo funkciją. Akivaizdu, kad šie atvirukai nebuvo skirti pardavimui, o buvo kuriami asmeninėms reikmėms.

Lietuvos valstybės simboliai. Vienas pagrindinių skirtumų tarp užsienyje ir vietinėse spaustuvėse išleistų tarpukario Lietuvos atvirukų – Lietuvos valstybinės simbolikos naudojimas vietinėje produkcijoje. Ji įgaudavo skirtingas formas. Pavyzdžiui, viename kalėdinių atvirukų matyti Lietuvos valstybinės vėliavos spalvomis nuspalvintą kaspiną (Priedas Nr. 48), o kitame – geltonai–žaliai–raudona juosta įrėmintą miesto panoramą (Priedas Nr. 49). Panašios strategijos laikytasi ir kai kuriuose naujamečiuose atvirukuose – pavyzdžiui, vaizduojama nepriklausomos Lietuvos vėliavos spalvas atkartojanti juosta bei tomis pačiomis spalvomis išryškintas sveikinimo tekstas (Priedas Nr. 50). Pasirinkimas atviruko averse įterpti Lietuvos valstybingumo simbolius koreliuoja su to meto rekomendacijomis Kalėdų šventės minėjimą papildyti tautiniais ir valstybiniais elementais. Pavyzdžiui, kalėdinės eglutės žaislus siūlyta dekoruoti tautiniais motyvais (Eglutę privalu lietuviškai išpuošti 1923: 2), o į kalėdinę šventę mokykloje rekomenduota integruoti Lietuvos valstybingumo naratyvą, „Eglutės“ renginio scenarijų papildant patriotinėmis dainomis (Sukauskai 1939: 11–12).

Sovietmečio valstybinių leidyklų atvirukuose tiesioginių nuorodų į Lietuvos valstybingumą, dėl akivaizdžių priežasčių, nebuvo. Tam tikrą išimtį sudaro

⁹⁶ Tikėtina, kad ši praktika egzistavo greta tarpukario ir sovietmečio Lietuvai būdingos tradicijos prisiminimui užrašyti ir padovanoti savo portretinę, fotoateljė padarytą nuotrauką.

bandymai Lietuvos valstybinės vėliavos spalvas į atvaizdus integruoti pasitelkus Ezopo kalbą. Pavyzdžiui, 1986 m. Mariaus Liugailos sukurtame atviruke eglutė nuspalvinama geltonai, žaliai ir raudonai (Priedas Nr. 27), o šis spalvinis akcentas dar labiau išryškinamas monochrominiu fonu. Panašią strategiją galima pastebėti ir 1984 m. Kęstučio Kasparavičiaus atviruke (Priedas Nr. 51), kuriame subtiliai derinamos Lietuvos valstybinės vėliavos spalvos: matyti geltonai nuspalvinta žvakė, žalia šaka ir raudonas eglutės burbulas⁹⁷. 1988 m., kai į viešąjį šalies diskursą buvo grąžinti nepriklausomos Lietuvos simboliai (vėliava, himnas), nuorodų į Lietuvos valstybingumą atvirukuose padaugėjo, jas nustota „pridengti“ atvaizdo kuriamu dviprasmiškumu.

Pav. 28 ir 29. Naujametis savilaidos atvirukas, užrašytas 1986–12–28 Kėdainiuose ir jo prototipas – SSRS Ryšių ministerijos išleistas atvirukas (dail. L. Kulijeva, 1982 m.).

Nors būtų galima tikėtis, kad savilaidos atvirukai sudarė galimybę neoficialiai dauginti Lietuvos valstybingumo simboliką, tyrimo metu tokių atvirukų nerasta. Tikėtina, kad tai galėjo lemti nepakankama tyrimo imtis, o pavienių atvirukų, tematizuojančių sovietams priešiškas reikšmes, vis dėlto pasitaikė. Šią

⁹⁷ Pastebėtina, kad nors ezopinių pasakymų pasitaiko viso nagrinėjamo laikotarpio atvirukuose (ankstyviausias – 1964 m.), sunku nustatyti, ar dabartinė interpretacija visuomet atitinka pirminę autoriaus intenciją. Neaišku, ar aliuzijos į nepriklausomos Lietuvos simbolius buvo kuriamos sąmoningai, ar spalvų pasirinkimą lėmė meniniai sprendimai ir tipografijos galimybės.

prielaidą pagrindžia velykinio savilaidos atviruko precedentas – 1967 m. Mažeikiuose užrašytas atvirukas, sukurtas perfotografuojant XX a. pradžios velykinį atviruką, kuriame į margutį įkomponuoti LDK kunigaikščių portretai (Priedas Nr. 52). Pažymėtina, kad nors savilaidos atvirukai nebuvo aktyviai naudojami Lietuvos valstybingumo žymenų sklaidai, retkarčiais jie parodo sveikinimo dalyvių norą užrašyti būtent lietuvišką atviruką. Tą iliustruoja iškalbingas atvejis – 1986 m. Kėdainiuose užrašytas atvirukas (Pav. 28). Jo gamybos aplinkybės – ypatingos. Atvirukas pagamintas perfotografavus 1982 m. SSRS Ryšių ministerijos išleistą naujametį atviruką ir jį paspalvinus (Pav. 29), tačiau užrašas rusų kalba buvo uždengtas lapeliu su lietuvišku sveikinimu. Šis atvejis susišaukia su etnografinio lauko tyrimo metu gauta įžvalga, kad mažesnėse Lietuvos gyvenvietėse trukdavo atvirukų su lietuviškais tekstais. Matyti, kad siekiant palaikyti tautinę-kultūrinę tapatybę, imtasi kūrybiško (ir papildomos pastangos reikalaujančio) sprendimo – adaptuoti turimus atvirukus lietuviškam adresatui.

6. KALĖDINIS IR NAUJAMETIS SVEIKINIMAS ATVIRUKAIS SOVIETINĖJE LIETUVOJE: APLINKYBĖS, DALYVIAI, TURINYS

6.1. Sovietmečiu sveikinusių prisiminimai

6.1.1. Sveikinimo progų pasirinkimas

Visi tyrimo metu kalbinti pateikėjai prisimena kalėdinį ir / arba naujametį sveikinimą atvirukais⁹⁸ sovietmečiu. Daugiau nei dešimtadalis pateikėjų teigia atvirukais sveikinę tik Kalėdų progą (13%, n = 5), trečdalis – tik Naujųjų metų progą (32%, n = 12), daugiau nei pusė – ir Kalėdų, ir Naujųjų metų progą (55%, n = 21).

Sveikinimas Kalėdų progą bei Kalėdų ir Naujųjų metų progą. Pateikėjų atsakymai rodo, kad vien kalėdiniai sveikinimai buvo gana reti, o kur kas įprasčiau buvo kalėdinį sveikinimą papildyti naujamečiu. Tokiais atvejais atvirukai buvo siunčiami Kalėdų progą, o šalia rašomas ir sveikinimas su Naujaisiais metais, pavyzdžiui: „su artėjančiais“ (V26 mot. 1969 RT). Toks pasirinkimas aiškinamas tuo, kad šventės skiria mažas laiko tarpas: 1969 m. gimusi vilnietė teigia antrą kartą sveikinimo nebesiuntusi, nes „nėra prasmės – visa tai yra šalia“ (V2 mot. 1969 VLN).

Kalėdų bei Kalėdų ir Naujųjų metų progą pateikėjai dažniausiai sveikindavo šeimos narius ir gimines (73%, n = 19). Daugiau nei pusėje šių atvejų (58 %, n = 11) sveikinimai buvo siunčiami giminaičiams, gyvenantiems už Lietuvos ribų, dažniausiai Lenkijoje. Sveikinimus iš Lenkijos gaudavo (ir į Lenkiją siųsdavo atvirukus) lenkų tautybės pateikėjai arba lietuviai, turintys Lenkijoje giminaičių – taip teigė Vilniuje kalbinti pateikėjai. Retesniais atvejais kalėdiniai sveikinimai buvo siunčiami į kitas šalis – Vokietijos Demokratinę Respubliką (VDR), JAV, Kanadą.

⁹⁸ Iki XX a. 8-ojo dešimtmečio pradžios gimę pateikėjai prisimena savo asmenines patirtis – kaip jie patys sveikindavo atvirukais, tuo tarpu vėliau gimę pateikėjai dažniausiai pasakoja apie tai, kaip atvirukus siųsdavo arba gaudavo vyresnieji šeimos nariais (tėvai ir / arba seneliai). Pavyzdžiui, 1974 m. gimusi vilnietė (V15 mot. 1974 VLN) mini: „man pačiai neteko siųsti, jau buvo praėjusi mada. [...]. Tėvai, seneliai siuntė“. Be to, beveik penktadalis pateikėjų (n = 7) prisimena, kaip būdami vaikais dalyvavo tėvams / seneliams siunčiant atvirukus arba laukdavo jų gaunant.

Pavyzdžiui, 1971 m. gimęs rietaviškis pasakoja, kad jo tėvai Kalėdų proga siųsdavo atvirukus į JAV: „Ten gyveno teta kažkokia tolimesnė, dėdė“ (V34 vyr. 1971 RT)⁹⁹.

Mažiau nei trečdalis pateikėjų (27%, n = 7) nurodo, kad Kalėdų bei Kalėdų ir Naujųjų metų proga sveikino draugus. Kai kurie pabrėžia, kad atvirukus siuntė tik artimiesiems draugams – kitiems nenorėjo viešinti, kad švenčia Kalėdas. Pavyzdžiui, 1936 m. gimusi rokiškietė, nuo 1963 m. gyvenanti Rietave, pasakoja, kad kalėdinius atvirukus siųsdavo tik „labai artimiesiems draugams. Labai nesiplatindavom“, ir priduria, kad tai buvo „jau toks intymesnis dalykas – kalėdiniai atvirukai, čia jau tik labai žinomam žmogui gali siųsti“ (V33 mot. 1936 RT). Atvirukai buvo siunčiami tik tiems draugams, apie kuriuos buvo žinoma, kad jie tikrai švenčia Kalėdas. Jaunesnė pateikėja – 1961 m. gimusi vilnietė – mini, kad Kalėdų proga sveikindavo savo draugę, „perpus lenkę, perpus lietuvę, katalikę“ (V10 mot. 1961 VLN). Jai specialiai parinkdavo ir užrašydavo kalėdinį atviruką: „kai pasitaikydavo gražesnis atvirukas lenkų kalba, kur būtų sveikinimas ir kalėdinis, ir naujametis, siųsdavau tokius savo senai draugei“.

Kalėdų bei Kalėdų ir Naujųjų metų proga sveikino pateikėjai, kurie save įvardijo katalikais ir prisistatė lietuviais arba lenkais. Nors beveik penktadalį visų pateikėjų sudaro ne Romos katalikai, o rusų tautybės stačiatikiai ir sentikiai (5 stačiatikiai ir 2 sentikiai), Kalėdų proga jie sveikindavo retai¹⁰⁰. Išimčių sudaro pavieniai atvejai. Pavyzdžiui, 1962 m. gimęs rusas pasakoja, kad pats Kalėdų proga sveikinimų nesiųsdavo, tačiau jų kartais sulaukdavo: „kartais sveikino su stačiatikių Kalėdomis, nes mano giminės yra vyresnės ir jie krikštyti“ (V20 vyr. 1962 VLN).

Pažymėtina, kad ne visi pateikėjai teigia Kalėdų ir Naujųjų metų proga sveikinę tuo pačiu, bendru atviruku. Beveik ketvirtadalį (24%, n = 5) nurodo, kad siunčiant atskirus atvirukus skirdavosi sveikinimų adresatai: Kalėdų proga buvo

⁹⁹ Tyrimo rezultatus lėmė interviu atlikimo vietos pasirinkimas. Platesnis tyrimas, įtraukiantis daugiau Lietuvos etnografinių regionų atstovų, galėtų patikslinti tyrimo rezultatus.

¹⁰⁰ Be to, nors didžioji dalis kalbintų rusų tautybės pateikėjų priskyrė save stačiatikiams arba sentikiams, dauguma jų teigia, kad sovietmečiu Kalėdų šventės neminėjo. Pavyzdžiui, 1969 m. gimusi vilnietė (V23 mot. 1969 VLN) pastebi, kad būdama vaiku nežinojo, kad Kalėdų šventė egzistuoja. Apie ją sužinojo tik jaunystėje – lietuvių ir lenkų tautybės draugams paminėjus, kad jie švenčia Kalėdas.

sveikinami vieni asmenys, o Naujųjų metų – kiti. 1936 m. gimusi pateikė pastebį, kad Kalėdų proga atvirukus siųsdavo tik giminėms arba labai artimiems draugams, o Naujųjų metų proga – „tokiems tolimesniems žmonėms“ (V33 mot. 1936 RT), taip pat kolegoms ar buvusiems auklėtiniais, atsakydama į jų sveikinimus. Panašiai pasakoja ir jaunesnis pateikėjas – 1971 m. gimęs rietaviškis, kurio šeima kalėdinius sveikinimus siųsdavo giminėms į JAV. Jis pastebi: „čia daugiau kažkaip su tom Kalėdom nelabai norėjosi ir afišuoti, nes visi viską matė. Daugiau buvo per Naujus. Draugams, giminėms – visiems pažįstamiems“ (V34 vyr. 1971 RT). Kartais pasirinkimą siųsti bendrą ar atskirus sveikinimus lėmė tai, kuri šventė buvo svarbesnė sveikinimo gavėjams. 1973 m. gimęs lenkų tautybės pateikėjas komentuoja kalėdinių ir naujamečių sveikinimų skirtumus, kai atvirukai buvo siunčiami į Lenkiją ir Baltarusiją – dvi šalis, kuriose gyveno šeimos giminės:

„jei siųsdavome į Lenkiją, tai sveikindavome tik Kalėdų proga, bet buvo prierašas – ir su Naujaisiais metais. Bet siunčiant į Baltarusiją buvo du atskiri atvirukai: su Kalėdom, ir su Naujaisiais. Nes tai buvo dvi atskiros šventės. Lenkijoje Naujieji metai nebuvo tokie svarbūs – šventė, bet nedidelė šventė“ (V35 vyr. 1973 VLN).

Sveikinimas Naujųjų metų proga. Naujamečio sveikinimo gavėjų ratas buvo žymiai platesnis. Jei Kalėdų šventės proga atvirukai paprastai buvo siunčiami tik Kalėdas švenčiantiems artimiems, naujametis sveikinimas vertintinas kaip praktika, į kurią galėjo būti įtraukti visi sveikintojo socialinio rato nariai. Jis apimdavo įvairias socialines grupes – buvo sveikinami ne tik šeimos nariai bei giminaičiai, bet ir bendradarbiai, kaimynai, kiemo draugai bei daugelis kitų. Pavyzdžiui, 1969 m. gimusi rietaviškė pabrėžia, kad Naujųjų metų proga atvirukus siuntė „visiems – mokyklos draugams ir giminėms“ (V1 mot. 1969 RT), o dviem metais jaunesnis vilnietis pastebi, kad naujamečiai sveikinimai buvo adresuojami „ir draugams, ir šeimos nariams, ir į užsienį, tai buvo labai populiariu“ (V6 vyr. 1971 VLN).

Aptariant atskiras sveikinimo gavėjų grupes, verta pastebėti, kad nors Kalėdų proga taip pat būdavo sveikinami draugai, Naujųjų metų proga tai vyko dažniau, o sveikinamųjų ratas buvo platesnis – apėmė ir mažiau artimus draugus bei

pažįstamus. Tokiais atvejais dažniausiai buvo sveikinama ne šeimos, o savo vardu. Be to, skirtingai nei Kalėdų atveju, naujamečių sveikinimų kontekste kartais minimas ir atvirukų siuntimas bendradarbiams. Pavyzdžiui, 1939 m. gimęs Lietuvos rusas, nuo 1980 m. gyvenantis Vilniuje, pasakoja skirtingais gyvenimo etapais sveikinęs tiek kariuomenės padalinio, tiek gamyklos kolegas (V37 vyr. 1939 VLN). Tuo tarpu 1936 m. gimusi pateikėja, dirbusi technikumо dėstytoja ir ligoninės laboratorijos darbuotoja, prisimena gaudavusi sveikinimų tiek iš bendradarbių, tiek iš auklėtinių (V33 mot. 1936 RT).

Sveikinimo atvirukų logistika neapsiribojo vien siuntimu paštu. Kartais atvirukai būdavo įmetami tiesiogiai į pašto dėžutę – tai buvo būdinga sveikinant klasės ar kiemo draugus, taip pat kaimynus. Pavyzdžiui, 1969 m. gimusi vilnietė pasakoja, kad mokyklos laikais atvirukus draugams įdėdavo „į pašto dėžutę, nes daugelis draugų gyveno netoli“ (V23 mot. 1969 VLN). Kita vilnietė mini, kad tokiu būdu Naujųjų metų proga sveikindavo kaimynus: „dėdavom į pašto dėžutę, net jei viename aukšte gyvendavome. Tai skaitėsi kaip pagarbos rodymas, kad mes juos atsimenam ir gerbiam“ (V10 mot. 1961 VLN). Panašiai teigia ir jaunesnis vilnietis: mokyklos laikais tėvų prašymu jis atvirukus įdėdavo į pažįstamų pašto dėžutes (V21 vyr. 1972 VLN).

Pastebėtina, kad tik Naujųjų metų proga dažniau sveikindavo rusų tautybės pateikėjai – beveik pusė ($n = 5 / 12$) sveikinusių tik šia proga. Jie sveikino gimines bei draugus, neretai gyvenusius toliau, ne Lietuvoje. Pavyzdžiui, 1962 m. gimusi vilnietė Naujųjų metų proga siuntė atvirukus giminėms į Maskvą (V12 mot. 1962 VLN), kiti vilniečiai – giminėms į Rusiją (V14 vyr. 1952 VLN), taip pat pažįstamiems bei giminėms, gyvenusiems kitose SSRS respublikose (V17 vyr. 1958 VLN). Lietuvių tautybės pateikėjai, teigiantys sovietmečiu Kalėdų proga atvirukų nesiuntę, tokį pasirinkimą aiškina įvairiai. Dalis jų mini, kad tuo metu tokios tradicijos nebuvo. Pavyzdžiui, 1961 m. gimusi rietaviškė pastebi, kad sovietmečiu Kalėdos nebuvo švenčiamos ar sureikšminamos (V31 mot. 1961 RT). Jai antrina ir kiek jaunesnė rietaviškė, teigdama, kad anuo metu „pagrinde buvo Naujieji metai,

paskui jau vėliau atsirado Kalėdos“ (V1 mot. 1969 RT). 1971 m. gimęs vilnietis pastebi:

„kai mokyklinukai buvome, tai mes tų Kalėdų kažkaip nesureikšmindavome, daugiau buvo Nauji metai – naujametinis vakarėlis, ne Kalėdų senelis, o Senelis Šaltis buvo. Tokio Kalėdų senelio nežinojau, kad toks yra. Buvo ta cenzūra, niekas per daug čia nesiviešindavo“ (V34 vyr. 1971 RT).

Pavieniais atvejais Kalėdų proga atvirukai nebuvo siunčiami dėl baimės. 1971 m. gimęs vilnietis mini, kad tai galėjo būti pavojinga: „Kalėdų proga niekaip nesveikinau, vis tik pasisaugodavome. Šeimos rate susitikdavome ir vienas kitą pasveikindavome. O daugiau ne, nes tai juk nebuvo skatinama“ (V6 vyr. 1971 VLN).

Atvirukų siuntimas – abipusis veiksmas. Pateikėjai mini, kad ne tik patys siųsdavo sveikinimus, bet ir jų sulaukdavo. Daugumos teigimu, atvirukus dažniausiai gaudavo tomis pačiomis progomis ir iš tų pačių asmenų, kuriems siųsdavo patys – artimų ir tolimų giminaičių, draugų, klasiokų ir kitų. Vienpusis sveikinimas vyko tik tam tikrų organizacijų atveju – pavyzdžiui, kai darbuotojai gaudavo atvirukų nuo tam tikros įstaigos vadovo.

Gaunant atvirukus iš giminių, šeimos draugų ar darbovietės, sveikinimai paprastai būdavo skirti visai šeimai. Pavyzdžiui, 1955 m. gimusi vilnietė teigia, kad nors adresas buvo rašomas asmeniškai, linkėjimas buvo skirtas visai šeimai (V7 mot. 1955 VLN). Kai atvirukas buvo siunčiamas „asmeniškiems“ pažįstamiems – klasiokams ar susirašinėjimo draugams, jis turėjo vieną konkretų adresatą. 1969 m. gimusi rietaviškė prisimena: „kartais gaudavau asmeniškai siųstų, iš kokių draugių, su kuriomis iš toliau susipažinome, per mokyklas susirašinėdavome laiškais“ (V26 mot. 1969 RT).

6.1.2. Sveikinimui naudoti atvirukai

Naujamečių atvirukų prekybos vietos. Pateikėjų teigimu, sveikinimo atvirukus buvo galima įsigyti įvairiose vietose: Sąjunginės spaudos kioskuose, knygynuose, pašte. Čia buvo platinami valstybinėse leidyklose išleisti atvirukai,

pagaminti tiek Lietuvos SSR, tiek Rusijos SFSR. Kioskus ir knygynus dažniau mini didmiesčio (Vilniaus) gyventojai. Pavyzdžiui, 1971 m. gimęs vilnietis pasakoja: „kioskuose galima buvo pirkti – eini iš mokyklos ir paėmi. Už stiklo užkišti – o, šito noriu, šito irgi“ (V19 vyr. 1971 VLN). Retkarčiais Vilniaus gyventojai atvirukus pirkė ir kitur. Keletas pateikėjų mini „Dailės“ parduotuvę. 1967 m. gimusi vilnietė teigia, kad mėgdavo pirkti atvirukus būtent ten – dėl jų estetiškos vertės:

„būdavo prie Rotušės pagrindinė ‚Dailės‘ parduotuvė, tai ten ar keramika, ar lino gaminiai, sidabriniai papuošalai. Būdavo ir atvirutės, dar grafika kažkokia, arba karpiniai, arba akvarelė, mini piešinukai. Jie būdavo brangūs, bet tas brangumas tikrai pagal kišenę“ (V29 mot. 1967 VLN).

Kai kurie pateikėjai prisimena, kad atvirukus įsigydavo ir specializuotose vietose. Pavyzdžiui, 1973 m. gimęs vilnietis pasakoja apie kolekcinę parduotuvę netoli Vilniaus universalinės parduotuvės: ten „pardavinėjo atvirukus, etiketes, degtukus, kalendoriukus, kitus kolekcinis dalykus. Tai buvo brangiau, bet tikrai daug visko buvo“ (V35 vyr. 1973 VLN). Mažesnės gyvenvietės – Rietavo – gyventojai atvirukus dažniausiai pirkdavo pašte, kartais juos platindavo ir korespondenciją į namus pristatantys pašto darbuotojai. 1936 m. Rokiškyje gimusi ir 1963 m. į Rietavą atsikėlusi pateikėja pasakoja: „paštininkė, atsimenu, atnešdavo prie mokyklos, po pora kapeikių, nebrangūs ten būdavo“ (V33 mot. 1936 RT).

Kai kurie pateikėjai pabrėžia, kad atvirukai buvo pigūs: „kaip ir dabar kioskuose galima pirkti, tik kad jie buvo daug pigesni“ (V2 mot. 1969 VLN). Retkarčiais nurodomos ir tikslios kainos – „pašte būdavo labai pigios tos atvirutės nuo 3–5 kapeikų“ (V26 mot. 1969 RT), „galėjo kainuoti ir 5 kp, ir 3 kp, ir 15 kp, tai lėmė pasirinkimą“ (V35 vyr. 1973 VLN).

Naujamečių atvirukų pasiūla ir pirkimo įpročiai. Paklauius apie oficialioje prekyboje prieinamų atvirukų aversuose esančio sveikinimo teksto kalbą (t. y. užrašą „Su Naujaisiais metais“), penktadalis pateikėjų (21%, n = 8) nurodė, kad buvo atvirukų tiek su lietuviškais, tiek su rusiškais užrašais. Tokią įvairovę dažniau

mini Vilniaus gyventojai (n = 6). Tačiau dauguma pastebi, kad rusiškų atvirukų buvo daugiau.

Pateikėjų atsakymai patvirtina sovietmečio viešajame diskurse išsakomą kritiką, kad sveikinimo atvirukų pasiūla buvo ribota. 1945 m. gimusios vilnietės teigimu, „atvirukų buvo mažai“ (V3 mot. 1945 VLN), o šiek tiek jaunesnis vilnietis prisimena, kad „nebuvo daug atvirukų, gal dešimt skirtingų“ (V14 vyr. 1952 VLN). Situacija nepasikeitė ir vėlesniu laikotarpiu. Vėliau gimę vilniečiai teigia: „pasirinkimai – kioskuose apie dešimt, pašte neatsimenu“ (V20 vyr. 1962 VLN), „pasirinkimas buvo šiaip sau, bet buvo. Anuo metu nebuvo tokio pasirinkimo kaip dabar“ (V2 mot. 1969 VLN), „pasirinkimas nebuvo dabartinis, bet buvo 10–15“ (V19 vyr. 1971 VLN), „buvo pasirinkimai šiaip tai, aišku, mažesnis nei dabar, juos išpardavo tiesiog“ (V15 mot. 1974 VLN). Tačiau, nors vilniečiai dažnai mini mažą atvirukų pasirinkimą, didmiesčiuose jų pasiūla buvo didesnė nei mažesnėse gyvenvietėse. Pateikėjų liudijimai rodo tendenciją: kuo didesnis miestas, tuo platesnė atvirukų įvairovė. Pavyzdžiui, Vilniuje nuo 1967 m. gyvenusio pateikėjo teigimu, „jei nuvažiuoji į didesnius miestus, tai irgi ten kažką pasirinkdavi. Pavyzdžiui, kelis kartus su klase važiuodavom į Maskvą, tai ten pasirinkdavome visokių“ (V11 vyr. 1948 VLN).

Dėl riboto atvirukų pasirinkimo daugelis pateikėjų teigia pirkdavę tai, kas tuo metu buvo prieinama. Plačiai atvirukų pirkimo patirtį komentuoja 1967 m. gimusi vilnietė: „būdavo į paštą ateini, kai šventės kažkokios – Velykos ar Nauji metai – tai eilės būdavo prie atviručių. Tiesiog stovi, žiūri – aha, su zuikučiais, tikrai pirkiau. Atstovi dešimt minučių eilėj – jau nebeliko tų atviručių“ (V29 mot. 1967 VLN). Tam antrina ir kiti vilniečiai: „Kas buvo tą ir imdavome, nebuvo iš ko rinktis. Pirkome tai, kas buvo. Pagal paveikslėlį, bet ne visada buvo daug tų, kurių norėjau“ (V3 mot. 1945 VLN), „kokius gaudavom, tokius siūsdavom“ (V38 vyr. 1955 VLN), „buvo tikriausiai taip, kad ką davė, tą ir turi“ (V2 mot. 1969 VLN), „būdavo pasirinkimas labai skurdus – du, trys, penki atvirukai, iš tų ir rinkaisi kokį gražesnę“ (V9 vyr. 1976 vln). Pavieniais atvejais minima, kad nepaisant ribotos pasiūlos, buvo vengiama pirkti atvirukus su aiškiai artikuliuojamu ideologiniu turiniu:

„nenorėdavom ten, kur su pjautuvu ir kūju, būdavo tokių, bet čia jau mums netikdavo tokie“ (V33 mot. 1936 RT).

Dėl menko atvirukų pasirinkimo daugelis pateikėjų teigia jų pirkdavę iš karto daugiau – tiek naudojimui artimiausiu metu, tiek „atsargai“. 1955 m. gimusi vilnietė pasakoja: „visada jei kažkas patikdavo, imdavome su kaupu, iki šiol jų liko. Kad liktų ir sau, ir kitai progai“ (V7 mot. 1955 VLN). Panašią patirtį mini ir 1969 m. gimusi rietaviškė: „pašte būdavo labai pigios tos atvirutės, prisipirkdavom krūvom mes tų atviručių“ (V26 mot. 1969 RT). Kartais atvirukų prisipirkdavo lankantis didmiestyje arba keliaujant po kitas SSRS respublikas. 1958 m. gimęs vilnietis pasakoja: „kai buvom Estijoje ar Latvijoje, pirkdavom estų ir latvių kalbomis, tiesiog tam, kad būtų kitam kartui“ (V17 vyr. 1958 VLN). Panašią patirtį aprašo ir jaunesnis pateikėjas, kuris apsilankydamas Lietuvos sostinėje nusipirkdavo iškart daugiau: „20–50 atvirukų. Tai gali būti net rugsėjo mėnuo, nes galvoji apie ateitį“ (V6 vyr. 1971 VLN).

Tik mažiau nei penktadalis pateikėjų (18 %, n = 7) teigia, kad atvirukų pasirinkimas sovietmečiu buvo didelis. Šią nuomonę dažniau išsako ne lietuvių tautybės pašnekovai, komentuodami rusiškų sveikinimo atvirukų pasiūlą. Matyti, kad rusiškus atvirukus pirke žmonės dažniausiai nejautė jų stokos. 1961 m. gimusi pateikėja, savo tautybę apibrėžusi kaip „pusiau iš Mordovijos, pusiau ukrainietė“ teigia, kad „pasirinkimas – buvo daug, skirtingiems skoniams. Labiau primityvūs ir buvo labiau prašmatnūs, su blizgučiais, su paauksojimu“ (V10 mot. 1961 VLN). Tam antrina ir rusų tautybės vilniečiai: „kioskuose buvo pilna atvirukų, didelė įvairovė“ (V12 mot. 1962 VLN), „buvo labai didelis pasirinkimas, buvo iš ko rinktis“ (V17 vyr. 1958 VLN), „niekas negailėjo pinigų atvirukų gamybai“ (V37 vyr. 1939 VLN). 1973 m. gimusio lenkų tautybės vilniečio teigimu,

„atvirukų pasirinkimas buvo geras, tikrai buvo iš ko pasirinkti. Pavyzdžiui, Naujųjų metų proga ten buvo 20–30 naujamečių atvirukų, senesnių ir tais metais išleistų. Taip pat Gegužės pirmos, kitoms progom. Buvo tradiciniai ir buvo kažkas naujo. Čia su tuo problemos nebuvo, gal kažkur kitur buvo“ (V35 vyr. 1973 VLN).

Atvirukų su lietuviškais užrašais trūkumą dažniau mini mažesnės gyvenvietės – Rietavo – gyventojai (n = 5). Pavyzdžiui, 1944 m. gimusi ir Pivorų kaime (Plungės r.) augusi pateikėja prisimena, kad „buvo daugiau rusiškų atvirukų, stengiamės pirkti lietuviškus atvirukus, su lietuviškais užrašais, bet jų trūkdavo“ (V27 mot. 1944 RT). Panašiai kalba ir žymiai jaunesnis rietaviškis: „visi rusiški ten – *S novym godom*. Lietuviškų nebūdavo, retai“ (V34 vyr. 1971 RT). Tik vienas vilnietis mini lietuviškų atvirukų trūkumą, kartu pateikdamas galimą paaiškinimą: „buvo *S novym godom*, lietuviškų gal ir buvo vienas kitas. Tai matyt spausdindavosi centralizuotai ir tuos tiražus milijoninius išvežiot kur reikia buvo sunku. Pagrindinė masė atvirukų buvo rusų kalba“ (V19 vyr. 1971 VLN).

Kai kurie Rietavo gyventojai prisimena, kad dėl lietuviškos produkcijos trūkumo sveikinimams dažnai rinkdavosi atvirukus be jokio teksto averso pusėje. Pavyzdžiui, 1958 m. gimusi, Didžiųjų Mostaičių k. augusi ir į Rietavą po studijų persikėlusi pateikėja pasakoja: „buvo tokių, kur nieko nebuvo parašyta. Tai tada tokį pasirinkdavome. Pagal paveikslėlį: su paukščiukais, gamta, medžiais“ (V25 mot. 1958 RT). Jai antrina ir kita rietaviškė: „rinkdavomės be užrašo arba su lietuviškais užrašais, jei buvo“ (V36 mot. 1973 RT).

Pažymėtina, kad renkantis tarp rusiško ir lietuviško atviruko, pasirinkimą lėmė ne vien teksto kalba, bet ir estetinė atvaizdo kokybė. Šį aspektą detaliai aprašo 1961 m. gimusi vilnietė, kurios nuomonė apie SSRS Ryšių ministerijos leidžiamų atvirukų estetinę kokybę sutampa su tyrimo metu kalbintų dailininkų mintimis:

„anais metais buvo rusiški *Sojuzpechat* atvirukai ir buvo lietuviški. Jie buvo, sakykim, labiau kuklesni, ta prasme, kad buvo santūresni, jie nebuvo ‚kičiniai‘. Mano dukra piešia, tai ji sako, ‚mama, čia nieko nereikalingo‘. Akcentas buvo į patį piešinį, atvaizdą. Nes, pavyzdžiui, *Sojuzpechat* atvirukai buvo tokie spalvingi, galima sakyti perkrauti, nežinojai, į ką sufokusuoti žvilgsnį. O lietuviški, jie turbūt kaip ir pati tauta, buvo labiau santūrus. Gražūs, savitiški. Bet, būdama maža rinkdavausi ryškius atvirukus, tik vėliau pradėjau atsirinkti“ (V10 mot. 1961 VLN).

Atvirukai, naudoti sveikinant Kalėdų proga. Kalėdų šventės proga dažniausiai buvo renkamos iš oficialioje prekyboje prieinamų atvirukų. Pavyzdžiui,

1971 m. gimęs rietaviškis pasakoja: „pirkdavome naujametinių atvirukų kioskuose ir tiesiog pasirašydavom su Kalėdom. Rinkdavomės ką nors neutralaus – su eglute ar panašiai“ (V34 vyr. 1971 RT). Tam antrina ir vilniečiai: „močiutė pirkto ne kalėdinius, o naujametinius – kalėdinė tematika nebuvo populiarizuojama, nebuvo tokių atvirukų“ (V19 vyr. 1971 VLN), „anais metais nebuvo parašyta su Šv. Kalėdom, tad rinkdavausi kažką kito. Pavyzdžiui, žiūri, eglutė pavaizduota, galvoji – sueis“ (V2 mot. 1969 VLN). Pateikėjai netikslino, ar šios šventės proga rinkosi SSRS Ryšių ministerijos ar Lietuvos SSR išleistus atvirukus.

Keli pateikėjai (n = 4) prisimena, kad Kalėdų proga atvirukus pirkdavo prie bažnyčių. Ten buvo galima įsigyti savilaidos atvirukų. 1971 m. gimęs rietaviškis pasakoja: „Kalėdų proga daugumą atvirukų pirkdavome prie bažnyčios. Prie bažnyčių jas pardavinėjo privatūs asmenys, su ‚abrazėliais‘ atvirukai“ (V34 vyr. 1971 RT). Panašią savilaidos atvirukų pirkimo praktiką mini ir 1971 m. gimęs vilnietis. Jo teigimu, tokiais atvirukais šeimą sveikindavo močiutė. Pateikėjo manymu, jų „gaudavo prie bažnyčių. Ten padalindavo. Nes vietiniai fotografai turėjo fotoklišes ir kepdavo tuos atvirukus. Jie buvo nelabai gražūs, perfotografuoti iš prieškarinių“ (V6 vyr. 1971 VLN). Savilaidos atvirukų buvo galima gauti ir kitur. 1968 m. gimęs vilnietis mini, kad tokius atvirukus gaudavo iš Lenkijos ir jais sveikindavo gimines Minske bei Odesoje (V5 vyr. 1968 VLN). Pažymėtina, kad kai kuriais atvejais savilaidos atvirukai buvo naudojami ne sveikinimui, o kaip šventinis papuošimas. Pavyzdžiui, jau minėtas 1971 m. gimęs vilnietis prisimena, kad Kalėdų proga jo šeimos nariai tokių atvirukų nesiųsdavo:

„tai buvo pavojinga juk. Buvo atvirukai bažnytiniai kažkokie, kuriuos per pamaldas jie parsinešdavo, jie buvo kalėdiniai. Juos atsinešdavo ir niekur nesiųsdavo, kažkur pasidėdavo ant židinio ar komodos. Proginiai atvirukai, velykiniai ir kalėdiniai“ (V6 vyr. 1971 VLN).

Kita kalėdinio sveikinimo alternatyva – piešti atvirukai. Tačiau tai, kad tokius atvirukus naudojo sveikinimui, mini tik keletas pateikėjų (n = 3). 1958 m. gimusi Rietavo savivaldybės gyventoja prisimena: „atvirukus dažniausiai, bent pas mus šeimoj buvo, piešdavom patys. Piešdavom papuoštą eglutę, dar iš šventų

paveikslėlių dar ką nors nukopijuodavom. Piešdavo vaikai, bet suaugę šalia būdavo. Pažiūrėdavo, patardavo – va čia tą, dar čia tą padaryt reikėtų“ (V30 mot. 1958 RT). Panašiai pasakoja ir 1944 m. Pivorų kaime augusi pateikėja: „net vidurinėj – septintoj, aštuntoj klasėj – aš piešdavau atvirutes ir siųsdavau“ (V27 mot. 1944 RT). Nors sprendimas piešti atvirukus pateikėjų dažniausiai nebuvo aiškinamas, 1945 m. gimusi vilnietė savo pasirinkimą aiškina prasta šeimos finansine padėtimi:

„atvirukai tada buvo madingi. O pinigėlių nebuvo. Piešdavome patys. Taip ir buvo toks pasveikinimas. Piešdavome, kokią gėlytę nupieši, kokią pasveikinimą. Taip darydavome ir per gimtadienius. Tokius atvirukus įteikdavome patys, ne paštu, tėvams. Taip darydavome būdami vaikais ir paaugliais“ (V24 mot. 1945 VLN).

Nežymiai dažniau atvirukus vaikystėje darydavo ir Naujųjų metų šventės proga (n = 4). 1975 m. gimęs rietaviškis prisimena, kad piešdavo „besmegenį ir panašiai“ (V4 vyr. 1975 RT), o vilnietė pasakoja: „klijuodavome, iš sausų žiedlapių, dar kažko. Čia mokyklinis amžius, penkta klasė“ (V8 mot. VLN). Tokius atvirukus paprastai įteikdavo šeimos nariams.

Pora pateikėjų mini ir kitokią kalėdinių sveikinimų alternatyvą – antrinį tarpukario atvirukų panaudojimą. Nuo 1968 m. Vilniuje gyvenantis pateikėjas pasakoja: „mano brolis už mane vyresnis gerokai, būdavo prieškarinius atvirukus užklijuodavo ir paskui irgi siųsdavo. Reverso pusę užklijuodavo ir rašydavo savo sveikinimą. Aš taip nedariau, bet žinau, kad brolis darė“ (V11 vyr. 1948 VLN). Jaunesnis vilnietis teigia turįs išlikusių atvirukų, kuriuos senelis siuntė iš Vokietijos. Jo teigimu, „ant atviruko, kuriuo kažkas kažką sveikino vokiečių kalba, jis užrašydavo savo sveikinimą ir siųsdavo į SSRS“ (V20 vyr. 1962 VLN).

6.1.3. Sveikinimo aplinkybės

Sveikinimo dalyvių erdvinis atstumas. Daugiau nei pusė pateikėjų (58 %, n = 22) mini, kad atvirukus – tiek Kalėdų, tiek Naujųjų metų šventės proga – siųsdavo tiems, kurie gyveno toliau ir su kuriais nebuvo galimybės susitikti per šventes. Atvirukais sveikindavo artimuosius ir pažįstamus, gyvenusius kituose

Lietuvos miestuose bei užsienyje – jau minėtoje Lenkijoje, Baltarusijoje, kitose SSRS respublikose ir Rytų bloko valstybėse, pavieniais atvejais – JAV, Kanadoje. Atvirukai buvo siunčiami todėl, kad tai buvo vienintelis prieinamas būdas palaikyti ryšį – „neturėjo nei jie, nei mes telefonų“ (V3 mot. 1945 VLN). Šis pasirinkimas iš dalies koreliuoja su 1994 m. JAV atlikto tyrimo apie kalėdinius sveikinimus laiškais rezultatais – tokio pobūdžio sveikinimai dažnai tampa pagrindiniu, o kartais ir vieninteliu būdu palaikyti ryšį su žmonėmis, kuriuos skiria atstumas (Ray, Poulsen 1994, cit iš: Dindia et al 2004: 580).

Kai kurie pateikėjai pabrėžia, kad arti gyvenantiems giminėms siųsti atvirukus neatrodė prasminga – su jais dažnai matydavosi ir todėl galėjo pasveikinti gyvai. Pavyzdžiui, 1969 m. gimusi vilnietė sveikinimo formos pasirinkimą aiškina taip: „jei gyveno toli – sveikinau atviruku; jei būdavo galimybė pasveikti žodžiu, rinkausi sveikinti žodžiu“ (V23 mot. 1969 VLN). Kiti arti gyvenusius asmenis sveikindavo ne atviruku ar susitikus, o telefonu. Tai būdinga Vilniuje gyvenusiems pateikėjams, kur laidinio telefono ryšys buvo diegiamas sparčiau nei mažesnėse gyvenvietėse. Toks pasirinkimas buvo grindžiamas patogumu. Pavyzdžiui, 1952 m. gimęs vilnietis teigia atvirukus siuntęs „giminėms į Rusiją, čia arti – tik telefonu“ (V14 vyr. 1952 VLN), o 1969 m. gimusi vilnietė tokį sveikinimo formos pasirinkimą aiškina taip: „Vilniuje gyvenant siųsti atviruką – ne. Vat vyro sesei tai išsiųsdavau atviruką, nes ji gyveno ne Vilniuje, o Ignalinos rajone. [...] Vilniuje – tik skambinau, tai greičiau“ (V2 mot. 1969 VLN). Be to, keli pateikėjai teigia, kad atsiradus laidiniams telefonams, taip sveikindavo gyvenančius už Lietuvos ribų. Pavyzdžiui, 1958 m. gimusi vilnietė mini: „kai atsirado telefonas – skambindavome tiems, kas gyvena ne Vilniuje, o kitur SSRS“ (V17 vyr. 1958 VLN). Matyti, kad išplitus telefono ryšiui, skambučiui buvo teikiama pirmenybė: gyvenant arti – dėl patogumo ir greitumo, gyvenant toliau – dėl to, kad telefonas leido ne tik pasveikinti, bet ir pabendrauti.

Siuntimo terminai. Nepriklausomai nuo šventės progos, dauguma pateikėjų stengdavosi atvirukus išsiųsti kuo anksčiau, kad jie gavėjus pasiektų laiku – prieš šventes. Siunčiant bendrą kalėdinį ir naujametį sveikinimą, buvo stengiamasi,

kad atvirukas gavėją pasiektų iki Kalėdų. 1961 m. gimusi vilnietė pasakoja, kad atvirukus siųsdavo likus kelioms savaitėms iki švenčių: „geriau gaus anksčiau, o ne vėliau. Nes paštas buvo apkrautas“ (V10 mot. 1961 VLN). Tik vienas pateikėjas atvirukų siuntimo laiką sieja ne su praktiniais (pvz. pašto darbuotojų apkrovimo) aspektais, o su tuo, kad sovietmečiu Kalėdų šventimas nebuvo ideologiškai priimtinas. 1971 m. gimęs vilnietis aiškina: „pora dienų nuo Kalėdų ir jau valdžia galvoja, kad čia naujametis sveikinimas“ (V6 vyr. 1971 VLN).

Informavimas, kad atviruką gavo. Daugumos pateikėjų teigimu, žinojimas, kad atvirukas pasiekė adresatą, buvo numanomas. Tačiau būta ir išimčių. Kartais apie tai pranešdavo „atsakomu atviruku“ – 1969 m. gimusi vilnietė pasakoja, kad taip žinodavo, kad ir adresatas gavo jos sveikinimą (V2 mot. 1969 VLN). Esant galimybei susiskambinti, už atviruką padėkodavo telefonu. 1962 m. gimęs vilnietis prisimena: „po to telefonu klausia: „na kaip, ar gavai sveikinimą?“ “ (V20 vyr. 1962 VLN). Kitais atvejais apie gautą atviruką buvo rašoma kitame laiške – dažniausiai tuomet, kai korespondencija vyko tarp toli gyvenančių giminių ar draugų, o laišakai buvo pagrindinė bendravimo forma. Laiškai buvo pradedami padėka už atviruką: „ačiū už sveikinimą“ (V37 vyr. 1939 VLN), „ačiū, atviruką gavau“ (V29 mot. 1967 VLN), „atviruką gavome, ačiū“ (V5 vyr. 1968 VLN), „jūsų atviruką gavau“ (V23 mot. 1969 VLN) ir pan. Pasak 1969 m. gimusios vilnietės, buvo dėkojama visiems namiškiams, nes atvirukas buvo siunčiamas ne tik jai, bet ir tėvams, sesei (V23 mot. 1969 VLN). Kitos vilnietės teigimu, be padėkos laiškuose, jos atsiųstus atvirukus seneliai parodydavo ir gyvo susitikimo metu: „kai atvažiuodavau svečių, man visuomet rodydavo, kad atvirukai guli, yra saugomi“ (V10 mot. 1961 VLN).

Vokas ar atvirlaiškis. Pateikėjų teigimu, atviruko siuntimo būdas – voke arba be jo – dažniausiai priklausė nuo atviruko tipo. Taip teigia daugiau nei pusė apklaustųjų (53 %, n = 20). Mažiau nei penktadalis (18 %, n = 7) nurodo, kad atvirukus siųsdavo tik vokuose, o kiek daugiau nei ketvirtadalis (29 %, n = 11) – tik be voko. Dažniausiai atvirlaiškio pasirinkimas argumentuojamas tuo, kad siųsti atviruką voke nebuvo įprasta: „anuo metu su voku siųsti nebuvo praktikuojama. Gal buvo, bet labiau siųsdavo kaip atvirlaiškį“ (V2 mot. 1969 VLN). Tačiau pateikiama

ir kitokia priežastis – vokų stoka. 1936 m. gimusi pateikėja prisimena: „į Sibirą siųsdavom laiškus per paštą, sulankstę tokius trikampius, nes vokų nebuvo. Sulankstydavom trikampius ir siųsdavom“ (V33 mot. 1936 RT).

Argumentuojant pasirinkimą siųsti atviruką voke teikiami įvairūs atsakymai. Pirma, vokas garantavo korespondencijos privatumą. 1961 m. gimusi vilnietė mini, kad atvirlaiškis jai visada nepatikdavo dėl to, kad jos „linkėjimą skaito kažkokie pašaliniai žmonės“ (V10 mot. 1961 VLN). Kitas vilnietis teigia, kad voką pasirinkdavo rašydamas kažką, kas buvo skirta tik jam ir gavėjui (V37 vyr. 1939 VLN). Toks požiūris atitinka sovietmečio etiketo leidiniuose pateikiamas rekomendacijas: atvirlaiškiai tinkami trumpiems sveikinimams, tačiau juose „nerašoma, ko nereikėtų žinoti pašaliniams“ (Asama 1976: 164). Antra, vokas buvo pasirenkamas ir dėl praktinių priežasčių – jis užtikrindavo siuntos fizinę apsaugą. 1967 m. gimusi vilnietė prisimena, kad vaikystėje mėgdavo papildomai dekoruoti atvirukus: „su kokia nors žvake palašinti, papiešti, įdėti kokią snaigę“, todėl juos siųsdavo voke (V29 mot. 1967 VLN). Galiausiai, vokas būdavo naudojamas tuomet, kai kartu su atviruku siųsdavo laišką ar pinigų. 1976 m. gimęs vilnietis prisimena, kaip sveikino pusbrolių kariuomenėje: „įdėdavo į kariuomenę Naujiems metams atviruką, laišką ir tarp atvirukų įdėdavo pinigėlį – pavyzdžiui, tris rublius“ (V9 vyr. 1976 VLN). 1961 m. gimusi vilnietė pasakoja, kad beveik visada kartu su atviruku siųsdavo ir laišką: „Norėjau parašyti porą žodžių, bet gaudavosi du sąsiuvinio lapai. Ir man pačiai patikdavo tokius gauti“ (V10 mot. 1961 VLN). Ji taip pat prisimena papildomą užrašą ant voko: *Лету с приветом, вернусь с ответом* (liet. *Skrisk su sveikinimu, grįžk su atsakymu*). Pasirinkimą, kada įdėti laišką, o kada ne, išsamiau aiškina 1939 m. gimęs pateikėjas:

„kad nenusimintų, taip pat norint priminti apie savo egzistavimą ir kad prisimename juos, užtekdavo išsiųsti trumpą atviruką. O jei ką nors turiningesnio arba ilgesnio parašyti – tuomet tai būdavo arba laiškas, arba laiškas kartu su atviruku“ (V37 vyr. 1939 VLN).

Kalėdinio sveikinimo atveju vokas buvo pasirenkamas ir dėl kitos priežasties – kartais kartu įdėdavo kalėdaitį. Tokią praktiką mini beveik penktadalis

pateikėjų (16 %, n = 6). Ši tradicija labiau būdinga lenkų tautybės pateikėjams arba tiems, kurie gaudavo kalėdinius sveikinimus iš Lenkijos, rečiau ją mini Lietuvoje sveikinimus siuntę lietuviai. Pavyzdžiui, 1969 m. gimusi lenkų tautybės vilnietė pasakoja: „prisimenu, mama porą kartų gaudavo iš Lenkijos laiškų, nes ten dalis šeimos gyveno, tai ten buvo kalėdaičiai įdėti“ (V2 mot. 1969 VLN). Kiti Vilniuje gyvenantys lenkai nurodo, kad kalėdaitį į voką įdėdavo ir patys (V5 vyr. 1968 VLN, V35 vyr. 1973 VLN). Kartais kalėdaitis buvo siunčiamas tiems, kurie neturėjo galimybės jo gauti. Tokį atvejį mini 1974 m. gimusi lietuvių tautybės vilnietė: „teko vienam žmogui taip siųsti, [...] nes jis negalėjo gauti kalėdaičio“ (V15 mot. 1974 VLN). Panašią patirtį prisimena ir 1973 m. gimęs pateikėjas iš Telšių – jo teigimu, tėvai siuntė kalėdaitį broliui į kariuomenę, įdėję jį į voką kartu su atviruku (V22 vyr. 1973 RT). Pastebėtina, kad siunčiant kalėdaitį būdavo rūpinamasi, kad jis nesulūžtų. Kaip nurodo vienas pateikėjas: „anuo metu pas mus nebūdavo daug dvigubų naujamečių atvirukų, tad kad kalėdaitis nesusilaužytų, įdėdavome dar vieną atviruką, tuščią“ (V35 vyr. 1973 VLN).

Tačiau didžioji dalis kalėdinius sveikinimus voke siuntusių pateikėjų nurodo, kad kalėdaičių į jį nedėdavo. 1945 m. gimusi rietaviškė teigia: „apie kalėdaičius tuo metu kalbos nėjo“ (V24 mot. 1945 RT). Kai kuriais atvejais kalėdaitis nebuvo siunčiamas dėl baimės. Viena vilnietė teigia, kad „tokios tradicijos išvis negalėjo būti“ (V8 mot. VLN). Pateikėjos motina dirbo mokytoja, tad jie „į bažnyčią eiti negalėdavo“ – „jei būtų pamatę, tai būtų iš darbo išmetę. Nes sovietmečiu Kalėdas šventė nedemonstruodami“ (V8 mot. VLN). Kai kurie Rietave kalbinti pateikėjai teigia, kad kalėdaičio nesiųsdavo ir dėl to, kad jis buvo laikomas šventu objektu, kurį perduoti paštu buvo nepagarbu. 1944 m. gimusi ir Pivorų kaime augusi pateikėja pastebi: „čia šventas dalykas skaitėsi, gal kur nusimesti gali tas kalėdaitis“ (V27 mot. 1944 RT). Panašiai kalba ir 1958 m. gimusi Rietavo savivaldybės gyventoja: „kalėdaitis buvo pagarboj, nededamas jokiems siuntimams, tik iš rankų į rankas“ (V30 mot. 1958 RT).

6.1.4. Sveikinimo atvirukais papročio formavimas

Aplinkos įtaka. Sovietmečiu egzistavo „pasyvi“ paskata sveikinti atvirukais: tokia sveikinimo forma buvo implikuojama pačios aplinkos, kadangi atvirukai buvo plačiai prieinami, pardavinėjami oficialiose prekybos vietose, ypatingai prieš šventes. Tai netiesiogiai formavo žinojimą, kad sveikinti atviruku yra įprasta, savaime suprantama praktika. 1962 m. gimęs vilnietis išsamiai aprašo šią patirtį:

„buvo daug gražių naujametinių atvirukų kioskuose – galima sakyti, kad valstybė pati skatino sveikinimą atvirukais. Kai kioske yra atvirukas, vokas, naujametinis pašto ženklas specialus – tai savaime suprantama tampa, kad reikia ne laišką rašyti, o atviruką siųsti“ (V20 vyr. 1962 VLN).

Panašiai kalba ir metais vyresnė vilnietė. Jos teigimu, sveikinti atvirukais skatino „visa aplinka – nueisi į paštą, kioskus – matai atvirukus, viskas marga“ (V10 mot. 1961 VLN). Atvirukai išsiskyrė iš bendros vaizdinės monotonijos: „tai dabar papuoštos vitrinos, anksčiau taip nebuvo. Ir patį didžiausią įspūdį darantis aksesuaras buvo atvirukas, ypač jei jis dar blizga. Manau, kad iš čia išmokau“ (V10 mot. 1961 VLN). Tuo tarpu 1973 m. gimusi rietaviškė pažymi, kad sveikinimas atvirukais tuo metu buvo madingas: „nepasakysiu tiksliai, tiesiog tokia buvo mada. Mes kažkaip visi žinodavom, nežinau iš kur“ (V36 mot. 1973 RT). Kai kurie pateikėjai priduria, kad tuo laikotarpiu atvirukai ir laiškai buvo pagrindinis komunikacijos būdas. 1975 m. gimęs rietaviškis teigia: „tada tai ir buvo pagrindinis susisiekimas, laiškai ir atvirutė, telefonais mažai kas skambino“ (V4 vyr. 1975 RT).

Šeima: atvirukų siuntimo tradicijos perėmimas. Be aplinkos įtakos, būta ir kitos paskatos – dauguma pateikėjų nurodo, kad sveikinti atvirukais išmoko namuose. Sveikinti atvirukais paprastai buvo išmokstama nuklearinės šeimos ribose, apimant ir trečiąją – senelių – kartą: minimi tėvai, seneliai, rečiau – kiti šeimos nariai, netikslinant giminystės ryšių. Pažymėtina, kad tikslingas šios praktikos mokymas fiksuojamas tik pavieniais atvejais (V6 vyr. 1971 VLN). Žymiai dažniau sveikinti atvirukais buvo išmokstama stebint, kaip tą daro suaugusieji, dažniausiai motinos ar

močiutės. Pavyzdžiui, 1969 m. gimusi vilnietė pasakoja: „visi sveikino ir aš sveikinau. Pavyzdžiui, mama taip pat rašė. Mačiau, kad ji siunčia ir pagalvojau, kad reikia ir man tą patį daryti“ (V2 mot. 1969 VLN). Beveik identišką atsakymą pateikia ir vyresnė vilnietė: „mama turėjo labai daug giminių, ji visuomet sveikindavo visus. Tai sakyčiau, kad žiūrėdama į mamą išmokau“ (V10 mot. 1961 VLN). Sveikinti atvirukais buvo išmokstama ir sekant močiutės pavyzdžiu: „nuo mažens visada gaudome atviruką nuo močiutės: su Kalėdom, gimtadieniu, vardadieniu, visom įmanomom progom. Kiekvienas gaudavo tą savo atviruką“ (V35 vyr. 1973 VLN). Pažymėtina, kad tik pavieniais atvejais sveikinimas atvirukais įvardijamas kaip tradicija. 1958 m. gimęs vilnietis teigia: „žinote, tuo laiku dažniausiai tradiciškai sveikino atviruku, tradicija tokia buvo, matyt nuo carinių laiku išliko. Seneliai taip sveikino švenčių, taip pat gimtadienio proga“ (V17 vyr. 1958 VLN). Pateikėjai pabrėžia, kad šeimos nariai siųsdavo ir patys gaudavo atvirukų, tačiau sveikinimo progos įvardijamos retas – prisimenamas pats sveikinimo atvirukais veiksmas, o ne specifinė proga.

Keli pateikėjai pastebi, kad vyresniosios kartos šeimos nariai – XX a. pirmoje pusėje gimę tėvai ar seneliai – atvirukų nesiųsdavo, nes nebuvo raštingi. 1936 m. gimusi pateikėja prisimena: „tėvai tai jie mažai raštingi buvo, tai jie jau tokiais dalykais neužsiimdavo. Jie tik sutikę pasveikindavo, nuvažiuodavo ir pasveikindavo. Mes jau išmokome tą dalyką daryt, kai pradėjom mokytis“ (V33 mot. 1936 RT). Panašiai pasakoja ir jaunesni vilniečiai: „senelių jau nebuvo, o močiutė rašyt nemokėjo, kita irgi tikrai nerašė“ (V18 vyr. 1966 VLN), „Vilniuje gyvenę seneliai atvirukų nesiuntė, nes nemokėjo rašyti, daugiausia, ką galėjo – tai pasirašyti“ (V35 vyr. 1973 VLN).

Naujametis sveikinimas atvirukais mokykloje. Daugiau nei pusė pateikėjų (55%, n = 21) mini, kad sveikinti atvirukais buvo mokoma ir mokykloje. Pavyzdžiui, Naujųjų metų proga mokykloje vyko atvirukų mainai. Dažniausiai būdavo organizuojamas „naujametinis paštas“ – specialiai pastatyta dėžė, į kurią mokiniai įmesdavo atvirukus, o artėjant Naujųjų metų šventei, prieš prasidedant atostogoms, korespondencija buvo išdalinama adresatams. 1955 m. gimusios

vilnietės teigimu, „ten kas norėjo prieš Naujuosius rašė linkėjimus, taip pat norus adresuotus Seniui Šalčiui. Dažniausiai ant atviruko“ (V7 mot. 1955 VLN). Panašiu principu mokyklos paštas buvo organizuojamas ir Rietave: buvo speciali dėžė, kur įmesdavo atvirukus, ant jų užrašydavo „kam, kokiai klasei“ (V34 vyr. 1971 RT). Adresato pasirinkimas įvairuodavo. Dažniausiai mokiniai patys nusprendavo, kam nori siųsti atviruką: siųsdavo „kas kam nori“ (V12 mot. 1962 VLN), atvirukų gaudavo visi – „vienas mažiau, kitas daugiau“ (V22 vyr. 1973 RT). Kartais buvo siunčiami ir anoniminiai sveikinimai (V26 mot. 1969 RT). Kitur atviruko gavėjas buvo paskiriamas traukiant burtus. Tačiau burtų traukimas pateikėjų siejamas ne su sveikinimu, o su keitimosi dovanomis tradicija, kur atvirukas būdavo viena iš galimų dovanų. 1971 m. gimusio vilniečio teigimu, „mokykloje – buvo dovanų keitimosi ritualas, ką ištrauksi“ (V19 vyr. 1971 VLN). Dovanodavo „atvirukus, dar ką nors“ (V19 vyr. 1971 VLN), „atviruką ir kažkokią dovanėlę“ (V9 vyr. 1976 VLN), „atvirukus, dovanėlės mažytės paskui atsirado“ (V27 mot. 1944 RT).

Dažniausiai mokykliniams sveikinimams skirti atvirukai būdavo perkami. Tik keli pateikėjai mini, kad atvirukus piešdavo patys. 1969 m. gimusi rietaviškė teigia tiksliai neprisimenanti, ką piešdavo: „gal kokią gėlę, gal kokią eglutę“ (V1 mot. 1969 RT), o 1973 m. gimęs ir Telšiuose augęs pateikėjas teigia piešdavęs „kokius briedžius, elnią, žvaigždę. Kalėdų Senius ne kiekvienam išeidavo nupiešti, bet elnius tai tikrai“ (V22 vyr. 1973 RT).

Be naujamečio pašto mokykloje, tarp mokyklinio amžiaus vaikų buvo populiarius ir žaidimas „Nagučiai“. Jo metu mainytasi atvirukais ar kitomis dovanėlėmis. Dovanos būdavo įdedamos į voką, ant kurio užrašoma frazė: „Nekišk nagučių iki Naujųjų metų“ (Priedas Nr. 53). Žaidimas turėjo aiškiai apibrėžtas taisykles. 1967 m. gimusi vilnietė pasakoja:

„kaip dabar atsimenu – ‚Nekišk nagučių iki Naujųjų metų‘. Negalima buvo atidaryti iki Naujųjų metų, tik naktį, dvyliką valandą atidaryt. O ten būdavo kažkoks palinkėjimas, suvenyras, bet kartais būdavo ir didesnės dovanėlės. Bet tą patį užrašą parašydavai, kad negalima atidaryti“ (V29 mot. 1967 VLN).

Šis žaidimas buvo populiarinimas ir periodinėje spaudoje. Pavyzdžiui, 1976 m. paskutiniame žurnalo „Genys“ numeryje publikuotas redakcijos straipsnelis „Nekišk nagučių“. Jame trumpai pristatoma naujamečio sveikinimo istorija: nuo „žiloje senovėje“ iš namų į namus vaikščiojusių „linkėtojų“ iki to meto moksleivių žaidimo – „Nagučių“. Tekste trumpai pristatoma žaidimo esmė: „Nekišk nagučių iki Naujų metų!“ — užrašyta ant vokelio, kad smalsuolis neatplėštų jo pirma laiko: juk tada linkėjimai neišsipildys. Užtat kaip įdomu po eglute pasidėti visą krūvą „nagučių“ ir, išmušus dvyliką, sužinoti, ko tau linki draugai!“ (Nekišk nagučių 1976: be pag.). Pastebėtina, kad nors į vokelį buvo galima įdėti ne tik atviruką, bet ir kokią nors mažą dovanėlę, straipsnyje skatinama įdėti būtent atvirukus. Tą žymi šalia teksto esanti iliustracija – dailininkės Silvos Deltuvienės sukurtų atvirukų, išleistų „Minties“ leidykloje 1975 m., atvaizdai (Pav. 30).

Pav. 30. Iliustracija. Genys, 1976, Nr. 12, be paginacijos.

Pastebėtina, kad šis naujamečio paprotys buvo adaptuotas ir kalėdiniam sveikinimui. Tą liudija kalėdinis sveikinimas su priedašu „Be Kūčių nekišk nagučių“, užrašytu 1959 m. išleisto atviruko reverse (Priedas Nr. 54). Nors frazė atkartoja „Nagučių“ žaidimo formulę, šiuo atveju ji netenka savo pirminės – įspėjamosios – paskirties. Kadangi užrašas pateiktas šalia sveikinimo teksto, jį galima perskaityti tik atidarius voką, t. y. jau pažeidus žaidimo taisyklę – „Nagučių“ užrašas čia atsiejamas nuo žaidimo.

Kitos atvirukų populiarinimo praktikos. Be naujamečio sveikinimo, atvirukai mokykloje buvo populiarinami ir kitais būdais. Pirmą, keletas pateikėjų mini, kad atvirukus darydavo darbų pamokų metu. 1955 m. gimusi vilnietė prisimena:

„mokėmės ir mokykloje daryti sveikinimo atvirukus, per darbų pamokas – darėme atvirukus skirtingoms progoms, mokino mus. Net konkursai buvo, kurio atvirukas gražiausias. Tai buvo pradinėse klasėse, o vyresnėse taip pat, tik labiau komplikuočius atvirukus darėm“ (V7 mot. 1955 VLN).

Antra, kai kurie mokiniai atvirukus kolekcionavo ir keisdavosi jais su klasiokais. 1971 m. gimęs vilnietis pasakoja: „nupirkdavo po tris, po keturis ir sakydavo, aš turiu tokį, ir keisdavosi. Buvo ta kultūra tokia keitimosi“ (V19 vyr. 1971 VLN). Galiausiai, atvirukai buvo naudojami sveikinant mokytojus įvairių švenčių progomis. 1948 m. gimęs ir trumpai mokykloje dirbęs pateikėjas, prisimena: „tik vienus metus esu išdirbęs mokykloje, tai atsimenu, kad per Naujus metus man visi vaikai atsiuntė, gavau gal 80–90 atvirukų. Buvo tokia tradicija siųsti mokytojams atvirukus“ (V11 vyr. 1948 VLN).

Prie atvirukų populiarinimo mokyklinio amžiaus vaikų tarpe prisidėjo ir kita praktika: susirašinėjimas su draugais. Tokią patirtį mini trys pateikėjai¹⁰¹. 1974 metais gimusi vilnietė pasakoja, kad „vaikystėje susirašinėjimas būdavo su užsieniečiais, su Lenkija arba su Vokietija“ (V15 mot. 1974 VLN). Tačiau, pasak jos, tai dažniausiai nebūdavo susiję su šventėmis: „ne švenčių proga, o apamai – pavyzdžiui, su miestais atvirukus siuntė“. Kitas vilnietis pastebi, kad į šią praktiką įsitraukdavo ne visi: „mokykloje atvirukų siuntimas buvo tik toks, kuriuo užsiimdavo mokyklos aktyvistai: atvirukų siuntimas pionieriams iš VDR, lenkų skautams ir panašiai“ (V5 vyr. 1968 VLN). Jo teigimu, Vilniaus mokyklų mokiniai atvirukus sovietinių švenčių proga siųsdavo vaikams iš Erfurto – VDR miesto, sovietmečiu turėjusio su Vilniumi susibroliavusio miesto statusą.

¹⁰¹ Pastebėtina, kad tarptautinius mainus atvirukais prisiminė tik Vilniaus gyventojai.

Tokia korespondencija sietina su vidurinėms mokykloms skirta „Internacionalinio patriotizmo“ auklėjimo programa. Anot Jaškūnienės, jos tikslas buvo skatinti „moksleivius susirašinėti su bendraamžiais iš kitų sovietų respublikų, socializmo ar net kapitalistinių šalių“ (Jaškūnienė 2010: 74). Tam tikslui „mokyklos gaudavo saugumo tarnybų patvirtintus sąrašus adresų, kuriuos moksleiviai išsidalindavo tarpusavyje“ (Jaškūnienė 2010: 74). Tačiau pateikėjų teigimu, būta ir kitų būdų užmegzti susirašinėjimo kontaktus. 1968 m. gimęs vilnietis pasakoja, kad kvietimai susirašinėti buvo publikuojami lenkų žurnale „Draugystė“ (lenk. *Przyjaźń*) bei įvairiuose Sovietų sąjungos respublikų žurnaluose. Pateikėjo teigimu, „daugiausiai tuo užsiimdavo panelės – kai piko metu skelbimas išeidavo, tai dieną po šimtą laiškų ateidavo“ (V5 vyr. 1968 VLN). Tuo tarpu jau minėta 1967 m. gimusi vilnietė detaliai prisimena ir kitą pažinties su draugais iš kitų šalių būdą, pionierių stovyklose: „vaikystėje labai mėgdavau į pionierių stovyklas važiuoti, tai būdavo labai daug draugų iš kitų miestų – ir Lietuvos, ir kitų šalių. Važiuodavau į stovyklą iš mamos darbo, kuris turėjo filialą Baltarusijos mieste Pastovys, tai iš to miesto irgi labai daug būdavo draugų“ (V29 mot. 1967 VLN).

Mokyklinio amžiaus vaikų tarpe taip pat vyko tarptautinis žaidimas atvirukais. Jis turėjo aiškiai apibrėžtas taisykles:

„vienas žmogus turėdavo dešimčiai žmonių parašyti, išsiųsti atvirutes. Tie dešimt žmonių turėjo pasirinkti dar dešimt žmonių ir jiems išsiųsti. Kad tas toks voratinklis didėtų. Ir reikėdavo dar atsakyti. Tie patys turėdavo būtinai atsakyti ir atsiųsti. Tai aš siunčiau dešimt, iš tų pačių gaudavau ir dar jie išsiunčia kitiems, ir dar tie kiti būna atsiunčia. O jeigu tu gauni, turi vėl išsiųsti, dar dešimt kartų“ (V29 mot. 1967 VLN).

Tokie atvirukų mainai sietini su komunikaciniu projektu „Tarptautinis vaikų žaidimas“, 7-ojo dešimtmečio viduryje tapusiu populiaria vaikų bei jaunimo bendravimo forma. Tačiau nors šis žaidimas skatino bendravimą, būta ir neigiamų aspektų: „tokios korespondencijos turinį, adresatus ir, atitinkamai, plitimo zonas saugumo tarnybos lengvai fiksavo ir kontroliavo“ (Jaškūnienė 2010: 73). Tokią kontrolę liudija ir pateikėjų patirtys: laiškai nuo užsienyje gyvenančių susirašinėjimo

draugų kartais atkeliaudavo be atviruko ar kitų į voką įdėtų daiktų – juos išimdavo pašto darbuotojai:

„kai rašydavo iš Vokietijos laiškus, jie neateidavo, arba ateidavo plėšti. Peržiūrėdavo. Kartais būdavo ateidavo laiškas ir parašyta „siunčiu tau nuotrauką / atvirutę“ ir išimta, nėra. Gal kažkas gražaus buvo ir išėmė“ (V29 mot. 1967 VLN).

Panašiai atsitikdavo ir su kita korespondencija. Ta pati pateikėja pasakoja: „mano tėvai turėjo Lenkijoje draugų. Tai labai laukdavau jų laiškų, [...] nes ten lipdukai būdavo. Tai irgi buvo, kad išima. Arba prieš šviesą pasižiūri, mato, kas yra, ir ištraukia“ (V29 mot. 1967 VLN).

6.1.5. Veiksmai gavus atviruką

Gavus atviruką, jis kurį laiką būdavo eksponuojamas – pastatomas vietoje, kur jį galima matyti. Tokią praktiką mini pusė tyrimo metu kalbintų pateikėjų. Atvirukai būdavo sustatomi įvairiose vietose: ant stalo (V6 vyr. 1971 VLN; V9 vyr. 1976 VLN; V32 vyr. 1936 RT), lentynos (V4 vyr. 1975 RT), į sekcija už stiklo (V20 vyr. 1962 VLN), ant spintelės (V22 vyr. 1973 RT) arba komodos (V35 vyr. 1973 VLN). Pateikėjų teigimu, kartais toks eksponavimas turėjo ir estetinę funkciją – atvirukai veikė kaip šventinės namų puošybos elementai. Pavyzdžiui, 1961 m. gimusi vilnietė teigia, kad jais buvo puošiamas šventinis stalas (V10 mot. 1961 VLN). Kai kuriais atvejais atvirukais buvo puošiamas ir eglutė: atvirukai buvo ant jos pakabinami (V26 mot. 1969 RT), sustatomi šalia (V8 mot. VLN; V30 mot. 1958 RT), sudėliojami ant spintelės šalia eglutės (V34 vyr. 1971 RT) arba eglutė buvo jais apstatoma (V27 mot. 1944 RT). Dauguma pateikėjų netikslina, kurios šventės metu eglutė buvo puošiamas – Kalėdų ar Naujųjų metų. Tik 1958 m. gimusi Rietavo savivaldybės gyventoja pasakoja: „eglutė būdavo Kalėdų išvakarėse puošiamas, Kūčių vakarą, gerajam kambary. Ir prie eglutės, po ja, buvo padedamos visos tos atvirutės“ (V30 mot. 1958 RT). Atsižvelgiant į tai, kad dauguma pateikėjų teigia šventę Kalėdas, tikėtina, kad eglutė atvirukais dažniausiai būdavo puošiamas artėjant Kalėdoms, o atvirukai sustatomi juos gavus.

Atvirukų eksponavimo trukmė namuose skyrėsi priklausomai nuo šeimoje susiformavusių tradicijų. Eglutę puošiantys atvirukai dažniausiai buvo nuimami nupuošiant eglutę. Jie buvo eksponuojami „kol pasibaigs šventė“ (V3 mot. 1945 VLN), „iki Trijų karalių“ (V6 vyr. 1971 VLN), „kokį mėnesį“ (V27 mot. 1944 RT). Kitur sustatytus atvirukus kartais laikydavo ilgesnį periodą: „galėjo ir pusmetį stovėti“ (V17 vyr. 1958 VLN), „sekcijoje, už stiklo stovėdavo daug metų, dažniausiai prisirinkdavo visa krūva ten“ (V20 vyr. 1962 VLN), „ant spintelės [...] ilgai laikydavo, vos ne iki Velykų“ (V22 vyr. 1973 RT).

Vėliau atvirukai paprastai būdavo perkeliami į kitą vietą – saugojimui. Dažniausiai jie buvo sudedami į tam tikrą dėžutę. Ji buvo laikoma arti, pavyzdžiui, stalčiuje (V36 mot. 1973 RT) arba nunešama kitur – į rūšį (V6 vyr. 1971 VLN; V9 vyr. 1976 VLN). Kitais atvejais atvirukai buvo sudedami tiesiogiai į stalčių arba spintelę (V22 vyr. 1973 RT; V26 mot. 1969 RT; V35 vyr. 1973 VLN; V36 mot. 1973 RT), į albumą (V9 vyr. 1976 VLN; V17 vyr. 1958 VLN), pavieniais atvejais – į „papkutę“ arba voką (V10 mot. 1961 VLN), skrynią (V25 mot. 1958 RT.), lagaminą (V30 mot. 1958 RT).

Apie pusės apklaustųjų nurodo, kad atvirukų neeksponuodavo – gavus sveikinimą, jie iškart būdavo padedami saugoti. Panašiai kaip ir po eksponavimo, dažniausiai atvirukai būdavo sudedami į dėžę ($n = 5$). Tam tikslui naudotos įvairios dėžutės – saldainių (V21 vyr. 1972 VLN), batų (V29 mot. 1967 VLN) ir pan. Kitais atvejais atvirukus sudėdavo į stalčių (V16 vyr. 1961 VLN; V18 vyr. 1966 VLN; V28 mot. 1970 RT), albumus (V7 mot. 1955 VLN; V14 vyr. 1952 VLN; V38 vyr. 1955 VLN), „papkutes“, bylas ar vokus (V11 vyr. 1948 VLN; V24 mot. 1945 RT). Dalis pateikėjų netikslina konkrečios vietos, bet mini, kad atvirukus saugodavo – „padėdavo į vietą atvirukams gulėti“ (V5 vyr. 1968 VLN), „sudėdavo prie kitų ir jie gulėjo“ (V12 mot. 1962 VLN), „dėdavo į krūvelę“ (V15 mot. 1974 VLN). 1936 m. gimusi pateikėja mini, kad jos vaikystėje specialios erdvės saugoti atvirukams nebuvo dėl skurdo: „Dieve, kad tų lentynų nebuvo, kur mes gyvenom. Šeimininkės lovytės sudėtos, nei ten spintelės, nei nieko. Bendrabuty kai gyvenom, tai pasidedi kur nors, kur brangesnis“ (V33 mot. 1936 RT).

Nepriklausomai nuo to, ar atvirukai būdavo eksponuojami, ar iškart padedami į saugojimo vietą, tik retais atvejais jiems būdavo skiriama speciali, tik atvirukams skirta vieta. Ją mini tik keli pateikėjai. Pavyzdžiui, 1955 m. gimęs vyras teigia, kad „nuotraukos buvo atskirai, albume buvo tik atvirukai“ (V38 vyr. 1955 VLN). Žymiai dažniau atvirukai būdavo saugomi kartu su kitais asmeniniais daiktais – laiškais ir / arba nuotraukomis. Pavyzdžiui, 1944 m. gimusi pateikėja prisimena: „žinot, mes labai sunkiai vaikystėje gyvenome, mes mažai ko turėjome. Tai labai saugojom dėl to. Toj dėžutėj dar buvo laiškai“ (V27 mot. 1944 RT).

6.2. Atvirukų reverso tekstų analizė: lyginimas su tarpukario Lietuvos sveikinimo praktikomis

Nagrinėjant atvirukus, užrašytus tarpukario ir sovietinėje Lietuvoje Kalėdų ir / arba Naujųjų metų proga, išskirti reverso užrašų struktūriniai elementai (pav. 31). Reverso tekstas paprastai pradedamas *kreipiniu* į sveikinimo adresatą (1). Po jo rašomas *sveikinimas ir / arba linkėjimas* (2). Linkėjimo tekstas gali būti papildytas su sveikinimu nesusijusiu *prierašu* (3). Po sveikinimo ir / arba linkėjimo nurodomas *sveikintojas* (-ai) (4). Galiausiai, minimos *sveikinimo aplinkybės* (5), t. y. data ir vietovė, iš kurios siunčiamas sveikinimas. Išvardyti struktūriniai elementai gali būti vartojami pasirinktinai, tačiau jų eiliškumas išlieka pastovus. Jie yra reikšmingi analizuojant sveikinimo tekstus: leidžia įvardyti sveikinimo progą ir linkėjimų turinį, atskleisti sveikinimo adresantų ir adresatų įvairovę, nustatyti sveikinimo aplinkybes bei socialinius ryšius tarp sveikinimo dalyvių.

(1) Onute, (2) sveikinu Jus ir Donatėlį su Naujaisiais 1974 metais, linkiu, kuo geriausios sėkmės darbuose ir sveikatoje. (3) Labai laukiu nuo Jūsų laiško arba atvažiuojant į Kauną pas mane į svečius. Norėčiau pasimatyti ir pasikalbėti, labai neturiu laiko daugiau parašyti. Atleisk, kad rašau ant atviruko, tad linksmy Naujųjų...

(4) Bučiuoju Zita

(5) Kaunas, 1973.12.25

Pav. 31. Reverso užrašo pavyzdys.

6.2.1. Sveikinimo progų pasirinkimas

Tarpukario Lietuvos atvirukai. Daugiau nei trečdalyje tarpukario Lietuvoje užrašytų atvirukų ($n = 375$) sveikinama Kalėdų proga (37 %, $n = 137$), o daugiau nei penktadalyje – Naujųjų metų proga (29 %, $n = 111$). Rečiau sveikinama abiejų švenčių proga (14 %, $n = 51$). Dešimtadalyje atvejų (10 %, $n = 37$) pasirenkama abstrakti šventės įvardijimo forma – sveikinama „su šventėmis“, o dviejuose atvejuose – „švenčių ir Naujųjų metų proga“. Dar dešimtadalyje atvejų (10 %, $n = 37$) sveikinimo proga išvis nėra nurodoma. Tikėtina, kad tuomet sveikinimo progą žymėdavo užrašas averse: 60 % – kalėdinis, 40 % – naujametis sveikinimas.

Kalėdiniai sveikinimai dažniausiai buvo užrašomi ant atvirukų, skirtų sveikinti Kalėdų proga (90 %, $n = 125 / 137$), o naujamečiai – ant naujamečių atvirukų (78 %, $n = 87 / 111$). Sveikinant abiejų švenčių proga dažniau buvo pasirenkamas kalėdinis atvirukas (63,5 %, $n = 33 / 51$), o likusiais atvejais naudoti atvirukai be teksto averse, tačiau su tam tikrais kalėdiniais vaizdiniais (pvz. prakartėlės scena). Panaši strategija taikyta ir sveikinant „su šventėmis“ – daugiau nei trys ketvirtadaliai tokių sveikinimų buvo užrašyti ant kalėdinių atvirukų (78 %, $n = 29 / 37$). Matyti tam tikras dėsningumas: atviruko reverse nurodoma sveikinimo proga dažniausiai atitinka averse pateiktą atviruko paskirtį. Kitaip tariant, atvirukai buvo užrašomi sveikinant būtent tą progą, kuri žymima averse, o priešinga strategija (pvz. naujametį atviruką panaudoti sveikinimui Kalėdų proga) buvo pasirenkama retai.

Sovietinės Lietuvos valstybinių leidyklų atvirukai. Nagrinėjant sveikinimo progų pasirinkimą tarpukariu ir sovietmečiu matyti skirtumai. Jei tarpukariu dominavo kalėdiniai sveikinimai, užrašant sovietmečio valstybinių leidyklų produkciją ($n = 1303$) jie tapo labai reti – sudaro tik 1 % ($n = 11$) visų atvejų. Beveik dešimtadalyje atvejų (8 %, $n = 103$) naujamečiai sveikinimai buvo papildyti kalėdiniu sveikinimu¹⁰², tačiau dominuojančia sveikinimo grupe buvo naujamečiai

¹⁰² Pagal užrašymo datą sveikinimai pasiskirsto taip: sveikinimas Kalėdų proga ($n=11$) – 1950–1959 – 0, 1960–1969 – 4 vnt., 1970–1979 – 3 vnt., 1980–1989 – 4 vnt.; sveikinimas Kalėdų ir Naujųjų metų proga ($n=103$) – 1950–1959 – 1%, 1960–1969 – 7%, 1970–1979 – 224

sveikinimai – Naujųjų metų proga sveikinta net 89 % atvejų (n = 1162). Kitais atvejais, panašiai kaip ir tarpukariu, retkarčiais sveikinta „su šventėmis“ (n = 4) bei „švenčių ir Naujųjų metų“ proga (n = 6). Taip pat esama nedidelio skaičiaus atvirukų (1 %, n = 17), kuriuose sveikinimo proga nėra nurodyta. Kadangi jie užrašyti ant naujamečių atvirukų, tikėtina, kad jie papildė naujamečių sveikinimų korpusą – užrašydamas atviruką siuntėjas pasitelkdavo averse nurodytą sveikinimo progą¹⁰³.

Sovietmečio savilaidos atvirukai. Poslinkį naujamečių sveikinimų link atspindi ir savilaidos atvirukų (n = 79) užrašymo tendencijos. Nors daugiau nei pusė nagrinėtų savilaidos atvirukų skirta sveikinti su Kalėdų švente, tik daugiau nei ketvirtadalyje visų atvejų (28 %, n = 22) sveikinama vien Kalėdų proga, o beveik trečdalyje atvejų (30,5 %, n = 24) kalėdinis sveikinimas papildomas naujamečiu. Tiek pat dažnai (30,5 %, n = 24) sveikinta ir tik Naujųjų metų proga – linkėjimai buvo užrašomi ant tam skirtų naujamečių atvirukų. Dešimtadalyje atvejų (11 %, n = 9) sveikinimo proga reverso tekste nėra nurodoma, tačiau ji implikuojama averso¹⁰⁴.

Pastebėtina, kad beveik pusė (46 %, n = 11) naujamečių sveikinimų datuojama 1950–1959 m., kuomet centralizuota sveikinimo atvirukų produkcija dar nebuvo įsibėgėjusi. Reversų analizės rezultatai patvirtina teiginį, kad esant naujamečių sveikinimo atvirukų stokai, savilaidos atvirukai kompensuodavo jų trūkumą. Tuo tarpu kalėdinių bei kalėdinių ir naujamečių sveikinimų datavimas rodo laipsnišką augimą kiekvieną dešimtmetį¹⁰⁵. Tai žymi sveikinimo progų pasirinkimo pokytį: jei 6-ajame dešimtmetyje dominavo naujamečiai sveikinimai, vėliau daugėjo kalėdinių. Šie pokyčiai atspindi savilaidos atvirukų funkcijas: viena vertus, jie veikė kaip alternatyva oficialioje prekyboje prieinamiems naujamečiams atvirukams,

43%, 1980–1989 – 49%. Matyti, kad kalėdinių sveikinimų padaugėjo aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje. Šiuos rezultatus galėjo įtakoti tyrimo imtis – šiais dešimtmečiais užrašytų sveikinimų ištirta daugiausiai, jie sudaro 35% (n = 454) ir 39% (n = 502) tyrimo imties. Todėl tikėtina, kad apžvelgus daugiau ankstesniais dešimtmečiais užrašytų atvirukų, rezultatai nežymiai pasikeistų.

¹⁰³ Nagrinėjant sveikinimo progos ir atviruko leidybos vietas (sovietinėje Rusijoje arba Lietuvoje) santykį, reikšmingų dėsningumų nepastebėta.

¹⁰⁴ 3 iš jų užrašyti ant naujamečių atvirukų ir 6 – ant kalėdinių.

¹⁰⁵ Pagal užrašymo datą minėti sveikinimai (n = 46) pasiskirsto taip: 1950–1959 – 4 vnt., 1960–1969 – 9 vnt., 1970–1979 – 13 vnt., 1980–1989 – 16 vnt., nenurodyta – 5 vnt.

suteikdami galimybę užrašyti kalėdinį sveikinimą, kita vertus – jie užpildydavo naujamečių sveikinimo atvirukų trūkumą laikotarpiu, kai valstybė dar nebuvo aktyviai įsitraukusi į sveikinimo atvirukų leidybą.

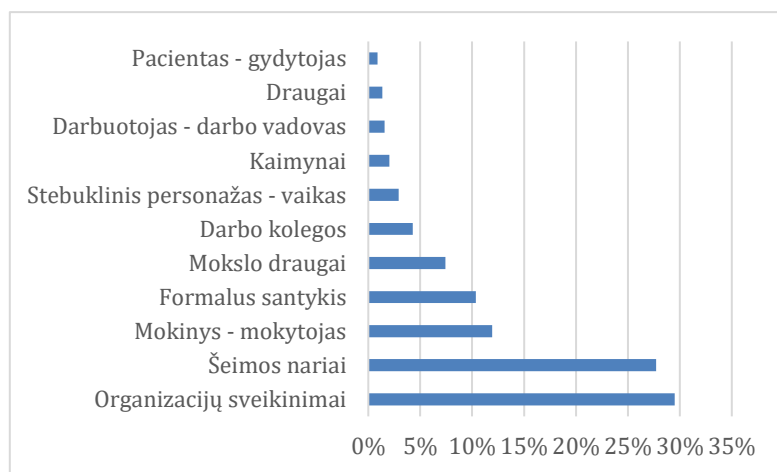
Apibendrinant, užrašų analizės rezultatai skiriasi nuo interviu metu surinktų pateiktųjų atsakymų. Nors daugiau nei dešimtadalis apklaustųjų teigia atvirukais sveikinę tik Kalėdų progą, o daugiau nei pusė – tiek Kalėdų, tiek Naujųjų metų progą¹⁰⁶, užrašų analizė rodo kitokį vaizdą. Nors tarpukariu egzistavo kalėdinio sveikinimo atvirukais paprotys, sovietmečiu jį pakeitė naujametis sveikinimas. Oficialioje prekyboje platinami naujamečiai atvirukai dažniausiai buvo naudojami pagal paskirtį, t. y. sveikinant Naujųjų metų šventės progą. Tuo tarpu bandymų atviruku pasveikinti Kalėdų progą – pavyzdžiui, kalėdinį sveikinimą užrašyti ant naujamečio atviruko – panašu, kad nebuvo daug. Išimčių sudaro tik savilaidos atvirukai. Bandant interpretuoti tokį sveikinimo praktikos pokytį, verta atsigręžti į atvirukų naudojimo įpročius. Tiek tarpukario, tiek sovietinėje Lietuvoje atvirukai dažniausiai buvo užrašomi ta progą, kuri nurodyta averse. Tai verčia kelti prielaidą apie atviruko aversui skiriamą funkciją: sveikinimo dalyvių aversas buvo suprantamas kaip elementas, į kurį atsižvelgiama užrašant sveikinimą. Tikėtina, kad averso implikuojama atviruko paskirtis įtakojo sovietmečio sveikinimo praktikas: oficialioje prekyboje nesant kalėdinių atvirukų, sveikinimui buvo perkamas naujametis ir užrašomas būtent Naujųjų metų progą.

¹⁰⁶ Interpretuojant rezultatus reikia atsižvelgti į tai, kad tik mažiau nei pusė apklaustųjų ($n = 15 / 38, 40\%$) teigia Kalėdų bei Kalėdų ir Naujųjų metų progą sveikinę Lietuvoje gyvenančius adresatus (žr. p. 200). Nors šis skaičius labiau atitinka reversų turinio analizės rezultatus, ženklus atotrūkis tarp skirtingais metodais gautų duomenų vis dėlto išlieka: remiantis pusiau struktūruotų interviu medžiaga, Kalėdų bei Kalėdų ir Naujųjų metų progą buvo sveikinama maždaug keturis kartus dažniau nei tai rodo reversų užrašų analizė.

6.2.2. Sveikinimo dalyviai

Sveikinimo dalyvius siejantys socialiniai ryšiai

Tyrimo metu buvo bandoma nustatyti sveikinimo dalyvius siejančius socialinius ryšius. Jie buvo identifikuojami pagal daiktavardžius, nurodančius tam tikrą santykį tarp sveikinimo dalyvių – šeimos nariai, draugai, klasiokai ir pan. Pavyzdžiui, sveikinimo dalyvių priklausymas vienai šeimai buvo nustatomas tada, kai tekste buvo randamas giminystės ryšį apibrėžiantis daiktavardis (pvz. sesuo, motina ir pan.). Kadangi lyginant kalėdinio ir / arba naujamečio sveikinimo atvirukais praktikas (tiek tarpukario, tiek sovietinėje Lietuvoje) esminių skirtumų nepastebėta, sveikinimo dalyvių socialinių ryšių pasiskirstymas aptariamas neatskiriant sveikinimo progų – kalėdinių ir naujamečių sveikinimų analizės rezultatai pristatomi bendrai. Šis principas taikomas ir toliau pateikiamai sveikinimų adresantų ir adresatų analizės rezultatų apžvalgai, taip pat aptariant sovietmečio savilaidos atvirukų reverso užrašus.

Pav. 32. Kalėdinio ir / arba naujamečio sveikinimo dalyvių socialiniai ryšiai, nustatyti analizuojant sovietinėje Lietuvoje užrašytus valstybinių leidyklų atvirukus.

Nagrinėjant tarpukario Lietuvos atvirukus, beveik trijuose ketvirtadaliuose atvejų (72 %, $n = 271 / 375$) minėtų nuorodų tekste nebuvo rasta, todėl nepavyko nustatyti sveikinimo dalyvių tarpusavio santykio. Sovietinės Lietuvos oficialioje

prekyboje prieinamų atvirukų atveju socialiniai ryšiai nėra žinomi dviejuose trečdaliuose atvejų (66 %, n = 859 / 1303), o identifikuotus sveikinimo dalyvius siejančius socialinius ryšius iliustruoja Pav. 32.

Organizacijų sveikinimai¹⁰⁷. Didžiausia sveikinimų grupė, nustatyta nagrinėjant sovietmečio valstybinių leidyklų atvirukų aversus, yra organizacijų sveikinimai. Jie sudaro beveik trečdalį visų sveikinimų, kuriuose pavyko identifikuoti dalyvių tarpusavio santykius (29,5 %, n = 131 / 444). Organizacijų sveikinimai – tai praktika, kai tam tikros organizacijos – valstybinės institucijos, įmonės, įstaigos, susivienijimai ir pan. – bei jų atstovai sveikindavo savo darbuotojus arba kitas organizacijas tam tikros šventės proga. Visais nagrinėtais atvejais buvo sveikinama tik oficialios kalendorinės šventės – Naujųjų metų – proga. Organizacijų sveikinimų dalyviai aiškiai apibrėžti: jų pasirinkimą lėmė darbo santykiai bei organizacijoms būdingas sveikinimo etiketas. Ši sveikinimų atvirukais kategorija egzistavo lygiagrečiai privatiems sveikinimams ir todėl turi būti analizuojama atskirai.

Pastebėtina, kad kalėdinių ir / arba naujamečių sveikinimų, siunčiamų tam tikrų organizacijų vardu, būta ir tarpukario Lietuvoje. Tačiau jie nebuvo užrašomi ant oficialioje prekyboje prieinamų sveikinimo atvirukų: tokie sveikinimai spausdinti pagal užsakymą ir nepatekdavo į prekybą (Priedas Nr. 55). Tokie atvirukai buvo siunčiami įvairių organizacijų ir jų atstovų vardu, dažnai adresuojami visuomeniškai reikšmingiems asmenims arba įmonių klientams reklamos tikslais. Skirtingai nei „paprasti“ sveikinimo atvirukai, šie išsiskyrė tuo, kad gamybos metu iš karto buvo atspausdinamas sveikinimo tekstas ir nurodomas sveikintojas. Toks tekstas dažnai būdavo komponuojamas averse, vietoj atvaizdo. Sveikinimo adresatas dažniausiai nebuvo konkretizuojamas – šie atvirukai buvo pritaikyti masiniam siuntimui. Nors sovietmečiu taip pat pasitaikydavo tam tikrų organizacijų užsakymu pagamintų naujamečių atvirukų (Priedas Nr. 56), šio tyrimo metu nagrinėjami

¹⁰⁷ Dangirutė Pikšrienė, ištyrusi 1918–2012 m. Lietuvoje užrašytus atvirukus, tokius sveikinimus vadina „kolektyviniais“ (Pikšrienė 2012: 52).

sveikinimai išsiskiria tuo, kad jiems naudoti oficialioje prekyboje prieinami naujamečiai atvirukai, išleisti „Minties“ leidykloje arba SSRS Ryšių ministerijoje.

Šios praktikos metu buvo sveikinama:

(1) tam tikros organizacijos kolektyvo arba darbuotojų vardu (pvz. sveikino Kelmės BGAK kolektyvas (Kelmė, 1979 m.), Jurbarko raj. Pionierių namų darbuotojai (Jurbarkas, 1969 m.), Respublikinės vaikų bibliotekos kolektyvas (vietovė nenurodyta, 1964 m.) ir pan.);

(2) tam tikros organizacijos vardu (pvz. sveikino „Panevėžio tiesa“ (Panevėžys, 1971 m.), „Šešupės“ valgykla (Vilnius, 1966 m.), Vilniaus Statybininkų kultūros namai (Vilnius, 1978 m.), Ryšių mazgo administracija ir profkomitetas (Pasvalys, data nenurodyta) ir pan.);

(3) tam tikrą organizaciją (arba juos darbuotojus) atstovaujančio asmens vardu (pvz. sveikino Vilniaus odos-galanterijos fabriko kolektyvo vardu direktorius, part. organizacijos sekretorė, prof. komiteto pirmininkė (Vilnius, 1982 m.); Rietavo I-os raj. Ligoninės darbuotojų vardu vyr. gydytojo pavaduotoja (Rietavas, 1987 m.) ir pan.)

Sveikinimo adresatas daugiau nei trečdalyje atvejų (40 %, $n = 53 / 131$) nebuvo nurodomas – atvirukai buvo universalios paskirties¹⁰⁸. Kitais atvejais dominuoja dvi pagrindinės adresatų grupės (Priedas Nr. 57). Pirmoji grupė – pavieniai sveikinančios organizacijos darbuotojai (24 %, $n = 31 / 131$), antroji – kitos organizacijos vadovas ir jo vadovaujamas kolektyvas (23 %, $n = 30$). Likusiais atvejais atskirai buvo sveikinamas visas kitos organizacijos kolektyvas (10 %, $n = 13$) arba jos vadovas (3 %, $n = 4$).

Linkėjimų turinio analizė rodo, kad daugiau nei pusė (58%, $n = 76 / 131$) linkėjimų yra susiję su darbu. Tokie sveikinimai dažniausiai buvo orientuoti į gerus rezultatus bei sąlygas, būtinas juos pasiekti. Užrašant su darbu susijusius linkėjimus dažniausiai buvo linkima: *sėkmės* (18%, $n = 14 / 76$) – „kūrybinės sėkmės darbe“ ir

¹⁰⁸ Daugiau nei penktadalis ($n = 30$) organizacijų sveikinimų užrašyta pasitelkus spausdinimo mašinėlę. Buvo paliekama vieta adresato asmenvardžiui įrašyti, o jei sveikinimas buvo pasirašomas vieno ar kelių organizacijos atstovų – vieta jų parašams.

pan.; *laimėjimų* (14%, n = 11) – „Naujų darbo laimėjimų“ ir pan.; *pergalių* (10,5 %, n = 8) – „naujų darbo pergalių“ ir pan. Tačiau organizacijų sveikinimai neišsisemdavo tik darbiniais palinkėjimais. Jie būdavo pildomi linkėjimais, susijusiais su asmeniniu gyvenimu. Dažniausiai buvo linkima *laimės* (54%, n = 71 / 131). Linkėjimas galėjo būti kontekstualizuotas („laimės, svajonių išsipildymo ir ilgų gyvenimo metų“ ir pan.) arba siejamas su asmeniniu gyvenimu („sėkmės darbe ir laimės asmeniniame gyvenime“ ir pan.)¹⁰⁹. Taip pat buvo linkima *sveikatos* (30%, n = 40) bei *džiaugsmo* (24%, n = 31). Rečiau linkėta *nuotaikos* (8%, n = 11), *energijos* (n = 2) bei *meilės* (n = 2).

Sveikinimai tarp šeimos narių. Tarpukario Lietuvos atvirukuose dominuoja sveikinimai, adresuoti šeimos nariams – jie sudaro daugiau nei pusę atvejų (54 %, n = 56 / 104), kai pavyko identifikuoti sveikinimo dalyvių santykius (Priedas Nr. 58–59). Jaunesnieji šeimos nariai dažniau sveikindavo vyresnius, o moterys buvo sveikinamos dažniau nei vyrai. Paprastai sveikinimai apsiribodavo nuklearine šeima. Kalėdų ir / arba Naujųjų metų proga sveikinant šeimos narius, atvirukai dažniausiai būdavo užrašomi broliui (-iams) ir / arba seseriai (-ims) (36 %, n = 20). Neretai sveikinimai buvo skirti ir tėvams (23 %, n = 13): dažniausiai – mamai (n = 10), tėvui – tik kartą, o abiem tėvams kartu – du kartus. Kiek rečiau sveikinimai būdavo adresuojami mamai ir broliui/sesei (n = 6), tetai (n = 4), „švogeriiui“ (svainiui) (n = 2) arba „švogerkai“ (svainei) (n = 2). Po du kartus pasveikinta krikšto mama/tėvas ir „giminės“. Pavieniais atvejais tėvai sveikino vaiką (sūnų), o po vieną sveikinimą buvo adresuota anūkui, žmonai, pusseserei ir „namiškiams“.

Sovietmečiu sveikinimai tarp šeimos narių išliko viena didžiausių kategorijų, nusileisdama tik organizacijų sveikinimams. Daugiau nei ketvirtadalis (28 %, n = 123 / 444) visų sveikinimų, kuriuose pavyko identifikuoti dalyvių socialinį ryšį, buvo siunčiami tarp šeimos narių (Priedas Nr. 60–61):

¹⁰⁹ Kalbant apie darbą buvo linkima sėkmės, o laimės – tik retkarčiais (pvz. „daug laimės darbe bei gyvenime“).

1) **Motina ir / arba tėvas.** Dažniausiai buvo sveikinama tėvus (32%, n = 39 / 123). Iš jų dažniau – mamą (n = 26), dvigubai rečiau (n = 10) – abu tėvus. Tėvas pasveikintas tik du kartus, o vienas sveikinimas užrašytas dukters, netikslinant adresato.

2) **Teta ir / arba dėdė.** Beveik perpus rečiau sveikinimai buvo užrašomi tetai ir / arba dėdei (17%, n = 21). Dažniausiai buvo sveikinama tetą (n = 9) arba tetą ir dėdę (n = 9), o tik dėdei skirtas sveikinimas užrašytas tik tris kartus.

3) **Sesuo ir / arba brolis.** Trečioje pagal dažnį vietoje – sveikinimai, adresuoti sesei ir / arba broliui (15%, n = 19). Tokie sveikinimai dažniausiai buvo skirti tik sesei (n = 9), broliui užrašytas tik vienas sveikinimas. Taip pat dažniau atvirukai užrašyti „nuo sesers“ (n = 8), brolis pasveikino tik kartą.

4) **Krikšto motina ir / arba tėvas.** Šiek tiek daugiau nei dešimtadalyje atvejų buvo sveikinama krikšto mama ir / arba tėtis (12 %, n = 15). Iš jų dauguma (n = 10) skirta krikšto motinai, ir tik vienas – krikšto tėvui. Tris sveikinimus užrašė krikšto dukra, o vieną – krikštasūnis.

5) **Močiutė ir / arba senelis.** Močiutei ir / arba seneliui adresuoti sveikinimai sudaro dešimtadalį (11%, n = 13) sveikinimų tarp šeimos narių. Kaip ir kitais atvejais, dažniau buvo sveikinama moteriškoji lytis (n = 8), dvigubai rečiau pasveikinti abu seneliai (n = 4), o tik „dėduki“ adresuotas vienas sveikinimas.

6) **Kiti šeimos nariai.** Šeši sveikinimai adresuoti giminaičiams (n = 3) arba nuo jų (n = 3). Rečiausiai sveikintas anūkas (-ė) (n = 3), sūnėnas / dukterėčia (n = 2), vaikas (-ai) (n = 2). Taip pat retai sveikino „namiškiai“ (n = 2) ir tik vienas sveikinimas užrašytas krikšto mamos.

Lyginant su tarpukario laikotarpiu, sovietmečiu sveikinimų tarp šeimos narių pobūdis kito nedaug. Kaip ir anksčiau, jaunesnieji šeimos nariai dažniau sveikindavo vyresnius. Detaliau pažvelgus į adresatų lyties pasiskirstymą, matyti, kad, kaip ir tarpukariu, šeimos moterys buvo sveikinamos dažniau: atvirukuose esant nurodytam adresatui (n = 97), beveik du trečdaliai (64 %, n = 62) sveikinimų buvo skirti moterims, daugiau nei ketvirtadalyje atvejų (27 %, n = 26) adresatas buvo sudėtinis, o rečiausiai atvirukai buvo užrašyti vyrams (9 %, n = 9).

Tačiau stebimi ir kokybiniai sveikinimo dalyvių pokyčiai. Rečiau nei tarpukariu buvo sveikinamas brolis ir sesuo, o kai kurios sveikinimo adresatų kategorijos išnyko – svainis ir svainė, pusseserė, žmona, mama kartu su sveikintojo broliu ir / arba seserimi. Be to, dažniau nei anksčiau buvo renkamas atviruką adresuoti krikšto motinai, močiutei ir seneliui, tetai ir dėdei, taip pat padaugėjo sveikinimų, skirtų abiem tėvams.

Mokyklinis sveikinimas. Tarpukario Lietuvoje, be šeimos narių, Kalėdų ir / arba Naujųjų metų proga atvirukais buvo sveikinami draugai (19 %, n = 20 / 104) – pasirašant „draugė“, „sena draugė“, „idėjos draugė“. Taip pat buvo sveikinami ir mokslo draugai (18 %, n = 19) – sveikinimą adresuojant „mokslo draugui (-ei)“ arba tiesiog „m. dr.“. Kai kuriais atvejais buvo nurodomas ir klasės numeris – tai liudija mokyklinio sveikinimo paprotį, pasitelkiant specialiai šiai progai organizuojamą mokyklos paštą. Tipinis sveikinimas atrodydavo taip: „Sveikinu su šventomis Kalėdomis. Dr. O. Kazlauskaitei į II kl.“. Toks mokyklinis sveikinimas buvo Kalėdų šventės paprotys: dažniausiai taip buvo sveikinama Kalėdų proga ir tik pavieniais atvejais – Kalėdų ir Naujųjų metų arba vien Naujųjų metų proga. Mokytojai atvirukais buvo pasveikinti tik du kartus.

Sovietinėje Lietuvoje buvo tęsiama mokyklinio sveikinimo atvirukais tradicija. Nors sveikinimų, adresuotų specifiskai klasiokams ar mokslo draugams, rasta nedaug (7 %, n = 33 / 444), daugiau nei dešimtadalis sveikinimų (12 %, n = 53) buvo skirti mokytojams ar auklėtojams (n = 46) arba siųsti jų vardu (n = 7). Naujamečių sveikinimų mokytojams pagausėjimas žymi sveikinimo dalyvių lauko plėtrą. Be to, kad mokykloje buvo surengiamas vietinis naujametis paštas ir žaidimas „Nekišk nagučių“, į atvirukų mainus buvo įtraukiamos ir autoriteto figūros – mokytojai. Lyginant su tarpukario laikotarpiu, stebimas ir sveikinimo progos pokytis: jei anksčiau dominavo kalėdiniai sveikinimai, sovietmečiu visi mokytojams ir mokslo draugams siųsti sveikinimai buvo naujamečiai¹¹⁰.

¹¹⁰ Lyginant su tarpukariu, matyti ir mokyklinio sveikinimo pokytį nurodant adresatą. Sovietmečiu pavardę pradėta rašyti sveikinant ne klasiokus, o mokytojus. Mokslo draugams adresuotas sveikinimas tapo mažiau formalus, jame buvo užrašomas tik vardas. Buvo apsiribojama duomenimis, būtinais adresatui gauti atviruką, t. y. nurodomas adresato vardas

Kitos sveikinimo dalyvių kategorijos. Analizuojant tarpukario sveikinimo praktikas, be šeimos, draugų ir mokyklinio sveikinimo, išskirtos tik kelios papildomos sveikinimo dalyvių kategorijos: tai sveikinimai, adresuoti kunigui arba užrašyti kunigo (n = 3), bei atvirukai, siųsti tarp asmenų, kuriuos siejo romantiniai santykiai (n = 2). Sovietmečiu sveikinimo dalyvių laukas išsiplėtė. Be anksčiau minėtų kategorijų, sveikinimai buvo adresuojami ir darbo kolegoms (4 %, n = 19), kaimynams (n = 9), pavieniais atvejais – tam tikrų organizacijų darbuotojų savo darbo vadovams (n = 7), taip pat draugams (n = 6) ir gydytojams (n = 4). Retkarčiais atvirukais sveikindavo ir stebukliniai personažai (3 %, n = 13) – Senis Šaltis (n = 12) bei Senis Besmegenis (n = 1). Pastarieji sveikindavo tik Naujųjų metų proga – kalėdinio sveikinimo jie „neužrašydavo“, nerasta ir Kalėdų senelio sveikinimų.

Be minėtų atvejų, retkarčiais atvirukai buvo užrašomi tuomet, kai sveikinimo dalyvius siejo tam tikras formalus ryšys. Nagrinėjant tarpukario sveikinimus, toks ryšys nustatytas tik kelis kartus (n = 4), pagal kreipinį „Gerbiamasis (-oji)“. Sovietmečiu tokių sveikinimų padaugėjo (10 %, n = 46), atsirado naujas kreipinys – „Drg.“, t. y. tradicinis sovietų kreipinys „draugas“ (n = 3).

Apibendrinimas. Lyginant tarpukario ir sovietinės Lietuvos kalėdinių ir / arba naujamečių sveikinimų dalyvius siejančius socialinius ryšius, matyti tam tikri skirtumai (Priedas Nr. 62). Pirma, atsirado naujos sveikinimo dalyvių kategorijos – sovietmečiu naujametis sveikinimas atviruku tapo visuotine praktika, apimančia platesnį nei anksčiau adresatų lauką. Tačiau, tokia sveikinimo dalyvių įvairovė būdinga tik naujamečiam sveikinimui – remiantis reverso užrašų analize, Kalėdų proga buvo sveikinami tik šeimos nariai. Ši tendencija koreliuoja su tyrimo metu apklaustų pateikėjų atsakymais – kalėdiniai sveikinimai buvo skirti tik artimiausiems žmonėms, šventusiems Kalėdas, o visiems kitiems siųsti naujamečiai sveikinimai.

Antra, reverso užrašų analizės rezultatai rodo, kad sovietmečiu sumažėjo sveikinimų tarp šeimos narių ir draugų. Tačiau ši išvada turi būti vertinama kritiškai ir reikalauja interpretacijos. Tikėtina, kad minėtų sveikinimo dalyvių kategorijų

ir klasės numeris. Pavyzdžiui, „Daivute!!! Į naujus metus vien džiaugsma, laimę pasiimk, o į senuosius liūdesį ir skausmą sugrąžink. Kl. Siga, III a k.“ (1978 m., Vilnius).

sumažėjimas nėra nulemtas sveikinimo tradicijos pokyčio, t. y. to, kad pradėta rečiau sveikinti šeimos narius bei draugus. Rezultatus galėjo iškreipti kultūrinių veiksmų nulemti (savi)referencijos bei sveikinimo atvirukų užrašymo tradicijos pokyčiai. Tyrimo metu giminystės ryšiai buvo identifikuojami pagal atitinkamą daiktavardį (pvz. sesuo, brolis ir kt.), o jam nesant – t. y. apsiribojus vien asmenvardžiu – nusakyti santykį tarp sveikinimo dalyvių nėra įmanoma. Pavyzdžiui, jei į motiną, tėvą, senelius paprastai kreipiamasi pasirinkus atitinkamą daiktavardį, tikėtina, kad seserų / brolių, pusseserių / pusbrolių ir kitų šeimos narių atveju toks kreipinys sovietmečiu buvo vartojamas ne visada. Ši prielaida galioja ir draugų bei mokslo draugų kategorijoms: tekste nesant atitinkamo daiktavardžio („draugė“, „bičiulis“ ir pan.), įvardyti sveikinimo dalyvius siejantį socialinį ryšį nėra įmanoma. Prisiminus, kad daugumos pateikėjų teigimu, Naujųjų metų proga dažniausiai buvo sveikinami šeimos nariai ir draugai, interpretuojant šių sveikinimo dalyvių identifikavimo sunkumus galima kelti prielaidą, kad sovietmečiu pasikeitė rašytinė sveikinimo tradicija: imta rečiau įvardyti konkrečius socialinių ryšių vaidmenis, o vietoj to – dažniau kreiptis vardu arba pasirašyti netikslinant savo santykio su adresatu.

Sveikinimo adresantai

Reversų užrašų analizės metu buvo nagrinėjama sveikinimo adresantų įvairovė. Adresantai skirstomi pagal dalyvių skaičių, išskiriant individualius (kai sveikina vienas asmuo) ir kolektyvinius (kai sveikina du arba daugiau asmenų) adresantus. Individualieji adresantai tipologizuojami pagal lytį, kolektyviniai – pagal jų užrašymo struktūrinius vienetų. Abiem atvejais adresanto tipas buvo identifikuojamas pagal pasirašymą po sveikinimu arba pagal nuorodą į adresantą sveikinimo tekste. Nesant galimybės identifikuoti adresantą pagal šiuos du kriterijus, jo tipas (kolektyvinis ar individualus) buvo nustatomas pagal veiksmažodžio vienaskaitos arba daugiskaitos pirmąjį asmenį (pvz. linkiu–linkime) arba asmeninio įvardžio pirmąjį asmenį (aš–mes).

Nagrinėjant tarpukario Lietuvos atvirukų reverso užrašus, dešimtadalyje atvejų (11 %, n = 41) sveikintojas nebuvo nurodytas arba jo identifikuoti nepavyko

– dėl neįskaitomo rašto ar prastos atviruko būklės. Sovietmečio sveikinimo atvirukų dalyviai (adresantai ir adresatai) nagrinėjami nuo bendros tyrimo imties atėmus organizacijų sveikinimų skaičių. Toks pasirinkimas grindžiamas tuo, kad jų imtis galėtų iškreipti privačių sveikinimų atvirukais analizės rezultatus. Eliminavus organizacijų sveikinimus, tyrimo imtį sudaro 1172 sveikinimo užrašai, iš kurių 3 % (n = 34) atvejų sveikinimo adresantų identifikuoti nepavyko.

Individualūs adresantai. Tarpukario Lietuvos atvirukų reversų analizė parodė, kad individualūs adresantai sudarė dominuojančią grupę – jie aptinkami daugiau nei dviejuose trečdaliuose visų atvejų (70 %, n = 261 / 375) (Priedas Nr. 63). Pasiskirstymas pagal lytį yra tolygus: rasta po 39,5 % (n = 103) moterų ir vyrų užrašytų sveikinimų. Abiem atvejais dažniausiai pasirašoma vardu, o sveikinant draugus ar mokslo draugus, pasirašymas neretai papildomas pavarde. Kartais nurodomas ir socialinis vaidmuo (pvz. „Duktė Natalija“) arba sveikintojo vardas papildomas parašu (pvz. „Vilhelmas [parašas]“). Beveik penktadalyje atvejų (16,5 %, n = 43) po sveikinimu pateikiamas tik parašas, be vardo. Kartais (4,5 %, n = 12) pasirašyta tik inicialais, t. y. vardo ir pavardės pirmosiomis raidėmis (pvz. „Linksmų Švenčių! P. K.“).

Sovietinės Lietuvos valstybinių leidyklų atvirukuose individualūs sveikinimai buvo užrašomi trečdaliu rečiau nei tarpukariu – jie sudaro mažiau nei pusę visų atvejų (48 %, n = 558 / 1172). Skirtingai nei tarpukariu, čia dominuoja moterų sveikinimai – jie sudaro tris ketvirtadalius individualių užrašų (75 %, n = 421) (Priedas Nr. 64). Vyrų sveikindavo beveik penkis kartus rečiau nei moterys (16 %, n = 91). Abiem atvejais dažniausiai buvo pasirašoma vardu. Išimtį sudarė sveikinimai, adresuoti mokytojams bei atvirukai, siųsti sveikinimo dalyvius siejant su formaliam ryšiui – tuomet šalia vardo būdavo nurodoma ir pavardė. Sveikinimą baigti tik parašu buvo renkamasi dvigubai rečiau nei tarpukariu (5 %, n = 28), taip pat sumažėjo pasirašymų nurodant tik inicialus (1 %, n = 5). Tačiau, kaip minėta anksčiau, atsirado naujas sveikinimo adresantų tipas: retkarčiais (2 %, n = 13) atviruku sveikindavo stebukliniai personažai – Senis Šaltis ir Senis Besmegenis.

Kolektyviniai adresantai. Penktadalis nagrinėtų tarpukario Lietuvos atvirukų buvo užrašyti kolektyvinio adresanto vardu (19,5 %, n = 73 / 375). Būta skirtingų užrašymo variantų (Priedas Nr. 65). Dažniausiai buvo pasirašoma nurodant (šeimos) pavardę daugiskaitos forma (23 %, n = 17 / 73), du ar daugiau vardų (22 %, n = 16), arba du ar daugiau inicialų, juos papildant šeimos pavardės daugiskaita (20,5 %, n = 15). Rečiau asmenvardis buvo papildomas priedu, žyminčiu tam tikrą papildomą adresantą arba jų grupę (14 %, n = 10). Pastebėtina, kad dažniau taip pasirašydavo vyrai, savo asmenvardį papildami priedu „su žmona“ (5,5 %, n = 4) arba „su šeima“ (5,5 %, n = 4). Moterų panašios strategijos imdavosi tik pavieniais atvejais, tikslindamos, kad sveikina „su vaikais“ (n = 1) arba „su šeima“ (n = 1). Pastebimas kokybinis skirtumas – priedas „su vyru“ moterų nebuvo vartojamas. Likusiais atvejais buvo pasirašoma nurodant bendrą šeimos pavardę ir dviejų (ar daugiau) jos narių vardus (9,5 %, n = 7), arba vietoj asmenvardžių naudojant giminystės ryšį žyminčius daiktavardžius (pvz. „sesutės ir broliukas“). Beveik dešimtadalyje atvejų (8 %, n = 6) kolektyvinis adresantas buvo identifikuotas tik pagal veiksmazodžio daugiskaitos II-ąją asmenį.

Sovietmečiu kolektyvinių adresantų skaičius išaugo daugiau nei dvigubai ir sudarė beveik pusę visų atvejų (49 %, n = 580) (Priedas Nr. 66). Kaip ir tarpukariu, dažniausiai buvo pasirašoma nurodant (šeimos) pavardę daugiskaitos forma (36 %, n = 209 / 580) arba išvardijant du ar daugiau vardų (34 %, n = 195). Kiek rečiau (šeimos) pavardės daugiskaita buvo papildoma dviem ar daugiau vardų (9 %, n = 52) arba inicialų (8 %, n = 44). Daugiau nei dešimtadalyje atvejų (12 %, n = 68) adresanto asmenvardis buvo papildomas priedu, žyminčiu papildomą adresantą ar jų grupę. Kitaip nei tarpukariu, sovietmečiu moterų (n = 48) tokį pasirašymo būdą rinkdavosi dvigubai dažniau nei vyrai (n = 20). Dažniausiai moterų savo vardą papildydavo priedu „su šeima“ (n = 41), rečiau – „su dukra“ (n = 3), „su vyru“ (n = 2), o pavieniais atvejais – „su sūnumi“ ar „su tėvais“. Vyrai dažniausiai patikslindavo, kad sveikina „su šeima“ (n = 18) arba „su žmona“ (n = 2). Lyginant sovietmečio ir tarpukario adresantų užrašymo struktūrinius vienetus matyti, kad papildinys „su šeima“ pradėtas vartoti abiejų lyčių, o tarpukario Lietuvos vyrų

pamėgtas prierasas „su žmona“, nors ir išliko, bet tapo retesnis. Likusiais atvejais, kaip ir tarpukariu, adresantams apibrėžti retkarčiais buvo vartojami giminystės ryši žymintys daiktavardžiai (n = 10), pavyzdžiui, „nuo giminių“. Du atvirukai buvo pasirašyti klasės vardu, nurodant klasės numerį.

Apibendrinimas. Nagrinėjant individualių adresantų pokytį lyties atžvilgiu, matyti, kad jei tarpukariu sveikinimo adresantų lyčių proporcijos pasiskirstė po lygiai, sovietmečiu sveikinimas atviruku tapo moterų prerogatyva (Priedas Nr. 67). Sovietmečiu moterys sveikindavo beveik penkis kartus dažniau negu tarpukariu, o vyrų užrašytų sveikinimų skaičius dvigubai sumažėjo¹¹¹. Lyginant individualių adresantų užrašymo ypatumus, stebimas pasirašymų įvairovės sumažėjimas. Pavyzdžiui, parašais arba inicialais pasirašyta žymiai rečiau, vietoj jų dažniau buvo renkamasi asmenvardį. Tai rodo užrašymo tradicijos pokytį, kai interpretacijos reikalaujantį pasirašymo būdą – t. y. parašą bei inicialus – pakeitė tiesiogiai į adresantą nurodantis asmenvardis.

Apibendrinant kolektyvinių adresantų įvairovę, matyti, kad abiem laikotarpiais dažniausiai buvo sveikinama tam tikros šeimos narių vardu. Tokie sveikinimai sudaro 70 % (n = 51) visų tarpukario kolektyvinių adresantų ir 66 % (n = 383) – sovietmečio Lietuvos (Priedas Nr. 68). Kitaip tariant, kolektyvinis pasirašymas dažniausiai atspindėjo sveikintojų giminystės ryšį, o ne priklausymą kokiai nors kitai grupei (pvz. draugų ir pan.). Likusiais atvejais, tekste nesant nuorodų į tai, kad kolektyvinį adresantą jungia šeimos ryšiai (pvz. pavardės daugiskaita), patikimų išvadų prieiti sunku. Pavyzdžiui, nėra aišku, kas jungia adresantus tais atvejais, kai po sveikinimų išvardijami du arba daugiau vardų.

Lyginant tarpukario ir sovietinės Lietuvos kalėdinių ir / arba naujamečių sveikinimų adresantų tipus (Priedas Nr. 69), matyti tam tikras pokytis. Tarpukariu dažniau buvo sveikinama individualiai, o kolektyviniai sveikinimai sudarė tik penktadalį atvejų. Sovietmečiu ši proporcija pakito: kolektyvinio adresanto vardu

¹¹¹ Pažymėtina, kad moterų dominavimas sveikinimo atvirukais praktikose būdingas ne tik Lietuvai, ir ne tik sovietmečio bendruomenei. Kaip pastebi Evans, XXI a. JAV namų ūkiuose atvirukus dažniau perka ir siunčia moterys – 2010 m. duomenimis, jos pirkė apie 80 proc. atvirukų (Greeting Card Association, 2010, cit. iš Evans 2010: 364).

sveikinta du kartus dažniau nei tarpukariu, o individualių sveikinimų santykinė dalis penktadaliu sumažėjo. Kitaip tariant, jei tarpukariu dauguma sveikinimų buvo siunčiami nuo vieno asmens, sovietmečiu dažniau buvo pasirenkamas kolektyvinis sveikinimas. Tai verčia galvoti apie sveikinimo atvirukais tradicijos pokytį ir kartu jos vaidmenį Naujųjų metų šventės apeigų visumoje. Atsižvelgus į tai, kad (tiek tarpukariu, tiek sovietmečiu) dauguma kolektyvinių sveikinimų buvo užrašomi šeimos vardu, matyti, kad sovietmečiu sveikinimas atvirukais įsitvirtino kaip šeimos socialiniam vienetui būdinga praktika, kurios metu buvo sveikinama Naujųjų metų šventės proga.

Sveikinimo adresatai

Reversų užrašų analizės metu buvo nagrinėjama sveikinimo adresatų įvairovė. Kaip ir sveikinimo adresantų analizės atveju, adresatai tipologizuojami pagal dalyvių skaičių, išskiriant individualius ir kolektyvinius adresatus. Individualieji adresatai skirstomi pagal lytį, kolektyviniai – pagal jų užrašymo struktūrinius vienetus. Abiem atvejais adresato tipas identifikuojamas pagal atitinkamą kreipinį arba nuorodą į adresatą sveikinimo tekste. Individualus arba kolektyvinis adresatas nustatomas pagal kreipinyje arba sveikinimo / linkėjimo tekste vartojamą asmenvardį (-džius), daiktavardį (-džius) (pvz. broli / broliai) arba būdvardį (pvz. gerbiamasis (-ieji), mylimasis (-ieji)). Jų nesant, adresato tipas nustatomas pagal veiksmažodžio vienaskaitos arba daugiskaitos antrąjį asmenį (pvz. būk – būkite, galėtum – galėtumėte ir pan.), asmeninio įvardžio antrąjį asmenį (tu, tave; jūs, jus) arba mandagumo kreipinį „Jūs“, kuris tyrimo metu buvo suprantamas kaip nurodantis į individualųjį adresatą.

Tarpukario Lietuvoje užrašytuose atvirukuose dominavo individualūs adresatai – jie sudarė beveik pusę visų atvejų (47 %, n = 176 / 375). Kolektyviniam adresatui skirti atvirukai buvo užrašomi dvigubai rečiau (21 %, n = 77), o likusiais atvejais (32 %, n = 120) sveikinimo adresatas tekste nebuvo nurodomas. Sovietinės Lietuvos atvirukuose taip pat dažniausiai buvo sveikinamas vienas asmuo – tokie atvejai sudaro daugiau nei pusę atvejų (52 %, n = 612 / 1172). Trečdalį visų

sveikinimų (33 %, n = 390) sudaro sveikinimai, adresuoti kolektyviniam adresatui, o likusiais atvejais (15 %, n = 170) adresatas nėra minimas.

Individualūs adresatai. Nagrinėjant tarpukario Lietuvos individualių adresatų įvairovę, matyti, kad dauguma sveikinimų buvo adresuoti moterims (71 %, n = 125 / 176). Vyrai buvo sveikinami beveik tris kartus rečiau (22 %, n = 39), o likusiais atvejais (7 %, n = 12) adresato lytis nėra tikslinama (Priedas Nr. 70). Sovietmečiu ši tendencija išliko – moterims adresuoti atvirukai taip pat sudarė daugiau nei pusę individualių sveikinimų (60 %, n = 370 / 612) (Priedas Nr. 71). Vyrai buvo sveikinami tris kartus rečiau nei moterys (18 %, n = 107). Likusiuose sveikinimuose adresato lyties nustatyti nepavyko: beveik penktadalyje atvejų (19 %, n = 114) naudotas mandagumo įvardis „Jūs“, o kai kuriais atvejais (3 %, n = 21) individualus adresatas buvo identifikuotas tik pagal asmeninį įvardį „tu“.

Kolektyviniai adresatai. Nurodant kolektyvinį adresatą tarpukario ir sovietinės Lietuvos atvirukuose buvo pasitelkiama tas pačias užrašymo strategijas (Priedas Nr. 72–73):

(1) **Du asmenvardžiai.** Abiem laikotarpiais tai yra stambiausia kolektyvinių sveikinimo adresatų kategorija. Tarpukariu toks sveikinimas sudarė beveik pusę atvejų (44 %, n = 34 / 77). Iš jų du trečdaliai (65 %, n = 22) buvo adresuoti vyrui ir moteriai – tikėtina, kad sutuoktinių porai, trečdalis (32 %, n = 11) – dviem moterims, ir tik vienas sveikinimas buvo skirtas dviem vyrams.

Sovietmečiu dviejų adresatų asmenvardžių užrašymas tapo šiek tiek retesnis – tokie atvejai sudaro trečdalį atvejų (32 %, n = 124 / 390). Didžioji jų dalis (92 %, n = 114) buvo užrašyti nurodant du vardus. Kaip ir tarpukariu, dažniausiai minimi vyro ir moters vardai (82 %, n = 94), rečiau – dviejų moterų (18 %, n = 20). Tyrimo metu prie šios kategorijos taip pat priskirti sveikinimai, kur du vardai pildomi (šeimos) pavardės daugiskaita (n = 4) arba nurodant, kad be šių dviejų adresatų sveikinami ir jų šeimos nariai (n = 6) (pvz. „Danguole ir Rimai, ir visa šeimyna“).

(2) **Būdvardžio daugiskaita kreipinyje.** Abiem nagrinėtais laikotarpiais buvo vartojamas tam tikras bendras, pagarbą arba kitokį asmeninį santykį žymintis kreipinys – „brangieji“, „mielieji“ ir panašiai. Tarpukario atvirukuose sveikinimo

adresatas taip buvo įvardytas daugiau nei ketvirtadalyje atvejų (27 %, n = 21), sovietmečiu – kiek rečiau (23 %, n = 91).

(3) **Akcentavimas, kad adresatai – vienos šeimos nariai.** Ši adresatų užrašymo strategija buvo pasirinkta beveik penktadalyje tarpukario Lietuvos atvirukų (16 %, n = 12). Dažniausiai (n = 10) toks apibendrinantis adresato nurodymas buvo vartojamas sveikinant savo šeimos narius (pvz. „brangiosios seselės“, „tėvai“, „šeimyna“ ir pan.) ir tik dviem atvejais – sveikinant kitą šeimą, ją įvardijant pavardės daugiskaita (pvz. „Gerbiamajai Kazlauskų šeimynai linkiu [...]“).

Sovietmečiu vienos šeimos nariams skirtų sveikinimų skaičius nežymiai išaugo (20 %, n = 78). Tačiau ženkliai padaugėjo sveikinimų, užrašomų nurodant (šeimos) pavardės daugiskaitą (pvz. „Gerbiemieji Kazlauskai!“). Tokia adresatų nurodymo strategija pasirinkta trijuose ketvirtadaliuose šios grupės sveikinimų (n = 57). Likusiais atvejais vartotas bendras šeimą arba adresanto priklausymą sveikinamai šeimai apibūdinantis daiktavardis, pavyzdžiui: „linkime jūsų visai šeimai“, „brangūs Tėveliai“ ir pan.

(4) **Kitos kategorijos.** Likusiais atvejais tarpukariu užrašant atvirukus buvo pasirenkama išvardyti tris ar daugiau vardų (9 %, n = 7) arba sveikinimas buvo adresuojamas tam tikram vienam asmeniui ir jo (-os) šeimai (n = 3). Sovietmečiu šių kategorijų proporcijos nežymiai pakito: 15 % atvejų (n = 60) sveikinimas buvo skirtas vienam asmeniui ir jo šeimai, o dešimtadalyje atvejų (10 %, n = 37) buvo įrašomi trijų ar daugiau adresatų vardai.

Apibendrinimas. Lyginant sveikinimo adresatų įvairovę tarpukario ir sovietinėje Lietuvoje, matyti, kad nors abiem laikotarpiais atvirukai dažniau buvo skirti vienam asmeniui, sovietmečiu trečdaliu padaugėjo sveikinimų, siųstų tam tikram kolektyviniam adresatui (Priedas Nr. 74). Šiek tiek pasikeitė ir sveikinimo adresatų nurodymo dažnis: sovietmečio sveikinimuose adresatas buvo įvardijamas dukart dažniau nei tarpukariu, kuomet neretai buvo apsiribojama formaliu sveikinimu, o adresatas nebuvo tikslinamas.

Analizuojant individualių adresatų įvairovę lyties aspektu, matyti, kad tiek tarpukariu, tiek sovietmečiu dominavo moterims skirti sveikinimai – abiem atvejais

moterys buvo sveikinamos maždaug tris kartus dažniau nei vyrai (Priedas Nr. 75). Tačiau sovietmečiu pakito kreipinio užrašymo būdas – vietoj asmenvardžio dažniau pradėta vartoti mandagumo įvardį „Jūs“.

Nagrinėjant kolektyvinio adresato užrašymo ypatumus, matyti, kad tarpukario ir sovietmečio sveikinimuose vartoti tie patys kreipinio variantai (Priedas Nr. 76). Abiem laikotarpiais į kolektyvinį adresatą dažniausiai kreiptasi užrašant du asmenvardžius, mandagaus kreipinio daugiskaitą (pvz. „mielieji“) arba pabrėžiant, kad jie – vienos šeimos nariai. Pastarasis adresatų tipas ženkliai padažnėjo sovietmečiu – jei tarpukariu tam tikros šeimos nariams adresuoti sveikinimai sudarė beveik pusę nagrinėtų atvejų, sovietmečiu šis skaičius išaugo iki dviejų trečdalių. Be to, sovietmečiu tris kartus dažniau buvo pasirenkama nurodyti, kad sveikinamas tam tikras vienas adresatas ir jo šeima. Šis pokytis sietinas su bendra sveikinimų užrašymo tendencija sovietmečiu. Kaip rodo sveikinimo dalyvių socialinių ryšių analizė, naujametis sveikinimas apimdavo platesnį adresatų lauką – jį papildė sveikinimai iš mokyklos, darbovietės ir kitų organizacijų. Tokiais atvejais atvirukas buvo skirtas tam tikram vienam adresatui (pvz. mokiniui, darbuotojui), sveikinimą neretai pildant linkėjimais ir jo (-os) šeimai.

Sovietmečio savilaidos ir valstybinių leidyklų atvirukai: sveikinimo dalyvių palyginimas

Socialiniai ryšiai. Nagrinėjant savilaidos atvirukų reverso užrašus, daugiau nei trijuose ketvirtadaliuose atvejų (77 %, n = 61 / 79) sveikinimo dalyvius siejančio socialinio ryšio nustatyti nepavyko. Likusiais atvejais dažniausiai buvo sveikinami šeimos nariai (16,5 %, n = 13), trys atvirukai siųsti kunigui, o du – draugams. Nors analizės rezultatus galėjo lemti palyginti nedidelė tyrimo imtis, vis dėlto stebima tendencija, kad savilaidos atvirukais sveikintas gana siauras adresatų ratas. Kitaip nei valstybinių leidyklų produkcijos atveju, neoficialiai įsigyti savilaidos atvirukai nebuvo naudojami sveikinant klasiokus, mokytojus ar darbo kolegas – pagrindinę sveikinimo dalyvių grupę sudarė šeimos nariai. Be to, atsižvelgus į sveikinimo progas, matyti, kad daugiau nei pusėje atvejų Kalėdų proga (arba šį sveikinimą

derinant su naujamečiu) buvo sveikinami tik šeimos nariai. Tai atitinka tiek pateikėjų atsakymus, tiek oficialioje prekyboje prieinamų atvirukų naudojimo lauką – Kalėdų proga atvirukai dažniausiai buvo užrašomi tik artimiesiems.

Sveikinimo adresantai. Lyginant valstybinių leidyklų ir savilaidos atvirukų adresantus, matyti tam tikrus skirtumus. Savilaidos atvirukais beveik du kartus dažniau sveikindavo vienas asmuo (Priedas Nr. 77), tuo tarpu valstybinių atvirukų atveju santykis tarp individualaus ir kolektyvinio sveikinimo buvo beveik vienodas. Tai teikia užuominų apie savilaidos atvirukų panaudojimo lauką – jais dažniau buvo sveikinama tam tikro vieno asmens vardu¹¹².

Savilaidos atvirukų individualių adresantų pasiskirstymas pagal lytį atitinka valstybiniuose atvirukuose pastebėtą tendenciją – moterys sveikindavo dažniau (Priedas Nr. 78). Nežymų skirtumą sudaro dažnis: jei valstybinių atvirukų atveju moterys sveikindavo penkis kartus dažniau nei vyrai, savilaidos atvirukus vyrai užrašydavo šiek tiek aktyviau – šiuo atveju moterys sveikindavo tik šiek tiek daugiau nei dukart dažniau.

Lyginant kolektyvinio adresanto užrašymo būdus, matyti, kad abiem atvejais dažniausiai buvo renkamasi iš dviejų pagrindinių strategijų – nurodant du ar daugiau asmenvardžių arba (šeimos) pavardės daugiskaitą (Priedas Nr. 79). Kaip ir valstybinių atvirukų atveju, dažniausiai buvo sveikinama tam tikros šeimos vardu. Tačiau esama kiekybinio skirtumo: valstybinių leidyklų atvirukuose fiksuota daugiau nei aštuoni skirtingi užrašymo būdai, o savilaidos atvirukuose – tik penki. Tikėtina, kad šį skirtumą lėmė ribota tyrimo imtis – ištyrus daugiau savilaidos atvirukų, aptiktume ir daugiau kolektyvinio adresanto užrašymo variantų.

Sveikinimo adresatai. Lyginant sovietmečio savilaidos ir oficialioje prekyboje platinamų atvirukų sveikinimo adresatus, reikšmingų skirtumų nepastebėta. Abiem atvejais dominuoja individualus sveikinimo adresatas, tačiau savilaidos atvirukuose atotrūkis tarp individualaus ir kolektyvinio adresato yra kiek

¹¹² Nagrinėjant kolektyvinių ir individualių adresantų pasiskirstymą pagal šventės progą, reikšmingų dėsningumų nepastebėta.

mažesnis – jis sudaro mažiau nei 10 %, o valstybiniuose atvirukuose šis skirtumas siekia beveik 20 %.

Individualių adresatų pasiskirstymas pagal lytį taip pat atitinka valstybinių leidyklų atvirukų užrašymo tendenciją – dažniau buvo sveikinamos moterys (Priedas Nr. 80). Tai rodo, kad aktyvesnis moterų įtraukimas į sveikinimo komunikaciją nepriklausė nei nuo sveikinimo progos, nei nuo naudojamo atviruko tipo – tikėtina, kad tai buvo bendra sveikinimui atvirukais sovietmečiu būdinga tendencija.

Kolektyvinių adresatų užrašymo struktūrų palyginimas rodo, kad tiek valstybiniuose, tiek savilaidos atvirukuose buvo vartojami tie patys adresato užrašymo variantai (Priedas Nr. 81). Pagrindinis skirtumas – savilaidos atvirukuose sveikinimo adresatas beveik dukart dažniau buvo įvardijamas pasitelkiant mandagaus kreipinio daugiskaitą (pvz. „mielieji“), t. y. implikuojant tam tikrą artimą santykį.

6.2.3. Linkėjimų turinio ypatumai

Mažiau nei dešimtadalyje tarpukario Lietuvos naujamečių bei kalėdinių atvirukų užrašytas tik sveikinimas (7 %, $n = 25 / 375$), daugiau nei trečdalyje – tik linkėjimas (41 %, $n = 155$), tačiau dažniausiai yra ir sveikinimas, ir linkėjimas (46 %, $n = 174$). Likusiais atvejais (6 %, $n = 21$) pasirenkama kitokia atviruko užrašymo strategija: užrašomas tik adresanto asmenvardis ($n = 19$), t. y. reverse nurodoma tik tai, nuo ko atvirukas įteikiamas tam tikros šventės proga, arba minima, kad atvirukas užrašytas prisiminimui ($n = 2$) (Priedas Nr. 82).

Sovietmečiu užrašymo tendencijos nežymiai pakito. Nors užrašyti tik sveikinimo tekstus vis dar buvo renkama pakankamai retai (5 %, $n = 64 / 1172$), daugiau nei pusėje atvejų buvo užrašomas tik linkėjimo tekstas (51 %, $n = 597$), o sveikinimo ir linkėjimo teksto derinys vartotas kiek rečiau (43 %, $n = 505$). Retkarčiais atviruko reverse buvo užrašomas tik adresanto asmenvardis ($n = 2$), nurodoma, kad atvirukas užrašytas prisiminimui ($n = 2$), arba pateikiama tam tikro literatūros kūrinio citata ($n = 2$) (Priedas Nr. 82).

Užrašant savilaidos atvirukus, daugiau nei pusėje atvejų buvo renkamasi užrašyti sveikinimo ir linkėjimo tekstą (52 %, n = 41 / 79), mažiau nei trečdalyje – tik linkėjimą (30 %, n = 24). Likusiais atvejais buvo užrašomas tik sveikinimas (11 %, n = 9), siuntėjo asmenvardis (n = 3) arba nurodoma, kad atvirukas užrašytas prisiminimui (n = 2).

Lyginant tarpukario ir sovietinės Lietuvos atvirukų reversų užrašymo strategijas, matyti, kad nors esama nežymių skirtumų, bendroji tendencija išlika stabili – užrašyti vien sveikinimą buvo pasirenkamas rečiausiai. Sveikinimas atvirukais Kalėdų ir / arba Naujųjų metų proga yra neatsiejamas nuo linkėjimo, o pats linkėjimas neretai (pvz. sovietinių atvirukų atveju) pakeisdavo patį sveikinimą – tikėtina, kad pastarasis šiuo atveju buvo implikuojamas standartinio teksto atviruko averse (pvz. „Laimingų Naujųjų metų“). Tokia sveikinimų ir linkėjimų sampyna atitinka kitas XX a. Lietuvos kalėdinio ir naujamečio sveikinimo formas, kur linkėjimas – tai įprastas sveikinimo papildymas, būdingas miesto ir kaimo, rašytinei ir šnekamajai kalėdinių bei naujamečių sveikinimų tradicijai.

Pastebėtina, kad tiek tarpukariu, tiek sovietmečiu kartais buvo pasirenkama alternatyvi atviruko užrašymo strategija – nurodoma, kad atvirukas skirtas prisiminimui. Tai rodo specifinę atviruko funkciją. Alexandra Jaffe, aptardama sveikinimo atvirukų tarpinę poziciją tarp prekės ir dovanos, teigia, kad jų vaidmuo negali būti atskirtas nuo socialinių mainų. Nupirkti ir užrašyti atvirukai veikia kaip sąveikos tarp siuntėjo ir gavėjo artikuliavimo vieta – jie gali būti naudojami kuriant naujus socialinius ryšius arba palaikant jau esamus (Jaffe 1999: 117). Aptartų tarpukario ir sovietinės Lietuvos atvirukų atveju stebimas specifinis būdas, kuriuo atvirukai atliko šią socialinių ryšių konstravimo funkciją. Nupirkta, užrašyta ir išsiųsta atvirukas veikė kaip objektas, skirtas priminti apie siuntėją, o ši objektui skiriama vertė buvo artikuluojama eksplicitiškai – užrašu „atminčiai“ arba „prisiminimui“.

Linkėjimų turinio apžvalga

Lyginant tarpukario ir sovietinės Lietuvos (oficialioje prekyboje prieinamų¹¹³) atvirukų linkėjimų turinį, matyti, kad abiem laikotarpiais kartojasi tos pačios kalėdinių ir / arba naujamečių linkėjimų kategorijos: tai su (1) *laime*, (2) *sveikata*, (3) *džiaugsmu*, (4) *sėkme/pasisekimu* bei (5) *linksmu* šventės minėjimu susiję linkėjimai.

(1) **Laimė** (paieškos žodis „laim“¹¹⁴). Su *laime* susiję linkėjimai abiem laikotarpiais sudaro gausiausią kategoriją: tarpukariu *laimės* palinkėjimai minimi beveik pusėje visų atvejų (44 %, n = 165 / 375), o sovietmečiu – beveik dviejuose trečdaliuose (66 %, n = 769 / 1172).

Beveik dviejuose trečdaliuose tarpukario sveikinimų (n = 108) *laimė* buvo vardinama kartu su kitais palinkėjimais (pvz. linkėta *laimės* ir sveikatos, džiaugsmo, pasisekimo ir pan.). *Laimės* buvo linkima tiek Kalėdų, tiek Naujųjų metų proga. Likusiais atvejais vartoti daiktavardžio *laimė* vediniai: linkėta *laimingų Naujųjų metų* (n = 23), *Kalėdų* (n = 4) arba *švenčių* (n = 2), taip pat *laimingai* (n = 23) „praleisti“ Kalėdas, Naujuosius metus ar šventes. Pastebėtina, kad būdvardis *laimingų* dažniau vartotas naujamečiuose sveikinimuose („*laimingų* Naujųjų metų“) – tai nusistovėjęs naujametis linkėjimas, kuris sveikinant Kalėdų arba švenčių proga vartotas retai. Likusiais atvejais buvo linkima būti *laiminga* (-am; -iems; -oms) (n = 5).

¹¹³ Kalėdinių ir / arba naujamečių linkėjimų pobūdis savilaidos atvirukuose iš esmės atitinka linkėjimų, užrašytų oficialiai platintuose atvirukuose, tendencijas. Tai linkėjimai susiję su: (1) *laime* (laim*, 48%, n = 38), (2) *sveikata* (sveika* 30%, n = 24), (3) *džiaugsmu* (džiaugsm*, 20%, n = 16), (4) *sėkme* (sėkm*, 11%, n = 9), (5) *linksmumu* / *linksmybės* (linksm*, 8%, n = 6).

¹¹⁴ Čia ir toliau nurodomas raktažodis, kurį įvedus į turinio analizės programos „Voyant“ paieškos lauką buvo siekiama sužinoti tam tikro žodžio vartojimo formų įvairovę ir jų dažnį. Atliekant paiešką buvo nurodoma žodžio šaknis arba žodžio dalis, padėsianti atskirti jį nuo kitų galimų paieškos rezultatų. Vietoj ieškomo žodžio galūnės ir / arba priesagos buvo užrašoma žvaigždutė („*“) – atliekant paiešką ji atstovauja visas galimas žodžio formas. Pavyzdžiui, norint atskirti žodžio *sveikata* ir žodžio *sveikinti* formas, buvo įvedamas paieškos žodis „sveika*“, o ne „sveik*“.

Beveik trijuose ketvirtadaliuose sovietmečiu užrašytų sveikinimų (n = 563) daiktavardžiu *laimė* buvo pradedamas linkėjimų vardijimas. Kitaip nei tarpukario Lietuvos sveikinimuose, kur laimės palinkėjimas paprastai nebuvo siejamas su konkrečiomis aplinkybėmis (pvz. kolokacija „*laimės gyvenime*“ pavartota tik kartą), sovietmečiu stebima didesnė įvairovė: linkėta *laimės gyvenime* (n = 11), asmeniniame (n = 5) arba šeimyniniame (n = 1) gyvenime, darbe (n = 4), meilėje (n = 3), moksle (n = 1) ir pan. Kitais atvejais vietoj daiktavardžio *laimė* buvo vartojamas būdvardinis vedinys, apibrėžiantis tam tikrą ateities laikotarpį ar įvykį (n = 188): linkėta *laimingų Naujųjų metų*, *laimingo gyvenimo*, *laimingų valandų* ir pan. Rečiausiai buvo pasirenkamas adresato pažymins – pavyzdžiui, „būk *laimingas*“ (n = 18).

(2) **Sveikata** („sveika“). Lyginant su tarpukariu, sovietmečiu *sveikatos* linkėta dažniau – tarpukario sveikinimuose *sveikatos* linkėjimas buvo vartojamas šiek tiek dažniau nei dešimtadalyje atvejų (12,5 %, n = 47), o sovietmečiu – beveik trečdalyje (30 %, n = 356).

Trijuose ketvirtadaliuose (n = 35) nagrinėtų tarpukario tekstų *sveikatos* buvo linkima vardijant kelis palinkėjimus – pavyzdžiui, linkint *sveikatos*, laimės, džiaugsmo. Likusiais atvejais (n = 12) buvo vartojamas būdvardinis vedinys – pavyzdžiui, „būk *sveikas*“. Panaši tendencija stebima ir sovietmečiu, sveikata dažniausiai buvo minima kartu su kitais palinkėjimais. Pavieniais atvejais buvo vartojami būdvardiniai vediniai, apibrėžiantys tam tikrą laikotarpį, pavyzdžiui, „*sveikatingų Naujųjų metų*“.

(3) **Džiaugsmas** („džiaugsm“). Sovietmečio sveikinimuose *džiaugsmo* linkėta beveik penkis kartus dažniau nei tarpukariu – jei tarpukario tekstuose šis linkėjimas sudarė mažiau nei dešimtadalį visų atvejų (6 %, n = 24), sovietmečiu jis buvo užrašytas daugiau nei ketvirtadalyje (27 %, n = 321).

Tarpukario tekstuose daiktavardis *džiaugsmas* dažniausiai (n = 17) buvo minimas kartu su kitais palinkėjimais – pavyzdžiui, linkint *džiaugsmo* ir laimės, *džiaugsmo* ir linksmumo. Tokie linkėjimai buvo užrašomi abiejų nagrinėjamų švenčių – Kalėdų ir Naujųjų metų – proga. Tuo tarpu būdvardinis vedinys

džiaugsmingų dažniau buvo vartojamas su Kalėdomis (n = 6), o *džiaugsmingų* Naujųjų metų palinkėta tik kartą.

Sovietmečio sveikinimuose pasakymas „*džiaugsmingų* Kalėdų“ nebuvo vartojamas¹¹⁵. Kitais atvejais, panašiai kaip ir tarpukariu, rašant linkėjimo tekstą dažniausiai buvo vartojamas daiktavardis *džiaugsmas* (n = 295). Paprastai jis būdavo vardinamas kartu su kitais palinkėjimais, žymiai rečiau (n = 13) – kaip savarankiškas linkėjimas, pabrėžiant, kad *džiaugsmo* linkima ateityje, pavyzdžiui – *džiaugsmo* Naujaisiais metais. Likusiais atvejais buvo vartojamas būdvardinis daiktavardžio *džiaugsmas* vedinys – linkėta *džiaugsmingų* Naujųjų metų (n = 24) arba švenčių (n = 2).

(4) **Sėkmė / pasisekimas** („*pasisek**“; „*sėkm**“). *Pasisekimo* arba *sėkmės* linkėjimas tarpukario ir sovietmečio atvirukuose buvo vartojamas panašiu dažniu: pirmuoju atveju jis sudarė dešimtadalį visų sveikinimų (10 %, n = 36), antruoju – šiek tiek daugiau (14 %, n = 164). Pastebėtina, kad tarpukariu žodis *sėkmė* nebuvo vartojamas – vietoj jo buvo renkamasi žodį *pasisekimas*. Sovietmečiu situacija pasikeitė: *pasisekimas* vartotas žymiai rečiau (n = 62), dažniau buvo linkima *sėkmės*. Ši tendencija atspindi lietuvių kalbos leksikos pokytį – žodžiui „*pasisekimas*“ tapus nevertotinu, jį palaipsniui pakeitė „*sėkmė*“.

Beveik trijuose ketvirtadaliuose tarpukario sveikinimų (n = 25) *pasisekimo* buvo linkima nekonkretizuojant linkėjimo konteksto. Kitais atvejais buvo tikslinama, kad linkima *pasisekimo* moksle (n = 4), gyvenime (n = 2), darbuose (n = 2), darbe (n = 1) arba naujuose metuose (n = 2). *Pasisekimo* dažniau buvo linkima naujamečio sveikinimo metu (kartais jį papildant kalėdiniu), o vien Kalėdų proga *pasisekimo* linkėta rečiau – mažiau nei pusėje atvejų (n = 17).

Sovietmečiu linkint *sėkmės* dažniausiai buvo vartojama daiktavardinė linkėjimo forma (n = 140). Panašiai kaip ir tarpukariu vartoto *pasisekimo* atveju, *sėkmės* linkėjimas paprastai nebuvo konkretizuojamas – linkėta daug *sėkmės*, visokeriopos *sėkmės*, didžiausios *sėkmės*, *sėkmės* visuose darbuose ir pan. (n = 97). Mažiau nei trečdalyje atvejų (n = 43) *sėkmės* palinkėjimas buvo saistomas su tam

¹¹⁵ Tokius rezultatus galėjo lemti nedidelis kalėdinių sveikinimų skaičius.

tikru konkrečiu gyvenimo aspektu – darbu (n = 21), gyvenimu (n = 12), mokslais (n = 6), asmeniniu gyvenimu (n = 4). Žymiai rečiau (n = 24) užrašant atvirukus buvo vartojamas būdvardinis vedinys – linkėta *sėkmingų* Naujųjų metų, rašyta „lai Nauji metai būna *sėkmingi*“ ir pan. Naujametį sveikinimą papildant kalėdiniu, *sėkmės* buvo linkima retai (n = 14), o vien tik kalėdiniuose linkėjimuose toks palinkėjimas apskritai nepasitaikė. Tai rodo, kad *sėkmės* linkėjimas sovietmečiu buvo stipriai susietas būtent su Naujųjų metų proga. Ši tendencija koreliuoja su tarpukario linkėjimų turiniu: sveikinant tik Kalėdų proga *pasisekimo* buvo linkima mažiau nei pusėje atvejų.

(5) **Linksmumas, linksmybės** („linksm*“). Su *linksmumu* ar *linksmybėmis* susiję linkėjimai sovietmečio tekstuose (9 %, n = 110) buvo vartojami beveik keturis kartus rečiau nei tarpukario sveikinimuose (34 %, n = 128).

Beveik pusėje tarpukario sveikinimų (n = 62) užrašant atviruką buvo vartojamas būdvardis *linksmi*. Dažniausiai linkėta *linksmų (-iausių)* Kalėdų arba švenčių, o *linksmų* Naujųjų metų – tik kelis kartus. Neretai (n = 52) buvo vartojamas irrieveiksmis „*linksmai*“ – linkėta *linksmai* praleisti Kalėdų šventes, sutikti Naujuosius ir pan. Retkarčiais buvo vartojamas daiktavardis „*linksmybės*“, linkint *linksmybių* šventės metu (n = 5) (pvz. „daug per šventes *linksmybių*“). Taip pat buvo linkėta *būti linksmomis (-ais)* (n = 7) arba *linksmintis* (n = 2).

Sovietmečiu su *linksmumu* susijusio linkėjimo užrašymo strategija šiek tiek pasikeitė. Trečdalyje atvejų (n = 40) užrašant sveikinimą buvo vartojamas būdvardis *linksmas*, linkėjimą siejant su adresato būseną Naujaisiais metais (pvz. „būk *linksmas*“), arbarieveiksmis „*linksmai*“, linkint taip sutikti Naujuosius metus. Dviejuose trečdaliuose atvejų (n = 70) užrašant linkėjimą pasirinkta būdvardžio daugiskaitos forma. Daugiau nei pusėje šių atvejų jis buvo vartojamas junginyje su žodžiais „Kalėdos“ (pvz. „*linksmų* Kalėdų“, n = 23) arba „šventės“ (pvz. „*linksmų* švenčių“, n = 15). Likusiais atvejais buvo linkima *linksmų* Naujųjų metų (n = 32). Matyti, kad panašiai kaip ir pasakymas „*džiaugsmingų* Naujųjų metų“, kolokacija „*linksmų* Naujųjų metų“ buvo vartojama pakankamai retai – ji sudaro vos 3 % visų

sovietmečio naujamečių sveikinimų ir savo dažniu nusileidžia populiariajai alternatyvai – pasakymui „*laimingų Naujųjų metų*“.

Linkėjimų pasikartojimas tarpukariu ir sovietmečiu gali būti vertinamas kaip rašytinių sveikinimų standartizacijos požymis – abiem laikotarpiais Kalėdų ir Naujųjų metų proga buvo naudojamos panašios linkėjimų formuluotės. Tikėtina, kad toks linkėjimų turinys tapo bendrosios sveikinimų kultūros, perimtos iš šnekamosios tradicijos ir įsitvirtinusios sveikinimo atvirukais praktikoje, dalimi. Nagrinėjant linkėjimų semantiką, matyti, kas adresatų buvo suprantama kaip vertinga: tai adresato gerovė apskritai (linkint *laimės*, *džiaugsmo* arba *linksmai švęsti*), jo fiziologinė būseną (linkint *sveikatos*) bei sėkmingas funkcionavimas socialinėje plotmėje (linkint *sėkmės* ar *pasisekimo*). Nors šių linkėjimų vartojimo forma ir dažnis nežymiai skiriasi, jų dominavimas tarpukario ir sovietmečio Lietuvos sveikinimuose rodo linkėjimų tradicijos pastovumą. Jį žymi ir linkėjimo formulių tęstinumas: tarpukario Lietuvoje populiarios linkėjimų formos „*Laimingų Naujųjų metų*“ bei „*Linksmų Kalėdų švenčių*“ sovietmečiu buvo ir toliau vartojamos. Tikėtina, kad šie pasakymai į sveikinimus atvirukuose atėjo iš platesnio kalbinio konteksto. Aptariant rašytinius šaltinius, verta paminėti, kad tarpukariu kalėdinis linkėjimas „*Linksmų Kalėdų švenčių*“ buvo dažnai kartojamas laikraščių redakcijų ir reklaminiuose sveikinimuose, kalėdinių atvirukų aversuose ir kitur. Panašiuose kontekstuose vartotas ir naujametis linkėjimas „*Laimingų Naujųjų metų*“. Pavyzdžiui, viename 1930 m. „*Lietuvos aid*“ straipsnyje minima, kad sutinkant Naujuosius metus „žmonės vieni kitiems nuoširdžiai taria – *Laimingų Naujų metų!*“ (K. B. 1932: 5). Sovietmečiu ši standartinė naujamečio sveikinimo forma neišnyko. Pasakymas „*Laimingų Naujųjų metų*“ buvo kartojamas laikraščių redakcijų sveikinimuose, ypač vaikų ir jaunimo periodinėje spaudoje, taip pat plakatuose ir sveikinimo atvirukų aversuose, tuo sufleruojant ir privataus sveikinimo formuluotę. Matyti, kad pasakymai „*Linksmų Kalėdų švenčių*“ ir „*Laimingų Naujųjų metų*“ veikė kaip standartizuotos kalėdinio ir naujamečio linkėjimo formos. Turint tai omeny, galima teigti, kad kiekybiniai linkėjimo turinio pokyčiai sovietmečio atvirukuose tiesiogiai susiję su formalizuotu linkėjimų pobūdžiu: sumažėjus

kalėdinių sveikinimų atvirukais apimtis, rečiau vartota ir jiems būdinga linkėjimo forma, tuo tarpu linkėjimas „Laimingų Naujųjų metų“ ir toliau išliko populiarus.

Sveikinimų ir linkėjimų formos

Nagrinėjant atvirukų reversuose užrašytus tekstus, buvo siekiama išskirti sveikinimų ir / arba linkėjimų formos ypatumus. Analizuojant tarpukario Lietuvos atvirukų tekstus, rasti tik du atvejai, kai linkėjimai buvo užrašyti eiliuota forma. Sovietmečio valstybiniuose atvirukuose stebima didesnė įvairovė. Nors didžioji dauguma tekstų užrašyti laisva, neeiliuota forma (87 %, n = 1025 / 1172), daugiau nei dešimtdalį (13 %, n = 147) sudarė eiliuoti naujamečiai sveikinimai. Viena vertus, toks pokytis rodo tekstų rašymo formos įvairovę, kita vertus – vertintinas kaip naujamečio folkloro susiformavimo ir kartu sveikinimo bei linkėjimo tekstų standartizavimo požymis. Sveikinimui renkantis eiliuotą tekstą atsisakoma savarankiškai formuluoti mintis, o vietoj to renkamasi iš visuotinai žinomų naujamečių eilėraščių visumos.

Kai kurie eilėraščiai buvo užrašomi daugiau nei kartą, esama skirtingų jų variantų. Pavyzdžiui, rasti šeši skirtingi eilėraščių, pradedamo žodžiais „Naujieji metai, sniegės krenta“ arba „Naujieji metai tėviškės padangėj“, variantai (Priedas Nr. 83). Šiai tendencijai interpretuoti, paranku prisiminti tautosakininko Povilo Krikščiūno įžvalgas. Antrindamas Katarzynai Łeńska-Bak, linkėjimus jis priskyrė folklorui (Łeńska-Bak 2009: 129, cit. iš Krikščiūnas 2011: 246). Tyrėjo teigimu, panašiai kaip tradicinėje kultūroje folkloro tekstai buvo kolektyvinė nuosavybė, šiuolaikiniai folkloro variantai taip pat priklauso visiems kultūros vartotojams, nuo tradicinių besiskirdami tik jų saugojimo ir perdavimo būdais (Krikščiūnas 2011: 246). Atitinkamai, kai kurie tekstai kartojami daugybe kartų ir ilgainiui tampa populiarūs, atsiranda ir skirtingų jų variantų.

Būdami folkloro dalimi, tokie eilėraščiai paprastai nėra tapatinami su konkrečiu autoriaus kūryba. Analizuodamas XX a. pabaigos – XXI a. pradžios Lietuvos kalėdinius ir naujamečius sveikinimo tekstus, Krikščiūnas pastebi, kad nors sveikinant remiamasi įvairiais šaltiniais – konkrečiam atvejui pritaikomi įvairūs

eilėraščiai bei dainos – jų autorystė paprastai nėra nurodoma (Krikščiūnas 2011: 247). Atvirukuose užrašytų sveikinimų analizė atitinka šią tendenciją. Nors kai kuriais atvejais (6 %, n = 9) eilėraščio autorystė nurodoma¹¹⁶, dažniausiai autoriaus nusprendžiama neminėti. Tačiau autorystė žymima renkantis kitokią linkėjimo užrašymo strategiją. Retkarčiais (n = 6) sveikinant buvo vartojamos neeiluotos, kabutėmis išskirtos literatūros kūrinių citatos, o juos užrašant dažnai (n = 4) nurodomas ir jos autorius – cituojamas Balzakas, Dovydaitis, V. Onaitis, R. Rolanas.

Sovietinės Lietuvos savilaidos atvirukuose eiliuoti sveikinimai ir / arba linkėjimai buvo vartojami retai (6 %, n = 5). Kitaip negu sovietmečio valstybiniuose atvirukuose, čia eilėraščiais dažniau buvo sveikinama Kalėdų (n = 4) ir tik vienu atveju – Naujųjų metų šventės proga. Kalėdų proga užrašyti eilėraščiai tematizuoja religinį diskursą ir yra paremti kalėdine tematika bei vaizdiniais – prakartėle ir pan.

Prierašai

Beveik penktadalyje tarpukario Lietuvos atvirukų (16 %, n = 59 / 375) pateikiama papildoma, su kalėdiniu ir / arba naujamečiu sveikinimu tiesiogiai nesusijusi informacija. Dažniausiai (44 %, n = 26) pasakojama apie sveikintojo naujienas – įvykius, sveikatą, ateities planus ir pan. Beveik penktadalyje atvejų kviečiama atvykti į svečius (19 %, n = 11) arba dėkojama už gautą sveikinimą (17 %, n = 10), rečiau – prašoma susisiekti (pvz. parašyti laišką) (15%, n = 9). Kitais atvejais prašoma perduoti sveikinimus kitiems (10%, n = 6), atsiprašoma, kad adresantas ilgai nerašė arba negalės apsilankyti per šventes (n = 3), klausiama asmeninių dalykų (n = 3) arba pateikiamas tam tikras pa(si)aiškinimas (n = 1) (Priedas Nr. 84).

Sovietinės Lietuvos valstybinių leidyklų atvirukuose¹¹⁷ papildoma, su sveikinimu nesusijusi informacija pateikiama rečiau – ji randama vos 4 % (n = 48 / 1172) visų reverso užrašų. Lyginant tarpukario ir sovietmečio atvirukų prierašų

¹¹⁶ Tai V. Reimerio (n = 2), R. Skučaitės, P. Širvio, R. Graikaus, O. Chajamo, A. Jonyno, Maironio, ir E. Matuzevičiaus eilėraščių ištraukos.

¹¹⁷ Sovietmečio savilaidos atvirukų reverso tekstuose papildomos, su sveikinimu nesusijusios informacijos nerasta.

turinį, matyti, kad abiem laikotarpiais kartojasi tos pačios teminės kategorijos. Kaip ir tarpukariu, dažniausiai informuojama apie naujienas – tokie tekstai sudaro daugiau nei pusę visų prierašų (52 %, n = 25). Likusiais atvejais teiraujamasi apie adresato gyvenimą (23 %, n = 11), kviečiama apsilankyti (15 %, n = 7), prašoma parašyti laišką arba paskambinti (n = 5), atsiprašoma, kad ilgai nerašyta ar neaplankyta (n = 4) bei dėkojama už gautą atviruką ar laišką (n = 2). Pavieniais atvejais prašoma perduoti linkėjimus kitiems arba sveikinimas pildomas piešiniu (Priedas Nr. 84). Pastebėtina, kad abiem laikotarpiais skirtingi prierašų tipai dažnai derinami tarpusavyje. Pavyzdžiui, tarpukariu pasidalijimas naujienomis neretai užbaigiamas užklausimu, kaip adresatui sekasi, prašymu parašyti laišką arba kvietimu atvykti į svečius (n = 8 / 26), o kai kuriais atvejais prieš surašant naujienas dėkojama už gautą atviruką ar laišką (n = 6 / 26). Ši tendencija stebima ir sovietmečio atvirukuose – daugiau nei ketvirtadalyje atvejų (n = 8 / 25) pasidalinus naujienomis klausiama, kas naujo adresato gyvenime.

Lyginant tarpukario ir sovietinės Lietuvos atvirukų reverso užrašus, matyti, kad sovietmečiu sveikinimas ir / arba linkėjimas prierašu buvo papildomas keturis kartus rečiau. Šis pokytis reikalauja interpretacijos. Pirma, prierašų sumažėjimas rodo tradicijos pokytį – užrašant atviruką dažniau buvo vadovaujamasi standartine formule, apsiribojančia sveikinimu ir / arba linkėjimu. Galima teigti, kad sovietmečiu atvirukai buvo naudojami pagal savo tiesioginę paskirtį – sveikinti Naujųjų metų proga, o papildoma informacija juose paprastai nebuvo rašoma. Antra, atsižvelgiant į tai, kad atvirukai dažniausiai buvo siunčiami voke, ir remiantis pateiktųjų pastebėjimais, kad kartu su atviruku į voką neretai būdavo įdedamas ir laiškas, tikėtina, kad papildoma, su sveikinimu nesusijusi informacija buvo perteikiama laiške, o ne atviruke. Tai implikuoja specifinę atviruko funkcijos suvokimą – tai objektas, skirtas tarpininkauti sveikinant ir / arba reiškiant linkėjimus, o kitos – su sveikinimu ar linkėjimais nesusijusios informacijos perdavimo – funkcijos jįs neturėjo.

Kiti linkėjimo tekstų ypatumai

Tarpukario Lietuvos sveikinimuose linkėjimo turinys retkarčiais ($n = 4$) buvo saistomas su atvaizdu averse. Vienu atveju palinkėta „toku skaniu daliku kaip ir ant atvirutės“ (čia ir kitur kalba neredaguota; TIM GEK 18750/6, vietovė ir data nenurodyta), o averse vaizduojama skrynja, prikrauta obuolių, riestainių bei saldumynų. Likusiais atvejais linkima ištekėti arba susilaukti vaikų – kad būtų taip, kaip paveikslėlyje. Geriausiai tokių linkėjimą iliustruoja 1924 m. gruodžio 31 d. Kaune užrašytas atvirukas (Pav. 33), kuriame rašoma: „Brangi drauge Teodora! Linkiu Tau didžiausios laimės šiems ateinantiems naujiems metams, kad apsivestum su geru ir gražiu vyru ir kad būtumei laiminga taip kaip šioje atvirutėje“ (TIM GEK 21938/7, Kaunas, 1924 m.). Naujamečių tarpukario atvirukų naudojimą apžvelgęs Vytenis Rimkus teikia ir kitokių pavyzdžių. Jis pastebi, kad užrašant atvirukus, kuriuose vaizduojami vaikai, „jie sveikinami drauge su suaugusiais, o jaunos ir ypač bevaikės šeimoms jų linkima jau ateinančiais metais“ (Rimkus 2019: 6).

Pav. 33. Naujametis sveikinimo atvirukas, užrašytas 1924–12–24 Kaune
(Trakų istorijos muziejus, TIM GEK 21938/7).

Aprašyti atvejai yra apgalvoto atvirukų pasirinkimo pavyzdžiai. Estetinio skonio ir atvirukų pasirinkimo sąsajas ištyrusi Emily West pastebi, kad atvirukus neretai renkamosi atsižvelgus ne į siuntėjo skonį ar saviraiškos galimybę siunčiant

sau patinkantį atvaizdą, o į numatomą adresato reakciją – norint įteikti tokį atviruką, kuris patiktų kitam (West 2010b: 380). Nors nagrinėjama is atvejais negalime nieko pasakyti apie sveikinimo dalyvių estetinio skonio ypatumus, akivaizdi pastanga pasirinkti tokį atviruką, kurio atvaizdas adresatui būtų aktualus. Be to, atvirukams čia skiriama ir kitokia funkcija. Jie veikia kaip linkėjimo vaizdinė reprezentacija, talpiai pristatanti jo turinį, o atvirukų pasirinkimas šiuo atveju atspindi, kas sveikintojo suprantama kaip vertybė. Nagrinėjamų tarpukario linkėjimų atveju tai yra lyties implikuojamo socialinio vaidmens realizavimas bei asmeninio gyvenimo laimė, siejama su santuoka ir vaikais¹¹⁸.

6.2.4. Atvirukų siuntimo būdas

Lyginant atvirukų siuntimo būdą tarpukario ir sovietinėje Lietuvoje, matyti tam tikras tęstinumas – atvirlaiškiei nebuvo naudojami pagal savo tiesioginę paskirtį. Didžiąją dalį nagrinėtų tarpukario Lietuvos atvirukų sudaro atvirlaiškiei (85 %, n = 319 375), daugiau nei dešimtadalį – vizitiniai atvirukai, siunčiami voke (14 %, n = 51), o dvigubi atvirukai, skirti siųsti voke, sudaro mažumą (1 %, n = 5). Pastebėtina, kad tik trečdalis atvirlaiškių (33 %, n = 105 / 319) turi siuntimo paštu žymių – t. y. reverse nurodytas gavėjo adresas, antspauduotas pašto ženklas. Sovietmečio valstybinių leidyklų atvirukų¹¹⁹ atveju proporcijos skiriasi. Dauguma sveikinimų (68 %, n = 888 / 1303) buvo užrašyti ant atvirukų, skirtų siųsti voke, o likę (32 %, n = 415) – ant atvirlaiškių. Tačiau tik penktadalį (22%, n = 92) jų „praėjo“ paštą – dauguma atvirlaiškių (78%, n = 323) neturi siuntimo paštu žymių. Nors tai gali implikuoti alternatyvų atvirukų įteikimo būdą (padavimą į rankas arba savarankišką, t. y. netarpininkaujant paštui, įmetimą į pašto dėžutę), vis tik panašu, kad atvirlaiškiei buvo siunčiami paštu, tačiau įdėti į voką.

¹¹⁸ Sovietmečio reversų tekstuose su santuoka ir vaikais susijusių linkėjimų nerasta, taip pat nesama ir aprašytos atvirukų užrašymo strategijos, kai linkėjimas saistomas su atvaizdu averse.

¹¹⁹ Savilaidos atvirukų struktūra implikuoja tik vieną siuntimo paštu būdą – atviruką įdėjus į voką.

Toks pasiskirstymas tik iš dalies patvirtina tyrimo metų kalbintų pateikėjų atsakymus – nors daugiau nei pusė apklaustųjų teigė, kad atviruko siuntimo būdas priklausydavo nuo jo tipo, medžiaginių objektų analizė rodo, kad ir atvirlaiškius buvo įprasta siųsti voke. Tikėtina, kad šis atvirukų siuntimo praktikos ypatumas galėjo turėti įtakos ir „Minties“ leidyklos leidžiamų atvirukų struktūros pokyčiams. Nors nuo pat centralizuotos atvirukų leidybos pradžios visi sveikinimo atvirukai buvo leidžiami atvirlaiškio formatu, nuo XX a. 8-ojo dešimtmečio pradžios jų struktūra pasikeitė – pradėta leisti tik voke siunčiamus atvirukus. Neretai jie būdavo dvigubi, o viengubų atvirukų reverso struktūra nebeturėjo siuntimui paštu būtinų elementų – reversas nebebuvo padalytas į erdves, skirtas sveikinimui ir siuntimo duomenims užrašyti. Nuo 9-ojo dešimtmečio atvirukų reverse, šalia leidybos duomenų, atsirado pastaba „Siųsti voke“, kuri aiškiai apibrėžė jų paskirtį.

6.2.5. Sveikinimų užrašymo diena

Sveikinant atvirukais tarpukario Lietuvoje, kalėdinis sveikinimas dažniausiai būdavo užrašomas keletą ar daugiau dienų iš anksto – tam, kad adresatas gautų sveikinimą dar prieš Kalėdų šventę. Kalėdinį sveikinimą pildant naujamečiu, atviruką taip pat buvo stengiamasi išsiųsti prieš Kalėdas. Tačiau, nors sveikinant tik Naujųjų metų proga neretai vadovautasi panašiu principu, vis tik dažniau atvirukas buvo užrašomas Naujųjų metų pirmąją dieną (Priedas Nr. 85).

Sovietmečio valstybinių leidyklų atvirukų reversai atspindi panašią užrašymo strategiją ir atitinka tyrimo metu kalbintų pateikėjų pasakojimus: sveikinimai dažniausiai buvo rašomi prieš šventę (Priedas Nr. 86). Tačiau, skirtingai nei tarpukariu, sausio 1-ąją dieną užrašytų sveikinimų yra žymiai mažiau. Naujamečių sveikinimų datavimas laipsniškai didėja nuo gruodžio 21 d., stabilizuojasi likus kelioms dienoms iki šventės (nuo gruodžio 27 d.), o gruodžio 31 d. pasiekia piką. Tikėtina, kad, nepaisant viešajame diskurse kartotų raginimų sveikinimus išsiųsti kuo anksčiau, dauguma žmonių šį veiksma atidėdavo iki paskutinės dienos. Tačiau galima ir kita interpretacija – užrašant naujametį sveikinimą buvo nurodoma ne siuntimo, o šventės data, t. y. gruodžio 31-oji.

Remiantis šia prielaida, sveikinimų datavimas galėtų būti interpretuojamas kaip žymuo, rodantis Naujųjų metų šventės supratimo poslinkį: jei tarpukariu Naujųjų metų šventė daugiausia buvo siejama su pirmąja metų diena, sovietmečiu šios šventės akcentu tapo jos išvakarės.

IŠVADOS

1. Sovietinės okupacijos laikotarpiu Lietuvoje, siekiant formuoti socialistines tradicijas, buvo radikalčiai pertvarkyta apeiginių metų struktūra. Kalėdas pašalinus iš viešojo diskurso, svarbiausios žiemos šventės statusą siekta suteikti Naujiesiems metams. Šis pokytis paveikė sveikinimų praktikas. Nors tarpukario Lietuvoje kalėdiniai ir naujamečiai sveikinimai buvo reiškiami tiek viešai, tiek privačiai ir įtraukdavo įvairialypį dalyvių ratą, sovietmečiu situacija pakito: kalėdiniai sveikinimai apsiribojo šeima bei artimaisiais, o naujamečiai apėmė platų dalyvių lauką, jungusį skirtingas demografines ir socialines grupes.

Viena pagrindinių tarpušeivinio sveikinimo formų sovietmečiu tapo atvirukų siuntimas. Kitaip nei kitų tarpininkaujamojo sveikinimo formų atveju, siunčiant atviruką, sveikinimas buvo pildomas nežodiniu diskursu – averse esančiu atvaizdu. Sveikinimas atvirukais dažniausiai buvo pasitelkiamas tarpasmeninei komunikacijai, kurios dalyvių ratas varijavo nuo atskiro individo iki grupės – taip buvo sveikinami tie, su kuriais per šventes nebuvo galimybės susitikti ar kitaip susisiekti. Atvirukas buvo pasirenkamas norint tik pasveikinti ir išsakyti linkėjimus šventės proga, o turiningesnei komunikacijai buvo pasitelkiamas laiškas ar skambutis telefonu. Tačiau, kaip ir kitų tarpušeivinio apeigų atveju, dėl valstybės įsitraukimo reguliuojant apeiginį kalendorių, atsirado sveikinimo atvirukais praktikos pokyčių: lyginant su tarpukario laikotarpiu, sovietmečiu pasikeitė sveikinimo progos, atvirukų aversuose ir reversuose artikuliuojamo sveikinimo turinys, dalyvių sudėtis ir kiti reikšmingi aspektai.

2. Sovietinės Lietuvos viešajame diskurse sveikinimo atvirukams buvo priskiriamos dvi funkcijos: meninis ir idėjinis visuomenės auklėjimas bei „naujo gyvenimo“ tradicijų ir švenčių propagavimas. Pirmoji funkcija veikė kaip nerašyta gairė konstruojant sveikinimo atvirukų atvaizdų turinį, o antroji lėmė sveikinimo progų įvairovę.

Valstybinėse leidyklose leidžiamų atvirukų atvaizdų turinys buvo reguliuojamas keliomis pakopomis: dailininko savicenzūra, leidyklų Meno tarybų

sprendimais, Glavlito patikra ir LKP CK priežiūra (pastaroji buvo atsakinga už „pagerintos“ kokybės „vyriausybinis“ atvirukus). Nors Glavlitas buvo atsakingas už idėjinę kontrolę, atvirukų leidybai jis skyrė mažiau dėmesio nei kitoms taikomojo bei vaizduojamojo meno sritims. Leidyklų Meno tarybos susitelkdavo į estetinius-kompozicinius aspektus, o dėl ideologinių priežasčių netvirtindavo tik akivaizdžiai netinkamo turinio, siekdamos užtikrinti, kad atvirukai praeitų Glavlito patikrą. Pagrindinis cenzūros lygmuo buvo dailininkų ir fotografų savicenzūra, paremta išankstiniu žinojimu, kokios figūros laikytinos (ne)priimtiniomis. Krikščioniški ir Lietuvos valstybingumą reprezentuojantys simboliai buvo vengiami, taip pat buvo vengiama „miesčioniškumo“, siejamo su tarpukario Lietuvos bei užsienio atvirukų vaizdine tradicija. Kuriant atvaizdus, remtasi Naujųjų metų šventei įprastu figūrų inventoriumi. Nors paprastai kartotos tos pačios figūros, priklausomai nuo dailininko, skyrėsi jų meninė raiška. Kiekvieno dailininko sukurti atvirukai pasižymėjo savita menine kalba, leidžiančia nesunkiai identifikuoti atviruko autorystę. Tačiau atvirukų kokybei neigiamą įtaką darė ribotos spaustuvių techninės galimybės, dėl kurių galutinis produktas dažnai skyrėsi nuo pirminio sumanymo.

3. Sovietinės Lietuvos valstybinėse leidyklose išleistų atvirukų aversų įvairovė atspindi Naujųjų metų šventės vaizdinio reprezentavimo strategiją ir kartu tai, kokį atvaizdą buvo siūloma įtraukti į sveikinimo praktikas, juo pildant sveikinimo turinį. „Minties“ leidyklos atvirukų aversų analizė parodė, kad atvaizdams būdingas platus, įvairiai auditorijai pritaikytas teminis laukas, kuris didžiąja dalimi išliko pastovus visą nagrinėjamą laikotarpį. Naujamečių atvirukų atvaizdams kurti dažnai buvo pasitelkiamos nesovietinės kultūros laukui priskirtinos Kalėdų ir Naujųjų metų šventės figūros, būdingos Vakarų Europos atvirukų tradicijai ir tarpukariu paplitusios Lietuvoje. Galima išskirti kelias naujamečio diskurso formavimo strategijas. Pirma, buvo perimti ankstesnio laikotarpio atvirukams būdingi žiemos gamtovaizdžiai (sovietmečiu vaizduojami fotografiniuose atvirukuose), kaimo panorama bei metų kaitos simboliai. Antra, dalis Kalėdų šventei būdingų figūrų buvo adaptuota sovietinei ideologijai. Šiuo atveju atvaizdai atitiko bendrą – ne tik atvirukams, bet ir kitoms vizualinėms medijoms – būdingą naujametį

diskursą ir atspindėjo šventės apeiginių elementų transformaciją: kalėdinė eglutė tapo naujamete, Kalėdų Senelis – Seniu Šalčiu. Atvirukuose jų priklausymą sovietų kultūros laukui pabrėždavo į atvaizdą įkomponuojami sovietiniai simboliai – raudona penkiakampė žvaigždė ar Lietuvos SSR vėliavos spalvinis žymėjimas, o atvaizdo ideologinio įtaigumo laipsnį lėmė dailininko pasirinkimas. Trečia, dalis tarpukario atvirukams būdingų figūrų buvo eliminuota: jau minėti krikščioniški motyvai, Lietuvos valstybingumą žymintys simboliai bei su „miesčioniškumu“ siejamos figūros (pvz. sėkmės simboliai ir kiti). Taip pat atsisakyta vaizduoti žmonių – išskyrus žiemos pramogose dalyvaujančius vaikus, kurių vaizdavimas atitiko sovietmečio aktyvaus laisvalaikio propagandą. Išvardytos figūros išliko tik savilaidos atvirukuose. Galiausiai, atsirado ir naujų teminių grupių. Nuo pat XX a. 6-ojo dešimtmečio antros pusės dalis atvaizdų buvo konstruojama per nuorodas į esamos tikrovės erdvėlaikį, tam tikslui pasitelkus atpažįstamas Lietuvos SSR sostinės – Vilniaus – erdves ir pastatus. Priešingą naujamečio diskurso konstravimo strategiją sudarė stebuklinio šventės aspekto akcentavimas, tam tikslui pasitelkus įvairias fantastines būtybes – nykštukus, antropomorfizuotus gyvūnus, senius besmegenius ir pan. Pastarąją teminę grupę galima interpretuoti kaip bandymą formuoti alternatyvų, tiesiogiai su sovietine ideologija nesusijusį šventės diskursą bei pastangą sukurti vaikams patrauklius atvirukus. Be to, reikšmingą dalį sudarė ir naujamečių fotokompozicijos: jos perteikė sovietų ideologijos atžvilgiu neutralų šventės aspektą bei akcentavo Naujųjų metų šventės minėjimą privačioje namų erdvėje.

4. Nepaisant naujamečių atvirukų teminės įvairovės, oficialiose prekybos vietose – pašto skyriuose, Sąjunginės spaudos kioskuose ir kitur – parduodamų atvirukų pasiūla dažnai netenkindavo vartotojų poreikių. Tyrimo metu kalbinti pateikėjai nurodė, kad pasirinkimas buvo ribotas, o naujai išleisti ar „gražesni“ atvirukai – greitai išperkami. Tai lėmė atvirukų pirkimo strategiją – buvo perkama tai, kas prieinama prekyboje. Didesnę įvairovę ir estetinį pasitenkinimą teikė „Dailės“ kombinato atvirukai, tačiau dėl aukštos kainos jie buvo perkami rečiau. Be to, nors Vilniuje buvo galima įsigyti atvirukų lietuvių ir rusų kalbomis, mažesniuose

miesteliuose, pavyzdžiui, Rietave, lietuviškų atvirukų trūko. Tai skatino pirkti Rusijoje išleistus atvirukus.

5. Sovietinėje Lietuvoje pakito sveikinimo atvirukais progos – nors tarpukariu atvirukais buvo sveikinama tiek Kalėdų, tiek Naujųjų metų progomis, sovietmečiu dominuojančia sveikinimų grupe tapo būtent naujamečiai sveikinimai. Ši išvada grindžiama etnografinio lauko tyrimo (pusiau struktūruotų interviu) ir kiekybinės turinio analizės (sovietmečio oficialioje prekyboje prieinamų atvirukų reverso užrašų) duomenimis. Jų rezultatai skiriasi. Nors dešimtadalis pateikėjų teigė atvirukais sveikinę tik Kalėdų progą, reverso tekstuose tokie sveikinimai sudarė vos 1 %. Be to, nors daugiau nei pusė pateikėjų minėjo sovietmečiu sveikinę tiek Kalėdų, tiek Naujųjų metų progą (pažymėdami, kad atvirukus siųsdavo į Lietuvą ar už jos ribų), reversų tekstuose tokie atvejai fiksuojami rečiau – jie sudaro mažiau nei dešimtadalį, o dažniausiai sveikinimai tarp Lietuvos gyventojų buvo užrašomi tik Naujųjų metų šventės progą. Nors alternatyvą valstybės leidyklų produkcijai sudarė nelegaliai gaminami ir platinami kalėdiniai savilaidos atvirukai, vis tik jie naudoti žymiai rečiau nei oficialioje prekyboje prieinami atvirukai.

Mažai tikėtina, kad Naujųjų metų progą užrašytų atvirukų dominavimas sovietmečio Lietuvoje rodo motyvuotą sprendimą nesveikinti Kalėdų progą. Labiau pagrįsta atrodo prielaida, kad tą lėmė kelių veiksnių sampyna. Be abejo, reikšmingos įtakos turėjo Kalėdų eliminavimas iš viešojo diskurso bei naujamečių apeigų propagavimas, jomis keičiant kalėdines. Tačiau naujamečių sveikinimų dominavimą taip pat lėmė bendras – tiek tarpukario, tiek sovietmečio sveikintojams būdingas – įprotis atvirukus naudoti tiksliai pagal paskirtį, t. y. sveikinimą užrašyti būtent ta progą, kurią žymi averse esantis tekstas ar atvaizdas. Turint omeny tokį atvirukų naudojimo ypatumą, tikėtina, kad kalėdinių atvirukų trūkumas lėmė retesnę sveikinimą Kalėdų progą, o vietoj to sveikinta Naujųjų metų progą, tam tikslui užrašant oficialioje prekyboje prieinamus naujamečius atvirukus.

6. Analizuojant sveikinimo dalyvių socialinius ryšius matyti, kad sovietinėje Lietuvoje Kalėdų progą atvirukais buvo sveikinama tik gimines ir artimus draugus – tokius, kurie švęsdavo Kalėdas. Tuo tarpu naujamečiai sveikinimai apimdavo daug

platesnį adresatų ratą – mokytojus, buvusius ir esamus kolegas, kaimynus, susirašinėjimo, kiemo ir mokslo draugus, kitus pažįstamus, taip pat buvo paplitęs organizacijų sveikinimų paprotys. Atsigręžus į ankstesnį laikotarpį matyti tam tikras pokytis: jei tarpukariu tiek Kalėdų, tiek Naujųjų metų proga atvirukais dažniausiai buvo sveikinami šeimos nariai ir draugai, sovietmečiu naujamečio sveikinimo dalyvių ratas pastebimai išsiplėtė. Tai rodo sveikinimo atvirukais apeigos kaitą: dėl sovietinės administracijos pastangų ji išpopuliarėjo, tačiau tik vienos – sovietų apeiginiam kalendoriui priskirtinos – šventės proga.

Lyginant tarpukario ir sovietinės Lietuvos kalėdinio ir / arba naujamečio sveikinimo atvirukais dalyvių pasiskirstymą pagal lytį ir tipą (išskiriant individualius ir kolektyvinius), taip pat matyti tam tikri pokyčiai. Pirma, sovietmečiu moterys tapo pagrindinėmis šios praktikos dalyvėmis – jos dažniau sveikindavo ir buvo sveikamos. Antra, analizuojant kolektyvinių sveikinimų struktūrą (t. y. kai sveikino arba buvo sveikinamas daugiau nei vienas asmuo), pastebėta, kad tiek tarpukariu, tiek sovietmečiu pagrindinis sveikinimo dalyvis buvo šeimos socialinis vienetas. Tai reiškia, kad sveikinimai dažniausiai buvo užrašomi tam tikros šeimos vardu arba adresuoti (savo ar) kitos šeimos nariams. Nors reorganizavus apeiginių metų struktūrą ši tendencija ne tik išliko, bet ir sustiprėjo, pažymėtina tai, kad pasikeitė sveikinimo progos: sovietmečiu sveikinimas atvirukais buvo ne tiek kalėdinė, kiek naujametė šeimos apeiga.

7. Lyginant tarpukario ir sovietmečio kalėdinių bei naujamečių linkėjimų turinį, matyti, kad jie pakito nežymiai, išlaikydami standartizuotą pobūdį – abiem laikotarpiais dažniausiai linkėta laimės, sveikatos, džiaugsmo, sėkmės ir linksmybių šventės metu. Esminį pokytį žymi leksiniai skirtumai: vietoj „pasisekimo“ sovietmečiu dažniau vartotas žodis „sėkmė“. Analizuojant kitus reverso tekstų struktūrinius elementus, stebimi papildomi atvirukų užrašymo standartizavimo požymiai: sovietmečiu sumažėjo su sveikinimu nesusijusių prierašų, susiaurėjo kreipinių ir pasirašymo būdų įvairovė, o visuotinai žinomų naujamečių eilėraščių vartojimas tapo dažnesnis.

8. Tyrimo teorinis pagrindas – sveikinimo atvirukais priskyrimas medžiaginio objekto tarpininkaujamam performatyvui – suteikė galimybę visapusiškai išnagrinėti tyrimo objektą, dėmesį sutelkiant į jį konstruojančių aspektų samplaiką: atviruko plokštumų diskursus ir su juo susijusius veiksmus. Pasirinkta tyrimo metodologija papildė tradicinius etnografinius lauko tyrimus iki šiol tik fragmentiškai analizuotais etnografiniais šaltiniais – sveikinimo atvirukais – ir padėjo atskleisti kalėdinio bei naujamečio sveikinimo atvirukais sovietinėje Lietuvoje savitumus.

Atliktas tyrimas leidžia geriau suprasti apeiginių metų struktūros reorganizavimo sovietmečiu mechanizmą, nusakyti jo nulemtą apeigų kaitą bei tiksliau apibrėžti valstybės vaidmenį šiame procese. Pusiaus struktūruotų interviu bei atvirukų analizės metu gauti duomenys rodo, kad sveikinimo atvirukais praktikos pokytis liudija sėkmingą valstybės ideologiniais lūkesčiais grįstų tikslų įgyvendinimą. Kalėdinių sveikinimų sumažėjimas ir naujamečių dominavimas tiesiogiai susijęs su sovietinės administracijos pastangomis reguliuoti švenčių apeigas, šiam tikslui pasitelkus viešojoje prekyboje prieinamų atvirukų kontrolę. Pažymėtina, kad nagrinėjamos apeigos pokytis pats savaime nereiškia Kalėdų šventės svarbos sumenkimo, bet atskleidžia jos šventimo ypatumą – rodo, kad sovietmečiu Kalėdų proga atvirukais sveikinta retai. Be to, kalėdinio sveikinimo atvirukais tyrimo rezultatai atitinka ir patvirtina bendrą Kalėdų minėjimo tendenciją – sovietmečiu jų šventimas neperžengdavo privačios namų erdvės bei siauro šeimos ir artimųjų rato ribų. Tuo tarpu naujamečių sveikinimų atvirukais pobūdis atitiko sovietmečiu propaguotą šventės minėjimo modelį, apimantį tiek privačias, tiek viešas Naujųjų metų šventės apeigas.

LITERATŪRA

1. Akstinas, Dominykas. 2001. Pogrindžio atvirukai – savitumo išraiška. *Lietuviškų atvirukų paveldas ir jų klasifikavimas* [konferencijos medžiaga], Sud. Antanas Dilys, Almantas Šlivinskas. Šiaulių „Aušros“ muziejus, p. 3–5.
2. Anglickienė, Laima. 2006. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Kaunas: Versus aureus.
3. Anglickienė, Laima; Barkauskaitė, Giedrė; Senvaitytė, Dalia; Vaicekauskas, Arūnas; Venskienė, Asta. 2014. *Lietuvių šventinis kalendorius*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
4. Antanavičiūtė, Rasa. 2015. *Politinės galios simboliai Vilniaus viešojoje erdvėje 1895–1953 metais* [disertacija]. Vilniaus dailės akademija.
5. Ališauskienė, Milda; Samuilova, Ina. 2011. Modernizacija ir religija sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje. *Kultūra ir visuomenė*, Nr. 2 (3): 67–81.
6. Atkinson, Paul. 2007. *Ethnography: Principles in Practice*. London: Routledge.
7. Atminytė, Evelina. 2022. Sovietmečio Lietuvos naujametinis sveikinimo atvirukas: averso semiotika. *Semiotika*, Nr. 17: 162–185.
8. Atminytė, Evelina. 2023a. Sovietinių apeiginių metų vaizdinė reprezentacija: Vilnius Lietuvos SSR naujametiniuose atvirukuose. *Lituanistica*, Nr. 1: 70–83.
9. Atminytė, Evelina. 2023b. Simbolių konfliktas sovietmečio Lietuvoje: opozicinis Kalėdų ir Naujųjų Metų eglutės santykis. *Res humanitariae*, T. 31: 195–212.
10. Atminytė, Evelina. 2024. Kalėdiniai ir naujamečiai sveikinimai tarpukario Lietuvoje: vizitai ir vizitinių kortelių siuntima. *Res Humanitariae*, T. 32: 46–62.
11. Assmann, Aleida. 2012. Re-framing memory. Between individual and collective forms of constructing the past. *Performing the past: memory, history, and identity in modern Europe*. Amsterdam University Press, p. 35–50.
12. Auslander, Leora. 2012. Material Culture and Materiality. *Travelling concepts for the study of culture*. De Gruyter, p. 353–370.
13. Austin, John Langshaw. 1962. *How to do things with words*, Oxford University Press.

14. Avižinienė, Birutė. 2021. Literatūra ir jos kūrėjai tarpukario Lietuvos radijo programoje. *Colloquia*, Nr. 46: 111–134.
15. Balys, Jonas. 1978. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Silver Spring: Lietuvių tautosakos leidykla.
16. Balys, Jonas. 1930. Kalėdų papročiai ir burtai. *Mūsų tautosaka*. Kaunas, T. 1: 124–153.
17. Balys, Jonas. 1993. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis.
18. Balys, Jonas. 1948. *Lietuvių tautosakos skaitymai*, T. 1-2. Tübingenas: Patria.
19. Balys, Jonas. 1994. *Lietuvių kalendorinės šventės: tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis.
20. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzovva, Cezaria. 1930. Kilka uwag i wiadomości o etnografii województwa wileńskiego, *Wilno i ziemia Wileńska*. Wilno.
21. Bell, Catherine. 1997. *Ritual: Perspectives and Dimensions*. Oxford University Press.
22. Belting, Hans. 2011. *An Anthropology of Images: Picture, Medium, Body*. Princeton University Press.
23. Berger, John. 1972. *Ways of seeing*. Pelican Original and the British Broadcasting.
24. Berliner, David C. 2005. The abuses of memory: reflections on the memory boom in anthropology. *Anthropological quarterly*, 78 (1): 197–211.
25. Boldāne-Zeļenkova, Ilze. 2017. The Invented Traditions: The Calendar of Festive Days and Family Customs in the Latvian SSR. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3 (104): 122-150.
26. Buračas, Balys. 1934. Senieji lietuvių papročiai kaime. *Gimtasai kraštas*, Nr. 1: 52–53.
27. Buračas, Balys. 1993. *Lietuvos kaimo papročiai*. Sud. Albinas Degutis, Vidmantas Jankauskas, Vacys Milius. Vilnius: Mintis.
28. Bylaitė-Žakaitienė, Andželika. 2012. *Lietuvių etiketas ir bendravimo kultūra XX amžiuje*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

29. Blynaitė, Laura; Kneitienė, Vilija; Pacevičienė, Eglė; Pečiulienė, Ona; Stankevičienė, Irena; Viselgienė, Gintarė. 2016. *Lietuvos radijas, 1926–2016*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
30. Bowler, Gerald; Bowler, Gerry. 2017. *Christmas in the Crosshairs: Two Thousand Years of Denouncing and Defending the World's Most Celebrated Holiday*. Oxford University Press.
31. Caillois, Roger. 2001. *Man and the Sacred*. University of Illinois Press.
32. Clifford, James. 2006. *Kultūros problema: XX amžiaus etnografija, literatūra ir menas*. Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
33. Cure, Monica. 2018. *Picturing the postcard: A new media crisis at the turn of the century*. University Of Minnesota Press.
34. Čiubrinskas, Vytis. 2001. Sovietmečio iššūkiai Lietuvos etnologijai: disciplina, ideologija ir patriotizmas. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, T. 1: 99–117.
35. Čepaitienė, Auksuolė. 2003. Tekstas kaip šaltinis: teoriniai aspektai ir tyrinėjimų praktika. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, T. 3 (12): 129–166.
36. Čepaitienė, Auksuolė. 2013. *Gyvenimo etnografija: vietos, struktūros ir laikas: besikeičianti Lietuva XX amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
37. Čepaitienė, Rasa. 2002. Vilniaus bažnyčių likimas sovietmečiu (1944–1990). *Liaudies kultūra*, Nr. 5: 32–38.
38. Čepaitienė, Rasa. 2009. Sovietinės kultūros šaltiniai: tarp futurizmo ir paseizmo. *Darbai ir dienos*, Nr. 52: 85–104.
39. Čiubrinskas, Vytis. 2007. *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos: mokomoji knyga*. Vytauto Didžiojo universitetas.
40. Dargužaitė, Rasa. 2020. *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*. Vilnius: Meno rinkos agentūra.
41. Denzin, Norman K. 1970. *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. Chicago: Aldine Publishing Company.

42. Dindia, Kathryn; Timmerman, Lindsay; Langan, Emily; Sahlstein, Erin M; Quandt, Jill. 2004. The function of holiday greetings in maintaining relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, Vol. 21(5): 577–593.
43. Drėma, Vladas. 2021. *Dingęs Vilnius*. Versus aureus, 3-asis leid.
44. Dundulienė, Pranė. 1970. Lietuvių saulės sugrįžimo švenčių apeigos. *Istorija*, T. 11: 199–225.
45. Dundulienė, Pranė. 1979. *Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai*. Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybinė redakcinė taryba.
46. Dundulienė, Pranė. 1982. *Lietuvių etnografija*, Vilnius: Mokslas.
47. Dundulienė, Pranė. 1991a. *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*. Vilnius: Mintis.
48. Dundulienė, Pranė. 1991b. *Lietuvių etnologija*. Vilnius: Mokslas.
49. Dundulienė, Pranė. 2020. *Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai*. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, ketvirtas leidimas.
50. Dusevičiūtė, Gintarė. 2013. Metinių švenčių diskursas Lietuvos periodikoje 1940–1941 m. pirmos sovietinės okupacijos laikotarpiu. *Res Humanitariae*, T. 13: 124–135.
51. Dzienisiewicz, Daniel. 2021. *Językowy obraz wartości w polsko-i rosyjskojęzycznych aktach życzeń przesyłanych na kartach pocztowych*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
52. D'Angelo, Frank. 1992. The rhetoric of sentimental greeting card verse. *Rhetoric Review*, Vol. 10 (2): 337–345.
53. Eliade, Mircea. 1996. Amžinojo sugrįžimo mitas: archetipai ir kartotė. Vilnius: Mintis.
54. Etzioni, Amitai. 2004. Holidays and Rituals Neglected Seedbeds of Virtue. *We Are What We Celebrate Understanding Holidays and Rituals*. Edited by Amitai Etzioni and Jared Bloom. New York and London, New York University Press: 3–40.

55. Evans, Christine Elaine. 2016. *Between truth and time: A history of Soviet central television*. Yale University Press.
56. Fingerman, Karen L.; Griffiths, Patricia C. 1999. Season's greetings: Adults' social contacts at the holiday season. *Psychology and Aging*, Vol. 14 (2): 192–205.
57. Gifford, Daniel. 2013. American Holiday Postcards, 1905-1915: Imagery and Context. McFarland.
58. Gooch, Daniel; Kelly, Ryan. 2016. Season's Greetings: An Analysis of Christmas Card Use. *Proceedings of the 2016 CHI Conference Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems*, p. 2105–2111.
59. Greimas, Algirdas Julius. 2006. Figūratyvinė semiotika ir plastinė semiotika. *Baltos lankos*, Nr. 23.
60. Grigoravičienė, Erika. 2005. Tema, gyvenimas, žmogus-kūrybiškosios socrealizmo plėtros gairės. *Menotyra*, T. 3 (40): 28–41.
61. Gutautas, Stasys. 1991. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Vyturys.
62. Halbwachs, Maurice. 1992. *On Collective Memory*. ed. and trans. Lewis A. Coser, Chicago: University of Chicago.
63. Helsloot, John. 2008. Valentino dienos triumfas Nyderlanduose – po penkiasdešimties metų. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, T. 8 (17): 97–116.
64. Hendersen, Helene (ed). 2005. *Holidays, Festivals, and Celebrations of the World Dictionary*. Omnigraphics.
65. Herbert, Rosemary. 2019. The Medium and the Message in Early Twentieth Century Postcards Picturing Courtship and Romance. *Student Projects from the Archives*, Vol. 1 (1): 1–45.
66. Hobsbawm, Eric. 1983. *The Invention of Tradition*. Hobsbawm, E. & Ranger, T. (eds). Cambridge: Cambridge University Press.
67. Imbrasienė, Birutė. 1990. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Lietuvos Liaudies kultūros centras.
68. Ivanauskas, Vilius. 2014. Sovietinė nomenklatūra ir išskirtinis vartojimas: nuo privilegijų iki nelegalumo. *Genocidas ir rezistencija*, T.1 (35): 85–108.

69. Jaffe, Alexandra. 1999. Packaged sentiments: The social meanings of greeting cards. *Journal of Material Culture*, Vol. 4 (2): 115–141.
70. Jaškūnienė, Eglė. 2010. *Lietuvos taikomoji fotografija 1953-1988 metais* [disertacija]. Kaunas: VDU.
71. Jevsejevas, Paulius. 2014. Ezopo kalba: turinio nušalinimas, visuomeninė stereotipija, tekstinė esatis. *Acta Academiae artium Vilnensis*, Nr. 73: 141–156.
72. Jucevičius, Liudvikas Adomas. 1959. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė mokslinės ir politinės literatūros leidykla.
73. Junevičius, Dainius. 2000. Lietuvos atvirukų raidos bruožai. *Konferencijos „Lietuviškų atvirukų ištakos“ tezės*. Sudarė ir redagavo A. Dilys, R. Dilys. Šiauliai: Šiaulių nevalstybinis atvirukų muziejus, p. 1–5.
74. Jurevičiūtė, Aušra. 2019. Vytauto Didžiojo Karo muziejus – Lietuvos karinių tradicijų kūrėjas ir karinio paveldo saugotojas. *Karo archyvas*, Nr. 34: 151–216, 294–295.
75. Kajackas, Algimantas; Medeišis, Artūras; Paulikas, Šarūnas; Sidaras, Saulius. 2008. *Telekomunikacijų technologijų raida*. Vilnius: Technika.
76. Kudirka, Juozas. 1993. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*. Vilnius: Vaga.
77. Kudirka, Juozas. 1994. *Lietuviškos Kūčios: istorinė lyginamoji apžvalga*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
78. Kułak, Beata. 2018. Solidarnościowe kartki świąteczne z lat 1982–1989. *Biuletyn Edukacji Medialnej*, Nr. 1: 111–135.
79. Klimka, Libertas. 2009. *Tradicinių kalendorinių švenčių semantika: monografija*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
80. Klumbytė, Neringa. 2024. *Autoritarinis juokas. Politinis humoras ir sovietinė distopija Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.
81. Klumbys, Valdemaras. 2021. *Stovėję po medžiu? Lietuvių inteligentijos elgesio strategijos sovietmečiu*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
82. Kmita, Rimantas. 2019. Cenzūra. *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos*. Sud. Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 114–123.

83. Kostkevičiūtė, Irena. 1992. Dailė tarp prievartos ir pasipriešinimo: istoriniai metmenys. *Literatūra ir menas*, 1992 m. gegužės 2, 9, 16, 23 d.
84. Kriškčiūnas, Povilas. 2011. 93 kalėdiniai ir naujamečiai sveikinimai. *Tautosakos darbai*, T. 42: 245–264.
85. Lakačauskaitė-Kaminskienė, Regina. 2011. Buities modernizacija Lietuvoje XX a.: modernizacijos skatinimo kampanijos viešojoje erdvėje. *Menotyra*, T. 18 (4): 291–307.
86. Lambek, Michael. 2013. The value of (performative) acts. *Journal of Ethnographic Theory*, Vol. 3 (2): 141–160.
87. Latinytė, Rūta. 2021. Kalėdinės tėvų ir vaikų dovanos kaip rūpesčio komunikacija. *Tautosakos darbai*, T. 62: 68–85.
88. Laučkaitė, Laima. 2010. Vilniaus miesto ikonos gimimas. *Acta Academiae artium Vilnensis*, Nr. 57: 149–167.
89. Laurinkienė, Nijolė. 1990. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius: Vaga.
90. Laurinavičiūtė-Petrošienė, Lina. 2015. *Žanro virsmas: Žemaitijos Užgavėnių dainos*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
91. Lapkus, Danas. 2003. *Poteksčių ribos: uždraustos tapatybės devintojo dešimtmečio lietuvių prozoje*. Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas.
92. Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of pragmatics*. London and New York: Longman.
93. Lepik, Peet. 2002. The anticulture phenomenon in Soviet culture. *Semiotica*, Nr. 138: 179–203.
94. Leclerc, Herbert. 1986. Ansichten über Ansichtskarten. *Archiv für deutsche Postgeschichte*, Nr. 2: 5–65.
95. Łeńska-Bak, Katarzyna. 2009. Wirtualne kartki na każdą okazję. Współczesne życzenia przez Internet. *Folklor w dobie Internetu*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, p. 129.
96. Mačiulis, Dangiras. 2009a. Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje. *Inter-studia humanitatis*, Nr. 9: 119–138.

97. Mačiulis, Dangiras. 2009b. Vilniaus vaizdinys Vilnių vaduojančioje Lietuvoje. *Acta litteraria comparativa*, Nr. 4: 80–97.
98. Mačiulis, Dangiras. 2011. 1939-iejį: lietuviai „atranda“ Vilnių arba kolektyvinės atminties erdvės kūrimas atgautoje sostinėje. *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, p. 163–180.
99. Marcinkevičienė, Nijolė; Šemetaitė, Jūratė; Vakarinienė, Audronė (sud.). 2019. *Atvažiuoja Kalėdos: Advento–Kalėdų papročiai ir tautosaka*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis kultūros centras, 2-as leid.
100. Mardosa, Jonas. 2016. *Etnografija ir etnografo darbas: etnografinių tyrimų istorijos ir praktikos klausimai*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.
101. Mardosa, Jonas. 2019. Trijų karalių šventė Vilniuje: ištakos ir raida XX–XXI a. pradžioje. *Lituanistica*, T. 65(1): 53–69.
102. Martinaitienė, Gražina Marija. 2009. Kryžių naikinimo metas. *Kultūros paminklai*, Nr. 14: 107–120.
103. Mauss, Marcel. 2002. *The gift: The form and reason for exchange in archaic societies*. Routledge.
104. McCullough, Jennifer. 2019. “When you care enough to send the very best”: Examining the person-centered quality of message features provided in sympathy cards. *Communication Reports*, Vol. 32 (3) 2019: 148–160.
105. McLuhan, Marshall. 2003. *Kaip suprasti medijas: žmogaus tęsiniai*. Vilnius: Baltos lankos.
106. Merkienė, Irena Regina. 2007. *Šiokiadienių ir šventadienių etnografija. Etnografinių duomenų rinkimo pagrindai*. Vilnius: Versmė.
107. Olupe, Edīte. 1992. *Latviešu gadskārtu ieražas*. Rīga: Avots.
108. O’Mahony, Mike. 2006, *Sport in the USSR: Physical Culture--Visual Culture*. Reaktion Books.
109. Östman, Jan-Ola. 2004. The postcard as media. *Text & Talk*, Vol. 24 (3): 423–442.
110. Paukštytė-Šaknienė, Rasa. 2013. Pasiruošimas Kalėdų šventėms vilniečių šeimose: stresas ar malonumas? *Lituanistica*, T. 59 (4): 316–327.

111. Paukštytė-Šaknienė, Rasa. 2016. Šeima ir kalendorinės šventės sovietinėje Lietuvoje. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, T. 16 (25): 9–34.
112. Paukštytė-Šaknienė, Rasa. 2016a. Kūčios ir Kalėdos. *Šventės šiuolaikinėje vilniečių šeimoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 29–74.
113. Paukštytė-Šaknienė, Rasa. 2019. Miestiečių šeimos laisvalaikis, šventės ir ritualai. *Vilniečių socialinė sąveika ir kultūrinė raiška: laisvalaikis, šventės ir ritualai*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 21–111.
114. Paukštytė-Šaknienė, Rasa; Mardosa, Jonas; Šaknys, Žilvytis; Šidiškienė, Irma. 2016. *Šventės šiuolaikinėje vilniečių šeimoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
115. Paukštytė-Šaknienė, Rasa; Šaknys, Žilvytis; Šidiškienė, Irma. 2019. *Vilniečių socialinė sąveika ir kultūrinė raiška: laisvalaikis, šventės ir ritualai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
116. Paukštytė-Šaknienė, Rasa; Šaknys, Žilvytis; Šidiškienė, Irma. 2023. *Gyvenimas daugiakultūroje aplinkoje: laisvalaikis ir šventės Vilniaus apylinkėse*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
117. Pečiulienė, Ona (sud.). 2017. *Lietuvos televizija, 1957–2017: faktai, kūrėjai, laidos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
118. Petrone, Karen. 2000. *Life Has Become More Joyous, Comrades: Celebrations in the Time of Stalin*. Indiana University Press.
119. Pyyhtinen, Olli. 2016. *The Gift and its Paradoxes: Beyond Mauss*. Routledge.
120. Pleikienė, Ieva. 2003. Menininkų atvirukai: kūrybinio žaidimo (pramogos) forma. *Menotyra*, T. 2 (31): 81–87.
121. Pleikienė, Ieva. 2004. *Lietuvos mažoji grafika: meninės komunikacijos pašto formos (1960–1990)* [disertacija], Vilniaus dailės akademija.
122. Pleikienė, Ieva. 2005. Sovietmečio Lietuvos menininkų atvirukai Pour Féliciter: kartotės ir variantai. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vol. 38: 131–148.
123. Pleikienė, Ieva. 2007. Tarp mito ir tikrovės: dailės cenzūra sovietinėje Lietuvoje. *Naujasis Židinys – Aidai*, Nr. 4: 188–192.

124. Pleikienė, Ieva. 2019. Iš dailininkų suvažiavimo tribūnos: dailės politika ir dailininko situacija Lietuvoje vėlyvuoju sovietmečiu. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Nr. 94: 190–214.
125. Pikšrienė, Dangirutė. 2012. *Sveikinimų atvirukai Lietuvoje* [magistro baigiamasis darbas], Kaunas: VDU.
126. Pliūraitė-Andrejevienė, Nijolė. 2012. *Lietuvos vaikų žaislai*. Vilnius: Versus Aureus.
127. Pint, Kris, 2013. Bachelard's House Revisited: Toward a New Poetics of Space. *Interiors*, Vol. 4(2): 109–123.
128. Putnaitė, Nerija. 2024. Odeta Rudling, Von der nationalen Form zum nationalen Inhalt. Litauische Folklore zwischen Sowjetisierung und Nationsbildung (1940–1990). *Lithuanian Historical Studies*, 28 (1): 255–260.
129. Račiūnaitė-Paužuolienė, Rasa. 2012. *Lietuvių šeima vertybių sankirtoje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
130. Račiūnaitė-Paužuolienė, Rasa. 2013. *Cultural anthropology: didactical guidelines*. Kaunas: Vytautas Magnus University.
131. Ramanauskaitė, Egidija. 2002. *Šiuolaikinės kultūros fenomenų tyrinėjimai. Metodinė mokymo priemonė*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
132. Ray, G.; Poulsen, S. 1994. Processes of maintaining social relationships: The case of American Christmas letters. *Paper presented at the Symbolic Interaction and Ethnographic Research Conference*. Waterloo, Canada.
133. Rappaport, Roy. 1999. *Ritual and religion in the making of humanity*. Cambridge: Cambridge University Press.
134. Ruzgytė, J. 1942. Nuo Advento iki Trijų karalių. *Gimtasai kraštas*, Nr. 30: 124–131.
135. Robbins, Joel. 2001. Ritual Communication and Linguistic Ideology: A Reading and Partial Reformulation of Rappaports Theory of Ritual. *Current Anthropology*, Vol. 42 (5): 591–614.
136. Rogan, Bjarne. 1999. Postkortet. *Norge Anno 1900. Kulturhistoriske glimt fra et århundreskifte*. Oslo: Pax forlag, p. 224–242.

137. Rogan, Bjarne. 2005. An entangled object: The picture postcard as souvenir and collectible, exchange and ritual communication. *Cultural Analysis*, Vol. 4 (1): 1–27.
138. Rimkus, Vytenis. 2019. Kalėdiniai sveikinimo atvirukai. *Kalėdiniai sveikinimo atvirukai, 1907–1944: mano kolekcija*. Sud. Petras Kaminskas. Šiauliai: Titnagas, p. 6.
139. Rybakovaitė, Simona. 2011. *1940–1964 metų Lietuvos oficialioji tapyba: sociopolitiniai ir meniniai aspektai* [MA baigiamasis darbas]. Kaunas: VDU.
140. Ruseckaitė, Indrė. 2010. Sovietinių metų gyvenamieji rajonai Vilniuje: tipiškumo problema. *Urbanistika ir architektūra*, T. 34 (5): 270–281.
141. Sajauskas, Justinas. 2001. Lietuvos ženkliniai atvirlaiškiečiai. *Lietuviškų atvirukų paveldas ir jų klasifikavimas* [konferencijos medžiaga]. Sud. Antanas Dilys, Almantas Šlivinskas. Šiauliai: Šiaulių "Aušros" muziejus, p. 29–30.
142. Sanjek, Roger. 1997. Ethnography. *Encyclopaedia of Social and Cultural Anthropology*. London; New York, p. 193–198.
143. Satkauskaitė, Danguolė. 2011. *Lingvistinė pragmatika: Mokomoji knyga aukštųjų mokyklų studentams*. Kaunas: VUKHF.
144. Satkauskytė, Dalia. 2019. Socialistinis realizmas. *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos*. Sudarytojai Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 211–237.
145. Satkauskytė, Dalia. 2019. Ezopo kalba. *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos*. Sudarytojai Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 261–273.
146. Savasis, Dr. J. (Juozas Vaišnora). 1966. *The War against God in Lithuania*. Manyland books, Inc.: New York.
147. Savoniakaitė, Vida. 2007. Bendra, bet sava: apie šiuolaikinius aukštaičius. *Lietuvos kultūra. Aukštaitijos papročiai*. Vilnius: LII leidykla, p. 169–207.
148. Savoniakaitė, Vida. 2008. Lietuvos etnografija tarp savos kultūros tyrimų. *Lituanistica*, Nr. 76: 61–72.
149. Savoniakaitė, Vida. 2009. Šiuolaikiniai dzūkai ir suvalkiečiai. *Lietuvos kultūra. Dzūkijos ir Suvalkijos papročiai*. Vilnius: LII leidykla, p. 153–188.

150. Savoniakaitė, Vida. 2012. Šiuolaikiniai žemaičiai ir lietuvininkai. *Lietuvos kultūra. Mažosios Lietuvos ir Žemaitijos papročiai*. Vilnius: LII leidykla, p. 189–218.
151. Schmidt, Peter. 2009. The Early Print and the Origins of the Picture Postcard. *Studies in the History of Art*, Nr. 75: 238–257.
152. Searle, John. 1969. *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
153. Senvaitytė, Dalia. 2013a. Kalendorinių švenčių diskursas tarpukario Lietuvos periodikoje. *SOTER: religijos mokslo žurnalas*, T. 73 (45): 115–138.
154. Senvaitytė, Dalia. 2013b. Kalendorinių švenčių diskursas sovietinėje Lietuvos periodikoje. I dalis: 1945–1964 metai. *Lituanistica*, T. 59 (2): 101–121.
155. Senvaitytė, Dalia. 2014a. Kalendorinių švenčių diskursas sovietinėje Lietuvos periodikoje. II dalis: 1964–1990 m. *Lituanistica*, T. 60 (2): 118–133.
156. Senvaitytė, Dalia. 2014b. Kai kurie metinių švenčių konstravimo ir aktualizavimo kontekstai Lietuvoje. *LOGOS – A Journal of Religion, Philosophy, Comparative Cultural Studies and Art*, Vol. 81: 137–147.
157. Senvaitytė, Dalia. 2022. ‘What Do You Mean by Calendar Holidays?’ – Towards the Nomenclature, Popularity and Research History of Annual Festivities in Lithuanian Ethnology. *The Yearbook of Balkan and Baltic Studies*, Vol. 5, Nr. 1: 264–283.
158. Skorupskas, Andrius. 2005. Sovietinės ideologinės cenzūros raida Lietuvoje (1964–1989 m.). *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 1: 100–127.
159. Snoek, Joannes Augustinus Maria. 2006. Defining “Rituals”. *Theorizing Rituals, Volume 1: Issues, Topics, Approaches, Concepts*. Kreinath, Jens, Joannes Augustinus Maria Snoek, and Michael Stausberg (ed.). Brill, Vol. 114: 3–14.
160. Stravinskienė, Vitalija. 2021. Vilniaus miesto erdvinė plėtra 1944–1989 m. *Lietuvos Istorijos Metraštis*, Nr. 2: 119–135.
161. Streikus, Arūnas. 2003. Apie antikrikščioniškus sovietinių švenčių ir apeigų tikslus. *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 10: 514–517.
162. Streikus, Arūnas. 2004. Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989 m. *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 1: 43–67.

163. Streikus, Arūnas. 2005. Istorinės atminties sovietizavimo ypatybės Lietuvoje. *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 9: 370–373.
164. Streikus, Arūnas. 2018. *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Naujasis židinys-Aidai.
165. Šaknys, Žilvytis. 2001. *Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pabaigoje-XX a. pirmojoje pusėje: jaunimo vakarėliai*. Diemedis.
166. Šaknys, Žilvytis. 2002. Jaunimas: papročiai, apeigos ir kasdienis gyvenimas XX a. Merkinės apylinkėse. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, T. 21: 173–196.
167. Šaknys, Žilvytis. 2007. Jaunimo iniciaciniai ir kalendoriniai papročiai. *Lietuvos kultūra. Aukštaitijos papročiai*. Vilnius: LII leidykla, p. 65–116.
168. Šaknys, Žilvytis. 2009. Jaunimo iniciaciniai ir kalendoriniai papročiai. *Lietuvos kultūra. Dzūkijos ir Suvalkijos papročiai*. Vilnius: LII leidykla, p. 63–110.
169. Šaknys, Žilvytis. 2012. Iniciaciniai ir kalendoriniai jaunimo papročiai. *Lietuvos kultūra. Mažosios Lietuvos ir Žemaitijos papročiai*. Vilnius: LII leidykla, p. 77–135.
170. Šaknys, Žilvytis. 2014. Tradicinių kalendorinių papročių tyrimai sovietinėje Lietuvoje. *Etnografija*, Nr. 20 (2010): 92–106.
171. Šaknys, Žilvytis. 2015. Karaimų kalendorinės šventės valstybinių švenčių aspektu. *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 15 (24): 99–128.
172. Šaknys, Žilvytis. 2016. Naujieji metai. *Šventės šiuolaikinėje vilniečių šeimoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 75–104.
173. Šatavičiūtė, Lijana. 2009. Patriotiškumo ženklai XX a. pirmosios pusės kasdienybės kultūroje. *Menotyra*, T. 16 (3–4): 117–129.
174. Šlivinskas, Almantas. 2001. Atvirukų kaupimo ir sisteminimo ypatumai Šiaulių „Aušros“ muziejuje. *Lietuviškų atvirukų paveldas ir jų klasifikavimas* [konferencijos medžiaga]. Sud. Antanas Dilys, Almantas Šlivinskas. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, p. 6–10.

175. Šidiškienė, Irma. 2019. Bendradarbių laisvalaikis. Miestiečių bendrijų formavimasis ir kultūrinė raiška. *Vilniečių socialinė sąveika ir kultūrinė raiška: laisvalaikis, šventės ir ritualai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 112–296.
176. Thomas, Günter. 2006. Communication. *Theorizing Rituals, Volume 1: Issues, Topics, Approaches, Concepts*. Kreinath, Jens, Joannes Augustinus Maria Snoek, and Michael Stausberg (ed.). Brill, p. 321–344.
177. Thompson, John. *The media and modernity*. Cambridge: Polity Press, 1995.
178. Topp, Izolda. 2004. Pocztówkowy żywot Świętego Mikołaja. *Aksjosemiotyka karty pocztowej II*, p. 137–159.
179. Tomlinson, John. 2002. *Globalizacija ir kultūra*. Vilnius: Mintis.
180. Urbonienė, Skaidrė. 2014. Kryždirbystė XX a.: sovietmečio patirtys. *Liaudies kultūra*, Nr. 3: 35–43.
181. Ūsaitytė, Jurgita; Žičkienė, Aušra (sud.). 2007. *Lietuvių liaudies dainynas, XX t. Kalendorinių apeigų dainos. [Kn.] 1: Advento-Kalėdų dainos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
182. Van Gennep, Arnold. 1960. *The Rites of Passage*. MB Vizedom & GL Caffee, trans. Chicago: University of Chicago.
183. Van Ginkel, Rob. 2007. Celebrating Localism: The Festive Articulation of Texel's Identity. Peter Jan Margry and Herman Roodenburg (eds.) *Reframing Dutch Culture. Between Otherness and Authenticity*. Wiltshire: Ashgate, p. 37–57.
184. Vaicekaskas, Arūnas. 2005. *Lietuvių žiemos šventės: bendruomenės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab. – XX a. pr.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
185. Vaicekaskas, Arūnas. 2010. Kalėdų senelio kilmė. *Liaudies kultūra*, Nr. 6 (135): 32–37.
186. Vaišvilaitė, Irena. 2011. Vilniaus centras. *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*. Vilniaus dailės akademijos leidykla, p. 83–90.
187. Velten, Hans Rudolf. 2012. Performativity and performance. *Travelling concepts for the study of culture*, Nr. 2: 249–266.

188. Viliūnas, Giedrius. 2001. Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje. *Nacionalizmas ir emocijos: Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.*. Sud. Vladas Sirutavičius, Darius Staliūnas. Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 68–187.
189. Vilys, Gvidas. 1993. Šyvio šokdinimas vakarų Suvalkijoje. *Liaudies kultūra*, Nr. 6 (51): 8–9.
190. Vyšniauskaitė, Angelė. 1964. Kaimo butis ir papročiai. *Lietuvių etnografijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, p. 527–550.
191. Vyšniauskaitė, Angelė. 1990. Kalėdos ir kalėdinio laikotarpio papročiai. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, p. 10–29.
192. Vyšniauskaitė, Angelė. 1993. *Mūsų metai ir šventės*. Kaunas: Šviesa.
193. Zabulytė, Jolanta. 2004. Saulės motyvai XIX a. pabaigos–XX a. pradžios medinių kryžių dekore: forma, kilmė, reikšmės interpretacijos. *Liaudies kultūra*, Nr. 3 (96): 30–47.
194. Zakreski, Patricia. 2016. The Victorian Christmas Card as Aesthetic Object: ‘Very interesting ephemera of a very interesting period in English Art-production’. *Journal of Design History*, Vol. 29 (2): 120–136.
195. Zaucha, Irena. 1993. Geneza i historia karty pocztowej. *Aksjosemiotyka karty pocztowe*. Red. P. Banaś, Wrocław, p. 66–76.
196. Znamierowska-Prüfferowa, Maria. 2009. Vilnius, miestas arčiausia širdies. Vilnius: Alma Littera.
197. Zobarskas, Stp. 1931. *Tautiški lietuvių papročiai*. Kaunas: „Pažangos“ b-vės leidinys.
198. West, Emily. 2002. Digital Sentiment: The “Social Expression” Industry and New Technologies. *The Journal of American Culture*, Vol. 25 (3/4): 316–326.
199. West, Emily. 2007. When you care enough to defend the very best: How the greeting card industry manages cultural criticism. *Media, Culture & Society*, Vol. 29 (2): 241–261.
200. West, Emily. 2010a. Expressing the self through greeting card sentiment: Working theories of authentic communication in a commercial form. *International Journal of Cultural Studies*, Vol. 13 (5): 451–469.

201. West, Emily. 2010b. A taste for greeting cards: Distinction within a denigrated cultural form. *Journal of Consumer Culture*, Vol. 10 (3): 362–382.
202. West, Emily. 2017. Understanding authenticity in commercial sentiment: The greeting card as emotional commodity. *Emotions as Commodities*, Routledge. p. 123–144.
203. Андриюшкявичюс, Альфонсас. 1970. Новые гербы литовских городов. *Наука и жизнь*. No. 1: 96.
204. Бутыльская, Лариса. 2013. Социокультурные аспекты изучения русской новогодней открытки. *Гуманитарный вектор. Серия: Филология, востоковедение*, Т. 4 (36): 141–148.
205. Викулова, Лариса; Пятницкая, Александра. 2017. История поздравительной открытки. *Crede Experto: транспорт, общество, образование, язык*. No. 4: 155–164.
206. Голомшток, Игорь. 1994. *Тоталитарное искусство*. Москва, Галарт.
207. Горяева, Татьяна. 2002. *Политическая цензура в СССР, 1917–1991*. Москва: РОССПЭН.
208. Гурьянов, Константин; Шатило, Ярослав. 2019. Новый год и ёлка: становление современных традиций. *Базис*, Т. 2 (6): 49–63.
209. Зеленин, Дмитрий. 1992. *Восточнославянская этнография*. Москва: Наука.
210. Иванов, Евгений. 2000. *Новый год и Рождество в открытках*. Искусство-СПб.
211. Насртдинова, Валентина. 2018. Транскрибирование контекстов современности в семантическом поле новогодней открытки. *Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке*, Т. 2 (44): 77–88.
212. Норман, Борис. 2020. Поэтика наивной любви (на материале кустарных фотооткрыток СССР 1950-х годов). *Жанры речи*, Т. 1 (25): 44–52.
213. Рубинина, Зоя. 2020. Советская «наивная» фотографическая открытка конца 1940-х–начала 1950-х гг. как документ истории повседневности. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, Т. 17 (1): 147–168.

214. Сальникова, Алла. 2011. *История елочной игрушки, или, как наряжали советскую елку*. Москва: Новое Литературное обозрение.
215. Самбур, Марина. 2015. Открытка времён Великой Отечественной войны как исторический источник. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*, Т. 6 (68): 160–163.
216. Самбур, Марина. 2014. *Открытка в контексте культуры: атрибуция, научное описание, экспонирование* [disertacija]. Московский государственный университет культуры и искусств.
217. Ткаченко, Станислав, 2017. Советская открытка в контексте историко-культурных трансформаций. *Научные школы. Молодежь в науке и культуре XXI в.: материалы международ. науч.-творч. форума. 31 окт.–3 нояб. 2017 г., Челяб. гос. ин-т культуры*. Челябинск: ЧГИК, р. 52–55.
218. Шульга, Елена. 2012. Праздник новогодней ёлки в школах России: век вчерашний – век нынешний. *Историко-педагогический журнал*, No. 2: 161–182.

ŠALTINIAI

1. Alfr. Dd. Ir kas tik mūsų kalbos nedarko. *Lietuvos aidas*, 1929-12-28, p. 4.
2. Asama, Ijna. 1976. *Gražiai elkimės*. Iš rusų kalbos vertė Jonas Barcys. Kaunas: Šviesa.
3. Atostogos Vilniuje. *Lietuvos pionierius*, 1966-01-08, p. 1.
4. Ažuolas. 1927. Kalėdininkų nepriėmusiais žmonės piktinasi. *Vienybė*, Nr. 52: 416.
5. Bagdonavičius, Vaclovas. 1980. *Elgesio kultūra*. Sud. Vincentas Žemaitis. Vilnius: Mintis.
6. Balys, Jonas. Naujieji metai kaime. *Lietuvos aidas*. 1939-12-30, Nr. 805, p. 6.
7. Baukūnaitė, J. Pusė naujametinio atviruko. *Tiesa*, 1965-12-31, p. 2.
8. Basevičius, Alfredas Antanas, Albertas Čaplinskas. n. d. *Lietuvos elektroninių ryšių (telekomunikacijų) sistema*. VLE. Prieiga internetu:

<<https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvos-elektroniniu-rysiu-telekomunikaciju-sistema/>

9. Becker, Udo. 1996. *Simbolių žodynas: 16 spalvotų ir 900 vienspalvių iliustracijų*. Iš vok. k. vertė Laima Bareišienė. Vilnius: Vaga.
10. Blažys, A. 1926. *Mandagumas*. Kaunas: [s.n.].
11. Byras. 1923. Atsinaujinimas darbe. *Vienybė*, Nr. 52: 410.
12. Budraitis, Vytautas. 1962. *Ką turi žinoti kaimo laiškininkas*. Vilnius: Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valstybinis mokslinio tyrimo darbų koordinavimo komitetas.
13. Buračas, B. 1933. Senieji Kalėdų papročiai. *Trimitas*, Nr. 51–52: 1010.
14. Buračas, B. 1937. Kaimo Trys karaliai. *Trimitas*, Nr. 1: 11.
15. Butas, M. 1964. *Ką turi žinoti telegrafo darbuotojas*. Vilnius: RMTIPI.
16. Centrinis telegrafas [skelbimas]. *Tiesa*, 1956-12-30, p. 4.
17. Centriniam Kauno pašte jaučiasi švenčių nuotaika. *Lietuvos aidas*, 1938-12-24, p. 5.
18. Chodakovas, Michailas. 1976. *Kaip nereikia elgtis*. Iš rusų kalbos vertė Vincentas Žemaitis, Vilnius: Mintis.
19. Černeckis, Vincas. 1961. *Naujo gyvenimo tradicijos*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
20. Davainis, S. 1925. *Būk mandagus. Knygelės susipažinti su dailaus elgimosi mokslu*. Kaunas.
21. Dirsytė, A. 1938. Kalėdų dovanos vaikams. *Moteris*, Nr. 23: 380.
22. Eglutę privalu lietuviškai išpuošti. *Lietuva*, 1923-12-23, p. 2.
23. Fabriko “Drobės” valdybos skelbimas. *Rytas*, 1932-12-31, p. 1.
24. Gedminas, Antanas. 1967. Atvirukai. *Kultūros barai*, Nr. 4: 60–61.
25. Gedminas, Antanas. 1984. Grafika, nešanti džiaugsmą. *Antanas Gedminas: Straipsniai. Atsiminimai*. Sud. O. Gedminienė. Vilnius: 318–319.
26. Greeting card. *Encyclopaedia Britannica*, 2024. Prieiga internetu: <<https://www.britannica.com/topic/greeting-card>>
27. Greeting Card Association. 2010. About greeting cards – general facts. Prieiga internetu: <www.greetingcard.org/about.php?ID¼2> [žiūrėta 2025-01-25]

28. Iš žiemos švenčių papročių. *Lietuvos aidas*, 1930-12-24, p. 8.
29. J. M. 1931. Kalėdos – vaikų šventės. *Lietuvos mokykla*, Nr. 9-11: 318-321.
30. J. Lč. Prieškalėdinė švenčių nuotaika. *Lietuvos aidas*, 1932-12-23, p. 14.
31. Jankauskas, P. Naujųjų metų šventės Vilniuje. *Tiesa*, 1956-01-03, p. 1.
32. Janušauskienė, O. 1939. Kalėdų dovanėlė. *Moteris*, Nr. 23: 313-314.
33. Juodpulis, Vaclovas. n. d. *Kipras Petrauskas*. VLE. Prieiga internetu: <<https://www.vle.lt/straipsnis/kipras-petrauskas/>> [žiūrėta 2025-01-25]
34. Juškys, Edmundas. 1967. Nauja buitįs – naujos tradicijos. *Liaudies tradicijos: rekomenduojamos literatūros rodyklė ir metodinė medžiaga*. Vilnius: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, p. 5–8.
35. K. B. Nauji metai: laimės ir ateities ilgesio šventė. *Lietuvos aidas*, 1932-12-31, p. 5.
36. Kalėdos Kaune. 1932. *Vienybė*, Nr. 1: 5.
37. Kaune į namus vaikščiojo Trys Karaliai ir Kalėdų seneliai. *Lietuvos aidas*, 1935-12-27, p. 5.
38. Kukalis. 1935. Čižiūnai. *Jaunimo draugas*, Nr. 1: 24.
39. Kur Jūs sutiksime Naujuosius metus? *Rytas*, 1927-12-31, p. 6.
40. Kaip elgtis su sveikinimo telegramomis. *Rytas*, 1930-12-23, p. 12.
41. Kaip, kas ir kur sutiks Naujuosius metus. *Lietuvos aidas*, 1938-12-31, p. 3.
42. Kaip Kaunas sutiko Naujuosius metus. *Rytas*, 1928-01-02, p. 3.
43. Kajėnas, Gediminas. 2023. Kalėdinių ir naujametinių atvirukų mados tarpukariu: raudonos musmirės, riebios kiaulės ir amerikietiški juokeliai [interviu su Vytautu Smilgevičiumi]. *15min*. Prieiga internetu: <<https://www.15min.lt/m/media-pasakojimai/kalediniu-ir-naujametiniu-atviruku-mados-tarpukariu-raudonos-musmires-riebios-kiaules-ir-amerikietiski-juokeliai-2078?fbclid=IwAR10MhYZLLnnfitZQzmO4mkxQtzlX1DfJJmhvcgsaoMv9PX-ZSNqBXOBZZs>> [žiūrėta 2025-01-25]
44. Kamantauskas, Viktoras (sud.). 1935. *Praktiškas etiketo vadovėlis*. Kaunas: Pavasario knygnas.

45. Kaminskas, Petras. 2019a. *Kalėdiniai sveikinimo atvirukai, 1907–1944: mano kolekcija*. Šiauliai: Titnagas.
46. Kaminskas, Petras. 2019b. *Naujųjų metų sveikinimo atvirukai, 1906–1945: mano kolekcija*. Šiauliai: Titnagas.
47. Kazlauskienė, Giedra, Vidmantas Staniulis (sud.). 2007. *Šventiniai atvirukai*. Kaunas: Šviesa.
48. Kokuca, S. ir A. Paulavičius (sud.). 1985. *Lietuvos TSR ryšių ministerija. Lietuvos ryšiai*. Vilnius: Eksperimentinis meninio konstravimo biuras.
49. Konrado cukrainės skelbimas. *Lietuva*, 1923-12-31, p. 1.
50. Kostkevičiūtė, Irena. 1992. Dailė tarp prievartos ir pasipriešinimo: istoriniai metmenys. *Literatūra ir menas*, 1992 m. gegužės 2, 9, 16, 23 d.
51. Labai daug kauniečių šventėms išvyko iš provincijos. *Lietuvos aidas*, 1935-12-24, p. 8.
52. *Laiškams ir prašymams rašyti vadovėlis*. 1937. Šiauliai: "Žiedo" knygynas.
53. Lietuvos tarptautinis bankas. *Rytas*, 1924-12-24, p. 1.
54. LTSR ryšių ministerija, TSRS ryšių ministerija, Vyriausioji pašto valdyba. 1964. *Pašto taisyklės*. Vertė E. Drąsutienė ir O. Kaplanas. Vilnius: Mintis.
55. Mažylis, Liudas. Atvirukai – ir širdžiai brangūs, ir istoriškai vertingi“, *Valstietis.lt*, 2019-12-23. Prieiga internetu: <<https://www.valstietis.lt/archyvas/l-mazylis-atvirukai-ir-sirdziai-brangus-ir-istoriskai-vertingi/99643>> [žiūrėta 2025-01-25]
56. Mč. Kūčios Kauno vargšams. *Lietuvos aidas*, 1935-12-28, p. 3.
57. Ministerio pirmininko Juozo Tūbelio kalba Naujuosius metus sutinkant. *Lietuvos aidas*, 1935-01-02, p. 1.
58. Mišutis, Pranas. 1979. *Patarėjo prie Lietuvos TSR Ministrų tarybos P. Mišučio pasisakymas, LKP miestų ir rajonų komitetų sekretorių, miestų ir rajonų vykdomųjų komitetų pirmininkų pavaduotojų, grupės ministerijų, žinybų ir organizacijų vadovų pasitarimo, skirto civilinių apeigų ir tradicijų vaidmeniui didinti, komunistiškai auklėjant darbo žmones, įvykusio 1978 m. birželio 16 d. Kaišiadoryse, medžiaga*. Vilnius: 20-41.

59. Naujametinės telegramos. *Tiesa*, 1949-01-01, p. 4.
60. Naujųjų metų išvakarėse. *Tarybų Lietuva*, 1940-12-31, p. 1.
61. Naujųjų metų sutikimas. *Lietuva*, 1926-01-02, p. 4.
62. Naujųjų metų sutikimas [skelbimas]. *Tiesa*, 1949-12-30, p. 4.
63. Naujųjų metų sutikimas [skelbimas]. *Tiesa*, 1950-12-30, p. 4.
64. Naujųjų metų sutikimas [skelbimas]. *Tiesa*, 1951-12-30, p. 4.
65. Naujų metų vizitai. *Lietuvos žinios*, 1923-12-28 d., p. 1.
66. Nekišk nagučių. 1976. *Genys*, Nr. 12: be paginacijos.
67. Nerimantas., E. (sud.). 1927. *Naminis advokatas ir laiškų rašytojas: mokymas kaip prašymai ir laiškai rašyti ir kaip sutartys sudaryti; sodiečių draugas-patarėjas, kuris nurodo ir aiškina reikalingiausius Lietuvos įstatymus*. Kaunas: „Vyties“ b-vės leidinys.
68. Nuoširdžiai sveikiname. *Rytas*, 1926-12-31, p. 1.
69. O. Jonk. 1934. Kuo pradžiuginsime vaikus. *Moteris*, Nr. 12: 89–90.
70. Papigintos telegramos. 1931. *Trimitas*, Nr. 52: 1042.
71. Pečiūra Petras. 1980. *Šventės problema*. Vilnius: Mintis.
72. Pečiūra, Petras. 1968. *Mandagumas mandagumą perka* [medžiaga lektoriui]. Vilnius : Žinija.
73. Pečiūra, Petras. 1974. *Tradicijos vakar ir šiandien*. Vilnius: Mintis.
74. Plekavičienė B., Buftenė T., Kubiliūnas A., Čepienė I., Greblikas K., Jasmontas A., Petronytė R. 1967. *Liaudies tradicijos: rekomenduojamos literatūros rodyklė ir metodinė medžiaga*. Vilnius: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka.
75. Postcard. *Encyclopaedia Britannica*, 2024. Prieiga internetu: <<https://www.britannica.com/topic/postcard>>
76. Putvinskienė, D. 1934. Apie “Kalėdų senelį”. *Motina ir vaikas*, Nr. 12: 5–6.
77. Prascevičiūtė, Laura, Augustė Labenskytė. 2023. Lietuviškų kalėdinių ir naujametinių atvirukų paroda „Linksmų švenčių!“. *Daugyvenės muziejus*. Prieiga internetu: <<https://www.daugyvenesmuziejus.lt/lietuviskiu-kalediniu-ir-naujametiniu-atviruku-paroda-linksmu-svenciu/>> [žiūrėta 2025-01-25]
78. Prie eglutės. *Lietuvos pionierius*, 1959-01-04, p. 1.

79. Prie eglutės, prie žalios. *Lietuvos pionierius*, 1971-01-06, p. 1.
80. Prie Karo muziejaus Naujuosius Metus sutiko 15.000 kauniečių. *Lietuvos aidas*, 1938-01-02, p. 8.
81. Radijo programa. 1957. *Kalba Vilnius*, Nr. 52: 3.
82. Radijo programa. 1958. *Kalba Vilnius*, Nr. 52: 4.
83. Radijo programa. 1959. *Kalba Vilnius*, Nr. 52: 4..
84. Radijo programa. 1960. *Kalba Vilnius*, Nr. 52: 6.
85. Radijo programa. 1963. *Kalba Vilnius*, Nr. 1: 3.
86. Radijo programa. 1964. *Kalba Vilnius*, Nr. 53: be paginacijos.
87. Radijo programa. 1965. *Kalba Vilnius*, Nr. 52: 2.
88. Radijo programa. 1967. *Kalba Vilnius*, Nr. 52: be paginacijos.
89. Radijo programa. 1969. *Kalba Vilnius*, Nr. 51: be paginacijos.
90. Radijo programa. 1971. *Kalba Vilnius*, Nr. 51: be paginacijos.
91. Radijo programa. 1974. *Kalba Vilnius*, Nr. 52: be paginacijos
92. Radijo programa. 1975. *Kalba Vilnius*, Nr. 52: be paginacijos.
93. Radijo programa. 1980. *Kalba Vilnius*, Nr. 51: be paginacijos.
94. Radijo programa. 1988. *Kalba Vilnius*, Nr. 52: be paginacijos.
95. Radijo programa. 1989: *Kalba Vilnius*, Nr. 51: paginacijos.
96. Radovičius, Jurius; Ulčickaitė, Eglė. 2023. *Ižiedavę viltį: 1969–1989 metų naujametiniai atvirukai*. Vilnius: J. Radovičius.
97. Rakštys, Br. Vilnius ruošiasi palydėti 1956-uosius. *Tiesa*, 1956-12-30, p. 4.
98. Rūkai. *Trimitas*, 1925-01-01, p. 27.
99. Respublikos prezidento kalba Naujaisiais metais, pasakyta per radijo. *Lietuvos aidas*, 1933-01-02, p. 1.
100. Respublikos prezidento pasveikinimai. *Lietuva*, 1922-12-31, p. 1.
101. Rimantas, Juozas. 1940. *Radijo problema Lietuvoje: organizacija ir uždaviniai*. Kaunas: Spaudos fondas.
102. Sabaliauskas, A. 1928. Kalėdų išvakarės Lietuvoje. *Naujoji vaidilutė*, Nr. 12: 316–318.
103. Saulius, V. Džiugus Naujųjų metų sutikimas. *Tiesa*, 1955-01-04, p. 1.

104. Siunčiantiems sveikinimus paštu. *Lietuvos aidas*, 1936-12-24, p. 4.
105. Skruodys, K. J. 1921. *Laikymosi ir elgimosi taisyklės*. Vilnius: knygų leidimo b-vė „Aurora“.
106. Sudeikytė, Joana. Nuostabus vakaras. *Lietuvos pionierius*, 1958-01-09, p. 1.
107. Sukauskai, Aleksandra ir Vytautas. 1939. *Kalėdų eglutė pradžios mokykloje: vadovėlis eglutės šventėms rengti*. Kaunas: Šv. Kazimiero draugija.
108. Susitikimai su seneliu šalčiu. *Tiesa*, 1970-01-04, p. 1.
109. Sutikite Naujuosius metus [skelbimas]. *Tiesa*, 1952-12-30, p. 4.
110. Sveikas, Seneli Šalti! *Lietuvos pionierius*, 1965-01-06, p. 1.
111. Sveiki sulaukę Naujųjų metų! Respublikos prezidento kalba per radijo 1-I-1932. *Lietuvos aidas*, 1932-01-02, p. 1.
112. Sveikinimo telegramos. *Tiesa*, 1950-12-26, p. 4 .
113. Šauliai sutinka naujus metus. *Lietuvos aidas*, 1928-12-27, p. 5.
114. Šv. Kazimiero draugijos knygynų reklama. *Rytas*, 1925-12-24, p. 10.
115. Švenčių ir poilsio įstatymas. 1925. *Vyriausybės žinios*, Nr. 181: 1.
116. Švenčių ir poilsio įstatymas. 1930. *Vyriausybės žinios*, Nr. 328: 1.
117. Taip Kaunas šventė Kalėdų šventes. *Lietuvos aidas*, 1935-12-27, p. 3.
118. *Tarpukario kalėdinių atvirukų mados: geidžiamiausi – su riebia kiaule ir musmirėmis*. Pokalbis su Retų knygų ir rankraščių skyriaus vyresniuoju redaktoriumi Vytautu Smilgevičiumi, LRT, 2022-12-17. Prieiga internetu: <<https://www.lrt.lt/naujienos/gyvenimas/13/1846791/tarpukario-kalediniu-atviruku-mados-geidziamiausi-su-riebia-kiaule-ir-musmiremi>> [žiūrėta 2025-01-25]
119. Televizijos programa. 1972. *Kalba Vilnius*, Nr. 52: be paginacijos.
120. Televizijos programa. 1980. *Kalba Vilnius*, Nr. 52: be paginacijos.
121. Televizijos programa. 1984. *Kalba Vilnius*, Nr. 53: 9.
122. Tercijonienė, O. 1938. Šventės vaikų darželyje. *Motina ir vaikas*, Nr. 12: 2–5.
123. Tolvaišytė, Ramunė. Atvirukai: nebylūs, tačiau iškalbingi pasiuntiniai. *Delfi.lt*, 2008.12.21. Prieiga internetu: <<https://www.delfi.lt/gyvenimas/namai/atvirukai-nebylus-taciau-iskalbingi-pasiuntiniai-19740497>> [žiūrėta 2025-01-25]

124. *Tiesa* [užrašas po iliustracija], 1965-01-01, p. 3.
125. *Tiesa* [informacinis skelbimas be pavadinimo], 1951-12-31, p. 4.
126. TSRS ryšių ministerija, Vilniaus miesto telefono stotis. 1960. *Vilniaus miesto telefono abonentų sąrašas*. Vilnius: TSRS ryšių ministerijos Vilniaus miesto telefono stotis.
127. TSRS ryšių ministerija, Vilniaus miesto telefono stotis. 1971. *Vilniaus miesto telefono abonentų sąrašas*. Vilnius: TSRS ryšių ministerijos Vilniaus miesto telefono stotis.
128. Vabalkšnis. Naujųjų metų vizitai. Patarimai pradedantiesiems. *Lietuvos aidas*, 1928-12-31, p. 2.
129. Valstybės prezidento sveikinimo telegramos. *Lietuvos aidas*, 1935-01-02, p. 1.
130. Zmejevskienė, Alvyga. 2009. Kalėdiniai sveikinimo atvirukai: muziejus laikraštyje. *Trakų žemė*, 2009-01-10, p. 10.
131. Zmejevskienė, Alvyga. 2016. Tarpukario patriotiniai sveikinimo atvirukai. *Muziejus laikraštyje 2014-2015*, p. 57.
132. Žaidimai ir darbeliai. 1932. *Motina ir vaikas*, Nr.11–12: 23–24.
133. Žalys, R. Naujametinės Vilniaus eglutės. *Tiesa*, 1965-12-29, p. 3.
134. „Pale-Ale“ baro skelbimas. *Rytas*, 1932-12-31, p. 1.
135. „Spaudos fondo“ knygyno reklama. *Lietuvos aidas*, 1929-12-21, p. 3.
136. Флаг государственный. 1969–1978, 3-е изд. *Большая Советская Энциклопедия*. Александр Прохоров (ред.). Москва: Советская энциклопедия.
137. Матвеев, Владимир; Панов, Александр. 1976. *В мире вежливости*. Москва: Молодая гвардия.
138. Печура, Пятрас; Сердант, Арнольдс. 1960. *Новая жизнь, новые традиции (из опыта внедрения новых традиций в Литовской и Латвийской ССР)*. Москва: Знание (Всесоюзное общество по распространению политических и научных знаний, Научно-методический кабинет).
139. Президиум Верховного Совета СССР. *Об объявлении 1 января нерабочим днём, Указ № 111/53*. Москва, 1947-12-23.

140. Шлеев, Владимир; Файнштейн, Эммануил. 1960. *Художественные открытки и их собрание*. Москва: Изобразительное искусство.

ARCHYVO BYLŲ SĄRAŠAS

1. LCVA, F. R-392 pažyma, n. d.
2. LCVA, F. R-392, ap. 1, b. 305, l. 142: „Minties“ leidyklos direktoriaus S. Bautrėno įsakymas Nr.15-g, Vilnius, 1971 m. vasario 26 d.
3. LCVA, F. R-392, ap. 1, b. 478, l. 147–148: „Minties“ leidyklos direktoriaus Z. Maliukevičiaus įsakymas Nr. 87 g, Vilnius, 1985 m. gruodžio 19 d.
4. LCVA, F. R-392, ap. 1, b. 128, l. 18–19: Konkurso meniniams atvirukams sukurti žiuri komisijos posėdžio, įvykusio 1959 m. lapkričio 12 d. protokolas.
5. LCVA, F. R-392, ap. 1, b. 539, l. 173: „Minties“ leidyklos direktoriaus Z. Maliukevičiaus įsakymas Nr. 80 g, Vilnius, 1988 m. gruodžio 1 d.
6. LCVA, F. R-392, ap. 1, b. 305, l. 7: [Direktoriaus S. Bautrėno] įsakymas Nr. 3-g, 1970 m. sausio 5 d.
7. LCVA, F. R-392, ap. 1, b. 305a, l. 60–62: Lietuvos TSR ministrų tarybos valstybinio spaudos komiteto pirmininko įsakymas nr (nenurodyta) „Apie rimtus trūkumus, leidžiant atvirukus „Minties“ leidykloje“, Vilnius, 1971 m. balandžio (nenurodyta) d.
8. LCVA, F. R-392, ap. 1, b. 145, l. 22: VPMLL direktoriaus raštas LSSR kultūros ministrui Juozui Banaičiui, 1959-11-04.
9. LCVA, F. R-392, ap. 1, b. 128, l. 16: LTSR politinės ir mokslinės literatūros leidyklos Meno tarybos posėdžio protokolas, 1959 m vasario 11 d.
10. LCVA, F. R-392, ap. 1, b. 128, l. 22: LTSR Politinės ir mokslinės literatūros leidyklos Meno tarybos susirinkimo, įvykusio 1960 m. sausio 6 d., protokolas.
11. LCVA, R-392, ap. 1, b. 512, l. 10: Meno tarybos, surengtos 1986 gegužės 28 d. „Minties“ leidykloje protokolas Nr. 3.
12. LCVA R-392, ap. 1, B. 522, l. 12: Meno tarybos, surengtos 1987.08.26, „Minties“ leidykloje protokolas Nr. 4.

13. LCVA, F. R-392, ap. 1, b. 128, l. 17: Meno tarybos, surengtos 1987.03.25, „Minties“ leidykloje protokolas Nr. 2.
14. LCVA, F. R-522, ap. 2, b. 110, l. 11: LSSR Glavlito metinė ataskaita apie darbų 1971 m.
15. LCVA, F. R-392, ap. 1, b. 195, l. 14: Leidyklos „Mintis“ direktoriaus įsakymas Nr. 123, Vilnius, 1964 m. rugsėjo 15 d.
16. LCVA, F. R-392, ap. 1, b. 352, l. 103: „Minties“ leidyklos direktoriaus įsakymas Nr. 6g, 1975 m. vasario 6 d.
17. LCVA, F. R-577, ap. 1, b. 238, l. 85–86: LSSR Spaudos komiteto pirmininko pranešimas LKP CK PA skyriui, 1973-10-19.
18. LYA, Pažyma apie Vyriausiosios valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdybos prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos fondą Nr. V-144, n. d.
19. LYA, F. 1774, ap. 207, b. 159, l. 4–5: LKP CK sekretoriaus nutarimas „Dėl priemonių meninių atvirukų ir vokų leidybos sutvarkymui ir jų kokybės pagerinimui“, 1961-08-07.
20. LLMA, F. 23 pažyma, n. d.
21. LLMA, F. 23, ap. 1, b. 141, l. 3: Leidyklos „Vaga“ Meno tarybos posėdžio, įvykusio 1964 m. balandžio 8, protokolas.
22. LLMA, F. 23, ap. 1, b. 394, l. 1–9: „Vagos“ leidyklos Meno tarybos posėdžio, įvykusio 1978 m. spalio 18 d. protokolas.
23. LLMA, F. 350 pažyma, n. d.
24. LLMA, F. 350, ap. 1, b. 302, l. 8.: Vilniaus Dailės darbų gamybinis kombinatas „Dailė“, Vaizduojamojo Meno tarybos posėdžio protokolas Nr. 2, 1966 m.
25. LLMA, F. 350, ap. 1, b. 191, p. 68; Meno tarybos prie Lietuvos TSR Dailės fondo vaizduojamosios dailės posėdžio, įvykusio 1960 m. birželio mėn. 11 d. Protokolas Nr. 25.
26. LLMA, F. 350, ap. 1, b. 225, p. 178; Meno tarybos prie Lietuvos TSR Dailės fondo vaizduojamosios dailės posėdžio, įvykusio 1962 m. sausio 26 d. Protokolas Nr. 4.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

Pav. 1. Kalėdinių ir / arba naujamečių sveikinimų, užrašytų sovietmečio valstybinių leidyklų ir savilaidos atvirukų reversuose, datavimas.

Pav. 2. Tarpukario ir sovietinės Lietuvos kalėdinių ir naujamečių sveikinimų tipologija.

Pav. 3 ir 4. Vizitinės kortelės aversas ir reversas. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, F62-198, 22 lapas.

Pav. 5. Naujametis atvirukas. Leid. Lietuvos teatro draugija, TŽD spaustuvė, tiražas 50 tūkst., leidybos metai – 1959 m. arba anksčiau.

Pav. 6 ir 7. Naujamečiai atvirukai. I – galinis viršelis nukirptas, autorystė patvirtinta dailininko; II – dail. G. Šlektavičius, SSRS Ryšių ministerija, 1987, tir. 100 tūkst.

Pav. 8. Kalėdinis savilaidos sveikinimo atvirukas. Reverse sveikinimas lietuvių kalbą, užrašymo data – 1962-12-25, vietovė nenurodyta.

Pav. 9. Naujametis atvirukas. Dail. Kostas Katkus, leid. „Mintis“, 1970-ųjų pradžia.

Pav. 10 ir 11. Naujamečiai atvirukai. Dail. Pranas Klinavičius, leid. „Mintis“, 1982 m. ir dail. ir Vladas Lisinas, leid. „Mintis“, 1964 m.

Pav. 12. Naujametis atvirukas. Dail. Halina Kairiūkštytė-Jacinienė, leid. „Mintis“, 1965 m.

Pav. 13 ir 14. Naujamečiai atvirukai. Dail. Teresė Lekienė, leid. „Mintis“, 1979 m.; dail. Vaidilutė Grušeckaitė, leid. „Mintis“, 1973 m.

Pav. 15 ir 16. Naujamečiai atvirukai. Dail. Vaidilutė Grušeckaitė, leid. „Mintis“, 1978; dail. Vladislovas Žilius, leid. „Mintis“, 1970-ųjų pradžia.

Pav. 17. Naujametis atvirukas. Dail. Galina Petrova, leid. „Mintis“, 1967 m.

Pav. 18. Naujametis atvirukas. Dail. Stasė Žilienė, leid. „Mintis“, 1970-ųjų pradžia.

Pav. 19. Naujametis atvirukas. Dail. Vladimiras Panaskovas, leid. „Mintis“, 1970-ųjų pradžia.

Pav. 20. Naujametis atvirukas. Fot. Liudvikas Ruikas ir dail. Albertas Gurskas, leid. „Mintis“, 1983 m.

Pav. 21. Naujametis atvirukas. Dail. G. Aleksandravičienė, leid. „Mintis“, 1978 m.

Pav. 22 ir 23. Naujamečiai atvirukai. Fot. Bronius Baltrušaitis, leid. „Mintis“, 1970 m.; Fot. Bronius Baltrušaitis ir dail. Romas Dubonis, leid. „Mintis“, 1987 m.

Pav. 24. Naujametis atvirukas. Dail. A. Vitkauskas, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961 m.

Pav. 25 ir 26. Kalėdiniai savilaidos atvirukai, užrašyti Vilniuje 1968 m. ir 1982 m.

Pav. 27. Naujametis savilaidos atvirukas, užrašytas 1955 m.

Pav. 28 ir 29. Naujametis savilaidos atvirukas, užrašytas 1986-12-28 Kėdainiuose ir jo prototipas – SSRS Ryšių ministerijos išleistas atvirukas (dail. L. Kulijeva, 1982 m.)

Pav. 30. Iliustracija. *Genys*, 1976, Nr. 12, be paginacijos.

Pav. 31. Reverso užrašo pavyzdys.

Pav. 32. Kalėdinio ir / arba naujamečio sveikinimo dalyvių socialiniai ryšiai, nustatyti analizuojant sovietinėje Lietuvoje užrašytus valstybinius leidyklų atvirukus.

Pav. 33. Naujametis sveikinimo atvirukas, užrašytas 1924-12-24 Kaune (Trakų istorijos muziejus, TIM GEK 21938/7)

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

Ap. – apyrašas

BLKŽ – Bendrinės lietuvių kalbos žodynas

B. – byla

F. – fondas

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas

LIMIS – Lietuvos integralioji muziejų informacinė sistema

LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas

LKP CK – Lietuvos komunistų partijos Centro komitetas

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas

LLMA – Lietuvos literatūros ir meno archyvas

LNMMB RKRS – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skaitykla

LSSR – Lietuvos Sovietų Socialistinė Respublika

Mot. – moteris

RT – Rietavas

SSKP CK – Sovietų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komitetas

SSRS – Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga

Vyr. – vyras

VLE – Visuotinė lietuvių enciklopedija

VLN – Vilnius

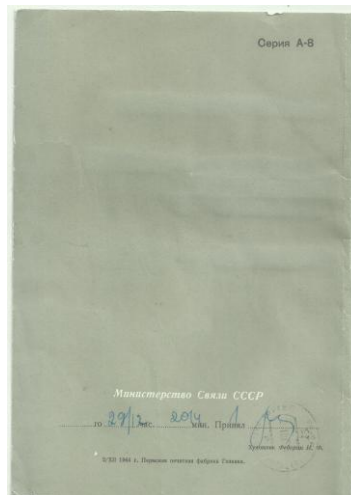
VPMLL – Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla

PRIEDAI

Priedas Nr. 1. Telegrama. SSRS ryšių ministerija, 1962 m.

Priedas Nr. 2. Telegrama. LSSR ryšių ministerija. 1964 m.

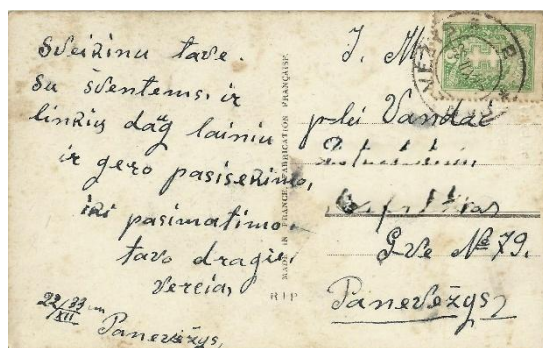
Priedas Nr. 3. Naujametis sveikinimas. Lietuvos pionierius, 1960-01-01, p. 1.

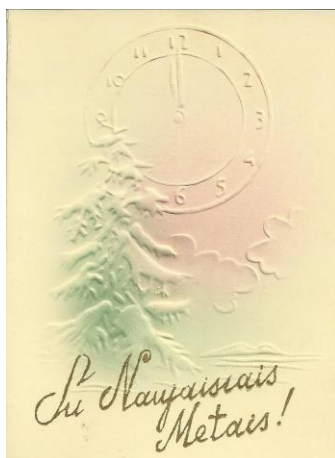
Priedas Nr. 4. Naujamečiai reklamos skelbimai. Rytas, 1932-12-31, p. 1.

Sveikiname savo gerbiamus klientus ir vartotojus su NAUJAIS METAIS Kojinių ir trikotažo fabrikas „Cotton“	1933 metus sutinkanti visus savo klientus ir bendradarbius su ai hi n a ARG. B-VŲ „ZAJBAS“
Sveikinu su Naujais Metais visus savo klientus ir paštomus Danielis Rosenblatas	Sveikiname mūsų gerbiamuosius lankytojus svečius su Naujais Metais „Pale—Ale“ baras Kaunas, Laisvės Al. 41.
Linkami Naujų Metų linki savo klientams bei „Immalino“ vartotojams Ale. B-vė A. Gluchovskis	

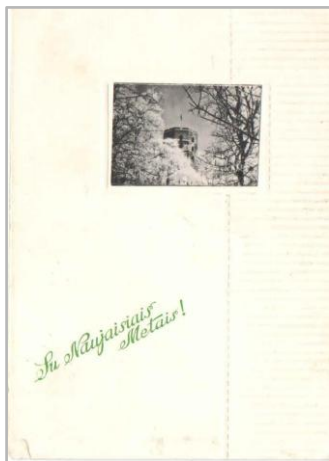
Priedas Nr. 5. Paštu išsiųsto atvirlaiškio reverso pavyzdys.

Priedas Nr. 5. Reljefinis atvirukas. Rostovo prie Dono dailės fotokombinatas, tiražas ir leidybos data nenurodyta.

Priedas Nr. 6. Reljefinis atvirukas. Lietuvos teatro draugija. Spaustuvė, tiražas ir leidybos data nenurodyta.

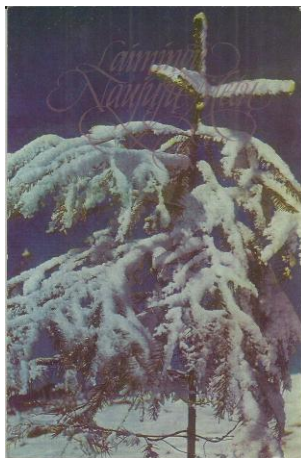
Priedas Nr. 7. Sveikinimo atvirukas. Dailininkas E. Kokanauskas. Leid. „Mintis“, 1988 m.

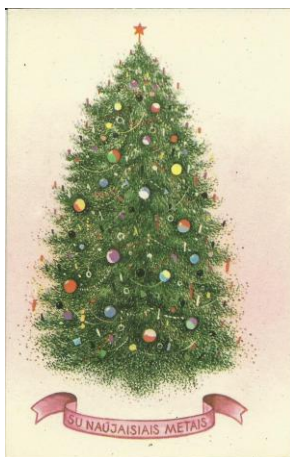
Priedas Nr. 8. Naujametis atvirukas. Dail. J. Varnas, šrift. R. Kungytė, leid.
„Mintis“, 1981 m.

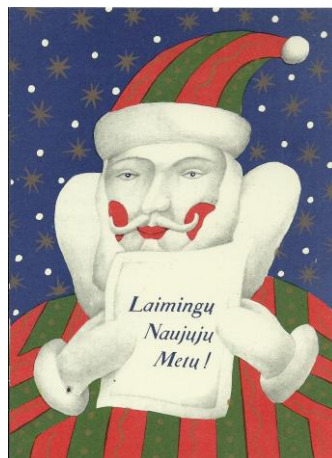
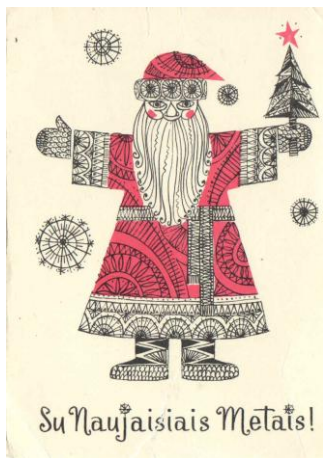
Priedas Nr. 9. Naujametis atvirukas. Dail. A. Sutkus, šrift. A. Gurskas, leid.
„Mintis“, 1983 m.

Priedas Nr. 10. Naujametis atvirukas. Dail. A. Žilys, leid. „Mintis“, 1983 m.

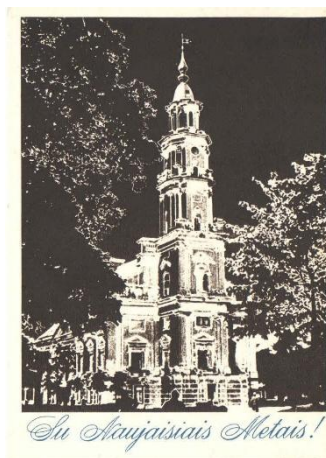
Priedas Nr. 11. Naujamečiai atvirukai. Dail. J. Laurinavičiūtė, leid. „Mintis“, 1965 m.; dail. G. Gesevičius, leid. „Mintis“, 1978 m.

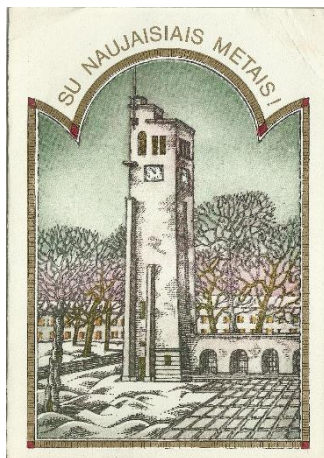
Priedas Nr. 12. Naujamečiai atvirukai. Dail. K. Ramonas, leid. „Mintis“, 1966 m.;
dail. B. Cvirkienė, leid. „Mintis“, 1978 m.

Priedas Nr. 13. Naujamečiai atvirukai. Fot. P. Karpavičius, leid. „Mintis“, 1967 m.

Priedas Nr. 14. Naujametis atvirukas. Dail. K. Kasparavičius, leid. nenurodyta, K. Požėlos spaust., 1983 m.

Priedas Nr. 15. Naujametis atvirukas. Fot. Z. Kazėnas, dail. J. Zovė, leid. „Mintis“, 1984 m.

Priedas Nr. 16. Naujametis atvirukas. Dail. D. Grigonienė, leid. „Mintis“, 1988 m.

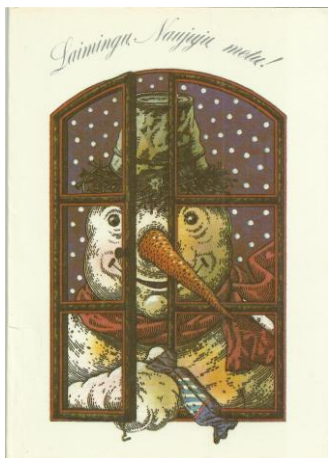
Priedas Nr. 17. Naujametis atvirukas. Dail. Galina Rozinienė, VPMLL, 1963 m.

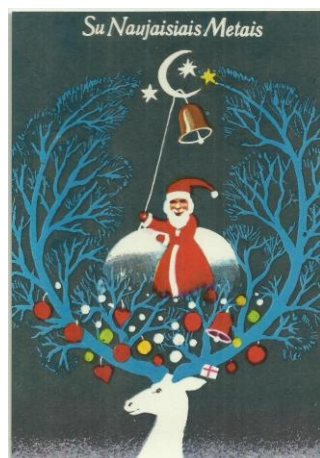
Priedas Nr. 18. Naujamečiai atvirukai. Dail. B. Cvirkienė, leid. „Mintis“, 1970 m.;
dail. T. Balčiūnienė, leid. „Mintis“, 1970-ųjų pradžia.

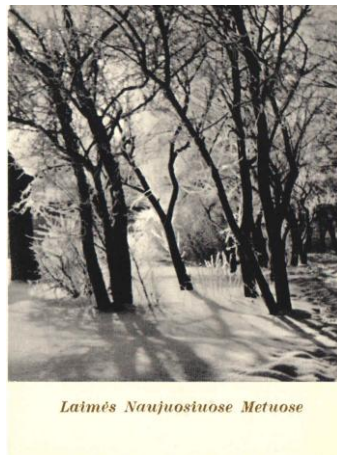
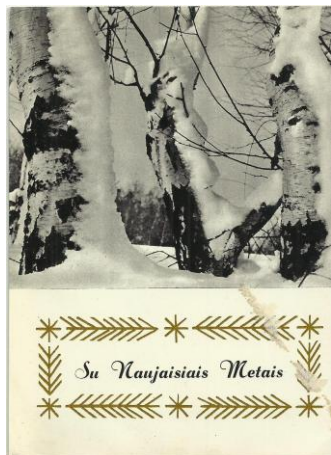
Priedas Nr. 19. Naujamečiai atvirukai. Dail. K. Kasparavičius, leid. „Mintis“, 1988 m.; dail. J. Dičmanaitė, leid. „Mintis“, 1977 m.

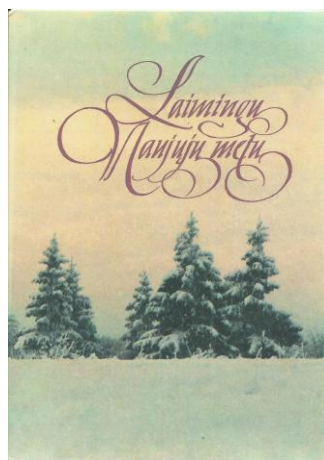
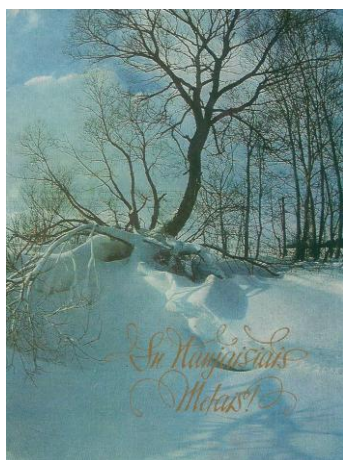
Priedas Nr. 20. Naujamečiai atvirukai. Dail. P. Repšys, leid. „Mintis“, 1971 m.; dail. R. Dočkutė, leid. „Mintis“, 1981 m.

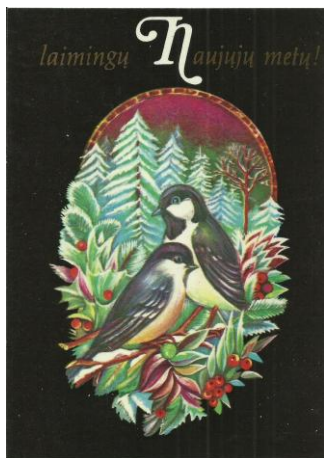
Priedas Nr. 21. Naujamečiai atvirukai. Fot. H. Lanzbergas, leid. „Mintis“, 1966 m;
 fot. F. Jodikaitienė, leid. „Mintis“, 1966 m.

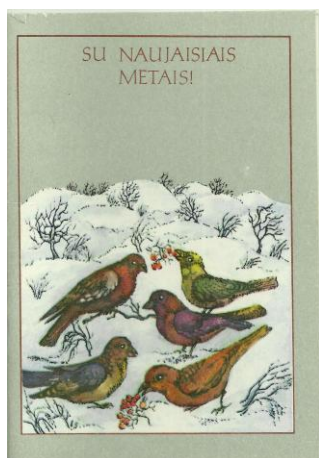
Priedas Nr. 22. Naujamečiai atvirukai. Fot. A. Sutkus ir dail. R. Kungytė, leid. „Mintis“, 1980 m.; fot. Z. Kazėnas ir dail. J. Zovė, leid. „Mintis“, 1985 m.

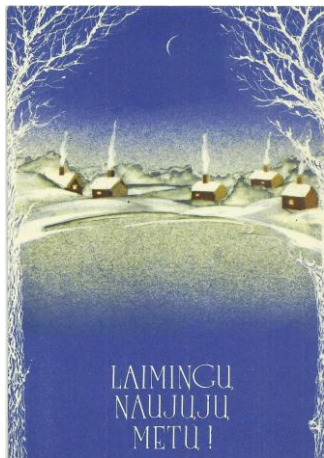
Priedas Nr. 23. Naujamečiai atvirukai. Dail. V. Grušėkaitė, leid. „Mintis“, 1978;
dail. G. Karosas, leid. „Mintis“, 1982 m.

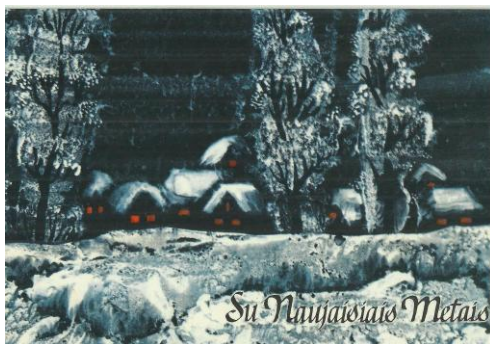
Priedas Nr. 24. Naujamečiai atvirukai. Dail. N. Šaltenytė, leid. „Mintis“, 1977 m.;
dail. A. Griškevičienė, leid. „Mintis“, 1978 m.

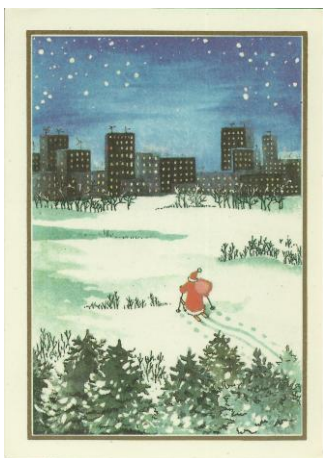
Priedas Nr. 25. Naujamečiai atvirukai. Dail. A. Žilys, leid. „Mintis“, 1983 m.;
dail. A. Matulionis, leid. „Mintis“, 1981 m.

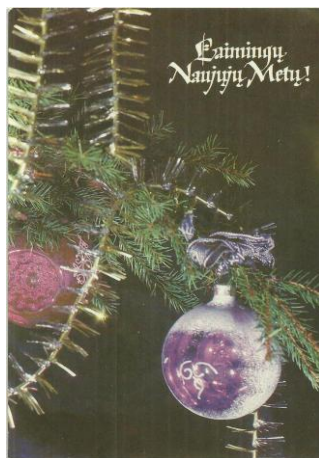
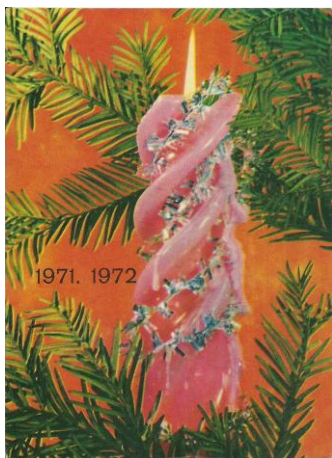
Priedas Nr. 26. Naujamečiai atvirukai. Dail. V. Grigaitienė, leid. „Mintis“,
1983 m.; dail. Š. Leonavičius, leid. „Mintis“, 1983 m.

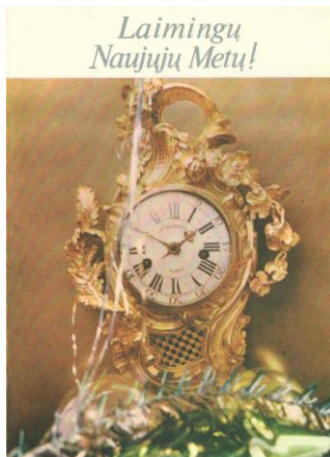
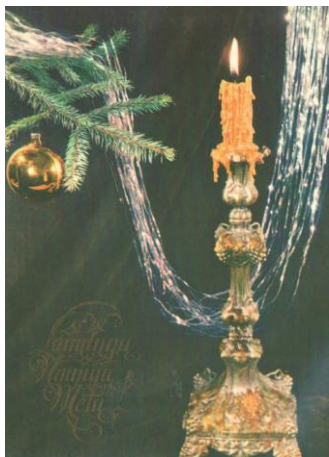
Priedas Nr. 27. Naujametis atvirukas. Dail. M. Liugaila, leid. „Mintis“, 1984 m.

Priedas Nr. 28. Naujamečiai atvirukai. Fot. I Kropivnickis, leid. „Mintis“, 1971 m.; fot. J. Jakimavičius, leid. „Mintis“, 1986 m.

Priedas Nr. 29. Naujamečiai atvirukai. Fot. R. Stankevičienė ir dail. A. Laurinaitis, leid. „Mintis“, 1982 m.; fot. R. Dichavičius, leid. „Mintis“, 1981 m.

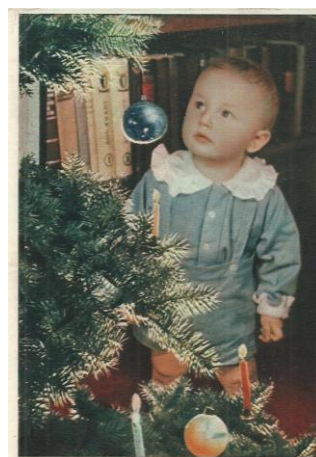
Priedas Nr. 30. Naujamečiai atvirukai. Fot. R. Samulevičius, leid. „Mintis“, 1980 m.; fot. R. Samulevičius, leid. „Mintis“, 1980 m.

Priedas Nr. 31. Naujamečiai atvirukai. Dail. J. Gudmonas, leid. „Mintis“, 1965 m.;
dail. V. Panaskovas, leid. „Mintis“, 1979 m.

Priedas Nr. 32. Naujamečiai atvirukai. Dail. I. Bindler, Vaizdo sp., 1950-ųjų
antroji pusė, fot. P. Karpavičius, VPMLL, 1955 m.

Priedas Nr. 33. Naujamečiai atvirukai. Dail. B. Demkutė, leid. „Mintis“, 196 m.;
dail. M. Jukniūtė, leid. „Mintis“, 1979 m.

Priedas Nr. 34. Naujamečiai atvirukai. Dail. B. Cvirkienė, leid. „Mintis“, 1970;
dail. V. Jurkūnas, leid. „Mintis“, 1974 m.

Priedas Nr. 35. Naujamečiai atvirukai. Dail. S. Jurkšaitė, leid. „Mintis“, 1968 m.;
dail. M. Jukniūtė, leid. „Mintis“, 1977 m.

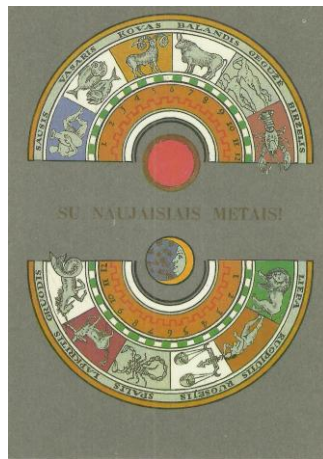
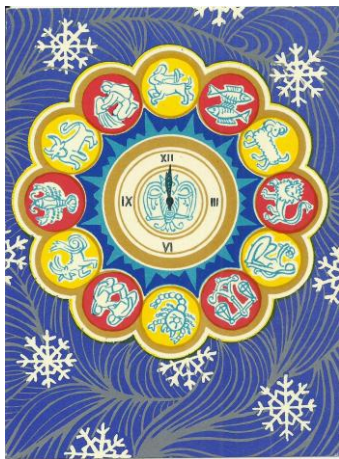
Priedas Nr. 36. Naujametis atvirukas. Dail. S. Balčiūnas, leid. „Mintis“, 1985 m.

Priedas Nr. 37. Naujametis atvirukas. Dail. A. Kazakauskas, leid. „Mintis“, 1970-ųjų pradžia.

Priedas Nr. 38. Naujamečiai atvirukai. Dail. L. Bekintytė, leid. „Mintis“, 1975 m.; dail. A. Butrimas, leid. „Mintis“, 1984 m.

Priedas Nr. 39. Naujametis atvirukas. Dail. M. Jukniūtė, leid. „Mintis“, 1989 m.

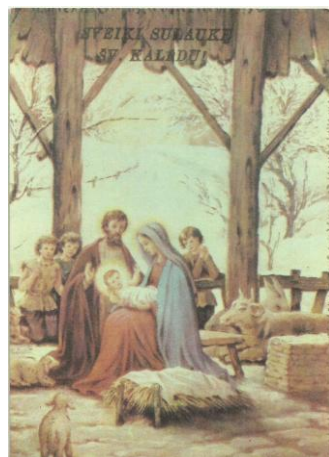
Priedas Nr. 40. Naujametis atvirukas. Dail. A. Gurskas, leid. „Mintis“, 1975 m.

Priedas Nr. 41. Kalėdiniai atvirukai. Dail. A. Griškevičienė, leid. „Mintis“, 1989 m.; Dail. G. Jonaitis, leid. „Mokslas“, 1989 m.

Priedas Nr. 42. Kalėdiniai atvirukai. Iš serijos „Istoriniai atvirukai“, leid. „Mintis“, 1989.

Priedas Nr. 43. Tarpukario Lietuvos kalėdinis atvirukas ir sovietinės Lietuvos kalėdinis savilaidos atvirukas, data nenurodyta.

Priedas Nr. 44. Kalėdinis savilaidos atvirukas, užrašytas 1985 m. Kaune.

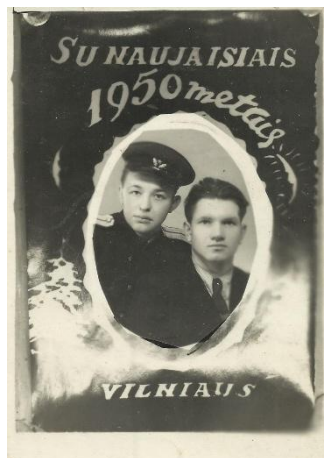
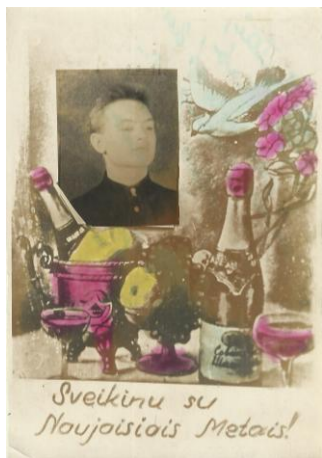
Priedas Nr. 45. Naujamečiai savilaidos atvirukai, užrašyti 1956 m. Šiauliuose ir 1955 m., vietovė nenurodyta.

Priedas Nr. 46. Tarpukario Lietuvos naujametis atvirukas, leidykla ir datavimas nenurodyti.

Priedas Nr. 47. Naujamečiai savilaidos atvirukai, užrašyti 1960 m. ir 1949 m.,
vietovė nenurodyta.

Priedas Nr. 48. Tarpukario Lietuvoje išleistas kalėdinis atvirukas, Nacionalinio M.
K. Čiurlionio dailės muziejus, ČDM M 2-33-3/85, data nenurodyta.

Priedas Nr. 49. Tarpukario Lietuvoje išleistas kalėdinis atvirukas, leidykla ir data nenurodyta.

Priedas Nr. 50. Tarpukario Lietuvoje išleistas kalėdinis atvirukas, dail. G. Boganavičius, leidykla ir data nenurodyta.

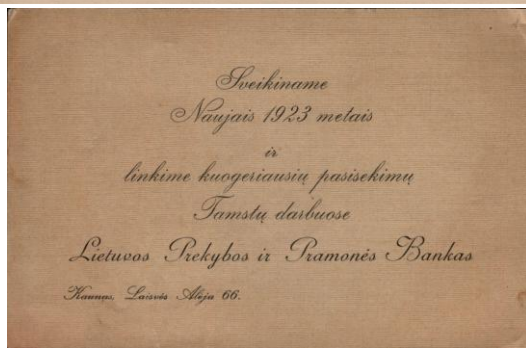
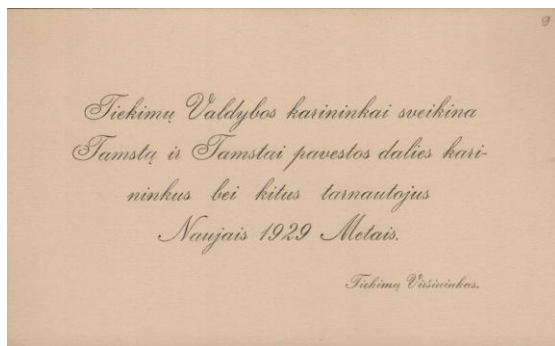
Priedas Nr. 51. Naujametis atvirukas. Dail. K. Kasparavičius, leid. „Mintis“,
1984 m.

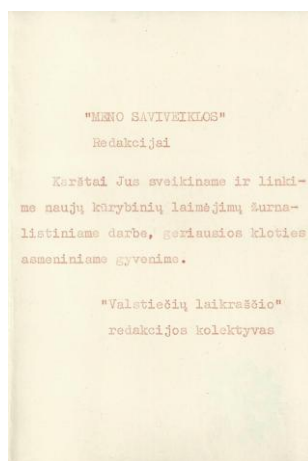
Priedas Nr. 52. Velykinis savilaidos atvirukas, užrašytas 1967-03-25 Mažeikiuose.
Iš Žilvyčio Šaknio asmeninės kolekcijos.

Priedas Nr. 55. Sveikinimo kortelės. LNMMB RKRS, F62-99, l. 9 ir LNMMB RKRS, F62-99, l. 1.

Priedas Nr. 56. „Valstiečių laikraščio“ naujametis sveikinimo atvirukas, 1964 m.,
leidvybos duomenys nenurodyti.

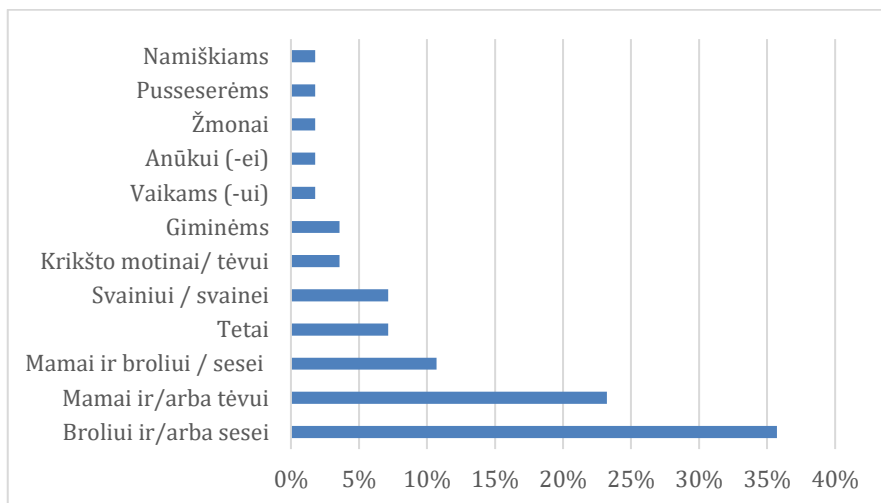

Priedas Nr. 57. Sovietinės Lietuvos valstybinių leidyklų atvirukuose užrašytų naujamečių organizacijų sveikinimų adresatai, n = 131.

Sveikinimo adresato tipas	Santykinė dalis	Pavyzdys
Individualūs organizacijos darbuotojai	24% (n = 31)	Gerb. O. Kazlauskienė ¹²⁰ , Sveikiname su Naujais Metais ir linkime, kad visus Jūsų darbus lydėtų sėkmė, kad kaitriai degtų namų židinio ugnius ir kad kasdieninis Jūsų triūsas neštų gėrį žmonėms. RT1 administracija ir profkomitetas (Pasvalys, 1985 m.)
Organizacijos vadovas ir jo vadovaujamas kolektyvas	23% (n = 30)	„Verpsto“ trikotažo fabriko Direktoriui, sveikiname Jus ir visą kolektyvą su Naujaisiais 1975-aisiais metais! Linkime šventiškos nuotaikos, šaunių darbo pergalių ir asmeninės laimės! Šiaulių gamybinės gazifikacijos valdybos darbuotojų vardu: Valdybos viršininkas /J. Kazlauskas/ (Šiauliai, 1974 m.)
Organizacijos kolektyvas	10% (n = 13)	Šiaulių odos ir avalynės gamybinio susivienijimo „Elnias“ kolektyvui , nuoširdžiai sveikiname Naujųjų 1980-jų metų proga. Tebūnie jie ypatingi gerai nudirbtais darbais, ryškūs kūrybine mintimi, turtingi ir dosnūs. Šiaulių odos galanterijos fabriko kolektyvas (Šiauliai, 1979 m.).
Organizacijos vadovas	3% (n = 4)	Birštono gyventojų aptarnavimo kombinato Rietavo paviljono vedėjai drg. Kazlauskienei, Leiskit jums dainoje palinkėti ištvermės ir sėkmės, ir sveikatos. Dar šauniau eisim dirbt ir laimėti. Su Naujais, su atėjusiais Metais! A. Jonynas. Rietavo tarybinio ūkio-technikumo direktorius J. Kazlauskas [parašas] (Rietavas, 1982 m.)
Adresatas nenurodytas	40 % (n = 53)	—

¹²⁰ Čia ir toliau sveikinimo dalyvių pavardės, nurodytos asmeniniame archyve sukaupuose atvirukuose, keičiamos standartizuotais, atsitiktiniu būdu parinktais pakaitalais – *Kazlauskas, Kazlauskienė, Kazlauskaitė*.

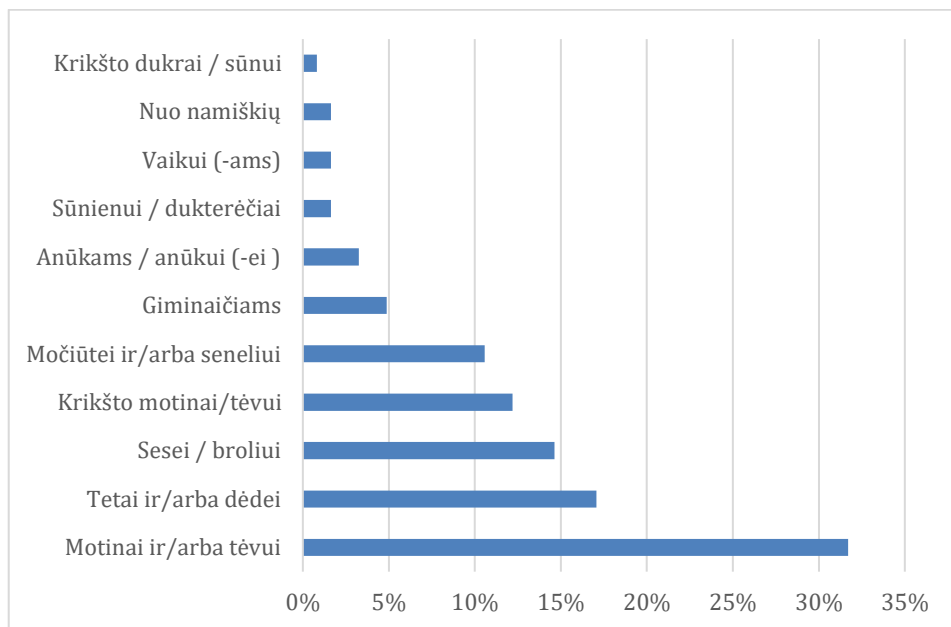
Priedas Nr. 58. Kalėdinis ir / arba naujametis sveikinimas atvirukais tarp šeimos narių tarpukario Lietuvoje: giminystės ryšių paskirstymas (n = 56).

Priedas Nr. 59. Kalėdinis ir / arba naujametis sveikinimas atvirukais tarp šeimos narių tarpukario Lietuvoje: sveikinimo dalyvių sąrašas (n = 56).

Kam?	Nuo ko?
Mamai (n = 10)	Nuo sesers (n = 2)
Broliai (n = 8)	Nuo brolio (n = 1)
Sesė (n = 8)	Nuo krikšto dukters (n = 1)
Mamai ir broliai/sesė (n = 6)	Nuo giminaitės (n = 1)
Tetai (n = 4)	Nuo senelių (n = 1)
„Švageriai“ (n = 2)	
Sesė ir „švogeriai“ (n = 2)	
Tėvams (n = 2)	
Namiškiams (n = 1)	
Krikšto motinai (n = 1)	
Broliai ir seseriai (n = 1)	
Pusseserėms (n = 1)	
Tėvui (n = 1)	
Žmonai (n = 1)	
Sūnui (n = 1)	
Giminėms (n = 1)	

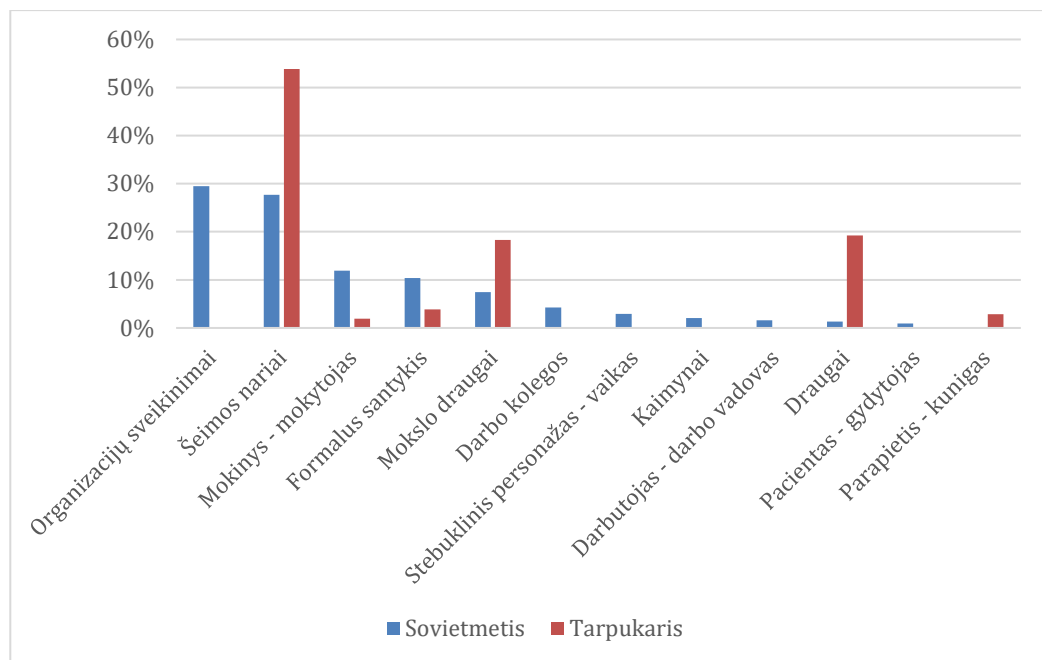
Priedas Nr. 60. Kalėdinis ir / arba naujametis sveikinimas atvirukais tarp šeimos narių sovietinėje Lietuvoje: giminystės ryšių paskirstymas (n = 123).

Priedas Nr. 61. Kalėdinis ir / arba naujametis sveikinimas atvirukais tarp šeimos narių sovietinėje Lietuvoje: sveikinimo dalyvių sąrašas (n = 123).

Kam?	Nuo ko?
Mamai (n = 26)	Nuo sesers (n = 8)
Krikšto motinai (n = 10)	Nuo krikšto dukters (= 3)
Tėvams (n = 10)	Nuo giminių (n = 3)
Tetai (n = 9)	Nuo močiutės (n = 3)
Tetai ir dėdei (n = 9)	Nuo namiškių (n = 2)
Sesei (n = 9)	Nuo tėvo (n = 1)
Močiutei (n = 8)	Nuo dėdės (n = 1)
Močiutei ir seneliui (n = 4)	Nuo dėdienės (n = 1)
Dėdei (n = 3)	Nuo krikštasūnio (n = 1)
Giminėms (n = 3)	Nuo krikšto motinos (n = 1)
Tėvui (n = 2)	Nuo dukros (n = 1)
Broliui (n = 1)	Nuo brolio (n = 1)
Dėdukiui (n = 1)	Nuo mamos (n = 1)
Krikšto tėvui (n = 1)	Nuo tėvo (n = 1)
Broliui (n = 1)	

Priedas Nr. 62. Tarpukario (n = 104) ir sovietinės Lietuvos (n = 444) kalėdinio ir / arba naujamečio sveikinimo atvirukais dalyvių socialiniai ryšiai: palyginimas.

Priedas Nr. 63. Individualių sveikinimo adresantų žymėjimas tarpukario Lietuvoje užrašytuose atvirukuose (n = 261).

Adresanto užrašymo būdas	Santykinė dalis	Pavyzdys
Moters vardas	39.5% (n = 103)	Brangi Liolė, Tau Kalėdų šv. proga daug linkėjimu. Stasė (vietovė nenurodyta, 1925 m.)
Vyro vardas	39.5% (n = 103)	M. Panelė! Sveikinu su naujais metais ir linkiu daug laimės jūsų gyvenime. Stefanas (vietovė nenurodyta, 1934 m.)
Parašas	16,5% (n = 43)	Maryt! Lai būna šios Kalėdos Tau linksmos Tau linki [parašas] (vietovė nenurodyta, 1930 m.)
Inicialai	4.5% (n = 12)	Gerb. B. B. Nuoširdžiai sveikinu ir ilgiausių mėtų linkiu jums. G. G. (Krupiai, 1925 m.)

Priedas Nr. 64. Individualių sveikinimo adresantų žymėjimas sovietinėje
Lietuvoje užrašytuose valstybinių leidyklų atvirukuose (n = 558).

Adresanto užrašymo būdas	Santykinė dalis	Pavyzdys
Moters vardas	76% (n = 421)	Žiedūna!!! Sveikinu tave su Naujais Metais! Jolanta Vilnius I. 5. (Vilnius, 1977 m.)
Vyro vardas	16% (n = 91)	Eugenijau, daug laimės ir džiaugsmo Naujuose 1973 Metuose. Jonas (Giedraičiai (dabar – Molėtų r. sav.), 1972 m.)
Parašas	5% (n = 28)	Nuoširdžiausi sveikinimai Jums ir šeimai Naujųjų metų proga [parašas] (Vilnius, 1979 m.)
Pasakiškas personažas	2% (n = 13)	Tomai, gyvenimas slidus kaip ledas, juo reikia eiti atsargiai, nes vienas mažas paslydimas pražudo žmogų amžinai. Nuo Senelio Šalčio (Vilnius, 1985 m.)
Inicialai	1% (n = 5)	Su Naujaisiais 1983 Metais, Romualdai! D. P. (Alytus, 1977 m.)

Priedas Nr. 65. Kolektyvinių sveikinimo adresantų žymėjimas tarpukario

Lietuvoje užrašytuose atvirukuose (n = 73).

Kolektyvinio adresanto struktūriniai vienetai	Santykinė dalis	Pavyzdys
Pavardės dgs.	23% (n = 17)	Siunčiame širdingiausių linkėjimų su Šv. Kalėdomis ir ateinančiais 1929 m. Daug sveikatos Genutei nuo Birutės. Kazlauskai (Mažeikiai, 1928 m.)
Du inicialai + pavardės dgs.	15% (n = 11)	Sveikiname Jūs su šv. Kalėdomis ir ateinančiais Naujaisiais Metais. A. A. Kazlauskai (vietovė ir data nenurodyti)
Du vardai	15% (n = 11)	Brangieji, daug linksmybių Kalėdų šventėm. Stasė ir Povilas (Trakų istorijos muziejus, TIM GEK 9863/4, Kaunas, 1936 m.)
Veiksmažodžio daugiskaita sveikinimo tekste	8% (n = 6)	Sveikiname jus visus su artėjančiais Naujaisiais metais! Linkime sveikatos ir viso ko geriausio jūsų gyvenime. Rašykite mums! (versta iš rusų k., vietovė nenurodyta, 1938 m.)
Sutuoktinių vardai + pavardės dgs.	7% (n = 5)	Kalėdų Švenčių ir Naujųjų metų proga siunčiam Jums visiems geriausius linkėjimus. Antanas ir Elena Kazlauskai . (Klaipėda, 1937 m.)
Trys arba daugiau vardų	7% (n = 5)	Marytei, Juozui, Juzukui, Danutei, Viliukui ir Gražutei – siunčiame savo širdingus palinkėjimus Naujų Metų proga! Bukite sveiki, bukite linksmi... Bukite visuomet patenkinti ir laimingi! Karštai Jums to trokštame mes visos!!! Emilija, Ona, Vanda (Utenos kraštotyros muziejus, UKM R 1859, vietovė ir metai nenurodyta)
Trys inicialai + pavardės dgs.	5,5 % (n = 4)	Linkime visiems linksmiausių švenčių! Z. A. Z. Stukai (Žemaičių muziejus „Alka“, ŽAM A-K 1426/140, Seda (dabar – Mažeikių r. sav.), 1931 m.)

Vyro vardas + „su žmona“	5,5 % (n = 4)	Malonių 1939 žiemos švenčių. Juozas Mažuika su žmona (Biržų krašto muziejus „Sėla“, BKM GEK 24605/6, vietovė nenurodyta, 1939 m.)
Vyro vardas + „su šeima“	5,5 % (n = 4)	Sveiki sulaukę šventų Kalėdų! Karolis su šeima (vietovė nenurodyta, 1930 m.)
Trys vardai + pavardės dgs.	3% (n = 2)	Brangioji broliene, broli ir šeima! Sveikiname su šventėmis ir Naujaisiais metais, linkime, kad išsipildytų visi jūsų norai. Su dėde dar visko nesutvarkėme, bet būstą jau gavome ir dabar gyvename šiuo adresu [nurodytas adresas]. Prašome rašyti, jus mylintys – Kasečka, Talina ir Stanislovas Mykolas Doviatai . (versta iš lenkų k., Šiaulių „Aušros“ muziejus, I-PG 722, Kaunas, 1922 m.)
Giminystės ryšį apibūrinantys daiktavardis	3% (n = 2)	Sveikinam tave broli Juozuk mes sesutės ir broliukas linkėdami tau daug laimės ir pasisėkimo tavo gyvenime ir darbuose taipogi linkim laimingų Šventų Kalėdų. Ale lauksim tave parvažiuojant. Sudie viso gero (Alytaus kraštotyros muziejus, AKM At 2799, vietovė nenurodyta, 1931 m.)
Moters vardas + „su vaikais“	1% (n = 1)	Brangi Mamytė! Kalėdų švenčių proga sveikinu aš su vaikais ir linkiu sveikatos ir daug dar metų su mumis visais pagyventi. Bučiuojame mes Tamstos rankas. Mylinti Marytė su vaikais (Utenos kraštotyros muziejus, UKM R 3043, vietovė ir data nenurodyta)
Moters vardas + „su šeima“	1% (n = 1)	Mylima Mamytė, širdingai sveikiname mes visi Jus visus su šv. Kalėdomis ir Naujais metais, linkėdami daug sveikatos ir visokių gerybių. Labai dėkui už siuntinius nors juos teryt tegalėsime išimti [nepaskaitoma]. Bučiuoju stipriai, Stasytė su šeima (LNMMB RKRS, F. 62-98, vietovė nenurodyta, 1939 m.)

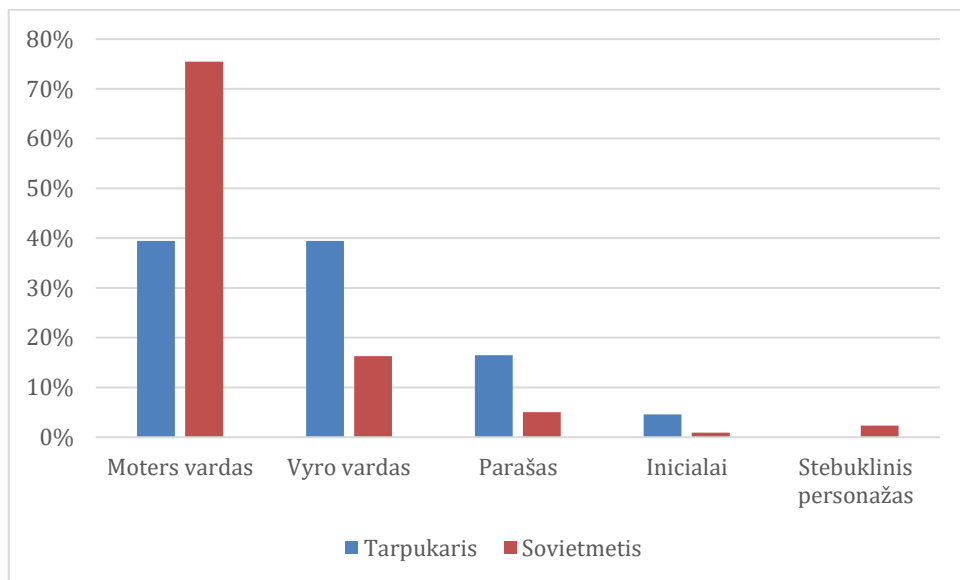
Priedas Nr. 66. Kolektyvinių sveikinimo adresantų žymėjimas sovietinėje

Lietuvoje užrašytuose valstybinių leidyklų atvirukuose (n = 580).

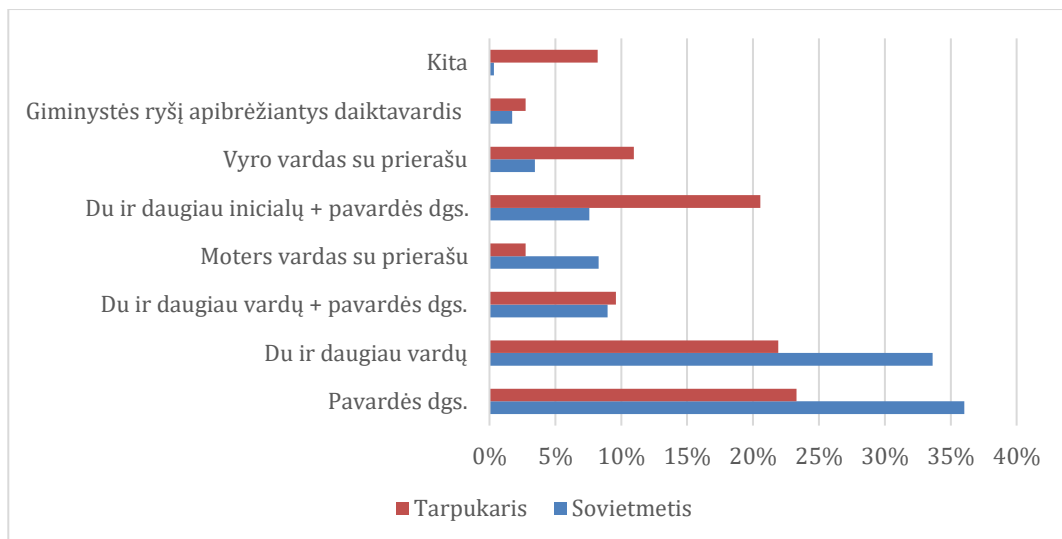
Kolektyvinio adresanto struktūriniai vienetai	Santykinė dalis	Pavyzdys
Pavardės dgs.	36% (n = 209)	Linksmų ir laimingų Naujųjų 1977 metų linkim Jums ir mamai. Kazlauskų šeima (Biržai, 1976 m.)
Du vardai	23% (n = 136)	Jūrate! Būk laiminga! Lai šie Metai atneš Tau daug gėrio. Sveikiname ir linkim Tau didžiausios sėkmės. Valė ir Viktoras (Vilnius, 1985 m.)
Trys arba daugiau vardų	10% (n = 59)	Naujųjų Metų proga sveikiname Jus visus, linkėdami daug laimės, visokeriopos sėkmės, geros sveikatos. Ilna, Janina, Leonas (Pasvalys, 1969 m.)
Du inicialai + pavardės dgs.	5,5% (n = 32)	Sveikiname su Naujaisiais 1973 Metais J. ir Al. Kazlauskai (Kaunas, 1972 m.)
Trys arba daugiau inicialų + pavardės dgs.	2% (n = 12)	Brangieji, tebūnie dosnūs Jums Naujieji Metai. Linksmi –sutinkant, sėkmingi – dirbant, laimingi – gyvenant. M. Y. Y. Kazlauskai (Vilnius, 1987 m.)
Moters vardas + „su šeima“	7% (n = 41)	Kuo nuoširdžiausius linkėjimus Jums visiems Naujųjų Metų proga siunčia Irena su šeima (Kaunas, 1980 m.)
Du vardai + pavardės dgs.	7% (n = 33)	Daug laimės ir džiaugsmo, geros sveikatos Naujaisiais 1983 metais Jums linki Nijolė ir Henrikas Kazlauskai (Kapsukas (Marijampolė), 1982 m.)
Trys arba daugiau vardų + pavardės dgs.	3% (n = 19)	Sveikiname Jus Naujųjų Metų proga, linkime Jums daug daug geros sveikatos ir ilgų gyvenimo metų. Rimutė, Stasys ir Eimutis Kazlauskai (Būdviotis (dabar – Lazdijų r. sav.), 1981 m.)

Vyro vardas + „su šeima“	3% (n = 18)	Sveikinam su ateinančiais Naujaisiais 1983 metais ir linkime puikios sveikatos, džiaugsmo ir pasisekimo. Algirdas su šeima (Vilnius, 1982 m.)
Giminystės ryši apibūrinantys daiktavardis	n = 10	Linksmų, laimingų Naujų 1976 metų. Seneliai (Pypliskė (dabar – Šilutės r. sav.) 1975 m.)
Moters vardas + „su dukra“	n = 3	Verute! Lai Naujieji ateina pas Jus, nauja laime, džiaugsmu nešini, su svajonėm gerom, be sunkumų kely, seni liko ir lik praeity. Vlada su dukra (Kupiškis, 1984 m.)
Klasės vardu, nurodant klasės numerį	n = 2	Gerb. Auklėtoja, sveikiname Jus su Naujaisiais Metais ir linkime daug laimės, džiaugsmo, stiprios sveikatos ir ilgų gyvenimo metų. 11 klasė (Kaunas, 1971 m.)
Moters vardas + „su vyru“	n = 2	Gerb. Kazlauskai! Su Naujaisiais artėjančiais sveikinu Jus visus. Birutė su vyru (Klaipėda, 1987 m.)
Vyro vardas + „ir žmona“	n = 2	Šia proga linkime Rapolui ir Jūsų sesutei daug sveikatos, sėkmės ir laimės. Juozas ir žmona (Kapsukas (Marijampolė), 1974 m.)
Moters vardas + „su sūnum“	n = 1	Brangieji, nuoširdžiai sveikinam Jus abu su Naujaisiais 1985 Metais, šia proga linkim Jums geros sveikatos, giedrios nuotaikos ir sutarimo šeimoje. Aldona su sūnum (Ukmergės muziejus, R-7696rev, Ukmergė, 1984 m.)
Moters vardas + „su tėveliais“	n = 1	Žvaigždėtą melsvą naktį, naujiems pasibeldus į Jūsų duris, palikite už slenksčio visa kas bloga – tolimon kelionėn pasiimkite šviesias svajone, širdies gerumą, laimę. Jūratė su tėveliais (Vilnius, 1985 m.)

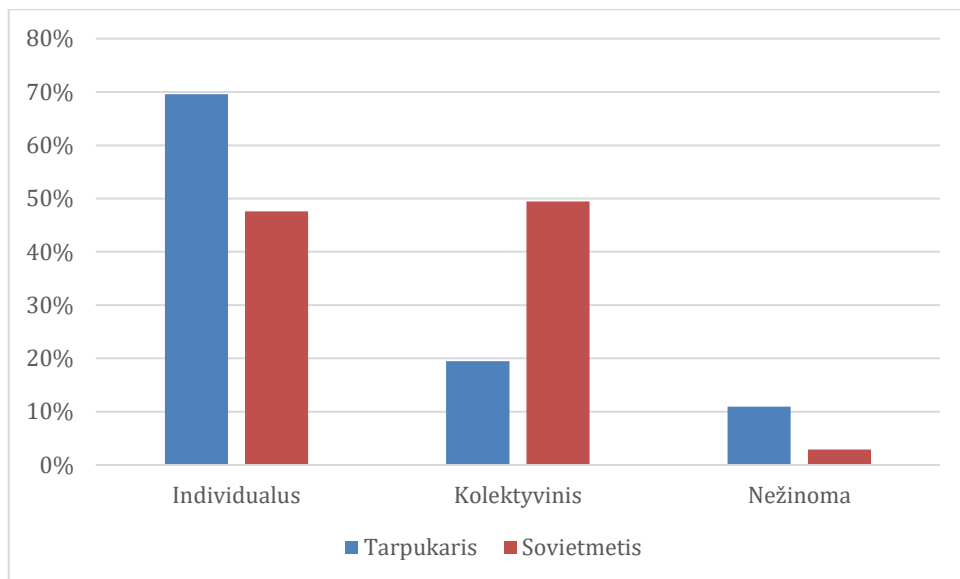
Priedas Nr. 67. Individualių adresantų žymėjimas tarpukario (n = 261) ir sovietinėje Lietuvoje (n = 558) užrašytuose atvirukuose: palyginimas.

Priedas Nr. 68. Kolektyvinių adresantų žymėjimas tarpukario (n = 73) ir sovietinėje Lietuvoje (n = 580) užrašytuose atvirukuose: palyginimas.

Priedas Nr. 69. Individualių ir kolektyvinių sveikinimo adresantų santykinė dalis tarpukario (n = 375) ir sovietinėje Lietuvoje (n = 1172) užrašytuose atvirukuose: palyginimas.

Priedas Nr. 70. Individualių sveikinimo adresatų žymėjimas tarpukario Lietuvoje užrašytuose atvirukuose (n = 176).

Adresato užrašymo būdas	Santykinė dalis	Pavyzdys
Moters vardas	71% (n = 125)	Olyte! Priimkite širdingiausių linkėjimus su Kalėdų šventėmis [parašas] [p-lei Kazlauskaitei] (Kaunas, 1933 m.)
Vyro vardas	22% (n = 39)	Juozai! Sveikinu su šventėmis ir Naujais Metais, kurias linksmai praleisti. Aldutė (Petrašiūnai (dabar – Kauno miesto dalis), 1934 m.)
Nenurodyta	7% (n = 12)	Linkiu linksmai praleisti švenčius! Tava draugė V. Kazlauskaitė [parašas] (Panevėžys, 1935 m.)

Priedas Nr. 71. Individualių sveikinimo adresatų žymėjimas sovietinėje Lietuvoje
užrašytuose valstybinių leidyklių atvirukuose (n = 612).

Adresato užrašymo būdas	Santykinė dalis	Pavyzdys
Moters vardas	60% (n = 370)	Romute , laimės Naujaisiais ir mažųjų džiaugsmų pilkos kasdienybėj! Dalia D. (Vilnius, 1981 m.)
Vyro vardas	18% (n = 107)	Tetukai , kitus Naujuosius Metus privalome sutikti drauge, o šiais, 1967-siais linkiu laimės, sveikatos ir gero pasisekimo gyvenime! Tavo mažoji dukrytė (Vilnius, 1966 m.)
Mandagumo įvardis “Jūs”	19% (n = 114)	Daug daug laimės, džiaugsmo, geros sveikatos, skaidrios nuotaikos 1982-ais metais Jums linki Kazlauskai (Alytus, 1981 m.)
Kita	3% (n = 21)	Sveikinu tave su Naujaisiais Metais. Linkiu daug penketukų. Renata (Vilnius, 1970 m.)

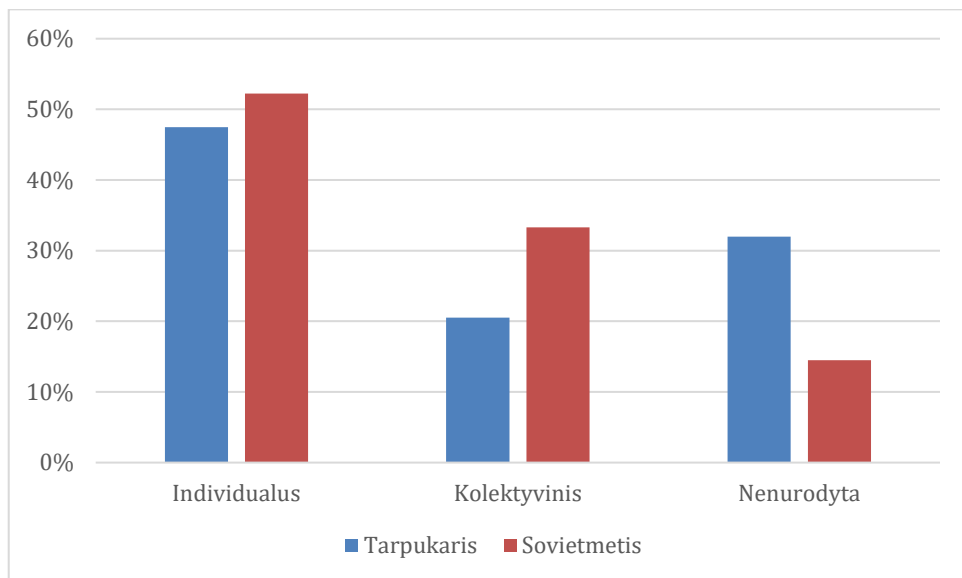
Priedas Nr. 72. Kolektyvinių sveikinimo adresatų žymėjimas tarpukario Lietuvoje
užrašytuose atvirukuose (n = 77).

Kolektyvinio adresato struktūriniai vienetai	Santykinė dalis	Pavyzdys
Du vardai	44% (n = 34)	Pranute ir Eliute! Sveikinu judvi su Kalėdų šventėmis ir linkiu linksmai jas praleisti. Jūsų dr. J. Kazlauskaitė (vietovė ir data nenurodyta)
Kreipinio dgs.	27% (n = 21)	„brangieji“, „gerbiameji“, „mielieji“ ir kita.
Adresatai, priklausantys vienai šeimai	16% (n = 12)	„gerbiamoji šeimyna“, „sveikinu jūsų šeimą“ ir kita.
Trys arba daugiau vardų	9% (n = 7)	Marytei, Juozui, Juzukui, Danutei, Viliukui ir Gražutei – siunčiame savo širdingus palinkėjimus Naujų Metų progą! Bukite sveiki, bukite linksmi... Bukite visuomet patenkinti ir laimingi! Karštai Jums to trokštame mes visos!!! Emilija, Ona, Vanda (Utenos kraštotyros muziejus, UKM R 1859, vietovė ir data nenurodyta)
Vienam adresatui ir jo šeimai	4% (n = 3)	Brangusis, sveikinu jumis su šv. Kalėdomis ir Naujais Metais ir linkiu tau ir tavo šeimynai , kad jūs visi konailinksmiausei džiaugsmo kupini praleistumet tas šventes, ir kad visi pilnoj sveikatoj laimingai sulauktomet ir kitų šv. Kalėdu bei N. Metų. A. Mickevičius. (Šiaulių „Aušros“ muziejus, PG6281, vietovė nenurodyta, 1926 m.)

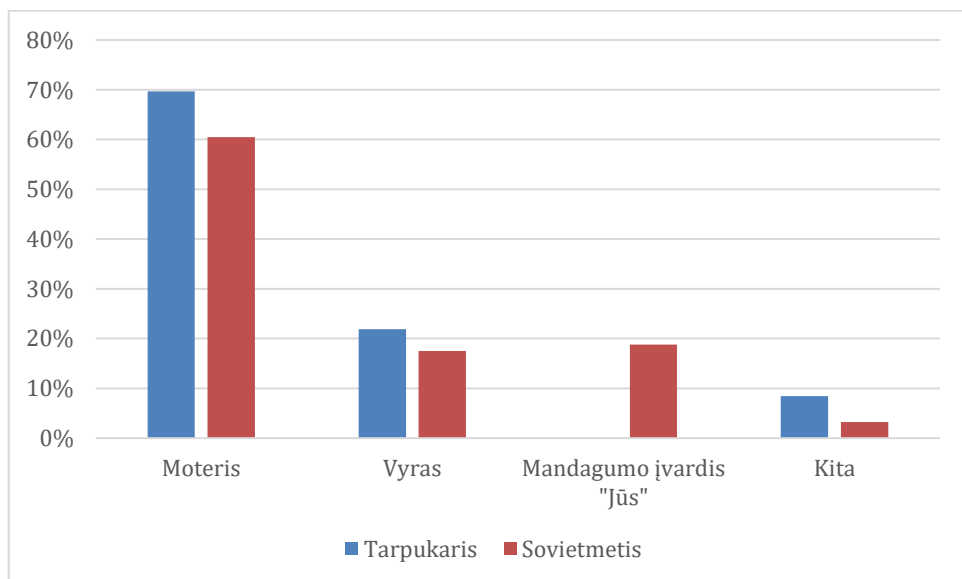
Priedas Nr. 73. Kolektyvinių sveikinimo adresatų žymėjimas sovietinėje Lietuvoje
užrašytuose valstybinių leidyklų atvirukuose (n = 390).

Kolektyvinio adresato struktūriniai vienetai	Santykinė dalis	Pavyzdys
Du vardai	32% (n = 124)	Jonai ir Valentina , tegul 1980-ji atneš Jums ir Jūsų atžaloms daug džiaugsmo, didelės laimės, visapusiško pasisekimo. Linksmų ir laimingų Naujųjų Metų! Jonas ir Elena (Naujoji Akmenė, 1979 m.)
Kreipinio dgs.	23% (n = 91)	Brangieji , sveikiname Jus su Naujaisiais Metais, linkėdami daug laimės ir džiaugsmo, sėkmės darbe ir gyvenime. Leonas su šeima (Pasvalys, 1978 m.)
Adresatai, priklausantys vienai šeimai	20% (n = 78)	Daug sveikatos ir džiaugsmo sekančiais metais linkime jūsų visai šeimai . Juozėnai (Meškučiai (dabar – Alytaus r. sav.), 1970 m.) Linkime Kazlauskams Laimingų Naujųjų Metų! (Vilnius, 1986 m.)
Vienam adresatui ir jo šeimai	15% (n = 60)	Vaidai, tegu Naujieji Metai būna Tau ir Jūsų visai šeimai labai sėkmingi, laimingi, geri. Su Naujaisiais! Auklėtoja (Biržai, 1987 m.)
Trys arba daugiau vardų	10% (n = 37)	Snieguole, Vytai, Sauliau, Vytuk Lyg ciklūs žirgai pralėkė 1972, greit laikrodžiai išmuš Naujuosius Metus... Sveikiname Jus su 1973 m. Ir linkime daug džiaugsmo, sveikatos ir didelės laimės darbe bei gyvenime. Janina ir Algis (Aukštadvaris (dabar – Trakų r. sav.), 1972 m.)

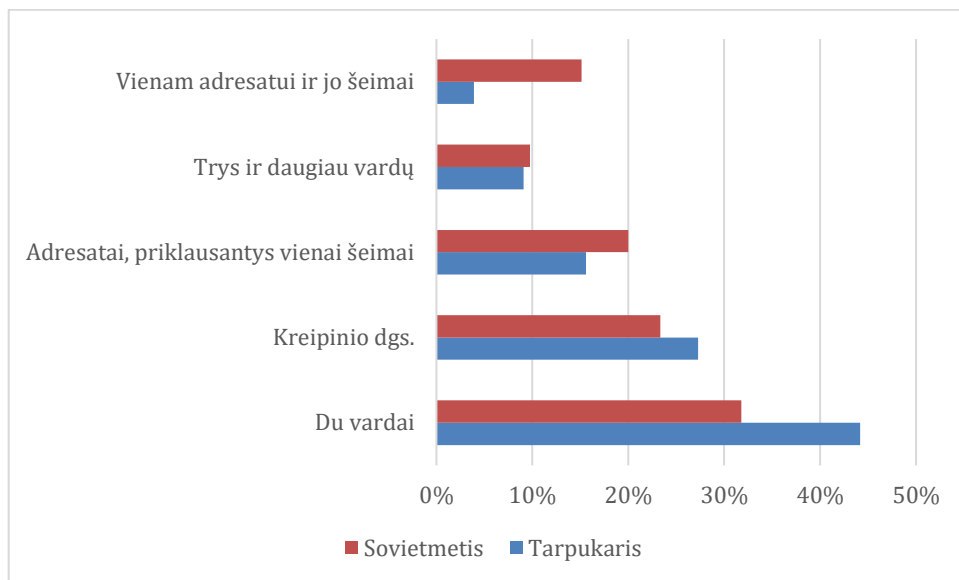
Priedas Nr. 74. Individualių ir kolektyvinių sveikinimo adresatų santykinė dalis tarpukario (n = 375) ir sovietinėje Lietuvoje (n = 1172) užrašytuose atvirukuose: palyginimas.

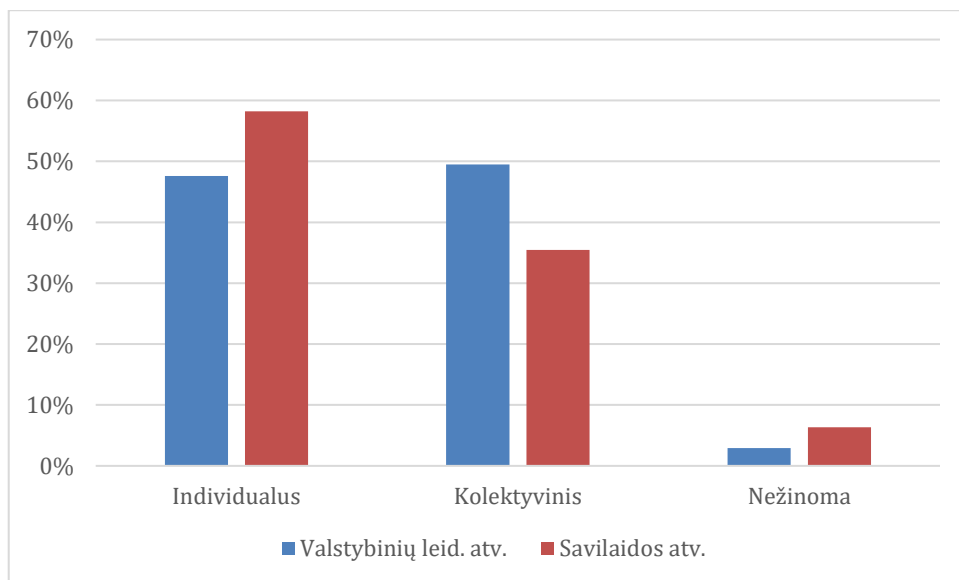
Priedas Nr. 75. Individualių sveikinimo adresatų žymėjimas tarpukario (n = 176) ir sovietinėje Lietuvoje (n = 612) užrašytuose atvirukuose: palyginimas.

Priedas Nr. 76. Kolektyvinių sveikinimo adresatų žymėjimas tarpukario (n = 77) ir sovietinėje Lietuvoje (n = 390) užrašytuose atvirukuose: palyginimas.

Priedas Nr. 77. Sovietinės Lietuvos valstybinių leidyklų (n = 1172) ir savilaidos (n = 79) atvirukų sveikinimo adresantų santykinė dalis: palyginimas.

Priedas Nr. 78. Individualių sveikinimo adresantų žymėjimas sovietinės Lietuvos savilaidos atvirukuose (n = 46).

Adresanto užrašymo būdas	Santykinė dalis	Pavyzdys
Moters vardas	65% (n = 30)	Elyte, daug laimės ir tyro džiaugsmo Naujųjų Metų proga! Gražina (Šiauliai, 1956 m.)
Vyro vardas	33% (n = 15)	Aniceta, leiskite pasveikiti su švintom Kalėdom ir daug daug svaionių kurių ysiemti negalima. Jonas (Ukmergės muziejus, R-7683av, Kaunas, 1960 m.)
Parašas	n = 1	Ale ir Algi, sveikinu Jus su Naujais 1954-ais Metais, linkėdamas daug pasisekimo moksle, sporte ir gyvenime. [Parašas] (vietovė nenurodyta, 1953 m.)

Priedas Nr. 79. Kolektyvinių sveikinimo adresantų žymėjimas sovietinės Lietuvos
savilaidos atvirukuose (n = 28).

Kolektyvinio adresanto struktūriniai vienetai	Santykinė dalis	Pavyzdys
Du vardai	43% (n = 12)	Sveikinu su šventom Kalėdom ir Naujais metais, ko geriausios sėkmės, sveikatos Jūsų gyvenime, gerbiamas Antanai. Bronė, Jokūbas (Žiogai (dabar – Šiaulių r. sav.), 1989 m.)
Pavardės dgs.	29% (n = 8)	Janyte ir Juliau, sveikiname Jus su šv. Kalėdom ir Naujaisiais Metais. Linkime daug sveikatos, džiugios nuotaikos ir sėkmės darbe bei asmeniniame gyvenime. Kazlauskai (Kaunas, 1981 m.)
Trys arba daugiau vardų	n = 2	Laimės, džiaugsmo ir šviesesnių 1962-jų metų linki Jadvyga, Gintaras, Auksė (vietovė nenurodyta, 1961 m.)
Du arba daugiau inicialų + pavardės dgs.	n = 3	Brangieji, šv. Kalėdų proga linkime džiaugsmo ir Dievo palaimos. E. A. J. Kazlauskai (vietovė nenurodyta, 1984 m.)
Veiksmazodžio dgs. tekste	n = 2	Sveikinam su naujais metais ir linkim daug laimės ir sėkmės Vitai ir Antanui (Raseinių krašto istorijos muziejus, RKIM PF SK35, Plembergas (dabar – Raseinių r. sav.), 1961 m.)
Moters asmenvardis + “su šeima”	n = 1	Gimė Kristus mažyčiam tvortely, tai šviesumas Betliejaus žvaigždės. Te ji visą gyvenimo kelių mus į Gėrį ir Grožį lydės. Su Šv. Kalėdomis jus sveikina Kazlauskienė Onutė su šeima (vietovė nenurodyta, 1986 m.)

Priedas Nr. 80. Individualių sveikinimo adresatų žymėjimas sovietinės Lietuvos
savilaidos atvirukuose (n = 38).

Adresato užrašymo būdas	Santykinė dalis	Pavyzdys
Moters vardas	47.5% (n = 18)	Sveikinu su šv. Kalėdomis ir linkiu daug daug laimės gyvenime. Onutei – Vita (Alytus, 1959 m.)
Vyro vardas	26.5% (n = 10)	Tomai , daug laimės Kalėdų proga! Kazlauskai (vietovė ir data nenurodyta)
Mandagumo įvardis „Jūs“	21% (n = 8)	Švenčių proga Jums nuo Pranės (Kaunas, 1957 m.)
Kita	5% (n = 2)	Te ateinantys Metai Tau būna taip pat laimingi kaip ir praėjusieji. Valerija (Kupiškis, 1982 m.)

Priedas Nr. 81. Kolektyvinių sveikinimo adresatų žymėjimas sovietinės Lietuvos savilaidos atvirukuose (n = 32).

Kolektyvinio adresato struktūriniai vienetai	Santykinė dalis	Pavyzdys
Kreipinio dgs.	44% (n = 14)	Brangieji , šv. Kalėdų proga linkime džiaugsmo ir Dievo palaimos. E. A. J. Kazlauskai (vietovė nenurodyta, 1984 m.)
Du vardai	28% (n = 9)	Bronyte, Antanai , sveikiname su Šv. Kalėdomis ir Naujaisiais Metais, linkime daug sveikatos. Kazlauskai (Kaunas, 1985 m.)
Adresatai, priklausantys vienai šeimai	9% (n = 3)	Mielieji mūsų, Kazlauskų šeima! Sveikiname jus visus su artėjančiais Naujaisiais metais! Linkime džiaugsmo ir laimės naujaisiais metais! Kazlauskų šeima. (versta iš rusų k., Vilnius, 1955 m.)
Vienam adresatui ir jo šeimai	13% (n = 4)	Mieloji teta, sveikiname Jus ir visą Jūsų šeimą su ateinančiomis šventėmis ir linkime daug sveikatos, laimės, džiaugsmo... Ilgiausių ilgiausių metų!... Birutė (Kupiškis, 1975 m.)
Trys arba daugiau vardų	6% (n = 2)	Ieva, Levute ir Justai , šv. Kalėdų proga linkime laimės, džiaugsmo ir geros linksmos šventinės nuotaikos. Elytė, Alfonsas (Klaipėda, 1983 m.)

Priedas Nr. 82. Tarpukario ir sovietinės Lietuvos (valstybinių leidyklų) atvirukų reverso tekstų struktūrinių vienetų pavyzdžiai.

Atvirukų tipas Struktūriniai vienetai	Tarpukario Lietuvos atvirukai	Sovietinės Lietuvos valstybinių leidyklų atvirukai
Linkėjimas ir sveikinimas	Drauge! Sveikinu Kalėdų šventėmis ir jas linkiu linksmai praleisti. Senas draugas J. B. (Biržai, 1923 m.)	Nuoširdžiai sveikiname su Naujaisiais Metais ir linkime geros sveikatos, laimės, geros nuotaikos ir džiaugsmo. Gražina, Albertas (Šiauliai, 1987 m.)
Linkėjimas	Linksmų šv. Kalėdų ir Laimingų 1939 metų. Marytė (Kaunas, 1938 m.)	Daug laimės, džiaugsmo, pakilios nuotaikos, geros sveikatos linki Jūsų šeimai Naujųjų metų proga Kazlauskai Emilija ir Albertas (Vilnius, 1980 m.)
Sveikinimas	Sveikiname Jūs su šv. Kalėdomis ir ateinančiais Naujaisiais Metais. A. A. Kazlauskai (vietovė ir data nenurodyta)	Sveikinu Jus ir Jūsų šeimą su Naujaisiais 1977 Metais! J. Ir Vl. Kazlauskai (Kaunas, 1976 m.)
Kita	● Teapile ir Onutė (vietovė nenurodyta, 1935 m.) ● Ilgai atminčiai mokslo draugei Janėnaitei nuo A. Kairelio (Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, ČDM M 2-33-3/85, Rokiškis, 1922 m.)	● Naujųjų Metų proga Bronei - Danutė G. X kl. Mok. (Marcinkonys (dabar – Varėnos r. sav.), 1960 m.) ● Atmink! Ar daug ar tiek, atmink vistiek. Nuo katytės dėl pelytės. Nuo Išoraitės Dėl Karalkevičiūtės (Vilnius, 1962 m.) ● Birute, laimė – išimtis gyvenime. (Balzakas). Roma (Kaunas, 1965 m.)

Priedas Nr. 83. Sovietinės Lietuvos valstybinių leidyklų atvirukuose užrašyto
eiliuoto sveikinimo variantai.

(1) Naujieji Metai, snaigės krenta...

Svajonė nuostabiai graži.

Norėčiau Tau paspausti ranką

ir palinkėt sėkmės gyvenimo kely!

(Giedraičiai (dabar – Molėtų r. sav.), 1972 m.)

(2) Naujieji Metai, snaigės krinta,

svajonė nuostabiai tyra,

norėčiau Tau paspausti ranką,

ir palinkėt sėkmės, deja.

(Naisiai (dabar – Šiaulių r. sav.), 1974 m.)

(3) Naujieji Metai, snaigės krenta,

o vakaras toks nuostabiai žavus,

Linkiu pasisekimo gero šiandien,

linkim daug laimės per visus metus.

(Avižieniai (dabar – Vilniaus r. sav.), 1987 m.)

(4) Naujieji Metai tėviškės padangėj,

o vakaras toks nuostabiai tylus.

Linkiu pasisekimo gero šiandien,

linkiu Jums laimės per visus metus.

(Alytus, 1983 m.)

(5) Naujieji Metai tėviškės padangėj,

o vakaras toks nuostabiai gražus.

Linkiu aš Jums pasisekimo gero,

linkiu Jums per visus 1988-uosius metus!

(Kaunas, 1987 m.)

(6) Naujieji Metai Tėviškės padangėj

ir vakaras toks nuostabiai gražus.

Pasisekimo gero linkiu,

Linkiu daug laimės per visus Metus!

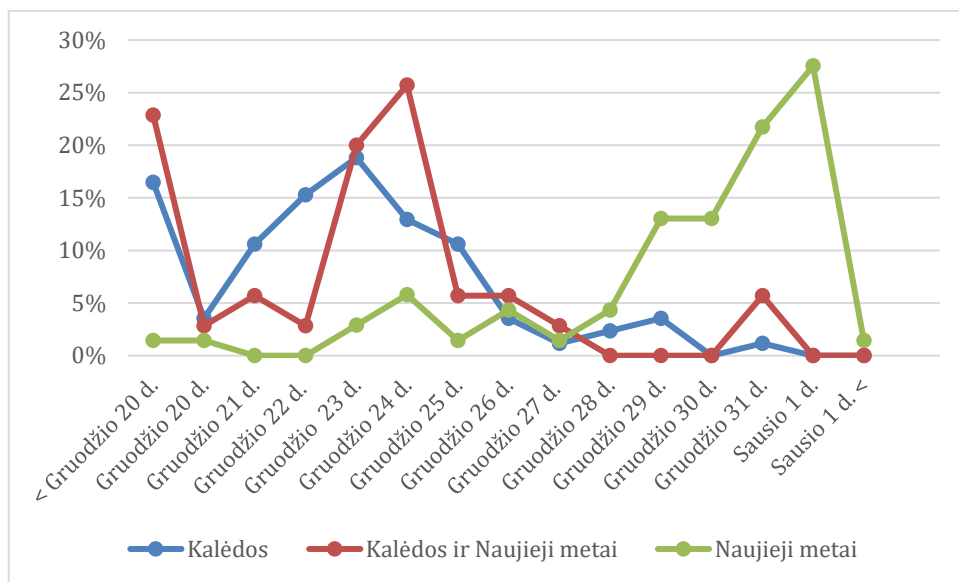
(Šiauliai. 1978 m.).

**Priedas Nr. 84. Tarpukario ir sovietinės Lietuvos (valstybinių leidyklų)
atvirukų prierašų kategorijos.**

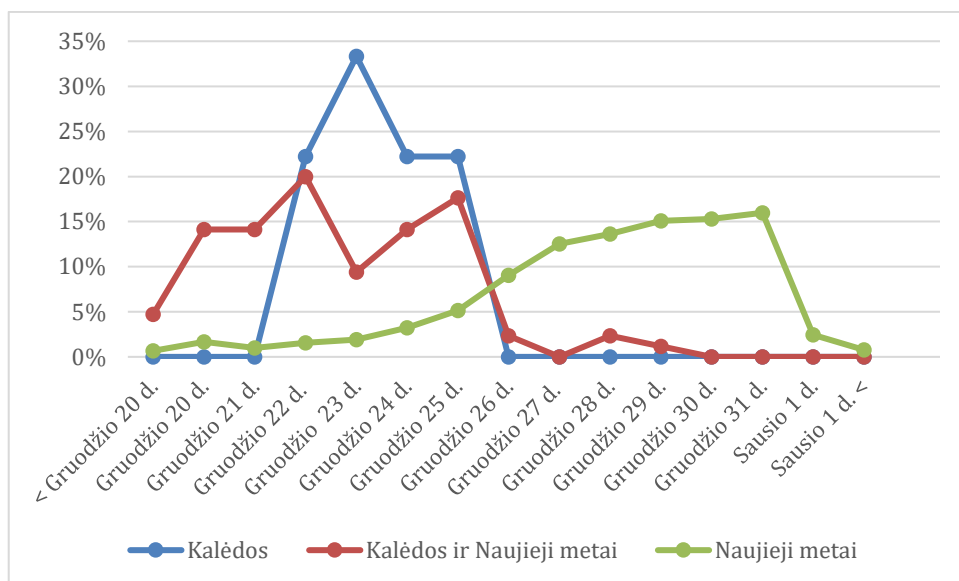
Atvirukų tipas Teksto turinys	Tarpukario Lietuvos atvirukai	Sovietinės Lietuvos valstybinių leidyklų atvirukai
Informavimas apie naujienas, įvykius ir kita	Esu sveikas, mokslas sekasi. (vietovė nenurodyta, 1939 m.)	Aš gyvenu gerai, dienos bėga greitai. Tarnauju 20 km nuo Skuodo. Mokausi, tiksliau, o ne tarnauju. Viskuo esu patenkintas. Štai ir viskas ką galiu rašyti apie savo gyvenimą. (Priekulė (dabar – Klaipėdos r. sav.), 1967 m.)
Kvietimas į svečius	Ateik pas mane ant eglutės pirma diena Kalėdų. (vietovė ir data nenurodyta)	Bronele, teatneša tau daug daug laimės ir džiaugsmo Naujieji 1978 metai (Jie be to ir poriniai). Prašome ir tikimės, kad nepamiršite apsilankyti ir Šiauliuose. (Šiauliai, 1977 m.)
Padėka už sveikinimą	Ačiū labai širdingai už atvirute kad Jus manes neužmiršot mana brangiausias braleli. (Trakų istorijos muziejus, TIM GEK 23269/6, vietovė ir data nenurodyta)	Nuoširdžiai dėkoju Jums už sveikinimą. Gerai, kad prisiminate. (Raguva (dabar – Panevėžio r. sav.), 1988 m.)
Prašymas susisiekti	Parašykit laiškutį. (Alytaus kraštotyros muziejus, AKM At 2926, vietovė nenurodyta, 1927 m.)	Teresyte, tu kai rašysi man laišką tai parašyk ar Zitutė dar tebegyvena Vilniui i ar jau kur kitur išvažiavo, aš tankiai apie ja pagalvoju bet

		nieko nežinau. (Vilnius, 1963 m.)
Prašymas perduoti sveikinimus kitiems	P. S. Prašyčiau Brangios Tetulės perduoti linkėjimus ir dėdei. (LNMMB RKRS, F62-195, l. 8, vietovė ir data nenurodyta)	Nuoširdžiausių sveikinimų ir stiprios sveikatos linkiu Jūsų Mamai Rožutei. Perduokit Jai nuo manęs (Anykščiai, 1982 m.)
Atsiprašymas	Labai atsiprašome už pabėgimą nesulaukę Jūsų nes reikėjo važiuoti [...] (LNMMB RKRS, F7-275, l. 18, vietovė nenurodyta, 1927 m.)	Gerbiamieji, dovanokit, kad taip ilgai tylėjau, Tam buvo rimtos priežastys. (Kairiškiai (dabar – Akmenės r. sav.), 1965 m.)
Klausimas	Kaip sveikatos? Kas Jūsų kraštai? Kaip Bronytei ir Vytukui senas monolas?? (Utenos kraštotyros muziejus, UKM R 4934, vietovė nenurodyta, 1937 m.)	Kaip Tau sekasi? (Anykščiai, 1978 m.)
Pa(si)aiškinimas	Negalėjau pasveikinti atskirame voke turejau idėti kartu su mama nes neturiu tavo adreso (Kaunas, 1939 m.)	—
Piešinys	—	 Druskininkai, 1989 m.

Priedas Nr. 85. Kalėdinių ir / arba naujamečių sveikinimų, užrašytų tarpukario Lietuvos atvirukuose, datavimas (n = 375).

Priedas Nr. 86. Kalėdinių ir / arba naujamečių sveikinimų, užrašytų sovietinės Lietuvos valstybinių leidyklų atvirukuose, datavimas (n = 1303).

Priedas Nr. 87

Klausimynas Nr. 1 „Kalėdinis ir naujametis sveikinimas atvirukais sovietinėje Lietuvoje”

Bendrieji duomenys apie informacijos pateikėją

- Lytis
- Gimimo metai
- Tautybė
- Išpažįstamas tikėjimas
- Gyvenamoji vieta (sovietmečiu, dabar)
- Apklausos atlikimo data

Naujametis ir kalėdinis sveikinimas sovietmečiu

1. Ar sovietmečiu šventėte Kalėdas? Naujųjų metų šventę?
2. Kada šventėte Kalėdas?
 - Gruodžio 25 d.
 - Sausio 7 d.
3. Kada šventėte Naujus metus?
 - Sausio 1-ąją
 - Sausio 14-ąją
 - Kitu laiku (nurodykite)
4. Kaip sveikinote Kalėdų progą sovietmečiu? S-Susitikus, A-Atviruku, T-telefonu (kitą išvardinti).
5. Kada (prieš šventę, šventės dieną, po šventės)?
6. Ką sveikinote su Kalėdomis minėtais būdais? Pabraukti arba įrašyti atsakymus:
 - Šeimos narius: mamą, tėtį, vaikus, senelius, kita
 - Širdies draugą/draugę
 - Draugus, bičiulius
 - Bendradarbius
 - Kaimynus
 - Klasiokus/grupiokus
 - Mokytojus/dėstytojus
 - Gimines
 - Kita
7. Kaip sveikinote Naujųjų metų progą sovietmečiu? S-Susitikus, A-Atviruku, T-telefonu (kitą išvardinti).
8. Kada (prieš šventę, šventės dieną, po šventės)?
9. Ką sveikinote su Naujaisiais metais minėtais būdais? Pabraukti arba įrašyti atsakymus:
 - Šeimos narius: mamą, tėtį, vaikus, senelius, kita

- Širdies draugą/draugę
- Draugus, bičiulius
- Bendradarbius
- Kaimynus
- Klasiokus/grupiokus
- Mokytojus/dėstytojus
- kita

10. Kodėl būtent taip sveikinate kiekvienus?

Sveikinimas atvirukais

11. Nuo kada pradėjote sveikinti atvirukais (pvz. pradėjus lankyti mokyklą)?
 - Naujųjų metų proga
 - Kalėdų proga
12. Ar darželyje/mokykloje turėjote kokių nors su kalėdiniais ir/arba naujamečiais sveikinimo atvirukais susijusių tradicijų?
13. Ar šeimoje turėjote kokių nors su kalėdiniais ir/arba naujamečiais sveikinimo atvirukais susijusių tradicijų?
14. Norėdama(s) pasveikinti atviruku, iš kur jį gaudavote (pirkdavote, gamindavote pats (-i), kita)?
 - Naujųjų metų proga
 - Kalėdų proga
15. Jei norėdama(s) pasveikti Naujųjų metų ir/arba Kalėdų proga pirkote valstybinės leidyklos leistą atviruką, kas įtakojė atviruko pasirinkimą? Pabraukti arba įrašyti atsakymus:
 - atviruko autorius (dailininkas, fotografas)
 - paveikslėlis
 - pateikto užrašo kalba (rusų, lietuvių, kita)
 - kita
16. Kokius atvirukus (ne)mėgote gauti pats/pati (išleistus valstybinės leidyklos, rankų darbo, kita)?
 - Naujųjų metų proga
 - Kalėdų proga
17. Kaip įteikdavote atviruką (asmeniškai, siuntėte atvirlaiškį, voke)?
 - Naujųjų metų proga
 - Kalėdų proga
18. Jei siuntėte voke, ar kartu su laišku, kalėdaičiu, kita?
19. Kaip sužinodavote, kad gavėjas gavo atviruką?
20. Kodėl Kalėdų ir/arba Naujųjų metų proga rinkotės sveikinti atviruku?

Atvirukai: gavimas

21. Ar sovietmečiu Jus sveikino atvirukais:
 - Kalėdų proga

- Naujųjų metų
22. Kas Jus sovietmečiu sveikino atvirukais Kalėdų proga? Pabraukti arba įrašyti atsakymus:
- Šeimos nariai: mama, tėtis, seneliai, vaikai, kita
 - Širdies draugas/draugė
 - Draugai, bičiuliai
 - Bendradarbiai
 - Kaimynai
 - Klasiokai/grupiokai
 - Mokytojai/dėstytojai
 - Gimines
 - Kita
23. Kas Jus sovietmečiu sveikino atvirukais Naujųjų metų proga? Pabraukti arba įrašyti atsakymus:
- Šeimos nariai: mama, tėtis, seneliai, vaikai, kita
 - Širdies draugas/draugė
 - Draugai, bičiuliai
 - Bendradarbiai
 - Kaimynai
 - Klasiokai/grupiokai
 - Mokytojai/dėstytojai
 - Gimines
 - Kita
24. Kuriais atvejais atvirukai buvo adresuoti Jums asmeniškai, o kuriais – ne (pvz. visai šeimai)?
25. Gavus atviruką, jį:
- eksponavote (laikėte matomoje vietoje) (pvz. įrėmintą, kitaip)
 - saugojote, bet neeksponavote:
 - turėjote specialią vietą atvirukams saugoti (albumas, dėžė)
 - neturėjote specialios vietos atvirukams saugoti (sudėdavote į dėžę, spintą, stalčių prie kitų saugomų daiktų)
 - iškart atsisveikindavote su atviruku (išmesdavote, atiduodavote, kita)
 - kita
26. Ar veiksmai buvo kaitaliojami (pvz. gal iš pradžių laikėte matomoje vietoje, o po to slėpdavote į dėžutę arba kitur)?

Atvaizdai

Pašnekovui rodomi LSSR laikotarpio atvirukai.

27. Kuris iš šių atvirukų Jums patinka labiausiai? Kodėl?

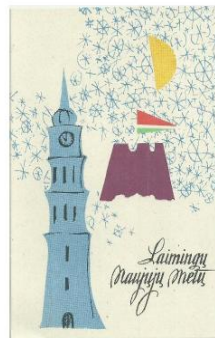
28. Kuris atvirukas Jums patinka mažiausiai? Kodėl?
29. Ar kuriuos nors atsimenate/naudojote sveikinant? Pakomentuokite.
30. Kokias mintis Jums sukelia rodomi atvirukai?
31. Gal rodomi atvirukai žadina kokius nors prisiminimus? Kokius?

1

2

3

4

5

6

7

8

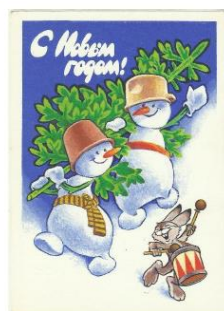
9

10

11

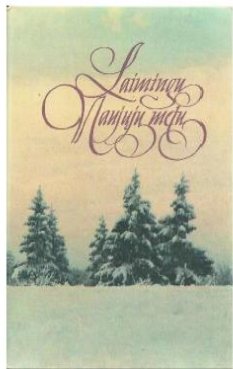
12

13

14

15

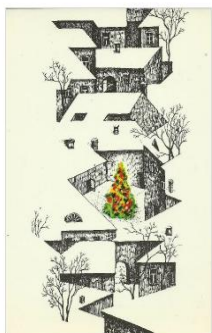
16

17

18

19

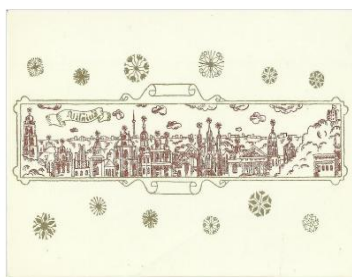
20

21

22

23

Priedas Nr. 89

Klausimynas Nr. 2 „Lietuvos SSR valstybinių leidyklų naujamečiai sveikinimo atvirukai: leidybos aplinkybės“

Bendrieji duomenys apie informacijos pateikėją

Vardas, pavardė

Gimimo metai

Kontekstas

1. Kaip dalyvavote sveikinimo atvirukų leidyboje sovietmečiu (pats (-i) juos kūrėte, dalyvavote leidybos procese, kita)?
2. Kada? Kokiose institucijose?

Atvirukų užsakymas

3. Kas galėjo kurti atvaizdus atvirukams?
4. Kaip vykdavo atvirukų užsakymo dailininkams / fotografams procesas?
5. Iš kur sužinodavote, kuriai sveikinimo progai skirtų atvirukų reikia?
6. Jei pats kūrėte atvirukus, kuo buvo motyvuotas Jūsų sprendimas?

Atvirukų projektų tvirtinimas

7. Kaip vyko atviruko projekto patvirtinimas leidykloje?
8. Kas sudarė Meno tarybą? Kaip dažnai vykdavo jos posėdžiai?
9. Kiek dėmesio (komentarų, pastabų) buvo skiriama atvirukams Meno tarybų posėdžių metu lyginant su kitais objektais (pvz. plakatais)?
10. Į ką buvo atsižvelgiama tvirtinant atvirukų projektus (meninė-estetinė vertė, ideologinis aspektas, kita)?
11. Ar atvirukai buvo cenzūruojami? Jei taip, kaip vyko cenzūravimas?
12. Kaip dažnai atvirukų projektai nebuvo leidžiami spausdinti?
13. Dėl kokių priežasčių atvirukų projektai nebuvo leidžiami spausdinti?
14. Gal atsimenate, kokio pobūdžio komentarų sulaukdavo atvirukų projektai?

Atvaizdų turinys

15. Ką dažniausiai vaizdavote (naujamečiuose) atvirukuose?
16. Kaip rinkotės, ką atvaizduoti atvirukuose?
17. Ko nebuvo galima vaizduoti atvirukuose?
18. Iš kur žinojote, ko atvirukuose vaizduoti negalima?
19. Ar būdavo gairių, nurodančių, kas turi būti atvaizduojama atvirukuose? Jei taip, kokių?

20. Ar būta prievolės arba rekomendacijų į atvirukų atvaizdus įtraukti sovietinės simbolikos? Jei taip, kokios?
21. Kaip vertinate LSSR leidyklų išleistų (naujamečių) sveikinimo atvirukų meninę-estetinę kokybę? Kaip ją vertinate lyginant ją su kitų sąjunginių respublikų produkcija (pvz. sovietinės Rusijos), užsienio produkcija?

Užrašų turinys ir grafinė raiška

22. Kas kūrė averse (atvaizde) esančių užrašų:
- turinį
 - grafinį apipavidalinimą
23. Jei užrašą kūrėte ne Jus, ar jo grafinis apipavidalinimas bei vieta averse buvo derinama su Jumis? Jei taip, kaip vyko derinimo procesas?
24. Ar atspaudus atviruką, būdavote patenkintas rezultatu?

Priedas Nr. 90. Bendrieji duomenys apie pateikėjus, kalbintus etnografinio lauko tyrimo metu.

Kodas	Lytis	Gimimo metai	Gyvenamoji vieta: sovietmečiu ir dabar	Tautybė	Išpažįstamas tikėjimas
V1	MOT	1969	Rietavas	lietuvis	katalikė
V2	MOT	1969	Vilnius	lenkė	krikščionė
V3	MOT	1945	Vilnius	lenkė	katalikė
V4	VYR	1975	Rietavas	lietuvis	katalikas
V5	VYR	1968	Vilnius	lenkas	katalikas
V6	VYR	1971	Vilnius	lietuvis	katalikas
V7	MOT	1955	Vilniuje nuo 1971 m.	baltarusė	stačiatikė
V8	MOT	–	Vilnius	lietuvis	–
V9	VYR	1976	Vilnius	rusas	sentikis
V10	MOT	1961	Vilnius	pusiau ukrainietė, pusiau mordvė	stačiatikė
V11	VYR	1948	Vilniuje nuo 1967 m.	lietuvis	katalikas
V12	MOT	1962	Vilnius	rusė	stačiatikė
V13	MOT	1943	Vilnius	lietuvis	katalikė
V14	VYR	1952	Vilnius	rusas	stačiatikis
V15	MOT	1974	Vilnius	lietuvis	katalikė
V16	VYR	1961	Gimė Šilutėje, Vilniuje nuo 1972 m.	lietuvis	ateistas
V17	VYR	1958	Vilnius	rusas	sentikis
V18	VYR	1966	Vilnius	lietuvis	katalikas

V19	VYR	1971	Vilnius	lietuvis	krikščionis
V20	VYR	1962	Vilnius	rusas	ateistas
V21	VYR	1972	Vilnius	lietuvis	katalikas
V22	VYR	1973	Gimė Telšiuose, Rietave nuo 2009 m.	lietuvis	katalikas
V23	MOT	1969	Vilnius	rusė	ateistė
V24	MOT	1945	Gimė Endriejave (Klaipėdos r. sav.), Rietave nuo 1961 m.	lietuvė	katalikė
V25	MOT	1958	Gimė Didžiųjų Mostaičių k. (Plungės r. sav.), po studijų – Rietave	lietuvė	katalikė
V26	MOT	1969	Rietavas	lietuvė	katalikė
V27	MOT	1944	Gimė Pivorų k. (Ignalinos r. sav.), po studijų – Rietave	lietuvė, žemaitė	katalikė
V28	MOT	1970	Rietavas	lietuvė	katalikė
V29	MOT	1967	Vilnius	lietuvė	katalikė
V30	MOT	1958	Rietavo savivaldybė	lietuvė	katalikė
V31	MOT	1961	Rietavas	lietuvė	krikščionė
V32	VYR	1936	Rietavas	lietuvis	katalikas
V33	MOT	1936	Gimė Rokiškyje, Rietave nuo 1963 m.	lietuvė	katalikė
V34	VYR	1971	Rietavas	lietuvis	katalikas
V35	VYR	1973	Vilnius	lenkas	katalikas
V36	MOT	1973	Iki 1988 m. – Vilkaviškio r., vėliau – Rietave	lietuvė	katalikė
V37	VYR	1939	Ukmergė, Vilniuje nuo 1980 m.	rusas	stačiatikis
V38	VYR	1955	Gimė Molėtų r., Vilniuje nuo 1960 m.	lietuvis	katalikas

SUMMARY OF THE DOCTORAL DISSERTATION

CHRISTMAS AND NEW YEAR GREETINGS IN SOVIET LITHUANIA: GREETING CARDS AND A REORGANIZATION OF THE RITUAL YEAR

INTRODUCTION

The study of holidays and their annual cycles is essential for understanding the social, political, and cultural processes at work within a society (e. g. Etzioni 2004: 3–40). Scholars in anthropology and ethnology widely acknowledge that festive rituals are deeply intertwined with the construction of identity (van Ginkel 2007: 37). This relationship becomes particularly evident in cases of holiday reorganization. During the Soviet occupation of Lithuania, the ritual calendar was deliberately restructured with the aim of institutionalizing new traditions grounded in socialist ideology (Paukštytė-Šaknienė 2016: 25; Senvaitytė 2013: 101; Senvaitytė 2014a: 121). Religious holidays and dates commemorating Lithuanian statehood were removed from the list of officially recognized celebrations. In their place, ideologically significant Soviet commemorations – such as the anniversary of the October Revolution, Red Army Day, and others – were incorporated, underscoring Soviet civic identity and socialist values. This reorganization of the ritual calendar functioned as a mechanism for erasing state and religious identities and supplanting them with loyalty to the Soviet system.

Among the range of Soviet holidays, New Year stands out. It was the only calendar holiday officially celebrated before the Soviet occupation, and it was later appropriated and adapted to socialist values. In Lithuanian folk tradition, New Year was not regarded as an independent holiday but rather as part of the festive season spanning from December 25 to January 6 (Kudirka 1993: 224; Dundulienė 2020: 57). In interwar Lithuania, as in most other European countries, the ritual year was aligned with the Christian calendar. The 1925 and 1930 acts designated December 25, December 26, and January 1 – Christmas and New Year's Day – as public holidays (Švenčių ir poilsio įstatymas 1925: 181; Švenčių ir poilsio įstatymas 1930:

328). During the Soviet occupation, however, the composition of winter holidays was redefined. Even though in 1947 a decree declared January 1 a non-working day (SSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumas 1947), New Year ceased to be associated with the religious calendar. Christmas, meanwhile, was erased from public discourse altogether. Its removal from the list of official holidays directly affected ritual practices: the celebration of Christmas was relegated to the margins of private life, while some elements of the Christmas holiday (e. g., Christmas Eve dinner) were deliberately transferred to the New Year's celebration (Savasis 1966: 72). Traditional customs and religious rituals were replaced by Soviet equivalents rooted in recognizable folklore and ethnographic elements – a process that Latvian ethnologist Ilze Boldāne-Zeļenkova defines as “replaced traditions” (Boldāne-Zeļenkova 2017: 124). However, as anthropologist Catherine Bell notes, although public approval may have created the impression that the Soviet administration's efforts to instill communist values in private life were effective, closer analysis reveals certain reservations (Bell 1997: 225). There are doubts about whether Soviet-promoted rituals actually established specific ideological attitudes in the value system of Soviet society. For example, researchers highlight the “stubborn selectivity” with which Soviet citizens engaged in state-promoted activities. Both Soviet and Western scholars were struck by people's ability to separate actions from beliefs (Bell 1997: 225).

Among all the rituals that provide insight into the relationship between Soviet-promoted values and social practices at the time, sending greeting cards stands out. Unlike other forms of greeting – such as meeting in person or calling by phone – sending greeting cards not only sustains social ties but also leaves a tangible record of the interaction. As preserved material artifacts, inscribed greeting cards reveal information about the occasions for greetings, their content, and other notable features of social interaction. They are ethnographic sources that can supplement and refine data obtained through the traditional fieldwork methods of ethnology and anthropology.

Sending greeting cards predates the Soviet era. In present-day Lithuanian territory, this form of greeting emerged in the late 19th century and subsequently spread in independent Lithuania. During the interwar period, in addition to other occasions, greetings were sent for Christmas and New Year, using locally available greeting cards. The tradition of card-mediated greetings continued under Soviet occupation. Beginning in the second half of the 1950s, as the state more actively regulated celebration of calendrical festivals (Streikus 2003: 514), the production of greeting cards was centralized. Unlike in the interwar period, state apparatus became directly involved in their production: only the output of state-controlled publishing houses was officially distributed. This marked a significant shift. By centralizing the production of greeting cards and distributing them through official points of sale, the state encouraged and popularized the celebration of official calendar holidays, drawing on private greeting practices. State involvement shaped the occasions for which greetings were considered appropriate. Greeting cards were published only for officially recognized calendrical holidays and selected private occasions (e. g., housewarmings, childbirth, etc.). While New Year cards became one of the largest categories of greeting cards, Christmas cards were removed from official publishing and distribution.

The research problems

When examining the reorganization of greeting card publishing in the context of the restructuring of the ritual year, two problems emerge:

(1) How did the restructuring of the ritual year influence the practice of sending Christmas and New Year greetings by card, especially the choice of occasion, participants, and related circumstances? Since greeting cards for Christmas and New Year were already widespread in interwar Lithuania, it is important to examine how the political and sociocultural transformations of the Soviet period reshaped this practice. This question can be approached from multiple perspectives.

First, considering the official supply of greeting cards – characterized by the abundance of New Year cards and the elimination of Christmas ones – it can be assumed that this may have influenced the very choice of occasions for greetings. This raises the question: during the Soviet period, were cards still used to convey Christmas greetings, or had the practice shifted exclusively to New Year's greetings? And if Christmas greetings continued, how was the lack of Christmas-themed greeting cards addressed?

Second, the practice of sending greeting cards can reflect broader changes at the levels of family, community, and institutional relations. Since New Year's celebrations were actively promoted while Christmas was marginalized, these circumstances likely influenced greeting practices as well. Shifts in the political and sociocultural context may have influenced the composition of greeting participants: New Year greetings potentially encompassed a wide social field, while Christmas greetings were restricted to family and close friends. Depending on the nature of the social ties linking the participants, the form and content of the greetings may also have varied.

Finally, card-mediated greetings are only one among many forms of greetings, the variety of which was partly determined by technological development. In the second half of the 20th century, the spectrum of means of communication expanded. As telephone availability increased, traditional written correspondence was supplemented by phone calls. In evaluating these changes in the context of Christmas and New Year greetings, the question arises regarding the interrelationship between the form and the occasion of greeting. One might ask under what circumstances a particular form of greeting – postcard or another medium – was chosen, and what factors determined this choice: the nature of the holiday, the efficiency of communication, the characteristics of social ties, or other circumstances.

(2) What is the role of greeting cards in the reorganization of the ritual year? Like other forms of visual production, greeting cards were censored, and the images on their recto (front) side could be issued only after approval by the relevant

authorities. Given the state's involvement in producing and distributing greeting cards, this study argues that the reorganization of the ritual calendar was influenced not only by practices associated with greeting cards but also by their structural features, particularly the visual discourses articulated on the recto side. As Eric Hobsbawm's research demonstrates, the significance attributed to holidays is indicated not only through publications in the periodical press but also through the dissemination of their symbols in small-scale applied graphic works, such as state-issued postage stamps (Hobsbawm 1983: 281). These objects served as instruments for conveying the importance of a given holiday. Soviet greeting cards performed a similar function. The recto of the New Year's card represents the holiday in a manner similar to how the visual discourse of a postage stamp represents the state that issues it (Scott 1995). This feature made greeting cards suitable for propagandistic purposes: it is likely that in Soviet Lithuania, cards contributed to constructing the visual representation of the New Year in line with state ideological expectations. Yet unlike the postage stamp, the greeting card was an object explicitly intended to mediate communication practices. Once purchased, inscribed, and sent, the greeting was supplemented by the New Year imagery displayed on the recto. In this way, the state indirectly intervened in private festive practices – not only by determining the occasion for greeting but also by directing and shaping its content through imagery created by artists and sanctioned by the censorship apparatus.

Understanding the recto of greeting cards as an instrument for disseminating the visual representation of state-promoted holidays brings forth an additional aspect of the problem, namely the principles guiding the selection of imagery. Unlike other Soviet calendrical holidays, New Year was the only holiday that lacked both a clearly articulated ideological content (Sedakova 2008: 53) and an explicit connection to the revolutionary discourse, central to Soviet identity (Evans 2016: 104). The rituals of the holiday and the visual productions associated with them were mobilized to conceptualize New Year's as a liminal celebration (Šaknys 2016: 79). The absence of a solid foundation in Soviet ideology meant that New Year's rituals and imagery were created through the adaptation of elements appropriated from Christmas, such

as the decorated tree, Father Christmas, and others. This transformation was likely reflected on the rectos of greeting cards: Christmas-derived symbolic elements were reinterpreted and repositioned within the framework of Soviet ideology. Returning to the presumed role of greeting cards in the reorganization of the ritual year, we may therefore ask: what kinds of New Year's visual representations were constructed in greeting cards? What role did the censorship apparatus play in regulating image content? And, finally, what functions were assigned to greeting cards within public discourse?

Aim of the research – to examine the practice of sending Christmas and New Year greetings by card in Soviet Lithuania in the context of the reorganization of the ritual year.

Object of the research – the practice of sending Christmas and New Year greetings by card in Soviet Lithuania.

Objectives

1. To present the theoretical and methodological framework that supports the analysis of the various components constituting the research object, namely the material object and the actions associated with it.

2. To reveal the broader context of greeting card practices by examining how the ethnographic features of Christmas and New Year celebrations in 20th-century Lithuania changed after the reorganization of the ritual calendar.

3. To outline a typology of Christmas and New Year greetings in 20th-century Lithuania – mainly in the interwar and Soviet periods – and to situate card-mediated greetings within the broader spectrum of greeting practices.

4. To review the development of greeting cards in 20th-century Lithuania in order to examine the variety of cards used for Christmas and New Year greetings in Soviet Lithuania, as well as the circumstances of their publication.

5. To examine the visual representation of the New Year holiday in state-issued greeting cards in Soviet Lithuania and compare it with representations found in Soviet self-published cards and in cards from interwar Lithuania.

6. To analyse the circumstances, participants, and content of card-mediated Christmas and New Year greetings in Soviet Lithuania, and to distinguish the characteristics of this practice in comparison with analogous greetings in interwar Lithuania.

Methodology and theoretical approach of the research

In this study, card-mediated greetings are understood as a form of ritualized action and are theorized through John Langshaw Austin's concept of the performative utterance. These conceptual tools provide a framework for structurally analysing the research object and for defining the methodological guidelines. The study proceeds from the assumption that the analysis of card-mediated greetings must be approached as a multi-stage process that takes into account the different aspects of the object: the discourses of the greeting card's surfaces (that is, the visual and verbal discourse on the recto and the handwritten inscription on the verso), as well as the actions performed with this material object, the sequence of which is necessary for the greeting to take place – namely, the circumstances of writing, sending, and receiving the card. While each of these components can be examined individually, they operate complementarily, together constituting the totality of the ritualized action.

The logic of the study is based on three analytical dimensions:

- A contextual analysis of Christmas and New Year greetings sent by card in Soviet Lithuania, conducted by examining the changes in the ethnographic features of Christmas and New Year celebrations and creation of a typology of Christmas and New Year greetings in 20th-century Lithuania.
- An examination of greeting cards as the central object of the greeting practice. This involves reviewing the diversity of cards used for Christmas and New Year greetings in Soviet Lithuania, outlining their publishing circumstances, and analysing the visual discourse on the rectos of New Year cards issued by Soviet Lithuanian state publishing houses.

- A study of card-mediated Christmas and New Year greetings in Soviet Lithuania, focusing on the occasions, circumstances, participants, the content of wishes and other relevant aspects.

Multiple research methods were employed to address the aim of this study. First, to contextualize the research object, the study provided an overview of changes in the ethnographic features of Christmas and New Year celebrations in 20th-century Lithuania and developed a typology of greetings. This stage relied on ethnological research, the periodical press, and other relevant publications. These were supplemented with ethnographic fieldwork data from semi-structured interviews conducted during the research.

Second, the publishing circumstances of greeting cards issued by Soviet Lithuanian state publishing houses were examined through interviews with well-informed informants. The participants were individuals directly involved in the production of greeting cards in Soviet Lithuania, either as creators or as employees of specialized departments within the publishing houses. Five informants were interviewed in total. The archival material primarily consisted of files from the *Mintis* publishing house – the main publisher of greeting cards in Soviet Lithuania – while less attention was given to the archival files of the *Vaizdas* publishing house and the *Dailė* combine.

Third, the study analysed the rectos of Soviet Lithuanian state-published greeting cards using figurative and plastic semiotics. The analysis focused on the diversity of visual representations of the New Year's holiday. The research sample consisted of 625 different New Year greeting cards published between 1955 and 1989 by the publishing house *Mintis*. The latter was chosen due to its leading role in greeting card production. To highlight the specific features of the holiday's visual representation, the rectos of these greeting cards were compared with self-published Christmas and New Year cards from the same period (1944–1989, $n = 106$) and from interwar Lithuania (1918–1940, $n = 1,000$). Depending on the type of greeting cards, the sample was assembled from the researcher's personal archive, from exhibits preserved in Lithuanian museums and libraries, and from greeting card catalogues.

Fourth, in examining the practice of sending Christmas and New Year greetings by card in Soviet Lithuania – the occasions, participants, and other relevant aspects – a triangulation approach was employed, whereby information is collected from multiple sources using different methods. The use of two methods – semi-structured interviews and quantitative analysis of verso inscriptions – helped to ensure reliability, enable comparison, and reveal possible discrepancies.

The semi-structured interviews explored the circumstances of Christmas and New Year greetings during the Soviet period: whether respondents celebrated these holidays; how greetings were exchanged (in person, by letter, by phone, by greeting card, etc.); with whom greetings were shared; and the motivations behind chosen modes of greeting. Questions also addressed where and what kinds of greeting cards participants purchased, for which occasions they inscribed them, and related practices.

A total of 38 informants were interviewed: 24 residents of Vilnius and 14 residents of Rietavas. The interview locations were chosen not to provide a regionally representative sample, but to reflect different segments of Lithuanian society with respect to settlement size and ethnic composition. The study does not, however, attempt a systematic comparison across localities, except where clear differences in responses are evident. Participants had to be born no later than 1979 and have personally sent greeting cards in Soviet Lithuania, thus meeting both temporal and territorial criteria. Fieldwork took place in Vilnius between January and December 2023 and during an ethnographic expedition to Rietavas from August 30 to September 5, 2023. In Vilnius, interviewees were recruited using a snowball sampling method, while in Rietavas participants were approached in public spaces.

The quantitative content analysis of verso inscriptions was conducted to complement and verify the interview data and to examine the content of greetings and wishes. In analysing verso inscriptions, attention was given to the occasion of the handwritten greeting, the gender and number of participants (individual or collective sender/recipient), and the nature of their social ties (e. g., family, friends,

classmates, and others). The analysis also addressed the content and form of wishes and of any additional non-greeting notes.

As in the analysis of rectos, the focus was placed on greeting cards available in official Soviet distribution. The corpus comprised 1,303 inscriptions: 989 (76%) from cards published by *Mintis* and 314 (24%) from cards issued by the Ministry of Communications of the USSR, all collected in the researcher's personal archive between 2020 and 2023. The sample originated from 29 sources: 12 sets consisted of greetings addressed to a specific individual or family, while the remaining 17 sets were made up of greeting cards sent to different recipients and later acquired from second-hand sources such as bookstores and flea markets. To identify the features of verso texts on state-published greeting cards, comparisons were made with Soviet Lithuanian self-published cards ($n = 79$) and interwar Lithuanian cards ($n = 375$), both intended for Christmas and New Year. The comparative sample was assembled from the researcher's personal archive as well as from collections in Lithuanian museums and libraries.

Relevance and novelty of the research

This study is the first systematic attempt to examine a practice that has until now received little scholarly attention. Greeting card practices constitutes a new research object in Lithuanian ethnology, previously explored only in a fragmented manner, usually focusing on a single aspect – for instance, handwritten greeting texts. The present study seeks to fill this gap. Here, the act of card-mediated greeting is understood as a composite process, constructed through the materiality of the object, the discourses projected onto its surfaces, and the actions performed with it. Such a conceptualization distinguishes this research from earlier studies: by employing a combination of methodological approaches, the study analyses different components of the greeting process with the aim of producing a multilayered picture of the research object. The study proceeds from the assumption that it not only enriches research on holiday rituals in the Soviet period but also contributes to the broader study of the mechanisms underlying the reorganization of the ritual year. By

focusing on a specific greeting practice, the analysis offers insights into the particularities of the sovietisation of New Year's celebrations and the consequences of the elimination of Christmas from public discourse.

Statements being defended

1. Examining the practice of sending Christmas and New Year greetings by card enhances research on calendar holidays by illuminating the mechanisms through which the ritual year was restructured in Soviet Lithuania. The study demonstrates that greeting cards produced by state publishing houses functioned as a tool to encourage New Year celebrations, promoting the ritualized practice of sending cards. Amid the variety of New Year greeting traditions in Soviet Lithuania, this practice assumed a central role.

2. By conceptualizing card-mediated greeting as a performative act conveyed through a material object, the study establishes a theoretical basis that supports a holistic examination of the ritualized practice, including the discursive dimensions of the card's recto and verso and the actions related to its use.

3. In constructing the visual representation of the New Year on greeting cards, Christmas symbols and imagery were appropriated, adapted, and incorporated into the iconography of the Soviet New Year celebration.

4. Although the images of New Year cards were shaped by artists' self-censorship, by the state censorship apparatus, and by ideological and aesthetic requirements applied to the visual arts, a vital role was also played by the artists' own aspiration to maintain a high artistic quality.

5. Following the reorganization of the ritual year in Soviet Lithuania, sending Christmas greetings by card became a rare practice, displaced by the state-promoted custom of sending New Year wishes.

6. The reorganization of the ritual year produced a qualitative shift in the participants of greeting card practices: New Year greetings encompassed a wide

range of senders and recipients, whereas Christmas greetings were typically limited to family members and close friends.

Structure of the dissertation

The dissertation consists of an introduction, six chapters, conclusions, lists of references, sources, archival files, illustrations, and abbreviations, along with appendices.

The introduction formulates the research problem and object, defines the aim and objectives, presents the defended theses, and outlines the methodology, sources, novelty, and state of research on the topic.

The first two chapters address the theoretical and methodological aspects of the study. The first chapter presents the theoretical framework for conceptualizing the practice of sending greetings by card and discusses its application to the analysis of the research object. The second chapter introduces the research methodology: it explains the logic of the study, defines the methods applied, describes the selection and characteristics of sources and informants, and presents the ethical guidelines followed in the research.

The third and fourth chapters present the context of the research object. The third chapter discusses shift of the ethnographic features of Christmas and New Year celebrations in 20th-century Lithuania, focusing on the interwar and Soviet periods. The fourth chapter outlines a typology of Christmas and New Year greetings from the same period, encompassing the various forms of this practice.

The fifth chapter turns to the greeting card as the material object indispensable for this form of greeting. It discusses its emergence and development, introduces the diversity of Christmas and New Year cards in interwar and Soviet Lithuania, and examines the publishing circumstances of greeting cards produced by Soviet Lithuanian state publishing houses. Particular attention is given to *Mintis*, the main publishing house involved in greeting card production. The chapter also presents a visual analysis of the rectos of New Year cards issued by *Mintis*, focusing on the diversity of visual representations of the holiday. To highlight the

transformation caused by the reorganization of the ritual year in Soviet Lithuania, the rectos of state-published Soviet greeting cards are compared with Christmas and New Year cards used in interwar Lithuania and with self-published cards from the Soviet period.

The sixth chapter examines the use of greetings cards – that is, sending Christmas and New greetings by card in Soviet Lithuania. Employing two methods – semi-structured interviews and quantitative content analysis of verso inscriptions – the chapter discusses greeting occasions, participants, the content of wishes, and other relevant aspects. It also explores the changes in greeting practices that resulted from the reorganization of the ritual year.

The conclusions summarize the main insights into how the practice of sending Christmas and New Year greetings by card was transformed by the reorganization of the ritual year in Soviet Lithuania, and how greeting cards contributed to the realization of Soviet state objectives – namely, the establishment of New Year's as the most important winter holiday.

The appendices provide additional images, interview questionnaires, tables, and other material relevant to presenting the research process and results.

CONCLUSIONS

1. During the Soviet occupation of Lithuania, the ritual year structure was radically reorganized to foster socialist traditions. With Christmas removed from public discourse, efforts were made to transfer to New Year the status of the main winter holiday. This transformation had a direct impact on greeting practices. Whereas in interwar Lithuania Christmas and New Year greetings were expressed in both public and private spheres and involved a wide range of participants, the situation changed under Soviet rule: Christmas greetings became confined to the family and close relatives, while New Year greetings encompassed a broader array of participants, bringing together diverse demographic and social groups.

Sending greeting cards emerged as a central practice in conveying winter holiday greetings in the Soviet period. Unlike other mediated forms of greeting,

greeting cards combine the verbal message with a nonverbal discourse expressed through the image on the front. As a medium of interpersonal communication between both individuals and groups, greeting cards enabled people to convey holiday wishes to those they could not meet or otherwise contact in person. Greeting cards were typically used when the aim was limited to conveying greetings and good wishes, while letters or telephone calls served for more substantive communication. However, as with other holiday rituals, state regulation of the ritual calendar in the Soviet Lithuania transformed the practice of sending greeting cards, altering the occasions for greetings, the visual and textual content of the cards, the participants involved, and other key features compared to the interwar period.

2. In Soviet Lithuanian public discourse, greeting cards were ascribed two primary functions: to provide artistic and ideological education to society and to promote the traditions of the “new life”. The first function served as an unwritten guideline in constructing the content of greeting card imagery, while the second determined the thematic diversity of greeting card production.

The imagery of greeting cards published by Soviet Lithuanian state publishing houses was regulated through several levels of control: the self-censorship of the artist, the decisions of the publishing houses’ Art Councils, the inspection of Glavlit, and the supervision of the Central Committee of the Lithuanian Communist Party (the latter responsible for “governmental” greeting cards of “improved” quality). Although Glavlit was tasked with ideological oversight, it paid less attention to greeting cards than to other areas of visual production. The Art Councils of the publishing houses concentrated mainly on aesthetic and compositional considerations, intervening on ideological grounds only when the content was deemed clearly inappropriate. The most significant level of censorship was artists’ self-censorship, based on prior knowledge of which motifs were considered unacceptable. Christian symbols and those representing Lithuanian statehood were avoided, as was imagery associated with “bourgeois taste”, linked to the visual traditions of interwar Lithuanian and foreign greeting cards. Instead, artists drew on the conventional repertoire of figures associated with New Year

celebrations. While the same motifs were repeated, their artistic expression varied depending on the artist. Each greeting card displayed a distinctive artistic language that made authorship readily identifiable. Nonetheless, the overall quality of cards was negatively affected by the limited technical capacities of printing houses, which often resulted in a final product that differed considerably from the original design.

3. The diversity of visual discourses on the rectos of greeting cards issued by Soviet Lithuanian state publishing houses reflects the main strategies used to represent the New Year holiday. The analysis of greeting cards issued by the *Mintis* publishing house shows that the imagery covered a broad thematic field, was adapted to diverse audiences, and remained largely consistent throughout the period under study.

Non-Soviet figures associated with Christmas and New Year celebrations – characteristic of Western European greeting traditions and widespread in interwar Lithuania – were frequently appropriated in the creation of New Year greeting card imagery. Several strategies that shaped the visual discourse can be identified. First, motifs familiar from earlier greeting cards were preserved – for example, winter landscapes, rural panoramas, and symbols of the turn of the year. Second, certain non-Soviet winter holiday figures were adapted and integrated into Soviet ideology. This reflects a broader New Year discourse – extending beyond greeting cards to other visual media – and illustrates the transformation of festive elements: the Christmas tree became the New Year tree, and Father Christmas was recast as Father Frost. In greeting cards, their affiliation with the Soviet cultural field was often marked by the addition of Soviet symbols, such as the five-pointed red star or the colour scheme of the Lithuanian SSR flag. However, the degree of ideological intensity expressed through Soviet symbols depended on the choices of individual artists. Third, several motifs typical to interwar greeting cards were eliminated: Christian themes, symbols of Lithuanian statehood, and figures associated with “bourgeois taste” (such as good-luck symbols and similar imagery). Human figures were largely avoided, apart from children involved in winter activities, which aligned with Soviet propaganda promoting active leisure. Such excluded motifs survived

only in self-published greeting cards, which were produced by rephotographing cards from interwar Lithuania or Western Europe. Finally, entirely new thematic groups emerged. From the late 1950s, some greeting cards referenced the contemporary spatio-temporal reality, incorporating recognizable buildings and public spaces of Vilnius, the capital of the Lithuanian SSR. In contrast, another strategy of constructing the New Year discourse emphasized the fantastic aspects of the holiday, represented by such fictional beings as gnomes, anthropomorphic animals, and others. This thematic group can be interpreted as an attempt to develop an alternative festive discourse not directly tied to Soviet ideology and as an effort to produce imagery appealing to children. In addition, New Year photocompositions constituted a significant category. They highlighted aspects of the holiday that were deemed ideologically neutral under Soviet ideology, as well as the private nature of New Year celebrations.

4. Despite the thematic diversity of New Year greeting cards, the supply available in the official distribution – such as post offices and Union Press kiosks – often failed to meet consumer demand. Informants interviewed for the study noted that the selection was limited and newly issued or visually appealing greeting cards were sold out quickly. This shaped purchasing behavior, as people were limited to buying whatever was available. Greater variety and aesthetic satisfaction were offered by greeting cards produced by the *Dailė* combine, but their high price meant they were purchased less frequently. Moreover, while greeting cards in both Lithuanian and Russian could be obtained in Vilnius, smaller towns – such as Rietavas – faced a shortage of Lithuanian-language cards, which encouraged the purchase of greeting cards published in Russia.

5. In Soviet Lithuania, the occasions for greeting card practices shifted: whereas in the interwar period cards were used for both Christmas and New Year greetings, during the Soviet era New Year greetings became the dominant category. This conclusion draws on ethnographic fieldwork and a quantitative content analysis of verso inscriptions on greeting cards published by the state. The results, however, diverge. While one-tenth of informants stated that they sent greeting cards only for

Christmas, such greetings accounted for barely 1% of verso inscriptions. Moreover, although more than half of informants recalled sending greetings for both Christmas and New Year (noting that they mailed cards both within Lithuania and abroad), such examples constitute less than one-tenth of inscriptions. In practice, greetings exchanged among residents of Lithuania were most frequently written for the New Year alone. An alternative to state-produced greeting cards was provided by illegally produced and circulated self-published Christmas cards. Nonetheless, they were used far less frequently than state-issued products.

The dominance of New Year greetings in Soviet Lithuania was unlikely the result of a deliberate choice not to send Christmas greetings. A more plausible explanation lies in the interplay of several factors. Certainly, the removal of Christmas from public discourse and the promotion of New Year rituals as substitutes played a significant role. The environment itself fostered New Year greetings, with New Year's greeting cards widely available for purchase and the practice reinforced in schools. However, just as important was the common habit – present in both the interwar and Soviet Lithuania periods – of using cards strictly for the occasion suggested by the text or imagery on the recto. Because of this convention, it is likely that the scarcity of Christmas cards led to the reduced frequency of Christmas greetings, while New Year greetings, written on readily available official cards, took their place.

6. An analysis of the social ties among greeting participants shows that in Soviet Lithuania, sending Christmas greetings was reserved exclusively for relatives and close friends who celebrated Christmas. By contrast, New Year greetings encompassed a much wider circle of recipients – teachers, former and current colleagues, neighbours, pen pals, yard and school friends, other acquaintances, as well as institutional greetings issued on behalf of organizations. Looking back to the earlier period, a certain shift can be observed: while in the interwar years both Christmas and New Year greeting cards were most often sent to family members and friends, during the Soviet era the circle of participants in New Year greetings expanded noticeably. This reflects a transformation in the practice of sending

greeting cards: through the efforts of the Soviet administration, it gained popularity, but only in relation to the holiday incorporated into the Soviet ritual calendar.

A comparison of greeting card practices in interwar and Soviet Lithuania – by gender and by type, distinguishing between individual and collective participants – also reveals certain shifts. First, during the Soviet period, women became the primary participants in this practice – both more frequently sending and more frequently receiving greetings. Second, analyzing collective greetings – those involving multiple senders or recipients – shows that the family was the primary unit of greeting in both the interwar and Soviet periods. This means that greetings were typically written on behalf of an entire family and addressed to members of the sender's family or to another family. After the reorganization of the ritual year, this tendency not only persisted but intensified. However, the occasion itself shifted: in the Soviet period, sending greeting cards became not a Christmas but a New Year family ritual practice.

7. A comparison of the content of Christmas and New Year wishes in the interwar and Soviet periods shows that they changed only slightly, retaining a standardized character. In both periods, the most frequently expressed wishes concerned happiness, health, joy, success, and festive cheer. The most notable shift is lexical: whereas the term *pasisekimas* (“good fortune”) was used in the interwar period, in the Soviet period it was more often replaced by *sėkmė* (“success”). Analysis of other features of verso inscriptions reveals further signs of the standardization of greeting forms. In the Soviet period, the number of additional notes unrelated to the greeting itself declined, the range of forms of address and modes of signing narrowed, and the use of widely known New Year poems became more frequent.

8. By conceptualizing the greeting card as a materially mediated performative, the study established a theoretical framework that enabled a comprehensive analysis of the research object, including the discourses presented on both sides of the card and the actions associated with its use. Supplementing traditional ethnographic fieldwork with the analysis of greeting cards – an

ethnographic source previously examined only fragmentarily – allowed the research to reveal the distinctive features of Christmas and New Year greeting practices in Soviet Lithuania.

This research advances understanding of the mechanisms through which the ritual year was restructured in Soviet Lithuania, clarifies the nature of the resulting ritual changes, and specifies the state's role in shaping them. Based on data from semi-structured interviews and greeting card analysis, the transformation of greeting card practices demonstrates the successful implementation of state goals grounded in ideological expectations. The decline of Christmas greetings and the dominance of New Year greetings were linked to the Soviet administration's efforts to regulate festive rituals through control of the greeting cards available in official distribution. However, the transformation of this particular ritual practice does not necessarily indicate a decline in the significance of Christmas. Instead, it reflects the specific character of its celebration: during the Soviet period, the practice of sending Christmas greetings by card was rare. Moreover, the findings of this study correspond with the broader trend of Christmas celebrations under Soviet rule: the holiday remained confined to the domestic sphere and the narrow circle of family and close friends. By contrast, the character of New Year greeting card practices reflected the model of celebrations promoted in the Soviet period, combining both private and public New Year's activities.

PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS

1. Kalėdiniai ir naujamečiai sveikinimai tarpukario Lietuvoje: vizitai ir vizitinių kortelių siuntimas, *Res Humanitariae*, 2024, nr. 32, p. 46–62. DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v32i0.2686>
2. Simbolių konfliktas sovietmečio Lietuvoje: opozicinis kalėdinės ir naujametės eglutės santykis, *Res Humanitariae*, 2023, nr. 31, p. 195–212. DOI: <https://doi.org/10.15181/rh.v31i0.2589>
3. Sovietinių apeiginių metų vaizdinė reprezentacija: Vilnius Lietuvos SSR naujametiniuose atvirukuose, *Lituanistica*, 2023, nr. 69 (1), p. 70–83. DOI: <https://doi.org/10.6001/lituanistica.2023.69.1.4>
4. Sovietmečio Lietuvos naujametinis sveikinimo atvirukas: averso semiotika, *Semiotika*, 2022, nr. 17, p. 162–185. DOI: <https://doi.org/10.15388/Semiotika.2022.22>

PRANEŠIMŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS

1. Pranešimas „Kalėdiniai ir naujametiniai papročiai tarpukario Lietuvoje: sveikinimo formų įvairovė“, skaitytas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Tradicijos ir modernybės sąveika 2023“, vykusioje Klaipėdos universitete 2023 m. lapkričio 16–17 d.
2. Pranešimas „Antithetical relations in the system culture-anticulture: the case of Soviet New Year's tree“, skaitytas tarptautiniame kongrese „Juri Lotman's Semiosphere“, vykusiame 2022 m. vasario 25–28 d. Tartu universitete ir Talino universitete.
3. Virtualus posteris „Vilnius in Soviet New Year's Greeting Cards“, pristatytas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „The interaction of ethnic and confessional cultures: ethnological research“, vykusioje 2021 m. lapkričio 26–27 d. Vilniuje, Lietuvos istorijos institute.
4. Pranešimas „Vilnius Lietuvos TSR naujametiniuose sveikinimo atvirukuose: tarp sovietinės ideologijos ir meninio apmąstymo“, skaitytas nacionalinėje mokslinėje konferencijoje „Vilnius ir vilniečiai XX a. pokyčių metais: įvykiai, istorijos, interpretacijos“, vykusioje 2021 m. rugsėjo 28 d. Vilniuje, Lietuvos istorijos institute.

INFORMACIJA APIE DISERTACIJOS AUTORE

Evelina Atminytė (g. 1993 m.) 2015–2021 m. studijavo Vilniaus universiteto Filologijos fakultete. 2019 m. įgytas Skandinavistikos bakalauro laipsnis, 2021 m. – Semiotikos magistro laipsnis. Nuo 2021 m. spalio 1 d. studijavo jungtinėje Lietuvos istorijos instituto, Vytauto Didžiojo universiteto ir Klaipėdos universiteto etnologijos mokslo krypties doktorantūroje.

Moksliniai interesai: švenčių, apeigų, sovietmečio kultūros tyrimai.

El. paštas: ewenila@gmail.com

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR OF DOCTORAL DISSERTATION

Evelina Atminytė (born in 1993) studied at the Faculty of Philology of Vilnius University from 2015 to 2021. In 2019, she obtained a Bachelor's degree in Scandinavian Studies, and in 2021 – a Master's degree in Semiotics. Since October 1, 2021, she has been pursuing doctoral studies in Ethnology in a joint program of the Lithuanian Institute of History, Vytautas Magnus University, and Klaipėda University.

Research interests: studies of holidays, rituals, and Soviet culture.

Email: ewenila@gmail.com

EVELINA ATMINYTĖ

KALĖDINIAI IR NAUJAMEČIAI SVEIKINIMAI SOVIETINĖJE LIETUVOJE:
SVEIKINIMAS ATVIRUKAIS REORGANIZUOJANT APEIGINIŲ METŲ
STRUKTŪRĄ

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, etnologija (H 006)

2025 12 12. 17,21 leidyb. apsk. Tiražas 12 egz.

Išleido Lietuvos istorijos institutas
Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius

Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, LT-09109 Vilnius